

د افغانستان لنډ تاريخ

ليکوال:

علامه عبدالحي حبيبي

مترجم:

استاد عبدالرؤف پښوا

Ketabton.com

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

- * د افغانستان لنډ تاریخ
- * لیکوال: علامه عبدالحي حبيبي
- * مترجم: استاد عبدالرؤف بېنوا
- * خپروونکی: علامه رشاد خپرندويه ټولنه
- * کندهار - افغانستان
- * تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
- * ایمیل: mrohial@yahoo.com
- * مالي لگښت: علامه حبيبي د خپر نو مرکز
- * کمپوز او ډیزاین: روهيال کمپيوټر اداره
- * چاپکال: ۱۳۹۱ ش - ۲۰۱۲ ع
- * کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
- * چاپ شمېر: زر ټوکه
- * دمخونو شمېر: ۴۸۸
- * دخپرونو لړ: ۷۰

د افغانستان د لنډ تاريخ داستان:

يو کتاب درې ژباړونکي

علامه حبيبي رحمۃ اللہ علیہ د افغانستان د تاريخ په باب خورا مفصل او مشرح آثار ليکلي دي. خو "تاريخ مختصر افغانستان" ئې هغه اثر دى چي په لنډ ډول د افغانستان پر تاريخ روڼا اچوي. علامه صاحب دغه دوه ټوکيز اثر د شو سوو ټوکو آثارو تر مطالعې او ويلو وروسته ليکلى دى. د دې اثر اهميت په دې کي دى چي لوستونکى په خورا لږ وخت کي د افغانستان د تاريخ او په دې سيمه کي د لويو پېښو سوو حوادثو سره آشنا کوي.

د "تاريخ مختصر افغانستان" لومړى ټوک په ۱۳۴۶ش کال په کابل کي د کتاب چاپولو مؤسسې خپور کړ. دوهم ټوک ئې تر درې کلن ځنډ وروسته په ۱۳۴۹ش کال د افغانستان د تاريخ ټولني له خوا چاپ سو.

د دغه اثر پښتو ترجمه د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا له خوا په ۱۳۵۶ش کال تر سره سوه او په دوو وروستيو پېړيو کي د پښتو د چاپ سوو آثارو د سيمينار په مناسبت خپره سوه. په پښتو ترجمه کي د محمدزيو څپرکى ترجمه سوى نه دى، دغسي مسايلو ته نه توجه دهغه مهال د حاکم دولت د دولتي پاليسۍ ښکارندويي کوي.

د افغانستان لنډ تاريخ (پښتو ترجمه) د ۱۳۵۷ش کال د ثور تر اولي پاچاگښتۍ څو مياشتي مخکي چاپ سو او تر ۱۳۷۸ش کال پوري ئې پر چاپ تقريباً دوه ويشت کاله اوښتي ول. په دغه دوه ويشت کلن زماني واټن کي د کتاب چاپي نسخې کميا به سوي وې او په بازار کي ئې د پيدا کېدو چانس خورا کم وو. دا چي له يوې خوا کتاب خورا ارزښتمن وو او له بلې خوا په بازار کي نه پيدا کېدى، نو د دې ضرورت احساس سو چي کتاب دوباره چاپ سي. خود دې پرځاى چي د کتاب هماغه پخوانۍ ترجمه يو واريو چاپ سوې واى، په يوه کال (۱۳۷۸ش) کي دوو ښاغلو مترجمينو (!) کتاب له سره ترجمه کړ او په همدغه کال چاپ سو.

له دغو ښاغلو څخه يو هم الحاج عبدالودود کرزي دى او دوهم هغه ئې داود وفا دى. دا چې د دغو دوو له جملې څخه به کوم يوه لومړى په دې اړه خواري کښلې وي، د کتاب له چاپ کاله معلومېږي، د ښاغلي کرزي صاحب په ترجمه کې د "خپلې خبرې" تر عنوان لاندې د (۱۳۷۶ش) کال نېټه ليکل سوې ده. د دې مطلب دا دى چې ښاغلي کرزي دغه ترجمه تر ښاغلي وفا دوه کاله وړاندې کړېده، خو چاپ ئې په تصادفي (!) ډول د ښاغلي وفا له هغې سره په يوه کال تر سره سوې دى. تر دې په ها خوا يوه بله د يادونې وړ خبره دا ده چې د ښاغلي کرزي ترجمه د ۱۳۷۸ش کال په غبرگولي کې چاپ سوې ده.

د ښاغلي عبدالودود کرزي د کتاب سموونکى او کتونکى هم ښاغلى داود وفا دى. د چاپ کار ئې په سپين زر پرتيز (پرائيويت) لميټه کورنۍ کې تر سره سوې دى. خو ښاغلي وفا دا اثر په ۱۳۷۸ش کال ترجمه کړ او د همدې کال د (اسد) په مياشت کې د دانش خپرندويي ټولني له خوا چاپ سو. د کتاب د ويايي پر دوهم او دريم مخ باندې د استاد محمد آصف صميم په قلم يو لنډکى يادښت د "همدا سلف او همدا خلف" تر عنوان لاندې ليکل سوې دى. په دې يادښت کې ئې خپل شاگرد ښاغلي وفاته شاباسى ورکړى دى چې په کم سن ئې د ارواښاد استاد بېنوا غوندي دروند بار ته اوږه ورکړېده او په پوره کاميابي ئې دغه بار سرمنزل ته رسولى دى.

د بدمرغه پښتنو بدنصيبۍ خورا ډېرې دي، له دغو بدمرغيو څخه ئې يوه د دغه کتاب دوباره ترجمه ده. دغه کتاب چې دوې لسيزې وړاندې ئې فاضل استاد بېنوا د ترجمې له پاره خواري گاللي وې او زحمت ئې په کښلى وو، د دې پر ځاى چې هغه ترجمه پيدا سوې او يوازي د محمدزيو څپرکى پر اضافه سوې او چاپ سوې واى، په عوض کې ئې د هغه مرحوم ټولي خواري عبث او پورته يادو دوو ښاغلو په جلا جلا ډول ترجمه او چاپ کړې.

په ۱۳۸۲ش کال دانش خپرندويي ټولني د افغانستان لنډ تاريخ دوباره چاپ کړ. خو دا ځل ئې د پخواني ژباړن داود وفا پر ځاى د استاد عبدالرؤف بېنوا نوم ليکلى وو. د خپرندويي ټولني په يادښت کې ئې دې پېښې ته اشاره کړې ده او خپله دغه لويه سهوه ئې په يوه کوچنۍ جمله په دې ډول جبران کړېده: "ښه به دا وي، چې خبره رالنده کړو او هغه دا چې (د افغانستان لنډ تاريخ) کتاب د داود وفا په نامه چاپ شوى و. حال دا چې

ارواښاد بېنوا صيب په ۱۳۵۶ کي ژباړلی داود وفا يوازې پکې د پښتو د نوي ليکدود زياتونې او کمونې کړې او يوازې (۲۶) مخه يې ژباړلې، چې بيا يې کتاب په خپل نامه کړ.

تر دې لنډې يادښت وروسته "د افغانستان لنډ تاريخ او يو مخروښي" تر عنوان لاندي د استاد محمد آصف صميم لنډه ليکنه چاپ سوې ده، ښاغلي صميم صاحب هم د داود وفا سهوي ته اشاره کړې او د خپل پخواني يادښت د ليکلو په باب يې د خپلو استادانو علامه حبيبي او استاد بېنوا له اروا بخښنه غوښتې ده.

تر دې وروسته نو د دانش خپرندويي ټولني (د افغانستان لنډ تاريخ) د ارواښاد بېنوا صاحب ترجمه ده نه د ښاغلي داود وفا. خو د تعجب وړ خبره دا ده چې د ښاغلي داود وفا ليکدودي ځانگړتياوي او سمونې د معيار (!) په نامه په اوسنيو چاپونو کي هم را رواني دي، د دغو ليکدودي زياتونو او سمونو په لرلو سره هيڅ وخت داسي فکر نه سي کېدای چې دغه ترجمه دي د ارواښاد استاد بېنوا وي. ځکه د هغه په ترجمه کي لاسوهنه سوې ده او په هيڅ وجه داسي دلايل وجود نه لري چې د يوه مرحوم استاد په ترجمه کي دي په دغه کميت او کيفيت څوک لاسوهنه وکړي او يوه بله خپرندويه ټولنه، په داسي حال کي چې د دغو ټولو اصولو څخه باخبره او آگاه وي دغسي يو کتاب چاپ کړي.

په هر صورت پورته ټولي خبري فقط او فقط د فاضل استاد ارواښاد بېنوا په حق کي جفا ده، خدای دي داسي نه پېښوي چې زموږ د نورو حقدارو استادانو آثار هم په دغه شکل په يوه او بل نامه لومړی چاپ او وروسته يې اصلي ترجمه مسخه سي. زموږ د اسلافو له آثارو سره دغه ډول بازي. موږ د تاريخ کندي ته اچوي، چې بيا به مو نه مرحومو استادانو ته د ښهاني ورځ پاته وي او نه د هغوی څخه راپاته ميراث ته. حاضر متن د ارواښاد استاد عبدالرؤف بېنوا ترجمه ده، خو د محمد زيو خپرکی د ښاغلي عبدالودود د کرزي له ترجمه کړي نسخې څخه پر اضافه سوی دئ.

په دې متن کي تر خپله وسه کوبښن سوی چې د استاد ترجمه کړی امانت تر لوستونکو پوري ورسوو. دا چې په دې کتاب کي خورا زياتي نسبي شجرې، جدولونه او عکسونه راغلي دي، موږ کوبښن کړی دئ، چې دغه نسبي شجرې او جدولونه تر خپله وسه کمپيوټري کړو، تر څو يې لوستنه لوستونکو ته آسانه سي. د عکسو په باب

بايد يادونه وکړو چې د امکان تر حده مو نوي او د ښه کيفيت لرونکي عکسونه ورته پيدا کړي دي، کوم عکسونه چې بالکل نه پيدا کېدل هغه مو د اصل متن (پارسي نسخې) څخه سکين کړي او د دې متن سره مل کړي دي.

علامه رشاد خپرندويه ټولنه دغه ترجمه په دې نيامت ټولني ته وړاندي کوي، چې زموږ نوي څېړونکي او د تاريخ مينان د دغې ترجمې له اصلي کيفيت څخه خوند واخلي، خدای دي ټولو هغو ښاغلو ته انصاف ورکړي چې د معيار (!) په نامه زموږ د اسلافو په ليکنو او آثارو کې گوتي وهي. دغه ډول گوتوهني نه ديني جواز لري او نه هم قانوني، خدای ته خواست کوو چې زموږ د نورو بې شمېرو مصيبتو په څنگ کې د پخوانيو آثارو د مسخه کولو له مصيبت څخه هم د نجات يوه لاره راوښيي. په همدې هيله، دا ئې تاسي او دا ئې دارواښاد بېنوا امانت.

مطيع الله روهيال

د علامه رشاد خپرندويه ټولني مشر

د روژې ۱۷ مه - ۱۳۹۱ ش

فهرست

۱. دلوی خدای په نامه ۱۰

لومړۍ برخه

۲. د افغانستان تر تاریخ دمخه دورې ته یوه کتنه ۱۲
۳. د پنجاب په هرپه کې ۱۳
۴. موهن جوړو ۱۳
۵. تر اسلام دمخه تاریخي افغانستان ۳۲
۶. آریایان ۳۲
۷. ارینه ویجه ۳۳
۸. ویدی مدنیت ۳۳
۹. اوستایي مدنیت ۳۷
۱۰. د کاوي = کیان کهول ۴۸
۱۱. اوستایي پهلوانان ۵۱
۱۲. افغانستان او اوستایي سیمې ۵۳
۱۳. ایزدان او ارباب انواع ۵۴
۱۴. ادبیات او ژبې او د هغو رابطه د افغانی ژبو سره ۵۸
۱۵. د پردیو هخامنشیانو سلطه ۶۲
۱۶. د سکندریرغلونه ۷۴
۱۷. په آریانا کې د موریاموقتي واکمني او بودایي لویه اغېزه ... ۸۲
۱۸. د بودا دین او په افغانستان کې دهغه خپرېدل ۸۶
۱۹. یونان او باختري خپلواک سلطنت ۹۴

۱۰۶ ساکان، پارتیان او پهلویان
۱۱۴ کوشانیان
۱۲۸ د کوشانیانو پایڅوړ او د هیتالیانو منځته راتله
۱۳۲ هیتالیان
۱۳۸ افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې
۱۴۵ د افغاني فرهنگ تاریخي مبادي

دوهمه برخه

۱۵۳ افغانستان ته د اسلام راتگ او د خلفا و دوره
۱۵۴ عثماني خلافت
۱۵۶ د علي د خلافت وخت
۱۵۶ اموي دوره
۱۶۳ د عباسيانو زمانه
۱۶۹ په اموي او عباسي دوره کې د افغانستان اجتماعي او

درېمه برخه

۱۸۳ اسلامي خپلواکه دوره
۱۸۳ طاهريان
۱۸۹ صفاريان
۲۰۱ سامانيان
۲۰۹ پښتانه حکمرانان
۲۱۳ فریغونيان
۲۱۶ د ملتان لودیان
۲۱۹ د تخارستان آل باینجور
۲۲۲ د غرستان شان
۲۲۴ د اندراب امیران
۲۲۵ چغانیان امیران - آل محتاج

۲۲۸	۴۳	سیمجوریان
۲۳۱	۴۴	غزنویان
۲۴۸	۴۵	د سلجوقیانو او خوارزم شاهیانو نفوذ
۲۵۲	۴۶	غوریان
۲۷۴	۴۷	خوارزمشاهیان

خلرمه برخه

۲۸۲	۴۸	د خوارزمشاهانو وروستی ماته او د چنگیز راوتل
۲۹۱	۴۹	د چنگیزیانو پوه وخت کي د کرت اولاده او افغاني امیران ...

پنځمه برخه

۳۰۱	۵۰	د هرات تیموریان
۳۱۱	۵۱	د کونړ حکمرانان او یوسفزیان
۳۱۴	۵۲	د هند تیموریان

شپږمه برخه

۳۴۹	۵۳	روښانیان
۳۶۷	۵۴	توخیان
۳۶۹	۵۵	ابدالیان
۳۸۰	۵۶	هوتکیان
۴۰۱	۵۷	سدوزیان

اوومه برخه

۴۳۲	۵۸	محمدزیان
۴۶۵	۵۹	فکري او اجتماعي اوضاع
۴۷۹	۶۰	ماخذونه او مراجع

د لوی خدای په نامه

زموږ گران هیواد افغانستان هغه خاوره ده چې تر تاریخ دمخه له لرغونو دورو څخه بیا تر اوسه د مدینتو چینه، د فرهنگو د تېرېدو لاره او د انساني فکر او تهذیب زانگو وه او د تاریخ په لمنه کې له دې فرهنگ زېږونکي خاوري څخه بڼه غښتلي دولتونه راپاڅېدلي دي او هم د دې خاوري خلکو په تاریخي کشمکشو کې تل خپله آزادي او ملي بڼه ساتلې ده. له ډېره وخته زموږ په محیط کې دې ته خورا زیاته اړتیا حس کېدله چې د افغانستان د تاریخ لنډیز په یوه دوو ټوکو کې له لرغوني زمانې څخه بیا تر اوسني عصره په داسې توګه ولیکل سي چې هم بشپړ وي او هم لنډ او هم پر تاریخي پېښو سربېره لازم تاریخي تصویرونه، نقشې، جدولونه او رسمونه ولري. چې زموږ د ښوونځیو زده کوونکي او عام خلک په آساني سره وکولای سي چې په هغه کې د خپل هیواد تېري تاریخي پېښي ولولي. خو کاله دمخه نو ما هم دستي د افغانستان دغه لنډ تاریخ په دوو ټوکو کې ولیکه.

د دې کتاب په لیکلو کې مي خو سوه ټوکه تاریخي کتابونه په شرقي او غربي ژبو وکتل او د ټولو مطالبو حواله مي د کتاب د پاڼو په پای کې ورکړه، خو د چاپ پر وخت یو مشکل راپېښ سو، چې ناچاره سوم هغه پا ورقي مي ایسته کړې او د لازمه مراجعو نومونه مي د څو بابو په آخر کې ولیکل او هم د دې ټوک په پای کې به د ټولو مراجعو نومونه راوړه سي. په دې یادونه کې زما مطلب دا دی چې د دې کتاب ټول مطالب مستند دي او موثوق منابع لري.

پر دې کتاب مي یو شمېر تصویرونه او رسمونه او توضیحي جدولونه له خارجي او داخلي موثوقو کتابو څخه هم زیات کړه، هیله لرم چې گرانو وطنوالو او هغو کسانو ته گټور سي چې غواړي د افغانستان تاریخ په لنډه توګه ولولي.

د دې کتاب د مطالبو په تدوين کي زيار ايستل سوی دئ چي بشپړ وي خو لنډ او گټور چي په راتلونکي وخت کي د مفصل تاريخ ليکلو لاره سمه سي او نمونه ئې (تر اسلام وروسته د افغانستان تاريخ) په لومړي ټوک کي چي پخوا خپور سوی دئ لیده کېږي. په هغه کي مي د افغانستان د اسلامي دورې د لومړيو دوو سوو کالو مفصل تاريخ په زرو مخو کي ليکلی دئ.

پوهاند عبدالحي حبيبي
کابل - جمال مېنه

د افغانستان تر تاريخ دمخه دورې ته يوه کتنه

د مؤرخانو په اصطلاح هغه دوره چې انسان د (ليک) په کشف بريالی سوی نه وو، تر تاريخ دمخه دوره Pre Historic نومېږي او تر هغه وروسته چې رسم الخط منځته راغلی (تاريخي عصر) دی، خو په دې شرط چې د لرغونيو قومو پاته ليکلي سوي آثار لوستلي سوي وي او ځکه چې تر اوسه لا داسي ليکني سته چې نه دي لوستلي سوي، نو ځکه پوهان هغه تر تاريخ په دمخه دورو پوري تړلي بولي او که يو وخت ولوستلي سي نو بيا به په تاريخي مرحله کي داخلي سي.

د شرقي هيوادو تاريخي دورې ئې عموماً تر ميلاد دمخه د (۲۵۰۰) کالو په شاوخوا کي گڼلي دي، دا ځکه چې د مصر او بين النهرين ليکني چې لوستلي سوي دي هم دوني عمر لري، خو په سند او هرپه کي د موهن جوديرو کشفې سوي ليکني لا تر اوسه نه دي لوستلي سوي، او په تاريخي مرحله کي داخلي نه دي.

په افغانستان کي تر تاريخ دمخه آثارو لټوني له ۱۹۳۶م کال څخه د اروپايي علمي هيئتو له خوا شروع سوي او په نتيجه کي تر تاريخ دمخه د ډبري (حجر) د دورې آثار لاس ته راغله چې د ډبري د استعمال په دريمي دورې يعني د تورلي سوي ډبري او د خاورينو لوبسو او فلز د استعمال په دورې اړه لري، چې هغې ته د کلکولي تیک دوره وايي.

له دې علمي لټونو څخه دا نتيجه لاس ته راځي، چې: د افغانستان او د افغانستان د گاونډيو هيوادو په خاورو کي د (۶۰۰۰) کالو په شاوخوا کي دمخه انسانانو مدنيت درلود، ځکه چې همغه وخت مرو ته نژدې د (انو) په سيمه کي د مس د استعمال آثار کشف سوي دي.

تر تاريخي دورو دمخه آثار ئې د افغانستان د گاونډ په دې ځايو کي موندلي

دي:

۱- د پنجاب په هرپه کي:

يعني د افغانستان د غرو په لمر ختيځو ډاگو کي، چي هلته د ودانۍ او بناړ آثار ليده کېږي.

۲- موهن جوډيرو:

د افغانستان لمر ختيځي جنوبي خوا ته په سند کي، د بناړ کوشې او د بازار نخشې او حتی پاخه ابروونه او په هره کوڅه کي د فضله موادو له پاره د پخو خښتو کوچني خاکدانونه هم ليدل کېږي.

په دې لرغوني بناړ کي د مور د ربه النوع مجسمې، پاخه خاورين لوني، د سرو او سپينو زرو راز راز گڼې او د هغه عصر د نورو فلزاتو صنعتي نمونې او فلزي بتان لاس ته راغلي دي، چي د هغه لرغوني بناړ په مربوطه موزه کي خوندي پراته دي، او په هغو ښکلو آثارو کي له عاجو څخه د پيل کوچنۍ مجسمې او د غټو غښتلو غويو انځورونه سته چي پر ځينو انځورو توري او ليکني هم ليدلي کېږي، خو تر اوسه ئې لا څوک په لوستلو بريالي سوي نه دي. د سند د ناوې تر تاريخ دمخه مدنيت چي د افغانستان په لمر ختيځه خوا کي د هرپه او موهن جوډيرو تر منځ يو زر ميله (د بابل د تمدن د ساحې څلور برابره او د مصر د تمدن د پراختيا دوه برابره) په يوه شکل او يوه ډول خپور سوي وو، د ودانيو د تعمير طرز او د خاورينو لوبو او د کار د سامان او وسايلو په جوړښت کي بېخي سره ورته دي او پوهانو دا نتيجه ځني اخیستې ده چي:

دا مدنيت د افغانستان د خاورې په لمر ختيځه خوا کي د سند د ناوې له سره بيا تر پايه خپور سوي، شمالي او جنوبي پايتختونه ئې (هرپه) او (موهن جوډيرو) دوه ښارونه وه او تر بابل پورې ئې د لمر لوېديځو خاورو د تمدن سره روابط درلودل او حتی تر ميلاد دمخه د (۲۰۰۰) کالو په شاوخوا کي د هندي تاجرانو په بابل کي يوه محله موجوده وه.

له هغو آثارو څخه چي د بين النهرين په کيندونو کي ئې موندلي دي څرگندېږي چي د سند د ناوې خلکو اعشاري ارقام او اوزان او پيمانې پېژندل. د هغه بناړ له آثارو څخه چي په هرپه کي ښکاره سوي دي څرگنده ده چي معتبرو خلکو په دوه پوريزو کورو کي ژوند کاوه او د استوگي د زياتو ځايو د اوبو شاهان، حمامونه او تر مخکي لاندي

گدامونه درلودل، حال دا چي عامه طبقه کارگران او کسبگران په دوه اطاقي کوچنيو کورو کي اوسېدل، هر کور د يوه کوچني غولي په واسطه له بله کوره بېلېده او تر تاريخ دمخه د دې خلکو ښارو ته نژدې ځيني کلاوي وې، چي غالباً د غلې گدامونه ول.

هغه کنډوالي چي د هرپه د تمدن له وروستيو مرحلو څخه نمايندگي کوي، د هغه ځای د اوسېدونکو بېوزلي او انحطاط رانښيي، چي زياترو کورو د سمڅو بڼه پيدا کړې ده او د ښارو جوړښت چي پخواني نظم او ترتيب درلود بېخي گډوډ سوې دى او پوهانو له دې څخه داسي نتيجه اخيستي ده، چي:

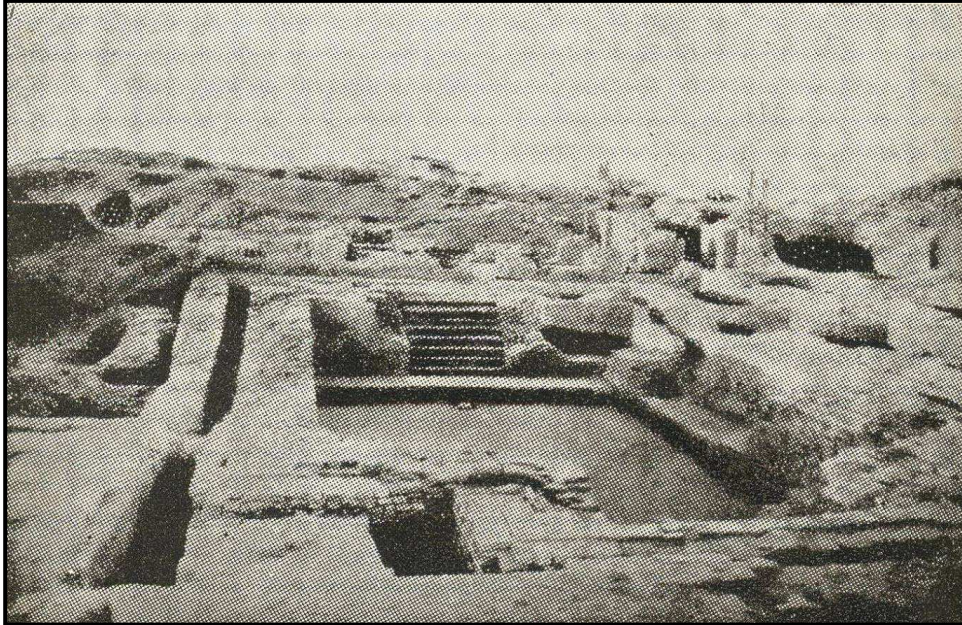
۱- د دې ودانيو پر خلکو د غربي آريائيانو يرغلونه شروع سوي او د دوى مدنيت ې راتيټ کړى وو.

که څه هم د هرپه د ليکنو الفبا لوستلې سوې نه ده، خو دا ثابت ده چي دا رسم الخط تر آريائي مهاجرت په دمخه دوره پوري اړه لري.

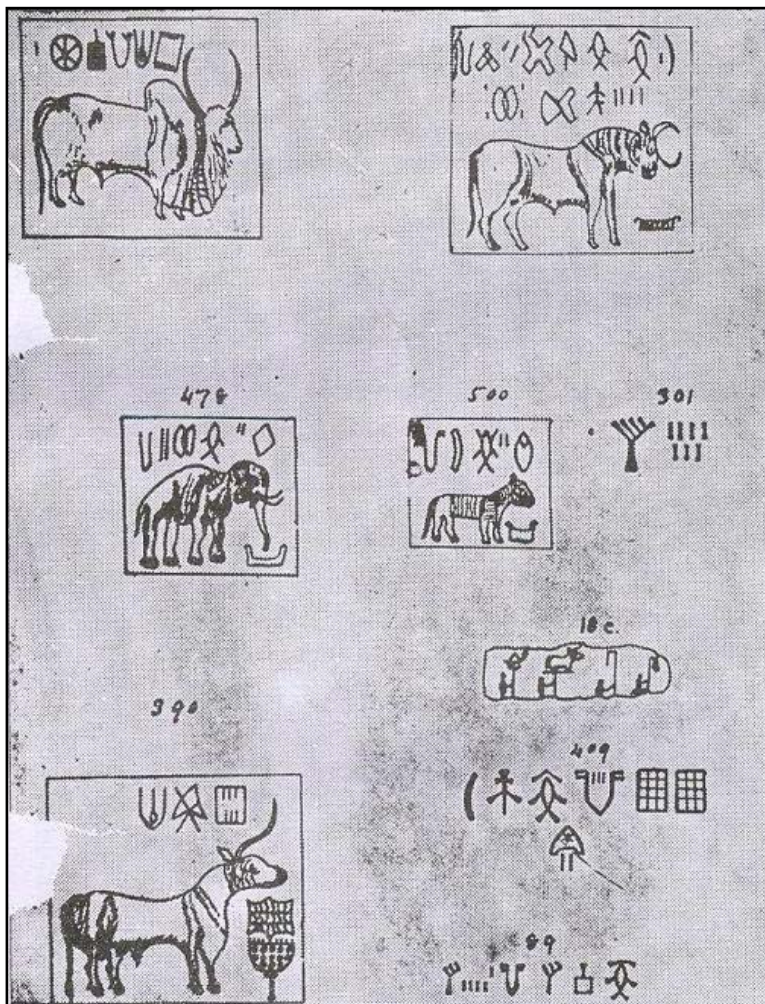
هغو ارابو چي اسانو کښولې په هغو خلکو پوري اړه درلودله، چي په هندو اروپايي ژبو ې خبرې کولې، مگر د موهن جوډيرو او هرپه د خلکو گاډۍ غټو غښتلو غويو کښولې چي پلن اوږده ښکران به ې درلودل او د دې ښکلو غټو غويو شکلونه د موهن جوډيرو پر کشف سوي مهرو او آثارو نقش سوي دي (لومړى او دوهم نمبر عکس دي وکتل سي).

۲- دې مدنيت ته ورته دا سلسله د افغانستان په جنوب کي د بلوچستان په نال او جاله وان او لورلايي او همداراز د سيستان په نادعلي او د ايران په ځينو جنوبي برخو کي ليدل کېږي چي ځيني کړۍ ې تر بين النهرين پوري هم رسېدلي او په هغو خلکو اړه لري چي د آريائيانو تر هجرت دمخه په هغو سيمو کي اوسېدل او څنگه چي د دوى په لرغونو آثارو کي د مور د ربه النوع په څېر مجسمې پيدا کېږي، ځکه نو ممکنه ده چي دين، عقايد او فرهنگ ې هم سره ورته وي.

هغه آثار چي د بلوچستان د کوټي د لمر لوېديځ شمال په څو ميلي کي ې د گل محمد په کلا کي موندلي دي پر دې دلالت کوي چي د هغې سيمي پخواني اوسېدونکي لا تر هغه وخته د خاورينو لوبو په جوړولو نه پوهېدل او د ډبرو له چرو او د هلو کوله ستنو او د تېرو څوکو لرونکو نېزو په څېر آلاتو څخه ې کار اخيست او د ودانيو او کورو جوړول هم رواج نه ول او خلک څاروي روزونکي کوچيان ول او په راوړوسته وختو کي

د موهن جو ديرو د آثارو يوه منظره، ۱- لمبر عکس

د موهن جو ديرو تخيني ليكونه او نخيني، ۲- لمبر عكس

ئې خاورين لوبني او ودانۍ جوړي کړي دي چي لرغون پېژندونکي ئې (د روب د ناوې لوبني) بولي او پر هغو باندي عيني توري او هندسي شکلونه او د هوسۍ او بوک لرونکي غوايي تصويرونه او په کورو کي ئې د بزو ډېر هلو کي ليدل کېږي چي د دوی پر ډېرو غوښو خوړلو دلالت کوي او د غلې د کوټولو پاره ئې ډبرين او نگونه درلودل، حال دا چي د هغه عصر په کشف سوو آثارو کي د اوسپني اوزار نه لیده کېږي او پر ئينو خاورينو لوبنو T - A - W.V ته ورته شکلونه سته، چي د هغو په څېر بل ځای نه دي ليدل سوي، ځکه نو لرغون پېژندونکي د هغو په پېژندنه کي پته خوله دي او د دې لرغوني مدنيت عمر د شپږو زرو کالو په حدودو کي اټکل سوی دی.

همدارنگه د هرپه د سيمي دا تر تاريخ دمخه مدنيت د هندوستان د کچهه تر جزيره نما پوري هم غځېدلی دی او په ۱۹۵۴ - ۱۹۶۵م کي د هغه ځای له زياتو غونډيو څخه داسي آثار موندنه سوي دي، چي د هرپه د مدنيت آثارو ته بېخي ورته دي او د کشفياتو د ساحه د راجکوټ د ښار جنوبي خواته پرته ده.

مگر د افغانستان په خاوره کي تر اوسه تر تاريخ دمخه څو مهم ځايونه کشف سوي او کتل سوي دي:

۱- په ۱۹۳۶م کال سراورل ستين او موسيو گيرشمن او هاکن د سيستان د نادعلي او زرنج د سروتار او کنگ په کلا کي کيندني وکړې، چي په هغه کي ډبرين لوبني او راز راز وسلې او غشي او رنگه ښايسته سوي کودري او د سپينو زرو غوړوالي او د هلو کو څخه جوړ سوي شيان کشف سوي او پوهانو هغه په مرو کي د (انو) او په غرب کي د کاشان او په لمر ختيغ جنوب کي د سند کشف سوي آثارو ته ورته بللي دي او له هغو څخه دا نتيجه اخلي چي د انساني مدنيت د دې دورې لويه صحنه د سند له ناوې څخه نيولې بيا د نيل تر سيمي پوري د افغانستان په شمول غوړېدلې وه.

موسيو گيرشمن د (سرخ داغ) غونډۍ چي دېرش متره لوړه ده ۱۲ متره ژوره وکيندله او يو زر کاله تر ميلاد دمخه ئې د مدنيت نخښي وموندلې، دی وايي: که يوويشت متره نور هم وکيني، ممکنه ده تر ميلاد د څلور زرو کالو دمخه آثار وموندل سي، چي د سند، بين النهرين او مصر پخوانيو مدنيتو ته نژدې دي او په دې خاوره کي داسي پخوانۍ غونډۍ ډېرې دي.

۲- تر تاريخ دمخه آثار چي تر اوسه په افغانستان کي لټول سوي دي، د کندهار

لمر لوېديځي خوا ته د پنجوايي او ارغنداو په ناوه کي د بدوان د غره له سمخو او د ديمراسي له غونډۍ څخه هم تر تاريخ دمخه آثار کشف سوي دي، چي د سند او پنجاب او د بلوڅانو د خاوري تر تاريخ دمخه په مدينو پوري اړه لري او د مورد ربه النوع مجسمې موندلي سوي دي.

په ۱۳۴۴ هـ ش کال د کندهار لمړ لوېديځي شمالي خوا ته ۶۶ کيلومتره ليري د موندېگک په غونډۍ کي علمي پلټني وسوې، چي د ارغنداو په ناوه کي تر تاريخ دمخه د پنځو زرو کالو پخوا د مدنيت د آثارو نمايندگي کوي او پوهان وايي چي د کندهار لمړ لوېديځي خوا ته د کشکنخود ناوه چي اوس ئې زياته برخه وچه ده، درې زره کاله پخوا د کشکنخود له روده چي اوس وچ سوی دئ او بېدله او شين ډنډ وو.

دا غونډۍ چي درې زره کاله پخوا د وروستۍ پلا له پاره د اوسېدو ځای وو او اوس د جوي پېښو په اثر يو مخروط شکل لري، د هغي لاري پر سر پرته وه چي د رخد (ارغنداو) او پښين او سند د ناوې خوا ته د هرات او فراه او هلمند د ها خوا خلکو د تېرېدو لاره وه او همدا راز دا لار د ترنک او غزني او د هندوکش جنوبي سيمو ته رسېدله، يعني د هلمند ناوه ئې د ارغنداو او ترنک د ناوې سره مېنلوله.

د موندېگک غونډۍ تر ميلاد دمخه د څلور زرم کال له واخرو څخه د لومړي زرم کال تر شروع پوري د ودانۍ پنځلس مرحلې تېري کړي دي او په آخره او پورتنۍ مرحله کي ئې د غلې گدامونه ول چي په دای وهلي دېوالونه ئې درلودل او د غلې د گدامو ځايونه د يوه او پرده غولي په شکل ول، چي د هرپه د کشف سوو آثارو گدامو ته بېخي ورته ول، خو د هرپه تر گدامو کوچني ول او په کښته پور کي ئې د څارويو د ساتني له پاره خوښي وې.

څنگه چي د گدامو ودانۍ د نوموړي غونډۍ له درو مختلفو طبقو څخه راوتلي دي، ځکه نو وايي چي دا گدامونه د هغه وخت د انسانانو د استعمال له پاره په مختلفو زمانو کي جوړ سوي ول.

په لوړ پور کي يوه کوچنۍ خونه د گدامو د ساتندوی له پاره ليده کېږي، چي په هغه کي يو څه خاورين لوبښي، ډبرين او د مفرع توبرې (پکانونه) او مچلو غزي او د مچلو غزو د خټو گولۍ کشف سوي دي او دا ځني څرگندېږي چي د گدامو ساتونکو دا وسايل د گدامو د ساتني له پاره استعمالول او د دې دفاعي آلاتو عمر له اوس څخه د

درو زرو کالو په شاوخوا کي ټاکل سوی دی.

د غلې د گدامو تر ودانیو پخوا له معکبو ډبرو څخه چت لرونکي خونې جوړي سوي وې چې د ودانیو په شمالي برخه کي د خښتو ودانۍ هم سته. د ودانیو مخ ته یو ارت غولی دی چې شاوخوا ئې یو څه کوچنۍ خونې سته او د لویي ماڼۍ نخښي هم ښکاره دي چې له اومو خښتو څخه په نیم مخروطي شکل ودانه سوې ده او د خښتو لویي ستنې لري چې په سپینه رنگ آمیزي انځور سوي او اوس هم د دې ستنو د باندنۍ منظره له برمه ډکه ښکاري، په دې ستره ودانې کي یو د مفرغ چاقو او د هلوکي لاستی او د ښکلو کودرو ټوټې او د ادیتا (ادي - مور) د خیر او برکت دربه النوع یوه ماته مجسمه چې د بلوچستان او سند کشف سوو مجسمو ته بېخي ورته دي د رازرازو سلو سره کشف سوي دي.

په نورو غونډیو کي د هغو خلکو د استوگي د ځایو نخښي سته، چې پورتنۍ غونډۍ ئې د عبادت ځای وو او په دې ودانیو کي د نغري نخښي د نغري د اسبابو سره او یو څو اونگونه او د اونگو دستې لاس ته راغلي دي، چې په غالب اټکل د دوا خرڅولو دکان بلل کېدای سي. په نورو خونو کي د پخو خښتو تنور او نیم کاره توبرې (پیکانونه) لیدل کېږي.

د زیاتو خونو د بام شايي شپوه گي لري او په دبانډنیو دپوالو کي مستعمل توبرې (پیکانونه) او مسي سرنېزې ایښودل سوي او په هغه هدیره کي چې په دې ودانیو اړه لري په یوه قبر کي اووه کالبتونه (اسکلته) پیدا سوي دي.

د موندیگک د غونډۍ مختلفې طبقې له کښتي څخه لوړې خوا ته داسي دي: له مخکي څخه لوړې خوا ته تر نهم پور پوري د نیم کوچیتوب د ژوندانه نخښي لیدلي کېږي او د هغو له مخي ویل کېدای سي چې د هغه ځای لومړني اوسېدونکي تر څه وخته نیم کوچي مالداران ول او د کورو ودانۍ ئې هم په دایو وې، تر هغه وروسته تر درو پورو پوري ودانۍ له اومو خښتو څخه جوړي سوي دي، چې خاورین لوبني ئې په کښتو طبقاتو کي ساده او ابتدايي دي او وروسته تر هغه د لوبنو کودري ښه او ښکلي کېږي، څو چې د خټو انځور سوي لوبني منځ ته راځي او پر هغو کټوریو (جامو) چې پر پایو ولاړ دي د څارویو، مرغانو، گلانو او د جگو ښکرو لرونکي مږه او تنځري (کبک زري) او پیل مرغ او د پیروتي (عشق پیچان) د پانېو شکلونه لیدل کېږي. د خټو دا انځور سوي

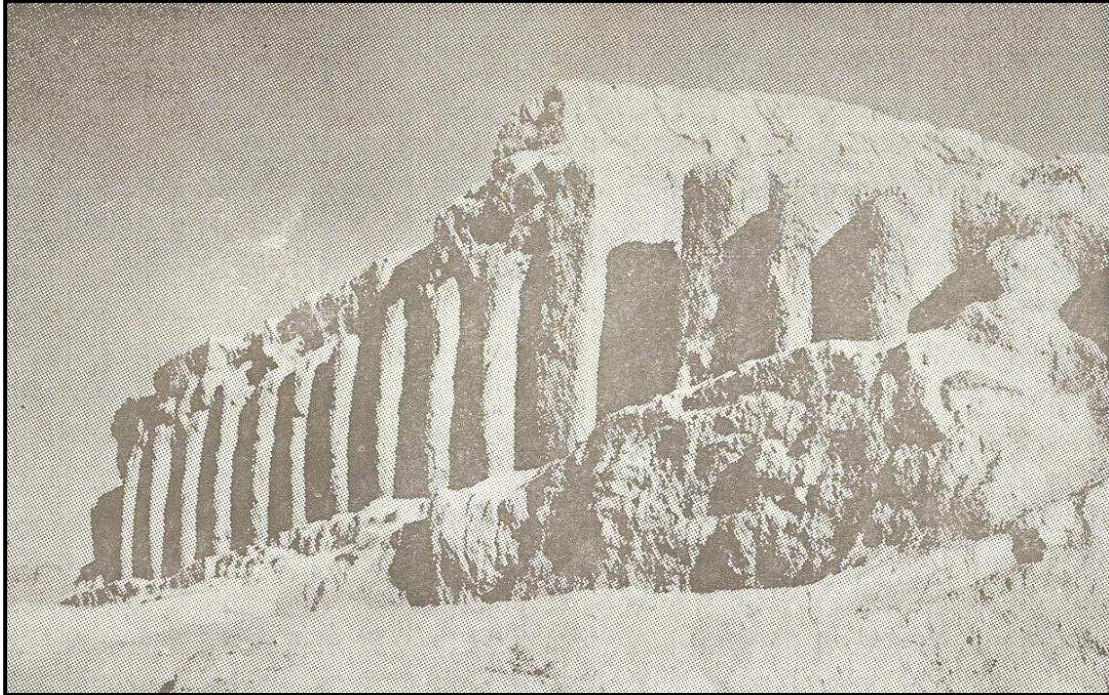
لوبيني تراټم پوپ وروسته زيات دي چي د (کوټي) د شاوخوا کشف سوو لوبنو ته ورته دي. مفرغي فلزات او مس له شپږم پوپ څخه شروع کېږي او هغه وخت چي د پنځم پوپ سکاره ئې د ۱۴ کاربون له لاري وازمويل نو د دې پوپ نېټه ئې د ۲۶۲۵م په شاوخوا کي وټاکله او د موسيو کزال د قبل التاريخ د دورو د متخصص په قول دا غونډۍ تر پنځو زرو کالو ډېر عمر لري نو ځکه د سند تر موهن جوړو پيرو پخوانۍ او لرغونې ده. (۳) -۴ نمبر عکس دي وکتل سي).

۳- د افغانستان په شمالي برخو کي هم تر تاريخ دمخه د مدنيت آثار کشف سوي دي، په دې معنا چي په شمالي لمر لوېديز گوټ کي د مرو په انو کي تر تاريخ دمخه د مدنيت نخښي لاس ته راغلي دي او همدا راز د افغانستان په شمال لمر ختيځ گوټ کي د تاريخي آثارو بقايا سته چي د ۱۹۶۲م کال په اکتوبر کي د ايتالوي لرغون پېژندونکو له خوا کشف سول.

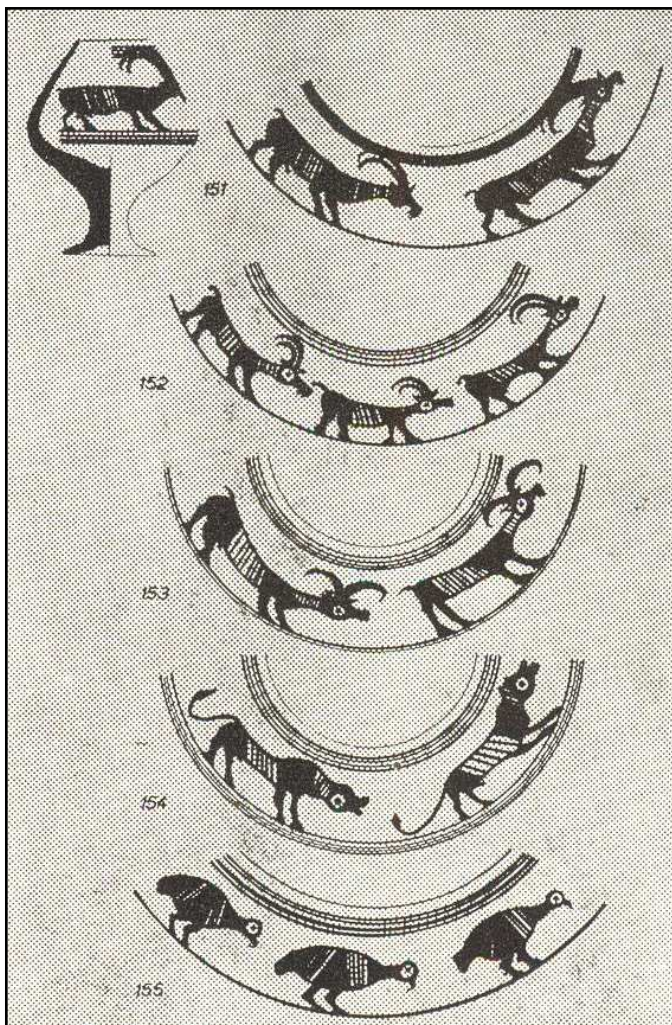
د هزارسم د نيت د هندوکش په شمالي لمنو کي د (۳۳۰۰) فټو په لوړوالي او د شپاړسو کيلومترو په اوږدوالي د سمنگان لمر لوېديځي شمالي خوا ته پروت دئ، چي په پخوانۍ زمانه کي هم د هند، کابل، بغلان، کندوز، بدخشان او چين لاره له همدې ناوې څخه تېرېدله او همدلته د غره په گارو کي هغه طبيعي سمخي سته، چي پخواني انسانان پکښي اوسېدل، او هلته د ډبرين اورټک سامان او ډبري توپلي سوي ډبري کشف سوي دي او ځيني ودانۍ ئې هم په هغه زمانه اړه لري، چي انسان تر سمخو او گارو دباندي ژوند تېراوه او بې ډوله ابتدايي دېوالونه ئې په ۱/۲۰ متره لوړوالي جوړ کړي دي، چي د هغو په منځ کي له ۲۰ څخه تر ۳۷ متره د ودانۍ بلاکونه ليده کېږي او دې ټولو ودانيو (۳۳۵) هکتاره محکمه نيولي ده او د هزارسم له سينده د اوبو د کانال د غاړي د (۱۲۵) متره دېوال سره د اوبو رسولو نخښي هم څرگندي دي.

د دې ځای د گارو په سمخو کي مثلث ډوله خوني ليدلي کېږي، چي لويي تاخچې لري او دننه ئې له ډبرو څخه درې گنجه چوکۍ توپلي سوي دي او د دېوالو په جوړولو کي ئې د ډبرو له شاوخوا څخه کار اخيستی دئ او د نغريو نخښي هم پکښي ښکاره دي.

د هزارسم په سمخو کي کيندل سوي (منقوره) شکلونه او رسمونه ليده کېږي چي د ايتالوي لرغون پېژندونکي هيټ د راپور ليکونکي په قول داسي شکلونه د غربي اروپا تر تاريخ په دمخه آثارو کي هم ليده سوي، خو د هزارسم د آثارو شکلونه څلور ډوله

د کندهار لوېدیځ برخې مندیګ د ودانیو بقایا، ۳- لمبر عکس

له منډیگک څخه پر تر لاسه سوو لوښو کښل سوي انځورونه

۴- لمبر عکس

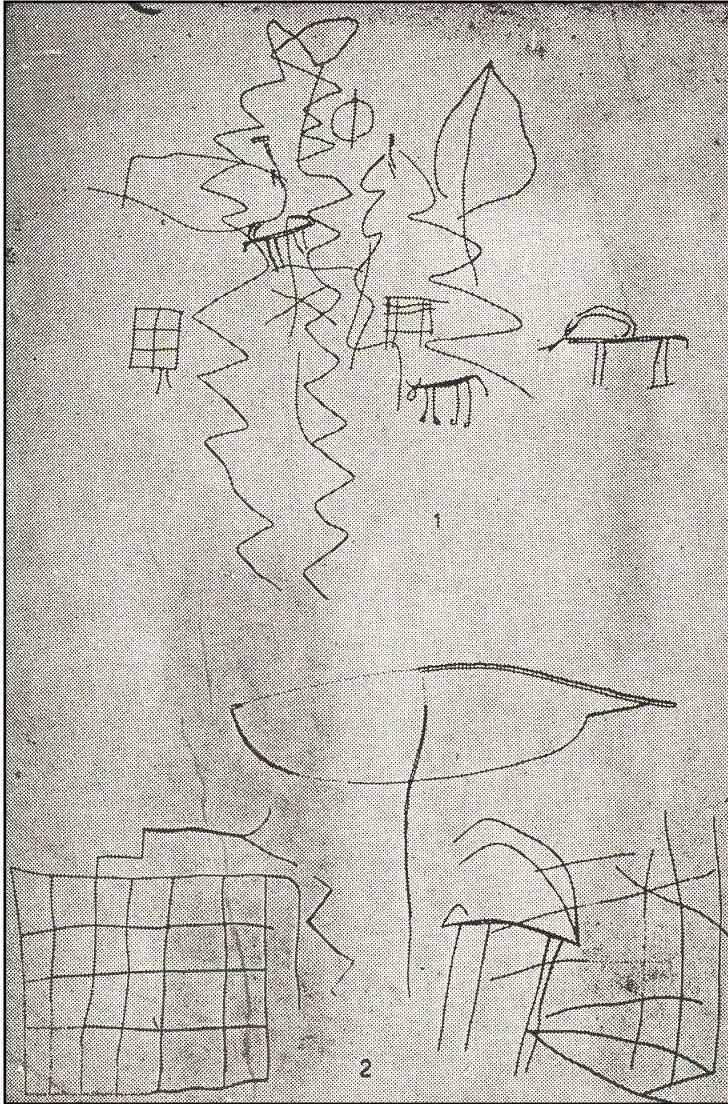
دي: لومړي انساني شكلونه، دوهم رسم سوي لاسونه، دريم د څارويو شكلونه، څلرم د راز راز شكلو گډون (اختلاط) چې معناوي ئې هم څرگندي سوي نه دي. (۵-۶ لمبر عكسونه دي وكتل سي).

تر تاريخ د دمخه زمانو پوهان د هزارسم د سمثو دا شكلونه هغو شكلو ته ورته او نژدې گڼي چې په هسپانيا، ايتاليا، سويس او ايرلينډ كې ئې موندلي دي او داسي نتيجه اخلي چې تر تاريخ دمخه د دې راز شكلو رسمول د انسانانو په منځ كې رواج درلود د مثال په توگه:

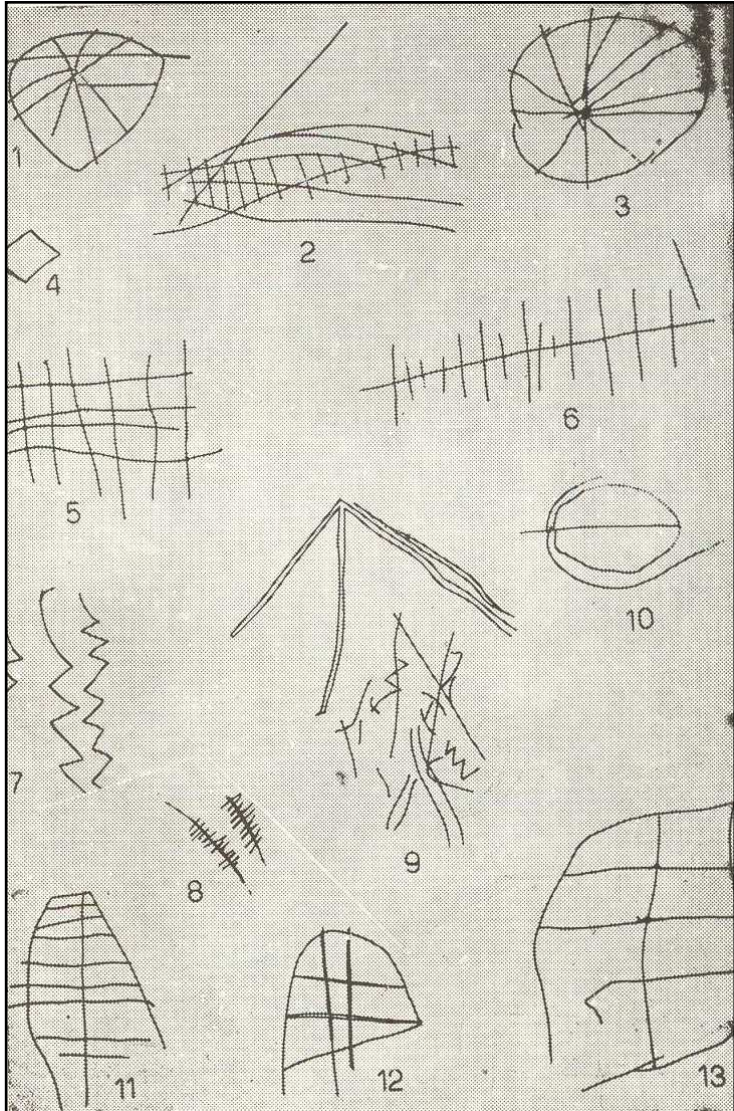
د هزارسم د سمثو له شكلو څخه د پوڅكۍ يو شكل دئ چې نيمه دايره ئې تشكيل كړې او هغه دايره بيا يوه عمودي خط پرې كړې ده او له هغه څخه د انسان بدن مراد دئ، چې بازوگان او شمزۍ (ستون فقرات) ئې ښوولي سوي دي او هغو شكلو ته ورته دي چې تر تاريخ دمخه د هسپانيا، ايتاليا او ايرلينډ په آثارو كې هم ليدلي سوي دي (۷ نمبر عكس دي وكتل سي).

د هزارسم په آثارو كې دا ډول مشابه شكلونه ډېر دي، چې د اروپا تر تاريخ دمخه له لرغونيو آثارو څخه په پاته شكلو كې ښوول كېداي سي.

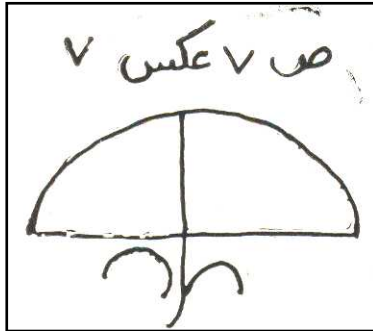
تر تاريخ دمخه په كلکولي تيك او د تورلو ډېرو د استعمال په دوره كې د بدخشان لاجورد هم د يادوني وړ دي، ځكه چې د كاشان د سيالک په غونډۍ او د سومر او بين النهرين په مځكو او د مصر د فرعون توتن خامن په هديره او هم په عيلام كې د لاجورد د ډبري راز راز نمونې موندلي سوي دي او دا څرگندوي چې د بدخشان د لاجوردو ډبري شپږ زره كاله پخوا شهرت درلود او استعمال ئې تر مصر پوري هم رسېدلی وو او د دې هيواد خلکو د نورو شرقي او غربي هيوادو سره لرغونې مدني رابطه درلودله. (۸ نمبر عكس دي وكتل سي).

۵- لمبر عكس

٦- لمبر عكس

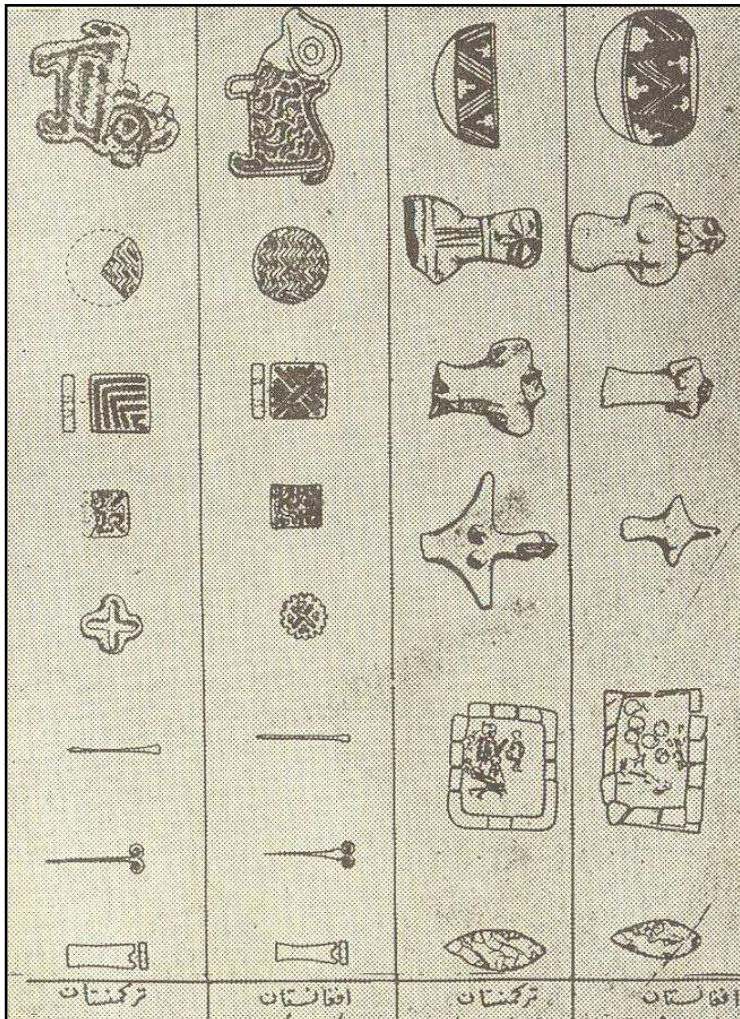
ترتاریخ دمخه د سمنگان په هزارسُم پوشکی غوندي شکلونه چي دیوه سپري مړوندونه او شمزی، بنیې، داسي شکلونه په اسپانیا او ایتالیا کي هم پیدا سوي دي.

۷- لمبر عکس

د منځنۍ آسیا د کلتوري دورو مقایسه له افغانستان سره

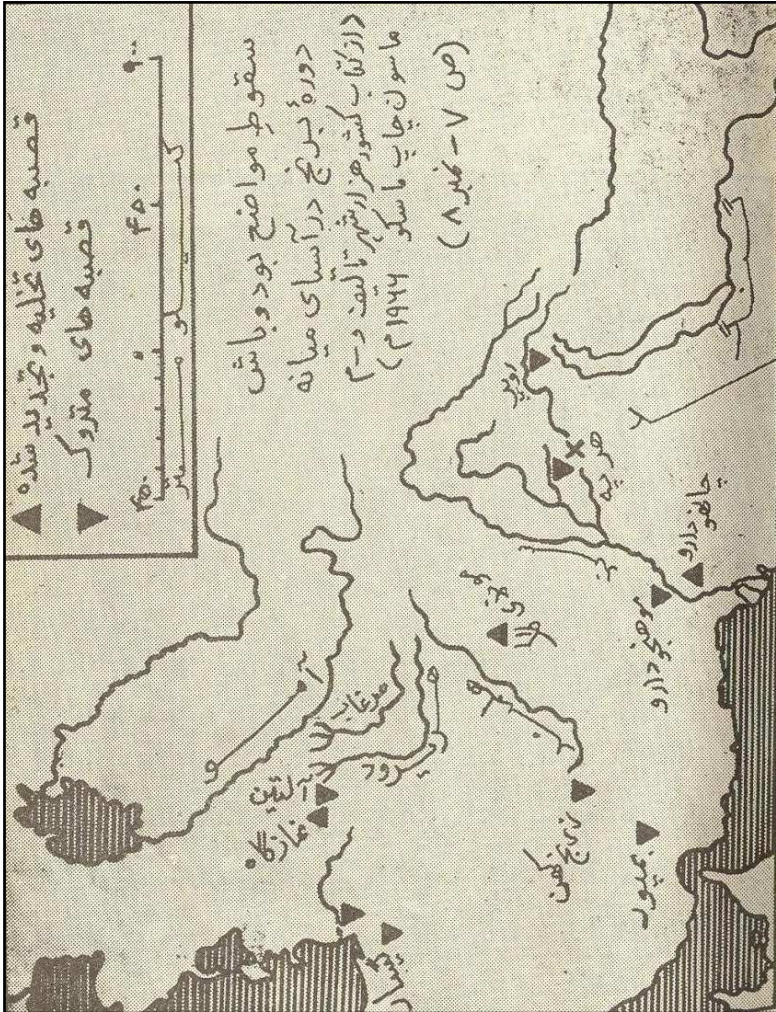
د ترکمنستان جنوب	خوارزم	سغلی زرافشان	ترخان	لویدیځ تاجکستان	افغانستان او د ختیځه حقه ختیځ
آلر	آبیراباد		چوست	کناکومبه	په آق کمپروک کې د اژدها (بنامار) او آس - په دیراسی غونډۍ - مندی لگ، نادعلی اوسپنې مفرغ اخیړه دوره.
خلوم		د دښتي خلکو کلتور د ژبو دوره کې (فلز)			بیشکند
الف				د حصار کلتور	پنډه دره (دره کور)
۱۰۰۰-۳۰۰					آق کمپروک، دیراسی مندی لگ، سیستان
۲۰۰۰					آق کمپروک ۱-۲ په کوټه کې د گل خېټه کلا نال - جاله وان - جوړه موهنجدیر و - قوټکس - کچو
۴۰۰۰					
۵۰۰۰					

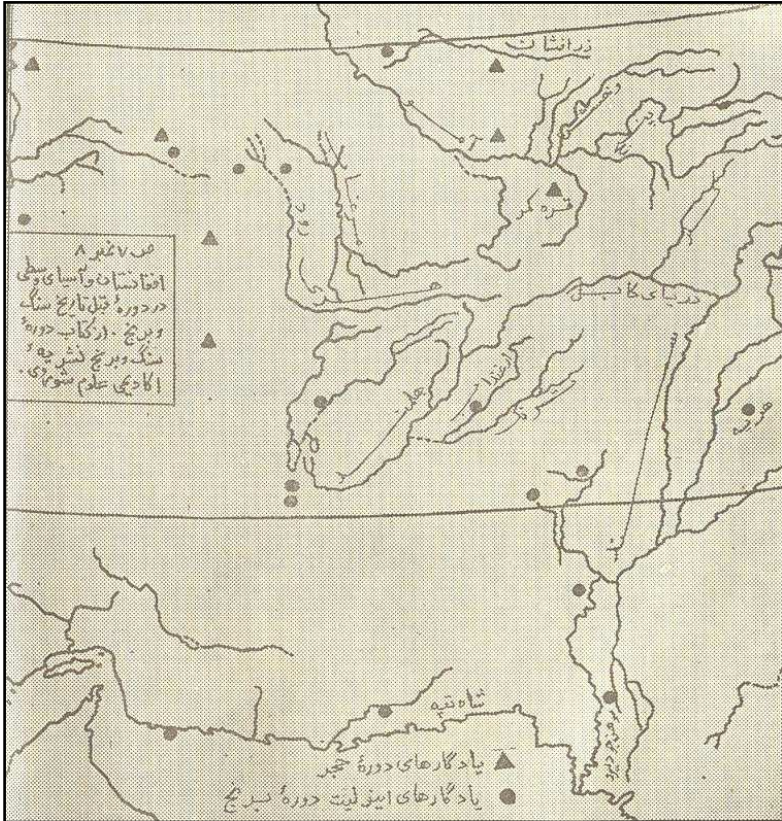
د ډبرې او زریک دورې له کتاب څخه (د شوروي - مسکو ۱۹۶۶ کال د علومو د اکاډمۍ خپرونه. په پورتني جدول د افغانستان تر ستون لاندې. (د دې کتاب د مؤلف لخواه.

د ډبرو او ژړو دورې د آثارو مقایسه چي په
افغانستان او ترکمنستان کي کشف سوي دي

۸- لمبر عکس

۸- لمبر جدول

د افغانستان لرغوني کلتوري دورې

تر تاریخ دمخه کلتوري دورې		۱- آق کپروک (اژدها)	۲- آق کپروک (اسپ)	۳- آق کپروک (خلا)	۴- آق کپروک (مجمعه)	د پیراسی غونډۍ	مندیوک	نادعلی	د سیستان نور خایونه	د واداد - دره چنخ	قوه کمر	هزارسم	د واکور
د لرغوني مفرغ او اوسپني عصر ۱۰۰ کاله (ق-م)		x	x	x	x	x	x	x	x				
د ډبري نوي عصر او بزپرستي (۱) ۳۷۸۰ + ۱۳۰ کاله تراوسه دمخه (۲) (کولپچن) ۳۴۲۵ + ۱۲۵ کاله " " (کاربونیت)												x	
د مفرغ عصر ۵۰۰۰-۲۵۰۰ کاله دمخه		x	x						x				
کلکوتیک عصر بنویه ډبره، خاورین لوبني او فلز ۷۲۷۰ + ۱۰۰ دمخه (۳)									x				
د ډبري نوي عصر او خاورین لوبني ۷۲۲۰ + ۱۰۰ کاله دمخه (۴)			x										
د ډبري نوي عصر بې له خاورینو لوبنو ۸۶۰۰ + ۱۰۰ کاله دمخه (۵)			x										
د ډبري منځنی عصر ۱۰۵۸۰ + ۷۲۰ کاله دمخه (۶)											x		
د لوري طبقي د ډبري لرغوني عصر (تېره کوچنۍ ډبره) ۳۴۰۰ کاله دمخه (۷)													
د منځنۍ طبقي د ډبري لرغوني عصر بکری- ماوستیرین (د فرانس جنوبی لې ماو ستیر ته منسوب) ۵۰۰۰۰ کاله دمخه												x	x

(۱) C/۱۴ د امریکا جیوګرون لیبیارتري ټي عمر ټاکلی دی. (۲) تر ۱۹۵۰م دمخه کلونه مراد دي. (۳) C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ټي عمر ټاکلی دی. نمبر ۴۲۹ HV. (۴) C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ټي عمر ټاکلی دی. نمبر ۴۲۸ HV. (۵) C/۱۴ د جرمني د مخکېښندنې مؤسسې ټي عمر ټاکلی دی. نمبر ۴۲۵ HV. (۶) C/۱۴ د پنسلوانیا پوهنتون ټي عمر ټاکلی دی. (۷) C/۱۴ د پنسلوانیا پوهنتون ټي عمر ټاکلی دی. (د امریکایي اتروپولوجي پروفیسر لوټي دوپري له مقالې څخه اخیستنه)

تر اسلام دمخه تاريخي افغانستان

کم وخت چي تاريخي افغانستان يادېږي، مور ټولي هغه مځکي په نظر کي نيسو چي د افغانستان سره ئې په تاريخي پېښو او د سياسي او مدني او فرهنگي حوادثو په جريان کي گډون درلود او د تاريخي گډو عواملو تر اغېزې لاندې ئې اوضاع يو بل ته سره ورته وه.

په دې جغرافي سيمه کي د ايران د فلات لمر ختيځه برخه، د سند له سينده بيا د خراسان تر پايه (دامغان) پوري شرقاً او غرباً شامله ده او په شمال کي هم د آمو شمالي برخي تر سمرقنده او د پامير د غرو لمني پکښې راځي او په جنوب کي پر بحيره عرب تما مېږي. دا سيمي عموماً گډ تاريخ لري.

آريائيان:

د (۲۵۰۰ ق م) په شاوخوا کي د آريائي سپين پوستو انسانانو يو لوی جمعيت په آريانا ويجه نومي هيواد او د آمو په شمالي غاړو کي د کوچيتوب او مالدارۍ ژوند تېراوه او چي شمېر ئې زيات سو، نو د آمو جنوبي سيمو او د باختر ورشو ته راوختل او د هندوکش په شمالي او جنوبي لمنو کي مېشته سول.

دې خلکو د نفوسو او قبيلو د زياتوالي په سبب لمر ختيځي خوا ته هجرت وکړ او د سند له سينده د هند شمالي ارتو سيمو ته تېر سول او په هغه مځکه کي ئې يو مدنيت جوړ کړ چي د (ويدا) په پخوانيو څلورو کتابو کي ئې انعکاس ليده کېږي او له همدې جهته ئې (ويدي مدنيت) بولو چي د (۱۴۰۰ ق م) په شاوخوا کي موجود وو او په همدې کتابو کي د افغاني لويو قبيلو يوه برخه نومونه لکه پکت (پښتون)، الينا (دلغمان او نورستان د شمالي خلک^(۱)) او نور راغلي دي او مور له دې کتابو څخه د لرغوني

^(۱) دا نوم د اليشنگ او الينگار د درو په نومو کي څرگند دئ.

افغانستان د خلکو ژوند او ژبه او مدني او فرهنگي وضع معلومولای سو. خلور ویده دادی:

ریگ وید - سام وید - اتهروا وید - یجور وید. چي تر ټولو پخوانی وید (ریگ وید) دئ او په هغه کي د افغاني قبیلو، پاچهانو، نومیالیو خلکو، غرو او جغرافي ځایو ډېر نومونه راغلي دي.

ارینه ویجه:

ارینه ویجه چي په پښتو کي تر اوسه (او بجه) د ټاټوبي او داستوگني د مخکي په معنا مستعمله ده، د تاریخ د پوهانو په قول د پامیر سيمي او یا د خوارزم شاوخوا او د خزر د دریاچې غاړو ته ویل کېده، چي د هغه جغرافي سيمي سره نښتې ده چي اوس مور پکښې څېړنه کوو.

څنگه چي د آرین خلکو^(۱) د ژوندون د دې دورې آثار لا تر اوسه کشف سوي نه دي او تر تاریخ د دمخي زمانې برخه ده، ځکه نو د دوی د ژبي، د ژوندون د ډول، د دین او هنر په باره کي معلوماست نسته او د کتر گوستا ولوبون هغه آریائي لرغونی ژبه چي په ارینه ویجه کي ویله کېدله د (آریک) په نامه یاده کړې ده.

ویدی مدنیټ:

د آرین خلکو تاریخي دوره د ویدی سرودو سره شروع کېږي او له همدې تاریخي منبع څخه د آرین خلکو افکار، عقاید، د ژوندون طرز او د افغانستان له خاوري څخه د دوی مهاجرت څرگندوو او د ژبپوهني له مقایسو څخه هم دا ښکارېږي چي د افغانستان د ژبو او ویدی او سنسکریت د ژبو تر منځ ډېر ژبني مشترکات سته.

ویدی سرودونه په مختلفو زمانو کي ترتیب سوي دي او په شفاهي توگه له یوې خولې بلي خولې ته او له یوه نسله بل نسل ته رانقل سوي دي او لکه چي اوسني وید پېژندونکي پوهان وایي: د پورتنیو ذکر سوو کتابو پر سرودو سربېره یوه برخه نور لرغوني سرودونه ورک سوي دي چي د وید په خپل تعبیر (پخوانیو ریشیانو) یعنی پخوانیو پوهانو به ویل او یا د چي ځیني لرغوني سرودونه چي نوې بڼه ورکړه سوي ده

^(۱) آرین: د نجیب او کښتگر او زارع په معنا دئ.

هم موجود ول، چي غالباً ئې د افغانستان په ورشو او د آرين خلکو په هغه ژبه اړه درلودله، چي دوی لاد هند د شمال د اوو سیندو ها خوا ته مهاجرت نه وو کړی.

څنگه چي ویدي کتابونه، ویدي ژبه او مضامین، اوستایي سرودو ته چي د سند په لمر لوېدیځه اړته ورشو کي پیدا سوي، بېخي ورته دي او بشپړه نژدېوالی ورسره لري، ځکه نو ویل کېدای سي چي د ویدي د لرغونو ورکو سوو سرودو زانگو همدا د افغانستان او د باختر ورشو ده، چي د دې اوسنیو موجوده سرودو یوه برخه به د هغو ورکو سوو سرودو نوې بڼه وي.

د لرغوني افغانستان د خاوري سره د ویدي مدنیت ډېره ټینګه رابطه له دې څخه څرګندېږي چي د ویدي او سنسکریت پخوانۍ ډېرې کلمې په پښتو او دري ژبو کي ریښې لري او باید چي دا ژبني میراثونه د لرغوني آریایي اسلافو څخه دې آریایي ژبو ته پاته سوي وي.

مثلاً د (آریا) کلمه دوه علمي توجیه لري:

ځینو د دې کلمې معنا په (اصیل) او (نجیب) کړې ده او ځینو په (زارع) او (کرونده گر). څنگه چي په پښتو کي د (آره) کلمه د (اصیل) په معنا راغلي ده او هم کله کله د (کرهڼي) او (بزګری) مفهوم لري نو ځکه ویل کېدای سي چي د نسبتې (ن) په زیاتېدو (آرین) (لکه پلن = پیاده، تورن = شمشیري او نور) د کرونده گر په معنا وي او څنگه چي کرهڼه د خلکو په منځ کي یو شریف کار او کسب وو نو ښایي چي تر هغه وروسته د (نجیب) او (شریف) مفهوم مجازاً ورکړه سوی وي.

ارین خلک چي هند ته ولاړه هغې ورشو ته ئې (آریه ورته) یا (آریه ورشه) وویل او دا کلمه تر اوسه په پښتو کي د (ورشو) په شکل د ټاټوبي او د استوګني د مخکي او مرتع په معنا سته.

په پښتو کي تر اوسه (سند) ته سیند وایي، او دا کلمه په ویدي ژبه کي (سندهو)

۵۵

د ریګ وید په سرودو کي د افغاني خاوري د ډېرو سیندو یادونه سوې ده، لکه سندهو (سند) او د کوبها (کابل) او گوماني (گومل) او کرومو (کورم) او سويتي (سوات) او ورکه (کونې) رودونه، او گندهاره (د کابل مجرا) او هره ویتي = سره سوتي (ارغندا) یا اراکوزي چي اوس ئې د پخواني نامه ریښه په دهرات کي ساتلې سوې

ده) او بهالانه (د بولان دره).

په اتهرواويد کي د بلخ نوم د (بهليکه) په شکل ياد سوې دئ، چي وروسته د مهابهارته په کتاب او د سنسکريت په ادبياتو کي (بهليکه) سو او ريننه ئې له بهلي - بخدي څخه راوتلې ده.

همدا شان په اتهرواويد کي د گنداريس (د گندهارا اوسېدونکي) تر څنگه د منجوان غره ذکر سوې چي همدا د منجان اوسنی غر دئ، چي د نورستان او بدخشان تر منځ پروت دئ.

په ويدي سرودو کي د لسو آريايي قبيلو جگړه ياده سوې ده، چي د ويدا د کتاب تر ليکلو (۱۴۰۰ ق م) دمخه د راوي (پنجاب) پر غاړه سوې وه او په دې قبيلو کي د افغانستان او د افغانستان د شاوخوا خلکو هم ډېر نومونه سته. لکه الينا (د اليشنگ او الينگار خلک) او بهالانه (د بولان د درې خلک)، او شيوا (د سند د غاړي خلک) او پکتته (پښتون).

له دې جملې څخه د ريگ ويد په دوهم ټوک کي د پکتته د قبيلو او د هغو نومياليو کسانو او پاچهانو څو څو واره يادونه سوې ده چي يو له هغو څخه پکتته نامتو پاچا توروينه (تورو هونی = شمشېربار) نومېده او د ارغنداو او د هراوت (هره ويټي) په ناوه کي د پني، ډسه، پراوټه، او بريسه يادونه راغلې ده، چي اوس په افغاني قبيلو کي بريخ او پني د کندهار په جنوب او د سيوی په ناوه کي سته او همدا راز پخوانيو نومو ته د اسو (سليمانخېل) او پروت (الکوزي) د قبيلو نسبت لاپاته دئ.

هغه آريائي نژاده خلک چي له آريانه ويجه څخه د هندوکش شمالي او جنوبي سيمو ته راغلل کوچيان ول او د چوپاني ژوند ئې درلود.

په ۱۹۳۹م کي سمرقند ته نژدې په (تل برزو) کي پر خاورين لوبني يو تصوير موندل سوې دئ چي هغه د کيو مرث (گومرد - يا گوپت شاه) د يو پخواني آريائي پاچا تصوير بولي، چي نيمی سړی او نيمی نر غويی دئ او په گوپت د اوستا په يوه برخه کي ئې چوپان پاچا بللی دئ او له دې څخه څرگندېږي چي دې خلکو د کوچيتوب او چوپاني په وخت کي هم پاچهان درلودل او کولا (کهول) او کورنی د دوی د ژوند اساس وو، چي له هغو څخه بيا طایفې پيدا کېدلې او د (پتي) په نامه ئې مشر درلود او بيا چي څو کولا (کهوله) سره يو ځای کېدل (گرامه) يا (ويسه) ځني جوړېده او شاهي ټاټوبي

ته ئې (پور) وايه او دا درې سره كلمې تراوسه د سرو او ځايو په نومو كې سته لكه:
بگرام، ميرويس، شپږپور.

لومړنيو آريائي نژادو خلكو دمخه تر هغه چي هند ته هجرت وكې، كاسته يعني اجتماعي طبقه بندي ئې نه پېژندله، خو هغه وخت چي په هند كې د هغه هيواد د پخوانيو تور نژادو اوسېدونكو سره مخامخ سول، نو پر څلورو طبقو برهمن (روحاني)، كشتريه (جگړن)، ويسيه (بناريان او كسبه) او سودرا (ناملموس) ووپشل سوه، چي دې اجتماعي طبقه بندي د دوى په وروستنيو تاريخي او اجتماعي اوضاعو كې څرگنده اغېزه درلودله.

په ويدي كتابو او د آريائي نژاد په نورو آثارو كې داسي ليده كېږي چي: پاچهي د مهاجرت له لومړنيو وختو څخه د دوى په منځ كې وه او راز راز ارباب انواع ئې پرستل او د (سبها) او (سميتي) په نومو ئې جرگې او د (سامانه) په نامه ئې مېلې درلودلې. پېغلو د زلميانو سره او بنڅو د نارينه وو سره مينه كوله او د واده دودونه ئې هم درلودل او د كورنيو افرادو د ډېرښت له پاره ئې تل دعاوي كولې او د بنڅو په طبقه كې شاعراني هم وې، چي ځيني سرودونه ئې د ريگ ويد په لومړي كتاب كې ساتل سوي دي. دې خلكو ورزشي لوبې، د آس سپرلو، اتن، نڅا او موزيک هم درلود او په كرهڼه او مالدارۍ بوخت ول او كالي ئې له وريو او يا د څارويو له پوټكو جوړول، د پسو او بزورمې او د غويو گلې ئې درلودلې او د كورنيو شتمني (دارايي) ئې د څارويو رمې او په تېره بيا د شيدو لرونكو غواوو درلودل وو.

او كله چي به د افغانستان غرو ته د (سوما) د بوټي د راڼيولو (پېرودلو) له پاره راتله، خپل غوايي به ئې د خريدارۍ د واحد په توگه راوستل چي هغه ته به ئې پاسو Pasu ويل چي د پيسې (پولي واحد) كلمه له هغه څخه راوتلې ده.

له صنايعو څخه ئې د لرگو تراشنه، فلز كاري او د ټوكرانو او پوزي (بوريا) اودنه او د څاورينو لوښو جوړونه، فلزي تزئينات او د اربو جوړول ئې زده ول. خوراك او څښاك ئې د غلو دانې، شيدې او نور لبنيات، د ښكار غوښي او د سوما او سوريا شيره وه.

د طبيعي عناصرو پرستش ئې كاوه لكه ارونا (د آسمان رب النوع)، اندرا (د جگړې رب النوع)، سوريا (لمر)، اگني (اور)، سوما (غربي وابنه چي له هغه څخه ئې

مشروب جوړول، ماروت (باد) او نور ... او د هر یوه په نامه ئې قربانۍ درلودلې، خپلو پوهانو ته ئې (ريشي) ويل، چي په پښتو کي اوس د دې کلمې له ريښې څخه د (رشه) کلمه د خوی، خلق او پوهي په معنا لرو.

اوستائي مدنيت:

د افغانستان د آريائي خلکو دوهم مدنيت په بخدي (بلخ) او د هندوکش په شمالي او جنوبي سيمو او د هلمند په ناوه کي وو، چي د (۱۲۰۰ ق م) په شاوخوا کي شروع سوی او له هغې دورې څخه يو کتاب د اوستا په نامه پاته دئ چي پنځه بابه لري. څنگه چي په دې باره کي زموږ د معلوماتو منبع د اوستا د کتاب پاته برخه ده، نو ځکه دې مدنيت او فرهنگ ته اوستايي وايو او ځکه چي دا فرهنگ په بخدي او افغانستان کي زېږېدلی دئ ځکه نو د دې هيواد په تاريخ کي خورا زيات اهميت لري او د اوستا کتاب د افغانستان د لرغونيو خلکو مدني، فکري او فرهنگي اوضاع په ښه توگه څرگندوي.

د اوستا له کتابه څرگندېږي چي آريايي خلک د کوچي توب، مالدارۍ او له کډي په شاژونده مدنيت ته رسېدلي، په کليو او ښارو کي ميشته سوي دي او د اقتصادي او اجتماعي ژوند په مراحلو کي ئې يوه نوې دوره شروع کړې ده.

په دې دوره کي لومړی ځل په بلخ کي پاچهي منځته راغله او د (يمه) (جم) په نامه يو پاچا د بلخ ښار ودان کړی دئ او هم په دې خلکو کي يو ټاکلی آيين د مزده يسنه = مزديسنا (د خدای ستاينه) په نامه منځته راغی، چي مدني او روحي قوانين او هدايتونه ئې درلودل او مؤسس ئې زره توشره = زردشت وو، چي د کورنۍ په نامه (سپينتمه) يا (سپينتمان) يادېده (چي دا نوم په پښتو کي دوې کلمې [سپين] او [تمه] يا [تمان] د نژاد په معنا دئ).

د زردشت د تبليغ او منځته راتلو ځای بخدي (بلخ) او سيستان دئ (۹ نمبر عکس).

د زردشت پلار پورو شاسپه (د زاړه آس خاوند) او مور ئې (دوغدو) او د پلار له خوا نيکه ئې (پتيرگتراسپه) نومېده. د څلورو وروڼو نومونه ئې دا ول: رتوشر، رنگوشر، نوتريکا، نى وتيش.

زردشت
۹- لمبر عكس

دده لومړۍ ماندینه چې نوم یې معلوم نه دی د (ایست واستره) مور وه او درې لویې یې درلودلې. د زردشت دوهمه ماندینه د دوو زامنو (هوره چیتره) او (اوروت نره) مور وه، دریمه ماندینه یې چې په لمختیځه ورشو او د بخدي په سیمو کې کپې وه، د جاماسپ (د گشتاسپ د وزیر) د ورور (فره شه وشره) لور وه او (هووي) نومېدله. دده له زامنو څخه (ایست واستره) د روحانیانو مشر وو او (اوروت نره) د بزگرانو لارښوونکې او (هوره چیتره) د جنگیالیو افسر باله کېده او د پیروانو درې گوني طبقې د زردشت د دې درو زامنو له خوا منځته راغلي دي. ده درې لویې هم درلودلې چې فریني، ثریتی، پئورو چیستی نومېدلې.

د زردشت د ژوندون زمانه په یقیني توګه معلومه نه ده، خو د زردشتي کتابو د روایتو له مخې د (۶۶۰ ق م) په شاوخوا کې زېږېدلې او په شل کلني یعنی په (۶۴۰ ق م) کې منزوي سوي او په دېرش کلني یعنی په (۶۳۰ ق م) کې یې د لارښوونې ادعا کړې ده او په ۴۲ کلني یعنی په (۶۱۸ ق م) کې (کیگشتاسپ) په ده وگروهېد او دده په عقیده سو او په (۵۸۳ ق م) په اووه اويا کلني د توراني (ارجاسپ) د يرغل پر وخت د بلخ په دوهه (آتشکده) کې د توراني (براترکرش) له لاسه ووژل سو، مګر څېړونکي پوهان دا کلونه صحیح نه بولي او دده زېږېدنه یې د (۵۵۸ ق م) په شاوخوا کې ګڼلې ده.

زردشت له هغو لرغونو کسانو څخه دی چې په لرغوني افغانستان کې یې پرنوي اقتصادي بنیاد باندې د یو اساسي او زوړ فرم بنسټ ایښی دی او د (ژ. دومیل) په قول:

"ده خپل اقتصادي سیستم په داسې وخت کې منځته راوړی دی، چې د آرینانو یوه ډله د کوچیتوب له حاله راوتل او کلیوالي ژوند یې غوره کاوه".

په دې ترتیب چې د څارویو د څر نامعلومه ځایونه یې د هر تېر او قوم له پاره د څر په ټاکلو ځایو الیش کړه او په همدې دلیل یې غویي او غواته چې د خوراک او کرهڼي یوازنی وسیله وه په درنه سترګه کتل او حیواني سري په کلیوالي تشکیلاتو او کرهڼه کې خاص اهمیت موندلی وو.

زردشت د یوه خدای (هوره مزده - یوه بادار) په وحدت او بې ساري عظمت قایل سو او له پنخوانیو خدایانو څخه یې چې اریائیانو ورته عقیده درلودله مخ وگړاوه. دی وایي چې:

"تر یوه خدای وروسته د نړۍ له ابتدا څخه دوه روحه سته، چي یو پر ښه لار او بل پر بده لار ځي، او ټول ژوند یوه باطني جگړه ده چي د شر د قوتو پر ضد ادامه لري او په دې دایمي جگړه کي رڼا او تیاره عقل او اهریمن یو د بل سره مقابل دي".
زردشت پخپل آئین کي د څارویو قرباني او د سوما نشه راوستونکي شراب چي لرغونیو آریائیانو درلوده له منځه وړي دي.

دی وایي: "د (سوما) کثیف نشه کوونکي شراب څنگه د نېکۍ سره کومک کولای سي، د بزگر سپي غویي تر دې چي قرباني سي، ښه او گټوره دا ده چي د خپل خاوند په لاس کي وي".

د زردشت په آئین کي د آخرت پر ورځ، د اعمالو پر محاسبې او د رشتیا پر بري او د درواغو پر ماته او د جنت او دویځ او د چنوت (صراط) د پله او ملائکو پر وجود عقیده سته او آذر (اور) ئې هم مقدس گڼلې دي. چي د ټولو موجوداتو په کمون او د طبیعت په موالیدو کي په ودیعت ایښود سوی او د ژویو (جانورانو) د ژوندون جوهر او د باطني او غریزي تودښت نغری دي، نو ځکه د زردشت پیروانو د آذر د نمانځني له پاره دوهي (آتشکدي) درلودلې.

د زردشت په آئین کي د نېکۍ قوتونه د همیشه سپینه (یعني همپشه سپین او مقدس) او ایزدان (د ستایني وړ) په نامه سته، چي له هغې جملې څخه شپږ عامل قوتونه (موکلي ملکي) دي، چي هر یو قوت د خپل صلاحیت په دائره کي د نړۍ د چارو د ادارې له پاره د بل قوت سره همکاري کوي او هر یو قوت د اهوره مزده (هرمزد) د یوه صفت مظهر او جاویدان بلل سوی دي:

۱/ وهو منه = بهمن (ښه انگرېنه - نېکه مننه) یا د گلو او رمو او نورو ژویو (ژوندیو موجوداتو) ساتندویه پرېښته.

۲/ اشته وهیشه = اردي بهشت (ښه نظم) د اور پرېښته.

۳/ خستره وئیریه = شهریور (تسلط د فلزاتو او ښکلو ډبرو ساتندویه پرېښته.

۴/ سپینته ارمیتي = سپیدار مذ (د روح سپلتوب او تواضع) د مخکي ساتندویه پرېښته.

۵/ هئوروات = خرداد (روغتیا) د غښتلتوب او کورو او اوبو موکله پرېښته.

۶/ امیریتات = امرداد (ابدي ژوند او بقا) د کرهڼو، وښو او د څر د ځایو

پريښته.

د مزده يسنا د پيدا ايښت په سر کي د دې شپږو ملائکو پر سر يوه ملکه د سپينته مينيو (سپين عقل) په نامه ولاړه وه، چي تر هغې وروسته ئې پر خاى (اهوره مزده) او کله هم (سره اوشه) [سروش = د خيرهاتف] درېدله.

د خيره او نېکۍ او رڼا د قوتو په مقابل کي د شر او بدۍ او تاريخۍ قوتونه هم موجود ول، چي د ټولو مفاسدو او شرارتو مشر (انگره مينيو) [هريمن] وو او په اوستا کي ئې د شر او تاريخۍ دا ټول قوتونه د (ديوه) په نامه ياد کړي او د خيره ملائکو په مقابل کي ئې د شر او بدۍ شپږ مؤکلان د کار يکان په نامه داسي تصوير کړي دي:
۱/ اکه منه: د هومنه په مقابل کي د ناپاکي انگېرني (يا مني) په معنا د شرارت او نفاق او بدۍ ښکارندوى.

۲/ ايندره: د اردي بهشت په مقابل کي د بدعت، دروه او د خلکو گمراه کوونکى

روح.

۳/ سئوروه: د شهريور په مقابل کي د بي نظمۍ ښکارندوى او د گډېرديو.

۴/ ناوانک هئي ثيا: د سپيندارمذ په مقابل کي د تور او نافرمانۍ ښکارندوى.

۵/ تئوروى: د خرداد په مقابل کي د وړانۍ، فساد، لوږي او تندي ديو.

۶/ زبي ريش: د امرداد په مقابل کي چي د تئوروى شريک دى.

کله هم ايشمه د (خشم) ديو د سروش په مقابل کي د هغو دېبانو اووم عدد

بشپږوي، چي د ناشکرى او عصيان ښکارندوى دى.

زردشت خپل آئين پر درو اخلاقي او حياتي بنسټو بنا کړى دى او هغه دا دي:

هومته (ښه منل)، هوخته (ښه ويل)، هوورشته (ښه کول) او په دې ډول د

زردشت پيروانو ښه منل، ښه ويل او ښه کول د خپل عمل اساس گرز اوه او خپله انگېرنه،

خپله ژبه او خپل عمر ئې په يو شان له معنوي او مادي ککړتيا څخه خوندي ساتل. د

بدني او روحي پاکوالي، د رشتيا، سموالي، مړاني، سخاوت او ټولو ښو اخلاقو

مراعات ئې کاوه. درواغ او تور منع ول او د مزديسنا هر پيرو په دې مامور گڼل کېده

چي اور، اوبه او مخکه د ناپاکيو له ککړتيا څخه وساتي، ځکه نو دوى مخکه د مړو د

جسدو د ککړتيا څخه ساتله او خپل مړي ئې نه ښخول. بلکي په آزاده هوا کي ئې پر

لوړو غايو باندي ايښوول چي د هوا مرغان ئې وخوري او له منځه ولاړ سي.

د زردشت آئين چي د پيدا کېدو او روزني ځای ئې د دنيا ډېر لرغونی پایتخت بخدي = بلخ وو، د اوستا د کتاب په وسیله تبلیغ سو، چي تفسیر ئې په پهلوي (زند) ژبه راغلی دی او هغه ژبه چي اوستا په لیکلې سوې د ویدي ژبي سره ډېر نژدېوالی لري او د اوستا کتاب د سکندر تر یرغل دمخه (۸۱۵) فصله او (۲۱) نسکه یا کتابه درلوده خو سکندر د غوايي (۱۲۰۰) پوستونه چي پر هغو د اوستا کتاب لیکلی وو وسوځل او تر سکندر وروسته چي ئې بیا هغه کتاب راټول کی (۳۴۸) فصله لاس ته ورغله، چي پر همهغو (۲۱) نسکو وویشل سوه او د (ویست) نومي انگریزي عالم په حساب دې ټولو (۲۱) نسکو (۳۴۵۷۰۰۰) کلمې درلودلې، چي اوس له هغو څخه یوازي (۸۳۰۰۰) کلمې سته او له هغې شرحي څخه چي انگریزي مستشرق براون کړې ده داسي څرگندېږي چي د اوستا باختري اصل له منځه تللی او هغه څه چي اوس پاته دي یوازي څلرمه برخه ئې ده په دې تفصیل:

۱/ یسنا (پرسته او جشن): چي دیني سرودونه دي او (۷۲) فصله لري.

۲/ ویسپرید (سروران): د دعا او اورادو مجموعه ده، چي له (۲۳) څخه تر (۲۷) پوري فصلونه لري.

۳/ ونیداد (د شیطانانو دفع کوونکی): د اودس، استغفار، توبې او نور دیني احکام لري او (۲۲) فرگرد (بابونه) دي.

۴/ یشت (نمونځ او ستاینه): د خدای او ملائکو ستاینه ده او (۲۱) بابه لري.

۵/ خورده اوستا (کوچنی اوستا): چي د (۳۵۰م) په شاوخوا کي آذربیدمهر اسپند تالیف کړې ده او دعاوي، نمونځونه او مناجاتونه پکښې دي.

د اوستایي مدنیت په دوره کي چي له (۱۲۰۰ ق م) څخه شروع سوې ده، لومړی وار په بخدي کي شاهي نظام منخته راغی او اوستا وایي چي: "یمه" د اهوره مزده په امر یوه "واره" ودانه کړه، چي اوږده او پسونې د یوه اسپریس (آس ځغلولو د میدان) په اندازه وو، او په هغه کي ئې راز راز ځناوران لکه پسونه، غوایان، سپي، مرغان او نور وساتل او د اوبوله پاره ئې هم یوه واله دیوه هاتره (میل) په اندازه وکیندله، او هم ئې په هغه واره کي په مخصوص ترتیب بازارونه، کوڅې او کورونه جوړ کړه، خو په هغه ښار کي ئې ناروغانو، دوراغجنانو، بدخویو، پیسانو او لېونیانو ته ځای ور نه کړه".

په دې ترتیب د بخدي په واره کي د آریایي مدنیت لومړی ښار ودان او لومړی

مرکز تاسیس سو او همدا د (واره) اوستایي کلمه ده چي په سنسکريت کي (وهاره) سوې ده او په دري کي (بهار) ځني جوړ سوې دئ، چي پر هغه ځای تر اسلامي لومړۍ پېړۍ پوري (د بلخ نوبهار) ودان وو.

د اوستایي مدنیت په زمانه کي چي آریایي خلکو د هندو کش په شمالي لمنو کي کلیوالي ژوند ته لاس ورته کي، کلي او ښارونه ئې ودان کړه او د کوچیتوب له دورې څخه په کورو کي د تل اوسېدو حال ته راواوښتل. دا هغه گام وو چي د مدني مرحلې د لوړتیا او اقتصادي تحول په لار کي واخیست سو او په دې وخت کي وو چي شاهي نظام هم منځته راغلی او د بخدي پاچهانو چي د اوستا په یشتو کي د (پره ذاته) په نامه یاد سوې دي (یعني پیشدادیانو) په خپل سلطنتي نظام کي نظم، داد او نیاو (عدل) منځته راوستل، او د اوستا په تعبیر د بخدي دې پاچهانو د رب النوعۍ مقام هم درلود او څنگه چي په ویدي سرودو کي هم د دې پاچهانو یادونه سوې ده، ځکه نو د دې شاهي کورنیو زمانه تر تاریخ دمخه عصر ته چي آریین خلکو د هندو کش له شمالي سیمو هجرت نه وو کړې رسېدای سي.

مگر په اوستا کي یو لوی پهلوان (د گیومرث له اولاد څخه) چي هوشینگه نومېده په (پره ذاته = پیشداد) ملقب وو، یعنی لومړی قانون گذار او داد دري ادبیاتو همغه هوشنگ دئ چي د البزر په غره کي ئې د ناهید (اناهیتا) د ربه النوع له پاره قربانۍ کولې او د دیبانو سره جنگېده او پراوو هیوادو ئې پاچهي کوله.

د دینکرد په دریم کتاب کي داسي راغلي دي چي: "د کرهني او دهکانیه = دهقانیۍ دود او د مالکیت اصل همدې پیشدادیانو منځته راوړی دئ او بیا وروسته هوشنگ دیهوپتیه (د البیروني په قول د هوفذیه) یعنی د حکومت او پاچهۍ او د خلکو د ساتني اصل ایجاد کړی دئ" او له دې روایت څخه پوهېدای سو، چي د اوستایي دورې مدنیت د ویدي د اوایلو او کوچیتوب سره توپیر درلود. په دې معنا چي دا وخت د ښکلي بخدي خلکو په کرهڼه او آبادۍ او د کلیو او ښارو په ودانۍ لاس پوري کړی وو او د کوچیتوب او بدویت د ژوند له اقتصادي مرحلې څخه دهکانیه او د مځکي مالکیت ته او حتی تر هغه یوې لوړې مرتبې (دیهوپتیه) [د حکومت او سلطنت ایجاد] ته رسېدلی وو او هوشنگ پر یوې خورا زتي ورشو او مځکي حکم کاوه او د دېبانو او کودگرو او بدذاتو سره چي د مدنیت وړانوونکي او د کلیوالو کروندگرو دښمنان ول

جنگېده.

تر هوشنگ وروسته بل پيشدادي پاچا (تهمورث) دئ چې په اوستا کي د (تخمه او روپه) په نامه ياد سوی او په ازينه وونت (وسله وال) ملقب وو او دی ئې د او و هيوادو پاچا د (ويونگهان) زوی د (اينگهت) لمسی او د هوشنگ کړوسی گڼلی دئ، چې دېرش کاله ئې د خپل وزير (شيدسپ) په کومک په نياو (عدل) او انصاف حکومت وکی او ده ته (ديوبند) هم وايي، دا ځکه چې ديبان او اهریمن ئې بند کړي ول او هم ئې ځيني داسي مدني کارونه وکړه، چې په نوي اقتصادي مرحله کي ورته اړتيا وه، لکه د وړيو وړېشل، د کالو سکېستل او گڼدل، د څارويو اهلي کول او له آس، غاټري، اوبن، غوايي او خره څخه گټه اخيستل او ليک او لوست منځته راوړل.

د کريستن سين په قول: "تر تهمورث وروسته ئې ورور جمشيد پاچا سو او لومړی ځل ئې د نوروز جشن جوړ کی او دی د اوستا په تعبير (د بنو گلو خاوند) وو، چې دا لقب په اوستا کي هوشه (په پهلوي کي هورمگ) راغلی دئ. ده درې خوندي د (يمگ) او (اري نوک) او (سنگهوک) په نومو درلودلې (په شهنامه کي: ارنواز، او شهرناز).

د اوستايي مدنيت دورې او د آريايي نژادو شاهي کورنيو او نومياليو کسانو او پهلوانانو په باب تر اسلام دمخه او وروسته د پخوانيو کتابونو روايتو د زماني په تېرېدو يوه داستاني بڼه پيدا کړې ده او په دغو کتابو کي دا اساطير په مختلفو ډولو راوړه سوي دي، خو موږ دلته زيار باسو چې تر خپله وسه د نوموړو داستانو تاريخي اړخونه ولټوو.

په ويدا کي د پيشدادي ستر پاچا نوم (يمه) Yama او په اوستا کي (ييمه) Yima او په پهلوي کي (يم) Yam او په دري کي (جم) دئ، چې صفت ئې په اوستا کي خشيته Xshaeta او په پهلوي کي شيت Shet او په دري کي (شيد) راغلی او (جمشيد) ئې بولي، يعني ځلېدونکی جم. د جم پلار په اوستا کي ويوهونت Vivavant دئ، چې وروسته بيا ويونگهونت = ويونگهان په ويونجهان معرب سو او زوی ئې يمه = جم د اهوره مزده له خوا د خلکو ساتندوی او پاچا وټاکل سو چې د خلکو د ودانۍ او هوسائۍ له پاره زيار و باسي او ده ته يوه لکړه، يو غمی، يوه توره، يو کټوری (جام) او د يوي زرين نېش (غابنور) ورکړ سو، چې د ده د شاهۍ لومړی نښان وي او له نيش څخه د

مخکي په کرلو او کرهڼه کي کار واخلي او د خلکو او څارويو د نسل په ډېرولو کي زيار وباسي او د بخدي (واره) ودانه کړي او هغه ځای چي په اوستا کي "د لوړو بيرغو لرونکی بنکلی بخدي" بلل سوی د خپل ځان او نورو ښاري خلکو ټاټوبی وټاکي. د بخدي پاچا (بمه) لومړی پاچا دی چي د مدنیت او ښاري توب بنسټ یې ایښی او اجتماعي ژوند یې ترتیب کړی دی.

کرهڼه، خاوري روزنه، کسب، د اوسپني ویلول، د کالو او دل، د وسلو او جواهرو استعمال، د لښکري طبقې ټاکل، خټکري (معماري) او د فلزاتو او دواوو استعمال یې رواج کړه او په خپل شاهي لومړي پایتخت بنکلي بخدي کي یې مدنیت جوړ او خپور کي او د فرانسوي محقق بنویست په قول: دی هغه آریایي شخصیت دی چي د اسلام تر منلو دمخه د نورستان د خلکو په منځ کي د (ایمرا) Imra په نامه تر ټولو اریاب انواعو لوړ او ستر رب النوع گڼل کېدی او د هغې سیمي په مرکزي معبد کي چي هلته یې د قربانیو دووډونه پر ځای کول د ده مجسمې یې درولي وې.

په ۹ یسنا کي له ۳ تر ۵ فقري پوري وايي: "د جم د پاچهۍ په وخت کي تودوالی، سپروالی، زوروالی، مرینه او رخه (رشک) په دنیا کي نه ول".

او د ۱۹ یشت په ۳۱-۳۸ فقرو کي داسي راغلي دي چي: "د جم په سلطنت کي د نړۍ ژوندون په خوښي او خوشحالي تېرېده، د رنځ او ناورین (آسیب) اثر نه وو". په اوستا او د عرب او عجم په نورو تاریخي کتابو کي د جم او پېشداي پاچهانو کیسه (داستان) د ډېر پخوانیتوب په سبب افسانوي بڼه غوره کړې ده او څنگه چي یې د جم پاچهي د هر راز هوسایۍ او آرامۍ، نیاو (داد) او ښېگڼي سرچینه بللې ده ځکه یې نو هغه څوک چي د خیر، خوښۍ او ښېگڼي، د دې سرچینې د وړانولو وسیله سوی اژي دهاکه (اژدها - ښامار) بللی دی او دا سپری (بیوراسپ) د (اروند اسپ) زوی د کیومرث (گرشاه = غرشاه) له اولادې څخه وو، چي مور یې ذاک (ودک) د جم خور وه او بیوراسپ د لسو زرو اسانو د خاوند په معنا دی او څنگه چي یې آسان تېز ځغلول او تازنده سپری وو او هم یې تازنده اسان درلودل نو ځکه یې ورته (تازي) ویلي دي، چي په همدې سبب ځینو مورخانو دی تازي او له عربي نژاده گڼلی دی.

وايي چي دی د (بوري) له مخکي راولاړ سوی دی او په دې نامه تر اوسه یو ځای د افغانستان شرقي جنوب ته په روب کي سته.

څنگه چې عربو دا نوم معرب کړی او ضحاک ئې ورته ویلي دي ځکه ئې نو دی عربي نژاده بللی دی او هم څنگه چې سامي نژادو د آریائیانو سره رقابت درلود ځکه نو هر عنصر چې دې نوي تشکیل سوي مدنیت او د بخدي پاچهۍ ته خطر پېښاوه هغه ئې له پردې نژاده باله او لکه آریایي نژاده تورانیان، ضحاک بیوراسپ ئې عربي نژاده گڼلی دی. حال دا چې ځیني دقیق مؤرخان لکه طبري او البیروني وایي: عربانو ضحاک عربي نژاده او عجمیانو عجمي انگېرلی دی.

څنگه چې د افغاني تاریخي ښار، ځایو او سړیو په نومو کي (لکه د غوري شاهانو د کورنۍ ستر نیکه ضحاک او په بامیان کي د ضحاک ښار) د دې نامه رېښه سته او مؤرخان هم د ده د نسب سلسله آریایي نژاده گیومرث ته رسوي او دی د جم خوری بولي نو دا خبره چې دی عربي نژاده وو له منلو څخه لیري ښکاري.

په هر صورت د اوستا د اشارو له مخي بیوراسپ اژي دهاکه د ښکلي بخدي پر مدنیت يرغل وکی او څنگه چې ایزدي فر (د سلطنت پرتم یا خلا) د بریالیتوب د مرغه په شکل له جم څخه بېله سوي وه اژي دهاکه پر ده بری وموند او د ده هیواد ئې ونيو او دی ئې په اړه دوه ځایه کی.

دې تازي (تازنده) ضحاک د رام پېشت د ۱۹ فقري له مخي د کوی رینتا په نامه یوه ټینگه ماڼۍ او شاهي تخت او زرتنه چتری درلوده او د اسلامي دورې په دري ادبیاتو کي ده ته (ضحاک ماران = مار دوش = اژدها) ویلي سوي دي.

د اوستا له مخي تر (جم) وروسته ایزدي فر (د سلطنت خلا) پر (تراپتنه) [په پهلوي کي فریتون = فریدون] د پورتورا (پورگا) پر زوی چې د جم له اولادې څخه وو وغلېده چې پلار ئې د ائویه (اثنیان = اتبین) په نامه هم یاد سوی دی او د دې کورنۍ خلک کرونده گران وه چې د زیاترو د نومو سره د گاو کلمه (په اوستا کي گئو) راغلې ده.

فریدون د ابو د ربه النوع (اناھیتا) له پاره سل اسان او زر غوایي او لس زره پسونه قرباني کړل خو چې پر شریر اژي دهاکه بریالی سو او هغه ئې وواژه او د جمشید دوې خوندي (اري نوک) او (سنگهوک) چې ضحاک بندیانې کړي وې لاس ته ئې راوستلې.

د اژي دهاکه په مقابل کي د خلکو د غاو داستان چې د فردوسي په شهنامه کي د

هغو خدای نامو له روايته څخه را اخیسته سوی چي تر اسلامي دورې دمخه وې داسي دئ چي: یوه پښ (آهنگر) چي کاوک (کاوه) نومېده، د خپلي آهنگرۍ څرمن د نېزې پر څوکه د بیرغ په شان و تړله او خلک ئې پر ځان راغونډ کړه او د اژي دهاکه په مقابل کي وپارېدل او د هغه د تېرو پر ضد پورته سوه او دا همغه د کاویان بیرغ دئ چي وروسته تر ډېري مودې پوري د آریایي خلکو د بري سمبول وو.

فريدون په دې هڅه او جنبش کي د پارېدلو خلکو مشر وو او ده پر ضحاک باندي د خپل بري په یاد د نورو د جشن په څېر د (مهرگان د جشن) اساس کېښود، دېبان ئې پر سر وټکول او جهان ئې ونيو.

د آریایي اولسو په داستانو کي یو بل ته ورته روایات سته، چي وایي: فريدون د ایرینه - تویرینه او سئیریم ینه هیوادونه پر خپلو درو زامنو ارج (ایرج) او توچ (تور) او سرم (سلم) و وپشل، خو سلم او تور د ایرج سره رخه (رشک) درلوده او دی ئې په نامردانه توگه وواژه، خو چي د منوش چیره (منو جهر) په نامه د ایرج زوی پیدا سو او د ایرج کسات ئې وکینن.

دې داستان ته ورته د دوو زامنو کیسې نوري هم سته لکه د زردشت د درو زامنو او د تارژي تائوس سگایي د دوو زامنو او د درو پښتني وروڼو (غرغښت، بېټني، سپه بن) کیسې چي د گلزدو فرانس د استاد ژرژ دو مزیل په قول پخوانۍ آریایي ټولنه له درو ډلو: روحانیونو، جگړونو او ثروت پیدا کوونکو څخه جوړېده او د پخواني هند اساسي کاستونه هم برهمنان، جگړن نجیبان او څاروي پالونکي کرونده گران ول، او د زردشت له درو زامنو څخه هم مشر زوی روحاني، دوهم زوی جگړن، او دریم چوپان (پونده) وو او داگرده کیسې په آریایي قدیمو قومونو کي سره ورته دي.

په هر صورت منوچهر د ایرج کسات و اخیست، سرم او تور ئې ووژل او د آریایي نژادو صحرانشینو توراني یرغل کوونکو خلکو مخه ئې ونيوله او د ده په وخت کي لوی پهلوانان لکه قارن د گاو زوی او نریمان او زال و رستم منځته راغله چي د آریینه مخکه ئې د دښمنانو له شره ساتله.

تر ده وروسته د اوستا په قول نثوتره (نوذر) د ده زوی پاچا سو، چي توراني افراسیاب تر درو جگړو وروسته هغه ونيو او وئې واژه، خو له هغه څخه د نثوتریان = نوذریان په نامه لوی کهول پاته سو، چي داستانونه ئې په اوستا کي راغلي دي.

د نوذر تر وژني وروسته (اوزوه) د توماسپه زوی (زو = زاب = د توهماسي زوی = تهماسپ) د فریدون له اولادې څخه تر پینځو کالو حکومت وکی چي هونبیار او عادل سپړی وو (د دې نامه رینبه په [زاب او روب] کي سته) ده د پهلوانانو په مرسته د تورانیانو سره جنگونه وکړه، خو په پای کي ئې د آمو سیند تر خپل منع وېش (سرحد) وټاکه.

د زاب تر مړیني وروسته د هغه زوی کرشاسپه Kershaspa (یعني د ډنگر آس خاوند) پر تخت کښېنوست، چي لسم پېشداډي پاچا وو او نه کاله ئې حکومت وکی او ده تر مړیني وروسته افراسیاب د توراني پشنگ په فرمان د هغه پر هیواد یرغل وکی او د کرشاسپه د داستان د ختمه سره د پېشداډیانو داستاني تاریخ هم پای ته ورسېد.

خو دلته باید وویل سي چي دا کرشاسپه د زاب زوی له اوستایي نامتو پهلوان کرشاسپه نریمان څخه جلا دئ. ځکه چي کرشاسپه نریمان د ثریته (ثريت = اثرط) زوی د سیستانی سام له کهول څخه وو چي د فریدون د پاچهۍ په پای او د منوچهر د کار په شروع کي زور او بوډا وو، او هم اصلاً یو له پهلوانانو څخه دئ، نه له پېشداډي شاهانو څخه.

د کاوي = کیان کهول :

(کوي) یا (کاوي) په ویدي ژبه او هم اوستا کي د (پوه - پاچا - امیر) په معنا دئ چي د اوستا له مخي (کوي) د پهلوي (کي) د بلخ د اوسني افغانستان د شاوخوا د پخوانیو پاچهانو د لقب سره یو ځای وو، خو د دې هیواد لمر لوېدیځي خوا ته نه استعمالېده.

د کوي = کي کلمه د بلخ د هغو پاچهانو د نومو په سر کي وینو، چي د پېشداډیانو تر کهول وروسته پاچهۍ ته رسېدلي دي او د دې مځکي شاهي پرتم (شاهي فر) د کوئتم خورنو Kavaenem-xvreno په نامه په دوی اړه درلودلې ده.

په دري ژبه کي ئې (کي) په (کیان) جمع کړی دئ او دا کهول ئې په شاهنامه او نورو کتابو کي (کیان = کیانیان او کیاني) یاد کړی دئ.

د اوستا له مخي د دې کهول لومړی پاچا کواته Kavata نومېد او ده ته ئې کوی کواته (کی قباد) وایه، چي د سیستانی پهلوان رستم د پلار په غوښتنه د البرز په غره

کي (د بلخ جنوب ته) پر تخت کښېنوست او دی د خلکو د هوسايي، آرامي او نېکمرغي سبب او عادل پاچا وو او پنځلس کاله ئې پاچهي وکړه او فردوسي دی د فریدون له توکم څخه گڼلی دی.

تر کيقتباد وروسته ئې زوی (کوي Kavi-usan اوسن) [کيکاووس] د بخدي پر تخت کښېنوست، چي د (اوسن) معنا هيله يا خوښي ده.

ده د غير آريايي پرديو عناصرو سره چي د حماسي رواياتو له مخي د اوسني ايران په شمال کي د مازندران په ځنگلو کي اوسېدل جنگونه وکړه او پر هغو ئې برید وموند. په اوستا کي هغو خلکو ته (ديبان) ويل سوي دي.

اوستا وايي چي غښتلي او زورور کوی اوسن (کيکاووس) د ارزيفيه Erexifya د غره پر سر د اناهيता (د ابو د ربه النوع) له پاره سل اسان او زر غوايي او لس زره پسونه د دي له پاره خيرات کړه چي د پاچهانو ستر پاچاسي.

څنگه چي دا غرد پوهانو د څېړني له مخي د خراسان د لمر ختو شمالي خوا ته په بلخ کي وو او کيکاووس پر هغه اووه هسکي ماڼۍ وداني کړي وې، ځکه نو ده د اوستان هم سر تر پايه د افغانستان په تاريخ او خاوره پوري اړه لري.

دی له سترو پاچهانو څخه سو، چي (د هغه وخت د کشف سوي دنيا) پر اوو هيوادو ئې حکومت کاوه او د اوشنر Oshnar په نامه ئې يو پوه وزير درلود، چي په اوستا کي ئې د پورو جيره Pura-jira په صفت ياد کړی دی يعني ډېر پوه او هوشيار (په پښتو کي: پوره + خير = کامل دقيق).

په اوستا کي کيکاووس ته ځيني خطاوي هم نسبت سوي دي، لکه د همدې پوره وزير وژل او د مځکي د ساتندوی غوايي له منځه وړل او آسمان ته د ختو هڅه او په همدې سبب کياني پرتم (کياني فر) له ده څخه وگرزېد او توراني افراسياب ورباندي غالب سو او د ده هيواد ئې وران کي، څو چي روت ستخمک Rot-staxmak (رستم) سيستاني پهلوان لښکر جوړ کي او افراسياب ئې وشاړه.

د بلخ له کياني پاچهانو څخه يو بل (کوی سیاورشن) Syavarshan (سياه نر) وو، چي تر کيکاووس وروسته پاچا سو، او د بلخ واکمن پاچا وو او د آمو له ها خوا (توران) د آريايي يرغلگرو قبيلو سره په يوه جگړه کي وژلی سوی دی او دی د کيکاووس زوی بولي، چي په پهلوي او دري ادبياتو کي د سیاوخش = سیاوش په نامه شهرت لري.

سیاوش ایرینه و بجه ته نژدې یوه لویه کلا د (کنگ دژ) = د اوستا Kanga په نامه ودانه کړه چې د جمکرد د واره په شېر دوهم آریایي مرکز وو او ده په توران کې د توراني پاچا افراسیاب لور چې فرنگیس نومېدله ماندینه کړه او له هغې څخه هئوسره وه Hausravah (= کینخسرو) وزېږېد، چې تر پلار وروسته ئې د پاچهۍ تخت ونيو او د پلار د خون اخیستلو په غرض د تورانیانو سره او د خپل ننګیالي سپه سالار هئومه Haoma په ملګرتیا ئې افراسیاب او د هغه وروس کیریسه وزده (چې په شاهنامه کې: کرسیوزراغلی) په ځنځیرو کې وپېچل او وئې وژل.

اوستا وایي: کله چې کیاني پرتم (کیاني فر) په خسرو پوري اړه وموندله نو د هغه په مرسته ئې لوی کارونه وکړه، زور او قوت، مینه، بنګلا، برم او پرتم د ده په برخه وو او د کیاني شاهنشاهی هیوادونه ئې بیرته سره ومېنلول چې په همدې سبب په اوستا کې د خششري هن کریمو Xshathrai-Hankeremo یعنی د هیوادو سره مېنلونکي او یو کونکي او د شاهنشاهی د منځته راوستونکي په صفت یاد سوی دی.

تر کینخسرو وروسته په بخدي کې یوه ډله پاچهان منځته راغلي دي، چې د نومو په پای کې ئې د (اسپه) کلمه راځي او دا بېخي باختري نسبت دی. ځکه چې د بلخ ورشو د آس لرغونی روزتون وو او د دې مځکي آریایي نژادو سپرو په جنگو، په یرغلو او د دېسمانو په مخ نیوي کې تل له دې اهلي څاروي څخه کار اخیست او د دې سیمې د خلکو په منځ کې له پخوانیو زمانو څخه بیا تر اوسه د آسانو د کلو روزنه او د سپرلو ورزش رواج لري او حتی ځینو پوهو مؤرخانو لکه دینکر په خپل پخواني تاریخ کې د بلخ د پاچهانو یو کهول د (اسپه پاچهانو) په نامه یاد کړی دی، خو په حقیقت کې دا پاچهان د همغه کیانیانو پایڅوړ دي.

له همدې ډلې پاچهانو څخه هغه څوک چې تر کینخسرو وروسته د بلخ د پاچهۍ پر تخت کېنېستلی په اوستا کې ائوروث اسپه Aurvat-Aspa (= کی لهراسپ) یاد سوی دی چې د ګرندی آس په معنا دی او نسبت ئې کيقباد او منوچهر ته رسېږي او د فردوسي په قول د مهر د میاشتي د مهر په ورځ (د مېزان په ۱۶) ئې د پاچهۍ خول پر سر کېنېنود او په بلخ کې ئې د (آذر برزین) په نامه یوه دووه (آتشکده) جوړه کړه او د ساساني وختو په نورو روایتو کې وایي چې: ده د خپل یو سپه سالار بوخت نرسیه (معرب ئې: بخت النصر) په ملګرتیا پر اورشلیم ویرغل او هغه ئې وران کړ او جهودان ئې تیت کړه او د

ژوند په پای کې ئې پاچهی خپل زوی ویشتاسپه Vishtaspa (=گشتاسپ^(۱)) ته پرېښووله او پخپله د بلخ په نوبهار ننوت، ورېښتان ئې پرېښوول او د خدای په ستاینه بوخت سو او د زردشت دین ئې ومانه، خو په پای کې د توراني ارجاسپ په یوه حمله کې ووژل سو، ویشتاسپه (گشتاسپ) لوړ همته پاچا د گړندیو آسانو خاوند، د زردشت مؤید او پیرو او مزدا پرست او کیاني فرلرونکی راست کاره او پاک تومنه سپری وو او پر خپلو توراني دښمنانو ئې بری وموند او هم ئې وزیر جاماسپه د اوستا له مخې شریف، بدای او هیوادوال او پوه بریالی او د زردشت د لور مېړه وو، چې د زردشتي آیین تر منلو وروسته ئې د هغه په خپرولو کې زیار ایستلی وو او د ده زوی سپینتوداته Spento-Data (= اسفندیار) چې تخمه Taxma (= تهم = زړه ور) ئې صفت وو او د ویشتاسپه ورور چې زئیري وئیري Zairi-Vairi (زیر) نومېد، هم هغه کسان دي چې د زردشتي آیین په خپرولو کې ئې زیار ایستلی دی او د اوستا په هغه نسخه کې چې په اتمه میلادي پېړۍ کې په پهلوي ژبه لیکلې سوې او په سمرقند کې لاس ته راغلې ده داسې وایي چې: زردشت د گشتاسپ په امر د خپل کتاب دوولس زره نسخه د سرو زرو پر څپرکو ولیکلې او د (ورهران) په آتشکده کې ئې کښېښوولې، چې دا معبد اسفندیار د بلخ بامیک په نوازک کې ودان کړی وو او همدارنگه په آذر فریغ (د موبدانو آتشکده) او آذربیزین مهر (د کرونده گرو آتشکده) هم گشتاسپه ته منسوبې دي، چې دا دوهمه آتشکده ئې د ده په وخت کې له خوارزم څخه د کابلستان د روشن Roshn غره ته راوړه او د عربو تر فتوحاتو (۱۷۱هـ) پورې لاهم پاته وه.

د زیر زوی بستوئیري Bastawairi د بست ښار ودان کی او هلته ئې ډېر خیراتونه وکړه او هم ئې د سلطنت مخالفان چې هلته وه له منځه یووړه. تر اسفندیار وروسته له دې کهول څخه د ځینو نورو پاچهانو نومونه اخیسته سوي دي لکه (وهومن سپینداتان) [بهن اسفندیاري] او لور ئې (همای) او (داراب) د همای زوی او دا پاچهان د سیستان او هلمند په ناوه کې داستانونه لري او ځینو مؤرخانو دا پاچهان د هخامنشي پاچهانو سره گډ کړي دي.

اوستایي پهلوانان:

د اوستایي فرهنگ په دوره کې سربېره پر دغو شاهي کورنیو چې دمخه یادي

(۱) گشتاسپ د تورېدلي آس په معنا دی.

سوي د ځينو لويو پهلوانانو کهولونه هم په دې تاريخي زمانه کي راغلي دي، چي د دوی په نامه آريايي حماسي روايتو کي خاص کتابونه ول او دا کهولونه زياتره په اوسني افغانستان او يا د خراسان په خاوره اړه لري، خو د زمانو او نسلو په تېرېدو د دوی تاريخي پېښو داستاني بڼه موندلې ده او په دې پهلوانانو پوري ئې فوق العاده کارونه تړلي دي، چي د دې افسانوي روايتو له منځه يوه برخه تاريخي واقعيتونه لکه د پاچهانو د کورنيو تاريخي پېښي لاس ته راتلاي سي.

ډېر نامتو او ستر پهلوانان د سيستان له خاوري څخه پورته سوي دي چي د اوستا د روايتو او پهلوي د نورو کتابو له مخي د دوی نژاد د بخدي همغه (يمه = جم = جمشيد) پاچا ته رسېده او ده د زابلستان د پاچا کورنگ لور ماندينه کړه او له همدې نژاد څخه سام نریمان پيدا سو، چي زوی ئې د ورېښتو د سپين والي په سبب د (زال زر) په نامه ياد سو او د پلار له خوا د سيستان پاچهي ورکړه سوه او دی د کابل د مهرباب شاه پر لور رودابه (چي د ضحاک له نسله وه) مين سو او هغه ئې ماندينه کړه او له هغې څخه رستم وزېږېد، چي د خپل وخت تر ټولو پهلوانانو غښتلی او زورور وو او کک کوهزاد (غرزی = غلجی) ئې چي له زال څخه ئې خراج اخيست وواژه خو په پای کي د بهمن په وخت کي د خپل ورور شغاد په دروه او چم خا ته ولوېد او د خپل آس رخس سره په همغه خاکي مړ سو.

زال سربېره پر رستم او شغاد يو بل زوی د (زواره) په نامه هم درلود، چي لوی پهلوان وو او د هغه دوه زامن فرهاد او تخار (تخوار) مشهور دي.

له رستم څخه فرامرز او سهراب او جهانگير او گشسپ بانو او زربانو پيدا سول او له سهراب څخه چي د پلار د لاسه وژل سوی وو د (برزو) په نامه يو زوی پاته سو، تر برزو وروسته شهريار وزېږېد چي د دې پهلوانانو په نامه بېل بېل کتابونه سته، لکه فرامرزنامه، برزونه، شهريارنامه، بانو گشسپ نامه، جهانگير نامه او سام نامه. همدا راز د فردوسي په شهنامه کي هم د دوی داستانونه راغلي دي.

د رستم زال او تخوار داستان په افغانستان کي تر اسلام دمخه له پخوا زمانو څخه شهرت درلود او تر اوسه يو څو ځايونه د تخت رستم په نامه (په سمنگان کي) د رستم غونډی، د زال کلا (تخارستان)، د کک کوهزاد کلا د رستم آخور (په فراه کي) سته چي ځيني دا نومونه تر اسلامي فتوحاتو وروسته د عربو په تاريخ کي هم راغلي دي او حتی

د نورو ملتو په تاريخو کي لکه د موسی خورني ارمني په تاريخ کي (له ۵ تر ۸ م پېړۍ پوري) هم درستم نوم راوړه سوی دئ.

د دې دورې بل کهول چي په زړه ورتوب او پهلواني ئې شهرت درلود د (کاوه) کهول دئ چي دمخه ئې يادونه سوې ده او د ضحاک د ظلمو او ستمو په مقابل کي ئې د خلکو يو ټولنی غورځنگ منځته راوستلی وو او له هغه څخه يو زوی د (قارن گاوغان) په نامه پاته سو چي د فریدون او ایرج او موچر په وختو کي ئې د افراسياب سره د کيقباد په جنگو کي ډېري مړاني ښکاره کړي دي او دا کهول د اشکانيانو او ساسانيانو تر عصره پوري د (کارن) په نامه پاته وو او حتی تر دريمي هجري پېړۍ پوري ئې خپل برم او قوت ساتلی وو.

د پهلوانانو بل کهول د (نوذريانو) کهول دئ چي نوذريان د منوچهر د زوی (نوتر) له اولادې څخه ول. دې کهول ته په اوستا کي نئوتيرريانه Naotairyana ويل سوي دي او توسه (طوس) د نوتر زوی چي نوم ئې د خراسان د (طون) د ښار په نامه کي پاته دئ د کياني وخت له لويو پهلوانانو څخه وو چي دوايسه که Vaesaka پر زمانو ئې بری وموند. (ويسه) د توراني افراسياب اکا وو.

د نوتر بل زوی چي په اوستا کي د ويسته يوور Vistauru (او په پهلوي کي ويستخم = په دري کي گستهتم) ياد سوی دئ د مزد يسنا آيين ډېر دښمنان ئې وژلي دي او زراسپ هم د طوس د زوی له دې کهاله څخه گڼل سوی دئ.

همدارنگه د کاوس زوی فريبرز (په پهلوي کي برزي فره) او د لهراسپ زوی زيرير او د زيرير زوی بستور (په اوستا کي: بسته وئيره) او د گشتاسپ زوی اسفنديار او د وزير جاماسپ زوی گرامي (په پهلوي کي: گرامیک کرت) د دې دورې هغه شهزادگان او نجيب زادگان دي چي په داستانو کي د پهلوانانو په ډول ياد سوي دي او د روايتي افسانو له ترڅه د دوی تاريخي وجود پېژندل کېدای سي، او هريو د بخدي او خراسان په لرغونو تاريخي داستانو کي نوم او نښان لري.

افغانستان او اوستايي سيمي:

د اوستا په دريم کتاب ونديداد کي د هغه وخت د معلومي مځکي شپارس سيمي يادي سوي چي ځيني ئې په اوسني افغانستان يا پخواني خراسان کي دي. همدا شان د

اوستا په يشتو کي د هغو غرو او سيندو نومونه راغلي چي ټول په دې هيواد کي دي،
مثلاً:

۱. ايرينه ويجو (د مټکي هغه سيمه چي په پامير يا آمو ته نژدې په خوارزم کي).
۲. سغده (د آمو په شمال کي سغد)
۳. مورو (د مرغاب مجرا مرو)
۴. بخدي (بلخ)
۵. نيسايا (په شمالي خراسان کي نسا)
۶. هراى وه (هرات)
۷. وايکرته (کابل)
۸. اوروه (روه-پختيا ولايت او د سليمان غر)
۹. هري ويتي (ارندا او ده هراوت)
۱۰. اى تومنه (هلمند)
۱۱. ره گه (د بدخشان راغ = د پښتو: رغه)
۱۲. هپته هندو (سند)

چي دا ټولي سيمي په افغانستان او يا د افغانستان په گاونډ کي پرتې دي.
همدارنگه په اوستا کي سيامگه (سياه کوه = تورغر) يو پارې سينه (د گوربت د عقاب) تر الوتني هسک غر - هندوکش سپيټه گونه گيري (سپين غر) او نور غرونه او سڼدونه ياد سوي دي چي د دې هيواد سره د اوستا کتاب د ترتيبوونکو آشنايي څرگندوي.

ايزدان او ارباب انواع:

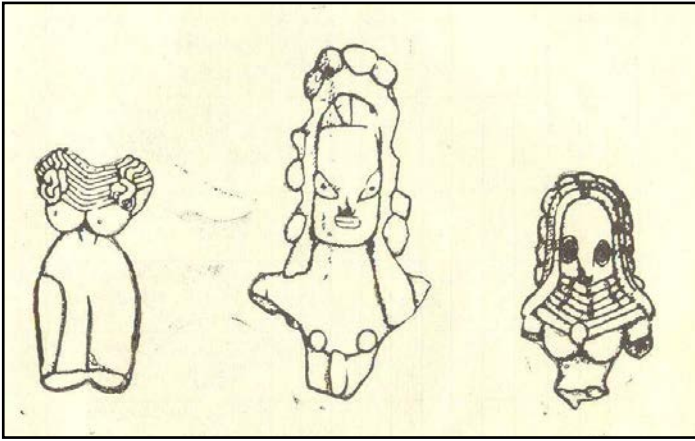
سره له دې چي زردشت يو نوی سم سوی آيين منځته راوړ او لکه چي دمخه وويل سوه د شريرو قوتو د مقابل له پاره ئې د خير او بښگني شپږ ملکي وټاکلې، خو بيا هم د هغو ارباب انواعو اغېزه چي د ويدي د وخت لرغونيو آريائيانو درلوده بېخي له منځه نه ولاړه، يوازي د ويدي د لوی رب النوع (وارونه) پر ځای (اهوره مزده) ودرېد چي معنا ئې پوه بادار (سرور) وو او دا نوم زردشت د (يوه خدای) له پاره وټاکه او هغه آريايي

خدایان (دیوان) چي تر هغه وخته ئې لا په هندوستان کي د خدایي مقام درلود د زردشت په آیین کي متروک او پرېښوول سو ه او په همدې سبب د (دیو) کلمه چي تر زردشت دمخه د (خدای) په معنا وه د (بلا - غول - او گمراه کوونکي) معنی پیدا کړه او له هغه وخته خدای پرست ته (مزديسنا) او مشرک او د باطل دین پیرو ته (دیویسنا) وویل سو ه، خو سره له هغه هم د (دیو) کلمې په ټولو آریایي اولسو کي (بې له زردشتیانو) خپله اصلي معنا ساتلې ده او د هندوانو په نزد تر اوسه هم (دیوه) د خدای په معنا ده.

(زیوس) د یوناني لوی پروردگار نوم وو، چي لاتیني (ډیوس) او فرانسوي (ډیو) او د پښتو (ډیوه) (د خراغ او روڼا په معنا) له دې ریښې څخه دي.

د ویدي دورې په آریایانو کي (کنی) د اور رب النوع او خدایي څری (قاصد) وو، چي په اوستا کي (اترو) او (اترش) او په پهلوي (اتور = اترو) او په دري کي (اثر = آتش) او په پښتو کي (اور) دئ او په زردشتي آیین کي یو عنصری ایزد او د اهوره مزده زوی گڼل کېږي، چي لمبه ئې د خدایي روڼا ښکارندویه (نماینده) گڼلې کېده او د پرستني په ځایو کي ئې د محراب پر ځای ځلانده اورغالی (آتش دانونه) جوړ کړي ول.

اوستایي بله ربه النوع اوبه دي چي په ویدي دوره کي هم (اپام نبات) (د اوبو زوی) یاد سوې دئ او څنگه چي د بخدي آریایي نژادانو د خپل هیواد په زړه کي د لوی سیند څخه ډېرې گټې اخیستي وې، نو ځکه د اوبو له پاره د (اناھیتا) په نامه ربه النوع پیژندله او پخپله دې سیند ته ئې اردوی - سوره Ardvi-Sura ویل، چي د اوستا آبان یشت د همدې ربه النوع ستاینه ده او څېړونکي دا ربه النوع د مور - ادیتا په ربه النوع پوري تړي، چي د هغې مجسمې مو تر تاریخ په دمخه آثارو کي ولیدلې او په راوروستو زمانو کي د دې نامه وروستی برخه اناھیته = ناهید په مجرد صورت پاته سوې چي د اوستا په آبان یشت کي د یوې ښکلې نجلۍ په بڼه راغلې ده، چي طلايي خول او زرین کمیس لري او په باختر نومي کتاب کي د راولنسن په قول د باختر په ښار کي د اناھیتا مشهور معبد وو، چي د اوستا په پنځم یشت کي دا ښکلې ښځنۍ ربه النوع د نارینه وو د نطفې او د ښځو د رحمو د تصفیه کوونکو او د زېږېدنې د روزونکي او مندو ته د ښو شیدو د بڅبونکي په صفت ستایلې سوې ده (۱۰ عکس دي وکتل سي).

په کندهارا او کوټه کي د قبل التاريخ د رب النوع مختلفي مجسمې
۱۰- لمبر عکس

د اوبواو حاصلاتو رب النوع
په گريکو باختري صنعت پوري مربوط (دوهمه پېړۍ ق م)
۱۰- لمبر عکس

د اوستا يو بل عنصر ايزد (واته) ملقب په غنبتلي او گړندي وو او دا کلمه په دري او پښتو کي (باد) او په ويدي دوره کي (وايو) Vayu وه، چي د دښمن د سپايانو سره د جگړې په اړودوړ کي او يا پر تهذيب او دين باندي د پرديو خونې ستمگرانو او يرغلگرو د تېري په وخت کي او يا د يوه سړي د گرفتارۍ په وخت کي چي په دروه او خيانت د دښمن په لاس کښېوتی له دې عصري رب النوع څخه مرسته غوښتله کېده، او دی غنبتلی او جگړن او ټينگ پر ځای ولاړ، د ارت ټټېر خاوند او د سم او رسا نظر څښتن وو او دارب النوع د کنيشکا تر عصره (د ۱۲۵م په شاوخوا کي) د دغه کوشاني پاچا پر سکو د څغستا په حال کي د يوه ډيرور سړي په بڼه کيندل کېده، چي هغه ئې په کوشاني دري ژبه (واد) بللی دئ. الماني څېړونکی گيگريوه ډله اوستايي ارباب انواع د ستور و ديزتو په نامه ياد کړي دي چي يو له هغو څخه ميشره Mithra د نور او روڼا ښکارندوی وو او د (وارونه) رب النوع د سترگي حيشيت ئې درلود او په اتفاق ئې د نړۍ نظام او د راستۍ قانون ساته او د دومزبل په قول: "دا مشيره = مهر = مير [په پخوانۍ دري او پښتو کي] د تړون (پيمان) خدای او د څړ د ارتو ورشوگانو خاوند او د رشتينو ساتندوی بلل سوی دئ، چي پر شيرانو او تړون ماتوونکو بې رحمه او پر ستايونکو مهربان دئ. د څارويو او د کرهڼي د محصول او د باران او برکت زياتوالی له ده دئ".

لمر = مهر چي روڼا زېږوي. د اهريمانانو سخت رقيب او د آسمان ډېوه او د اهوره مزده سترگه ده، چي د اوستا له مخي: "اهوره مزده د هره بزرتي (البرزيا پامير) د غره پر څوکه هغه ته ټاټوبی جوړ کړی، چي هره ورځ پر ځلانده او روڼه بگۍ چي څلور سپين جنتي آسان ئې کشوي، له مشرقه راخپږي او د مهر د رب النوع دا اوستايي تصوير، د سپينو آسانو او بگۍ سره کټ مټ د باميان د پنځه درش متري بت د طاق پر چت انځور سوی او تر اوسه سته او د دې لرغونو آريايي عقيدو اغېزې په را وروسته زمانو کي د لمر لوېديځي آسيا تر پايه خپرې سوې او د لمر (مهر) او ناهيد او نورو پرستنه د اوستايي ثقافت له مرکز د بخدي له سيمو څخه هري خواته خپره سوې ده.

پر مهر (هور) سربېره سپورمۍ (ماوگه) هم د شپې ډېوه او وښو ته وده ورکوونکې گڼله کېده، چي هغې ته ئې د څارويو د روزني په سبب گڼوچيتره Gao-Chitrs ويل.

په دې عصري يزتو او ستورو کي د تشتریه (تير = سرطان) ستوری د باران

شیندونکی او د آسماني چينو پرانیستونکی وو، چي د چينو، ولو او سیندو اوبه ئې زیاتولې.

په اوستایي آئین کي بې له شپږو روحاني امشا سپندانو چي دمخه مویاد کړه، د نورو مؤکلو پرېښتگانو نومونه هم یاد سوي دي چي څو ئې دا دي: ارشتات = رشن (د عدل او نیاو پرېښته)، ورتره غنه (بهرام = د بري پرېښته)، سره اوشه Sraosha (سروش = د اطاعت او فرمانبردارۍ او قانون پرېښته)، اشهي وگهوی (د اخلاقي نظم او پرهېزگاری ساتندویه).

ادبیات او ژبي او د هغورابطه د افغاني ژبو سره:

په تېرو مخو کي مو د افغانستان د لرغوني مدنیت پر درو دورو (تر تاریخ دمخه، ویدی دوره، او اوستایي عصر) باندي ډېره لنډه توضیح ولیکله او ومو ویل: چي د تاریخي دورې له سره یوازي دوه لیکلي سوي آثار: (ویدا - اوستا) پاته دي. د مقایسوي ژبپوهني له مخي د دې دواړو ژبو اثرونه په افغاني ژبو او د افغانستان په ځایو او نومو کي څرگند دي او زیاتره لرغوني کلمې اوس هم په همغه خپلو تاریخي معناوو مستعملي او ژوندۍ دي او په تېره بیا پښتو ژبي او د افغانستان د لمر ختیغ شمال د غرو ځینو لهجو داسي تاریخي مواد زیاتره ساتلي دي، د مثال په توگه فقط د څو کلمو شرحه راوړو:

ارین: د (آر) له ریښې څخه چي د اصیل او نجیب یا کرونده گر په معناوو په پښتو ادب کي (آره) د اصل او بنسټ یا کرهڼي په معنا راغلې، چي په پای کي د نسبتې (ن) په منلولو (آرین) ځني جوړ سوي او د اصیل یا شریف کرونده گر معنا ئې موندلې ده.

ارینه وېجه: د هندوکش د شمال سیمو ته تر هجرت دمخه د آرین لرغوني ټاټوبی چي معنا ئې د شریفانو ټاټوبی او مځکه ده او د اویجه کلمه د کندهار په پښتو کي تر اوسه د مځکي او ټاټوبی په معنا مستعمله ده.

اریه ورشه: هندي مهاجرو آریائیانو خپلي پخوانۍ مځکي ته ارته ورشه (ورته) وویل او په کندهار کي تر اوسه د څر ارتي مځکي ته (ورشو) وایي، چي د لرغونو آریائیانو د څاروي پالنې او کوچي توب د ژوند سره بیخي زیاته اړه لري.

واته: په اوستا کې د باد رب النوع وو، چې شرحه ئې دمخه تېره سوه، دا توري په يغنوبي لهجه کې (وات) او په پښتو او دري کې (باد = واد) دئ. حال دا چې د اېران په نائيني او سيوندي لهجه کې خپل ويدي شکل ته نژدې (وا = باد) او په سماني کې: (ويه) او په زازا کې (وايه) دئ.

ريشي: ويدي کلمه د ستايونکي او ژبور او وياند په معنا ده. په پښتو کې د (وراشه)، (خبر) او (رشه) اخلاق ريښه لري.

سيندهو: ويدي کلمه چې په پښتو کې تر اوسه د سيند کلمه سته.

سومه - هومه: مشهور واښه چې په پښتو د (اومه) په بڼه کې سته.

چهند او اشلوک: د نظم په معنا، چې د پښتو په پخواني ادب کې کټ مټ پخپله ويدي معنا راغلی دئ.

برهمن: په پښتو کې برمن (د برم = جلال خاوند).

کشتري: په پښتو کې (کښ + توري) د شمشېر باز په معنا چې په خيرا البيان کې (تور + کښ) راغلی دئ.

ويسيه: په پښتو کې (ويسا) د اعتماد په معنا راغلی.

شودره: په پښتو کې (سوډر) د بې تهذيب او وحشي، ناپوه په معنا دئ.

او داسې ډېرې ويدي کلمې په پښتو کې مستعملي او ژوندۍ لرو او همدا رنگه تاسي د اوستايي دورې په مباحثو کې ولوستل، چې دا ژبه د پښتو سره ټينگه او غښتلې رابطه لري.

نو ځکه موږ پښتو ژبه د سنسکريت او اوستا خور بولو، چې په ږغو او قواعدو او تورو کې د دواړو ژبو سره گډه ده، مگر پخوانۍ دري ژبه بنايي چې پخپله د افغانستان په خاوره کې له اوستا څخه راپيدا سوې وي چې موږ به دا موضوع په راتلونکو بحثو کې په تفصيل سره وڅېړو.

په ويدي سرودو کې چې د هغه عصر يوازنی لرغونی ادبي اثر دئ، د هغه عصر د پوهو ريشيانو او ژبورو خبري او سرودونه رانقل سوي، چې په هغو کې يوه ډله آريايي ژبوري او شاعراني ښځې هم شاملې دي، مثلاً د ريگ ويد د لومړي کتاب په ۱۱۷ سرود او د شپږم کتاب په ۳۹-۴۰ سرود کې د شهزاد وگهو چه Ghocha سرودونه رانقل سوي دي او هم د لويامودره Lopamudra او ماماته Mamata او اپاله او انداني او ساسي او

ويشو وره سرودونه په ريگ وید کي لیده کېږي، چي د هغه وخت شاعراني وې او موږ دلته د هغه وخت د تخيل او بيان او خبرو د طرز د څرگندولو له پاره د ريگ وید د لومړي کتاب ١١٧ سرود د گرفت چي شهزادو گهوچه ويلى دى (رانقلو) ^(١):

"اې د سهار ستورو! ستاسي بگۍ چي تر خيال گړندۍ ده او زړه ور گړندي آسان ئې کشوي د خلکو خوا ته راغلي، چي د پاکانو پاتېوبى ولټوي.

چيري ځي؟ اې زړه ورو پهلوانانو! دلته زموږ پاتېوبي ته راسئ! تاسي اې د عجيبو کارنامو خاوندانو! ونده نه مو راويوست چي د بري او برم څښتن لکه خالص زر چي بنځ وي لکه هغه څوک چي د تباھۍ او فنا په غېږ کي پروت وي، لکه هغه لمر چي په تور تم کي پټ وي.

اې د سهار ستورو! تاسي دخپلو زياتو قوتو په مرسته هغه لرغوني ميره شيبه وانه مو د زلميتوب غېږي ته وسپاره! تاسي دي ناستيانو! خپلي بگۍ وگمارئ چي د لمر لور د ټول هغه برم سره چي لږ ئې پورته کي. تاسي اې هغو کسانو چي تل زلميان ياست! د خپل لرغوني دود سره سم مو (تورگا) درياد کئ، او په خپلو غنم رنگو آسانو چي په گړنديو وزرو الوزي (بهوجيو) مو د سيند د څپو له منځه راويوست.

اې د عجبو کارنامو خاوندانو! مخکه مو يوې کره او اوربشي مو وکرلې، انسان ته مو د غذا شيره ورکړه او د بنمنان مو په خپله برغو (کرنا) له منځه يووړه، او ليري مو وغورځول آريه ته مو زياته رڼا او ځلا ورکړه چي د آسمان پر څنډو خپره سوه. اې سترو! زه ستاسي څخه مرسته غواړم، اې د سهار ستورو! زما نيازو ته د مهربانۍ په سترگو وگورئ اې ناستيه يانو! ما ته له اولاده سره زياته بډايي او ثروت راکئ.

خلکو ته ستاسي د زړه ورتوب لويي کارنامې چي په لرغونو زمانو کي مو کړي دي بنکاره دي. هيله کوم اې د سپک او قوت خاوندانو! زما دعاوي به هغه وخت تاسي ته وويلي سي، چي زړه ورو او غښتلي زامن مي شاوخوا ته ولاړوي. زه سومه ته خطاب کوم، چي تر ټولو ما ته نژدې دئ، د هغه ځاى زموږ په اروا کي دئ. له هغه څخه غواړم چي زما ټول گناهونه وبخښي."

^(١) دا سرود گران فاضل عبدالرحمن پښواک په ١٣٢٢ کال له انگريزي ترجمه کړى او د آريانا د مجلې په ٦ گڼه کي خپور سوى دئ.

د اور د رب النوع اگني په ستاينه کي يو سرود چي مدو چنډس د وشوه متره زوی د گایتری په بحر کي په ۹ بیتو کي ویلی دی سته، چي شویته ئې دادی:

"زه اگني چي روحاني ښکارندوی دی ستایم. دی د نماځني په وخت کي روڼ دی او د نماځني په بدله (پاداش) کي بډایي بخښي.

اگني د لرغونو او اوسنیو پوهانو د ستایني وړ دی، ځکه چي ده دپوان ځای ته راوستل.

اې اگني! یوازي هغه ستاينه چي په هغو کي مانع پېښ نه سي او ته ئې هم له هري خوا خوندي وساتي، داسي ستاينه نو خدای مني.

اې اگني! په آسانه رسېره لکه پلار زوی ته، او زموږ د ښېگڼي له پاره زموږ سره اوسه".

اوس د ويدي سرود په څنگ کي د اوستا څو سروده چي د زردشت له خبرو څخه دي راوړو، په ۳۰ یسنا کي وايي:

"سترو خبرو ته غوږ ونیسئ، په روڼه اندېښنه ورته وگورئ، د (درواغ او رښتیا) د دوو آئينو تر منځ توپير وکئ، تر هغه دمخه چي د آخرت ورغ او رسېږي هر څوک دي پخپله خپل دين غوره کي، و دي سي چي په پای کي به مراد ته ورسېږو. هغه دوې همزولي توکي چي په شروع کي د تصور په عالم کي څرگندي سوي يوه ئې په اندېښنه - ويلو او کولو کي د ښکې- توگه وه او بله ئې د بدۍ او په دې دوو کي بايد پوه سړی ښکي غوره کړي نه بدې. هغه وخت چي همدا دوې توکي سره يو ځای سوې نو ژوند او مرینه ځني پيدا سوه، همدا سبب دی چي په پای کي د درواغجانو ډېر ځای (دورځ) او د رشتينانو ډېر ښه ځای (جنت) په برخه کېږي".

په ۵۳ یسنا کي وايي: "اې مېړه کوونکو نجونو! او اې زومانو! دادی درښيم او خبروم مونږ نصيحت مي په زړه ومنئ.

د سپېڅلتوب او پاکۍ په ژوندون پسي د غيرت ملا وتړئ او ورپسې زيار وباسئ، تاسي هر يو بايد په ښه کار کي يو تر بل دمخه سئ او په همدې توگه خپل ژوندون خوبښ او خوشحاله تېر کئ".

د پردیو هخامنشیانو سلطه

هغه څه چې مو تر اوسه ولیکل زموږ د هیواد د تاریخ ټولې هغه پېښې دي چې د زمانو په تېرېدو د افسانو سره گډې سوي، خو د دې خاورې د فرهنگ یوه برخه ده او په هغو زمانو اړه لري چې تر مخکې لاندې لټونې لار د هغو په تحقق بریالۍ سوي نه دي. مگر په دیني کتابو کې لکه ویدا و اوستا او نوري خدای نامې او په ملي روایتو کې پرله پسې رانقل سوي دي.

د آریایي نژادو ملتو په منځ کې چې له باختري لمرختو او لمر لوېدو خواوو ته هجرت کړې دي او د آریانه (لرغوني افغانستان) تر خاورې دباندي نې مدینتونه او حکومتونه جوړ کړي دي، د دوی یوه برخه سره د تاریخ او سیاست له مخې لري، په دې معنا چې د دوی سیاسي او فرهنگي نفوذ دونه غورېدلې وو چې اغېزه نې د افغانستان تر خاورې پورې رارسېدلې وه.

د مثال په توگه د ایلام آریایي نژاده خلک چې مدنیت نې تر تاریخ دمخه په لمر لوېدیځې آسیا اړه لري او په پای کې د سامي نژاد سره گډ سوي دي زموږ په لرغوني فرهنگ کې مستقیمه اغېزه نه لري او هم میتاني تېرونو چې د مدنیت آثار نې د کوچنۍ آسیا په بوغازکوی د هیتی (پتريوم) په پایتخت کې موندل سوي او د (۱۴۰۰ ق م) په غربي آریایانو اړه لري، دوی د افغانستان پر اوسېدونکو آریایانو مستقیماً اغېزه نه درلودله خو په اومه ق م پېړۍ کې د (ماد) قوم چې آریایي نژاده او آریایي ژبی تېر وو او په آسوري کتیبو کې د دوی هیواد د (امادای) په نامه یاد سوي د اوسني ایران د خاورې په شمال کې پیدا سو چې د دوی شهنشاهي مرکز هگمتان (د هیرو دوت اگاتان) همدان وو او د هیرو دوت له (۷۰۱ ق م) کال څخه تر (۵۵۰ ق م) کال پورې څلورو مادي پاچهانو حکومت کړې دي.

۱/ دیوکس Deices = دهیاکو = دهکان د فرورتنس زوی (۷۰۸-۶۵۵ ق م) د ۵

کالو په شاوخوا کې.

۲/ فره اورتس د دیوکس زوی (۶۵۵ - ۶۳۳ ق م) ۲۲ کاله (د داریوش د کتیبيې: فرورتیش).

۳/ هووخ شتر (= کواکزار = سیاکزار یونانی) (۶۳۳ - ۵۸۵ ق م) ۴۸ کاله.

۴/ آستیاگس Asteyages (ازدهاک) د هووختشر زوی (۵۸۵ - ۵۵۰ ق م) چي تر پنځه دېرش کاله پاچهی وروسته د ده په وخت کي د (ماد) دولت پای ته ورسېد او خای ئې هخامنشیانو ونيو.

د افغانستان په تاریخ کي د مادي شاهانو دوره او د دوی مدنیت ځکه اهمیت لري چي د هیروودوت په قول فرورتیش د ماد دوهم پاچا د آرين اوسېدونکو ټولي شرقي مخکي تر باختر او جیحون تر غاړو پوري نیولي وې او له همدې سببه د دوی د تمدن آثارو، تشکیلاتو، معماری، ژبي، حجاری، مجسمه جوړولو، مهر او روپا پرستی، څنگه چي ئې د هخامنشي د دورې پر تمدن باندې اغېزه کړې وه د آريانه په دې لمړختیځه برخه کي به ئې هم اثر پرې ایښی وي او حتی ډارمسترد فرانس لوی عالم د پښتو ژبه هم مادي ژبي ته نژدې بولي او هیروودوت وايي چي: د ماد خلکو سپي ته (سپاکو) ويل، چي دا کلمه په اوسني پښتو (سپی ده چي د تانیثي تصغیر سره ورته (سپیکو) ويل کېدای سي)، او هم یوه ډله څېړونکي پوهان وايي چي زردشت له ماد څخه باختر ته تللی وو او څنگه چي د مغ طایفې د ماديانو روحانیون د لمر پرستی، مذهب په کوډو او جادوگرۍ لړلي وول زردشت وغوښته چي اصلاحات راولي، نو باختر ته ولاړ او دلته ئې بريالیتوب په برخه سو.

دا باید وویل سي چي هخامنشي پاچهانو له ماد څخه ډېر څه زده کړه او د هخامنشي دورې زیات ترتیبات مادي دورې ته ورته او د هغې دورې بشپړېده وه او چي د ماد دولت له منځه ولاړ په سیاست او ژوندون کي کم اساسي بدلون رانغی.

او حتی په ځینو مواردو کي په صراحت ويل کېدای سي چي د هخامنشي پارسیانو اقتباس د ماد له خلکو وو د مثال په توگه هیروودوت او سترابو لیکلي دي چي پارسه خلکو د کالیو شکل د (ماد) له خلکو څخه اخستی دئ.

د کراستي خولۍ او لستوڼي لرونکې چوخه او تېز ارغواني او تک تور او سره کالي او تنگ لستوڼي د څرمني کوټ (تنزیب) تر زنگنو پوري او د څرمني لوړ پرتوگ او تنې لرونکي کونبي چي جگي څوکي ئې درلودلې او د کراستي گردۍ خولۍ او تر

زنگانه پوري کميس او ملاستوني (کمر بند) او خنجر له تبکي سره او د لېندي پوښ، خول او زيره او راز راز وسلې هغه شيان دي چي د (ماد) له خلکو څخه اقتباس سوي دي.

په هر صورت د (ماد) دولت د (هووخستر) په وخت کي خپل اوج ته رسېدلی وو او د عربي دولتو سره ئې روابط درلوده او د ليدې د پاچا (اليات) لور د (ماد) ملکه وه او همدارنگه د اژدهاک خور د بابل ملکه گنله کېده.

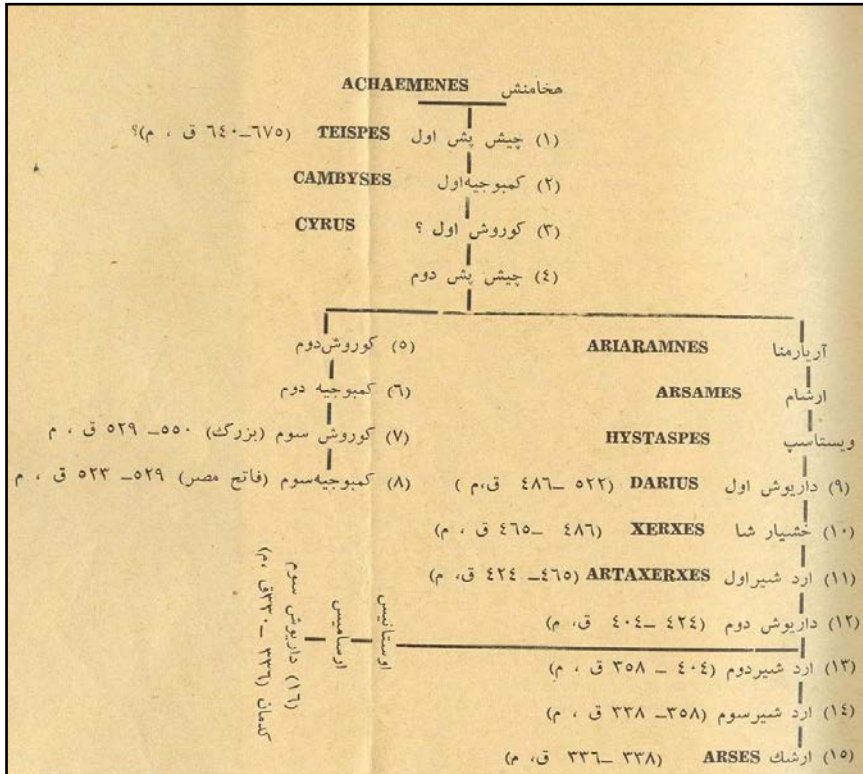
د (ماد) په عصر کي د آريايي خلکو يو ټبر چي (پارسوا) نومېده له شمال څخه جنوب ته ولاړ او په هغه مځکه کي مېشت سو، چي وروسته د همدې ټبر د نامه په مناسبت (پارس) وباله سو او له آسوري کتیبو څخه څرگندېږي چي له (٧٠٠ تر ٦٠٠ ق م) پوري د پارسوا اميران د آسور تابع ول، او د مادي پاچهانو له کهول څخه فرورتيش (٦٥٥-٦٣٣ ق م) پارس د ماد تابع کی.

د پارسي شپږو قبيلو په منځ کي چي په ښار کي او سېدل، يوه قبيله (پارساگاد) وه چي مشر ئې هخامنشي (٧٠٠-٦٧٥ ق م) نومېده او د ده له نسله د هخامنشيانو په نامه پاچهان پيدا سول په دې تفصيل (په مقابل مخ کي ئې چارټ وگورئ):

د دې تابلو په ترتيب کي مؤرخان اختلاف لري چي ځينو ئې يو څو نومونه نه دي راوړي، خو هغه څه چي د ايران باستان مؤلف ترتيب کړي، تر نورو معقول ښکاري، چي دلته د ځينو زياتو تشریحاتو سره راوړه سوه.

هخامنشي پاچهانو له (٧٠٠ ق م) څخه د ايالتي اميرانو په توگه د مادي پاچهانو تر ادارې لاندي په ايلام کي حکومت کاوه او د (ماد) وروستنی پاچا ستياگس چي نالايقه سړی وو خپله لور ماندانه Mandane ئې دوهم هخامنشي کمبوجيه ته ورکړې وه چي د هغې له نسه لوی کوروش (سيروس) پيدا سو او هغه د ستياگس پر ضد پاڅېد او هغه ئې له منځه ورک کی او په ٥٥٩ ق م کال ئې د يوې لويې شاهنشاهی بنسټ کېښېنود چي د ايران د فلات ټولي مځکي پکښي شاملې وې.

که څه هم کوروش د هخامنشي کورنی اووم پاچا گنل کېږي، خو د دې کهول لومړنی لوی بریمن (فاتح) دی، چي وروسته تر هغه چي د لمر لوېدو خوا ته ئې د مديترانې تر غاړو پوري هيوادونه ونيول، د پارس د لمر ختو خوا ته ئې منځه وکړه او ورنه کانه (گرگان) او پرثوه (پارت) او اريا (هريوهرات) چي پایتخت ئې ارته کنه

په تهر مخ پوري اړوند چارټ

Artacana وو او زرنکه (= درنگه درنگیانه = اوسنی سیستان) د اتیماندروس (= هیتومنت = هلمند) د سیند پر غاړه او هاوروتیش (= هرووتی = اراکوزی = ارغنداو) او د کوفن (کوبهه = کابل) د سیند ناوه او د اوییری سینه (= پاروپامیزاد = هندوکش) غرونه، دوگرکه (غزنه) او د کندهار ولایتونه (له ننگرهاره د سند تر غاړې پورې) او باخترش (بکتیره = بلخ) د سکا هومه ورگا (پامیر) تر غرو پورې او همدارنگه ئې د آمو ها خوا ته سوگودو (سغد تر اورکسارتس (سیردریا) او د خیوه او هوارزمه (خوارزم) او مرگیانا (مرو) ډاگونه او د نېستونه په هخامنشي هیواد کې شامل کړل.

د کندهارا په ناوه کې د خیبر د درې لمرختیزي خوا ته د سیروس له آثارو څخه د یوې آتشکدې پاته برخه ده چې د پېښور د گزیتیر (د ۱۹۳۱ چاپ) له مخې د آتشکدې دا پاته برخه په سوابي کې د مردان ضلع د شهبازگرې لمرختیز شمال ته ۱۲ میلې لیرې د اوسپته په کلي کې د یوولسو فټو په لوړوالي په یوه دایره کې چې شپېته فټه پریروالی (قطر) لري پرته ده او بنسټ ئې پر شنو ډبرینو پایو ایښوول سوی دئ، چې د هرو دوو پایو تر منځ یو تش خای سته او پوهان وایي چې د اوپرستو دې معبد دېرش دروازې درلودلې او په یوه میاشت کې هره ورځ له یوې دروازې څخه ورننوتل چې ټولې دېرش دروازې کېدلې او هره دروازه د دوو ډبرینو پایو تر منځ وه.

سیروس (کوروش) په (۵۲۹ ق م) کال په یوه جگړه کې وژل سوی او یا په طبیعي مړینه مړ دئ او دریم کمبوجیه چې د ده پر خای کښېښوست د ده فتوحات ئې پسي تعقیب کړل او د مړینې پر وخت د هغه هیواد د هغه وخت له خورا لویو او ارتو هیوادو څخه وو او تر هغه وروسته لومړی داریوش د دې کهول نهم پاچا په (۵۲۲ ق م) کې پر تخت کښېښوست او په یوه کال کې ئې د کمبوجیه پر ټول هیواد بری وموند او له یونان څخه تر هند پورې ئې پر دې لویه پراخه مټکه حکومت کاوه او د مدنیت په خپرولو او لوړو مانیو ودانولو او د هیوادوالي (مملکت داری) د اصولو په وضع کولو او د لارو په جوړولو او د لښکر په سمبالولو کې ئې زیار وویوست او په ۴۸۶ ق م کال مړ سو او په دې وخت کې وو چې د هخامنشي سلطنت د مدنیت او فرهنگ آثار په افغانستان کې هم خپاره سوه. په پارس او شوش او مصر او د الوند په غره او نورو ځایو کې د داریوش ځینې لیکنې او کتیبې پاته دي، چې په میخي رسم الخط په پخواني فرس او ایلامی او آسوري او مصري او بابلي او شوشی ژبو لیکلي سوي دي او د پخواني فرس میخي خط

٤٢ نخښي درلودې.

او د دې لرغوني آثارو ډېرې مهمې هغه ليکني دي چې د پارس په نقش رستم او بيستون کي له داريوش څخه پاته دي او په هغو کي داريوش د هغو هيوادو نومونه ليکلي دي چې د ده تر تسلط لاندې ول او هغه څه چې زموږ د هيواد په تاريخ اړه لري دا دي:

١. پرثوه Parthava (خراسان او گرگان)
٢. باختريش Baxtrish (بلخ) چې شمال ته ئې آمو او لمر لوېدو ته ئې مرگويه (مرو) او لمر ختو ته ئې د سيسي له قومو څخه يو قوم د ماساژث په نامه وو او پايختخت ئې زري اسپه بنايي چې اوسنی بلخ وو.
٣. سوغوده Sughuda (سغد) د اوسني سمرقند سيمي.
٤. کرمانيه Karmania (کرمان = د پارسه او گدرزي او پرثوه ترمنځ).
٥. گدزي Gedrosie (د افغانستان جنوبي سيمي تر بحره پوري).
٦. زرنګه Zaranka (زرنج = سيستان).
٧. هره يوه Haraiva (هرات).
٨. اوارزميه Uvarazmiy (خوارزم)
٩. گداره Gadara (د کابل رود او پېښور).
١٠. هيندوش Hindush (سند)
١١. ته ته گوش Thattagush (د هرو دوت سته گيد = شيتک د کوهات او بنو او خټکو سيمي).
١٢. سکه هومه ورکه Saka-Homa-Varka (د هومه راکښته کوونکي ساکه يان - غالباً د پامير په شاوخوا کي).
١٣. سکه تيگر ختوده (د تيره خول خاوندان ساکه يان).
١٤. سکه تيه تر دريا (د سيند ها خوا ته ساکه يان).
١٥. مکه (مکران).
١٦. هراووتيش Harauvatish (اراکوزي = ارغنداب).

د داريوش ارت هيواد ټوله (٣١) ساتراپي (ولایتونه) درلوده، چې په هغو کي پورتي و لايتونه د ټول اوسني افغانستان او گاونډيو محکو شامل دي او د گنداره

ولایت ته په بابلي ایلامی لیکنو (کتیبو) کي (پاره او پره ازانه) یعنی د غرو ها خوا ایالت ویلي سوي دي خو د هغه وختو د وضعیت جزئیات تر اوسه په تفصیل سره څرگند نه دي او دوني قدر ویل کېدای سي چي له (٥٥٠ ق م) یعنی د داریوش له راتلو څخه بیا تر (٣٣١ ق م) پوري چي هخامنشي شاهنشاهي د سکندر په لاس له منځه تله، د افغانستان خاوره د هخامنشي د لویی شاهنشهی برخه وه او حتی د سند د ها خوا پنجاب یوه برخه هم ورپوري مېنډې وه او په همدې سبب د هخامنشي او هندي مدنیت په دې یو ځای کېدو کي د هخامنشیانو له رسمي آرامي خط څخه خروشتي رسم الخط د سند د ناوې د خلکو په ژبه کي د فاتح او مفتوح کلتور له گډون څخه منځته راغی او د هند د موریه کهول پاچهانو (٣٢٣ - ١٩٠ ق م) د هخامنشي صنعت او د معماری د سبک پیروي کړې وه.

هیروودوت (چي د ٤٢٥ ق م په شاوخوا کي مړ دی) د افغانستان په لمر ختیځه مځکه کي د داریوش د پاچهي د دورې په باب کي ښه اطلاعات را کړي دي. چي له هغې جملې څخه په ٤٤٤ کتاب کي لیکي:

"داریوش دریاب ته د سند د رود د گډېدو د ځای د کشفولو له پاره یو یونانی امیرالبحر چي سکيلاکس نومېده او د (کاریاندار) د ملک وو د څو باوري کسانو سره په بېړۍ کي کېښناوه او د هغه کار له پاره ئې واستاوه، دا ډله د کسپاتورس له مځکي ښاره او د پکتویک Pakuik له مځکي و خوځېده او دریاب ته ورسېدل".

همدارنگه دې لرغوني مؤلف په ٣ - ١٠٢ کتاب کي د کسپاتورس ښار د پکتویک په هیواد کي بللی او وایي چي دا خلک د ژوند په دود او دستور کي باکتریانو ته ورته او ډېر جگړن خلک دي.

زیاتو څېړونکو پوهانو د هیروودوت کسپاتورس او پکتویک د اوسني پېښور او پښتون سره تطبیق کړي دي، دا ځکه چي تر هیروودوت دمخه هم مشهور جغرافي پېژندونکي هیکاتایوس Hecataeus د (٥٠٠ ق م) په شاوخوا کي کسپاتورس په گندهاره کي بللی وو چي همدا پېښور او گندهارا دی.

هیروودوت د اووم کتاب په ٦٦ - ٦٧ - ٨٥ کي د خشیارشا د جگړنو فهرست راوړی او په هغه کي ئې گنداریوي Gandarioi او دادیکای Dadikai چي د باکتر وسلې ئې درلودلې او هم ئې پکتویس (د پوستین اغوستونکو لېنډی اخیستونکو او

خنجر لرونکو) په نامه یاد کړي دي او هم ئې د ساگارتیوی Sagartioi د کوچي قبیلو یادونه کړې ده.

چي ژبه ئې پارسي او کالي ئې نیمي پارسي او نیمي پکتوان Paktuan وه او اته زره سپاره ئې لښکر ته ورکوله، مؤرخانو گنداریوي د گندهارا خلک او دادیکا تاجیک او پکتویس او پکتوان پښتون بللي دي او زه د هیرو دوت ساگارتیوی همغه د داریوش د بهستون ساگارتی بولم، چي (د غور د جنوبی) ساخر - ساغر سره تطبیقېږي، او ځینو بیا په سپک احتمال هغه شرخبون (= خرشبون = د مطلع السعدین خسرواني = د قندهار د پښتنو یوه قبيله) بللي ده.

د داریوش د بهستون له لیکنې (کتیبي) څخه د ده په عصر کي د دې هیواد د اوضاعو په باب کي ډېر ښه معلومات لاس ته راځي او له دې څخه چي د بهستون په کتیبه کي د ولایتو شمېر ۲۳ او په نورو کتیبو کي ۳۱ دی معلومېږي چي کله کله به د هخامنشي تر لاس لاندې ځینو هیوادو بلوا کوله او د نورو تر لاس لاندې هیوادو سره به نه گډېدل، لکه چي د ساگارتیوی د ولایت نوم یوازي د پارس د بهستون په کتیبه کي راغلی او په نورو کتیبو کي نسته.

د بهستون د کتیبي په (۲ ستون - بند) کي وایي:

"هغه وخت چي داریوش په بابل کي وو، بارت (خراسان) مرو او تته گوش او سکائیبه بلوا کړي یاغي سوي ول، د پارت بلوا د داریوش پلار ویشتاسپ آرامه کړه او د فروتیش سره په (ویش پا اوزات) نومي ځای کي وجنگېد او هغه ته ئې ماته ورکړه. په ساگارتی کي (که ئې ځای د خراسان خوا ته ټاکل سوی) هم د چیتره خم Chitataxm په مشرۍ بلوا سوې وه چي داریوش د تخمسپاده Texmspada په سالاري یو لښکر ورواستاوه او چیتره تخم ئې ونيو او چي داریوش ته ئې راوست د هغه غوږ او پزه ئې پرې کړه او سترگي ئې وایستلې او په غرغره ئې کی (۲ ستون ۱۴ بند). د خراسان په مرو کي هم فراده Frada نومي سړي بلوا وکړه، چي داریوش د باختر والي (دادر شیش) د هغه دفع ته وگوماره او دادر شیش مرویان رعیت کړه او ټول باختر آرام سو (۳ ستون ۳ بند).

هغه وخت چي په پارس کي (وهي یزداب) یاغي سوی وو نو ده یو لښکر د (رخج هره خواتیش = د ارغندا ناوې) ته واستاوه او د رخج والي ویوانه Vivana ئې وشاړه،

خو دا والي په کندهار کي د داریوش د لښکر سره یو ځای سو او د (وهي یزداد) د لښکر مقابلې ته ووت او په هغه جگړه کي چي دانامکه د میاشتي پر ۱۳ ورځ د کاپیش (کاپیشکانه) په کوټ (کلا) کي وسوه، د یاغیانو لښکر مات سو او تر هغه وروسته ئې د (کندهار) د گندوم Gandum په سیمه کي دویخن د میاشتي په اومه ورځ بیا همدې یاغي سوي لښکر ته ماته ورکړه او د یاغیانو مشر له څو لږ سپرو سره وتښتېد او د (کندهار) د ارشاده په کلا کي د ویوانه په لاس کښېووت او ووژل سو او په دې ډول د رځ ایلالت د داریوش د هیواد برخه سوه (۳ ستون ۳ بند).

دا پېښي د ۵۲۲ق م د سپتامبر له ۲۹ څخه د ۵۲۰ق م د مارچ تر لسمي پوري پېښي

سوي وي.

د هند د نیولو له پاره د داریوش د جنگي سفر بیان داسي لیکلی دی، چي:

دی د سند له سینده پوري ووت، سند او پنجاب ئې و نیول او یوناني سکيلاکس ئې د عمان سیند ته واستاوه او هر کال ډېر سره زر له هنده پارس ته رسېدل او د هند او غربي هیوادو تر منځ تجارتي روابط ټینګ سول او له همدې شلم ایلالت څخه د کاله ۳۶۰ تالانه سره زر (تخمیناً ۲۵ ملیونه افغانۍ) د باج په توګه هخامنشي دربار ته رسېدل.

د پارس د تخت جمشید د داریوش په هدیره کي د هخامنشي دولت د تابع سوو خلکو تصویرونه لیکل سوي دي، چي د نورو دېرشو ملتو په جمله کي دا نومونه هم سته: بارتې (خراساني)، هراتي، باخترې، سعدي، خوارزمي، زرنګي (سیستانی)، رځجي (قندهاري)، ته ته ګوشي (پختیا د سند تر غاړي پوري) گندهاري، هندي، اوساګارتي. او دا خبره هم ځني ښکاره کېږي چي د اوسني افغانستان خلکو د پنځمي ق م پېړۍ په شاوخوا کي د خپلو ځایو او ولایتو په نومو شهرت درلود (۱۱ المبر عکس).

داریوش په خپل پایتخت شوش کي یوه ماڼۍ جوړه کړې وه، چي کتیبه ئې په درو ژبو پارسي، ایلامي، او بابلي کشف سوې او په هغې کي هم د افغانستان د ولایاتو د خلکو یادونه سوې ده.

دی وايي: د دې ماڼۍ د چندن لرګي له گندهاره او طلا ئې له باختره او د لاجورد ډېري ئې له سعده او فیروزه ئې له خوارزمه او پیلغابن (عاج) ئې له هند او رځبه او د څیرۍ (بلوط) لرګي ئې له گندهاره څخه راوړه سوي دي، چي دا ټول ځایونه په افغانستان او د افغانستان په شاوخوا کي دي.

گنداریان

بلخیان

ساکان

داریوش خپل ارت هیواد چي په هغه کي له راز راز نژادو څخه ۴۸ ډوله خلک د راز راز ژبو، ادیانو او اخلاقو سره اوسېدل په دېرشو سترابي (ولایتو) وپشلي ول، چي په هغه کي محلي حکمرانانو هم د خپلو عقایدو د آزادۍ سره ژوند کاوه او هر ولایت د خسترپاون (يعني د ولایت د ساتندوی) په نامه یو اعلیٰ حاکم درلود، چي د هخامنشي درباره مقررېدی او ولایت ئې د یوه دبیر او یو لښکري سالار په مرسته اداره کاوه. سردبیر به تل مستقیماً مرکز ته اطلاع ورکوله، د امنیت مسؤل ارگ پت وو. څری تونونه (چاپارخانې) لاري او مېلمستونونه (مهمانخانې) ئې درلودلې. په هر ولایت کي خسترپاون ماليې ټولولې، او پلي او سپاره لښکر ئې درلودل، اووه لس زره تنه دولتي غښتلی لښکر د (جاویدان) په نامه وو. هیروودت د هر ولایت د ماليې اندازه هم لیکلې ده، چي له هغې جملې څخه د افغاني او گاونډیو ولایتو مالیه داسي وه:

۱/ د هخامنشي اووم ایالت: چي ستاگیدی، گندهاره، دادیک، اپریدی پکښې وه ۱۷۰ تالان (د لسو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).

۲/ دوولسم ایالت باخترو سره منبتی نورخایونه ول ۳۰۰ تالان (تر ۱۸ ملیونو افغانیو پوري).
 ۳/ څوارلسم ایالت چي ساگارتی زرنګي (سیستانی) پکښې اوسېدل د عمان د جزایرو د غارو تر خلکو پوري ۶۰۰ تالان (د دېرشو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).
 اوس د افغاني سیستان وېش ته نژدې یو لرغونی ښار کشف سوی دی چي د هخامنشي دورې په مدنیت اړه لري او له دې څخه هم څرگندېږي چي سیستان په هخامنشي هیواد کي داخل وو (۱۲ عکس).

۴/ پارت-خوارزم-سغد-هرات ۳۰۰ تالان (د ۱۸ ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).
 ۵/ هند او سند ۴۶۸۰ تالان (د یو سل او شپېتو ملیونو افغانیو په شاوخوا کي).
 دا د لمر ختیځو ولایتو د مالیه اندازه وه خو د داریوش د وخت د دولت ټوله مالیه ئې ۱۴۵۶۰ تالان، نوي ملیونه طلايي فرنگه = ۴۵۰ ملیونه افغانۍ بللې ده.
 د اولف کرو په قول: د هخامنشي له کهول کوروش، لومړي داریوش، خشیارشا او دوهم داریوش په گندهارا کي مستقیماً حکم چلولی دی چي د لمر ختیځو ایالتو پایتخت کسپارتورس (پېښور) او پیوکیلاوتس (چارسده) وو او لکه سر داوید هوګرث چي د سکندر په کتاب کي وايي: "په هغه جګړه کي چي د دریم داریوش او سکندر ترمنځ پېښه سوه، د یوناني مؤرخ آریان د فهرست سره سم پښتانه او د هندوکش د غرو خلک د داریوش په لښکرو کي شامل ول" چي له دې څخه هم د دې هیواد سره د هخامنشیانو رابطه څرگندېږي.

په سیستان کي دهخامنشي بنا ربقایا، ۱۲- لمبر عکس

د سکندر ير غلونه

د هغو لويو تاريخي جريانو په سلسله کي چي تر ويدي او اوستايي فرهنگ او د هخامنشي مدنيت تر اغېزو وروسته ئې د افغاني فرهنگ په جوړولو او زموږ په هنر او پخواني فکري جوړښت کي ډېر زيات او څرگند اثر کړې دئ، هغه د افغانستان په خاوره کي د سکندر مقدوني لښکرکشي او يرغلو نه دي چي د دې هيواد د فرهنگ او ژوندون او فکر او مدنيت لرغوني جريان ته ئې څرگنده او بنسټنه او نوې بڼه ورکړې ده او د افغانستان په تاريخ کي دا اغېزه ناکه پېښه خاص اهميت او ډېري ژوري اغېزې لري. دا ځکه چي زموږ پر سياست او د ژوندون پر طرز او پر فکر او ادب او هنر او زموږ د فرهنگ پر ټوله مجموعه باندي ئې دوني ژور او تغير ورکوونکی تاثير کړې دئ چي پخوانۍ لاره ئې بېخي اليشه کړې ده.

سکندر د يونان په شمال کي د مقدوني پاچا دوهم فليپ زوی وو، چي په ۳۵۶ ق م کال د پلا په ښار کي زېږېدلی، پلار ئې فليپ د دريم امين تاس زوی او مور ئې المپياس د مولوس د پاچا ني او پ تولم لور وه، چي د يوناني اساطيرو له مخي سکندر د پلار له خوا هرکولس او د مور له خوا اشيل د يونان افسانوي پهلوانانو ته رسېږي او څنگه چي ئې پلار د (۳۳۶ ق م) کال په يوه مېله (جشن) کي د يوه يوناني له خوا ووژل سو، نو په هم هغه کال په شل کلني عمر د يونان پر شاهي تخت کښېنووست.

په دې وخت کي د هخامنشي د کهول تخت دريم داريوش (کدامان) ته رسېدلی وو، چي د هيواد چاري د ده د فتنه انگېزه وزير (باگواس) په لاس کي وې او پخپله کدمان هم استراحت غوښتونکی، بېکاره او ناراسته سړی وو، ځکه نو سکندر ته چي د جهان نيولو اراده ئې درلوده د هخامنشي د ارت هيواد نيول آسانه ښکارېده او د ۸۰ زره لښکر او جنگي بېړيو سره د اردانل تر آښا را پوريووت او پر آسيائې حمله وکړه.

دريم داريوش هم ۸۰ زره عسکر درلوده چي يو څه ئې يوناني اجير سپايان ول او د دوی قوماندان هم يوناني (ميمنين) نامی وو، مگر د کرانيک، ايسوس او گوگمل په

درو جگړو کې سختي ماتي وکړې او سکندر د هخامنشي بنکلي پایتخت (تخت جمشید) ته اور وچاوه او داریوش پارت (خراسان) ته وتښتېد او د (۳۳۰ ق م) کال په جولایي کې د پنځوس کالو په عمر دامغان ته نژدې د باخترد والي (بسوس) او درخېج او درنګيانا (کندهار او سيستان) د حکمران (برسنسس) له خوا ووژل سو.

سکندر د داریوش د نیولو له پاره پر خراسان يرغل وکړ او چې هغه ئې وژلې وموند د هغه وژونکی ئې غرغړه کړ او د شرقي سيمو فتحې ته ئې مخه وکړه.

دا وخت بسوس باختر ته ورسېد، هلته ئې د پاچهۍ اعلان وکړ او د سکندر د مقابلې له پاره ئې په هڅو لاس پوري کړ او برسنسس هم ځان سيستان ته ورساوه، او ساتي بارزانس له آريا (هراته) په دې دفاعي اتحاديه کې گډون وکړ، خو چې سکندر سوزيان (طوس) ته ورسېد د هرات حکمران هغه ته ښه راغلي وويل، بيا نو د بسوس د ترټولو او نيولو له پاره باختر ته وځوځېده چې د ده په غياب کې د هرات خلک د همغه بارزنس په مشرۍ پاڅېدل، او د يوناني لښکرو مشر اناکسيب ئې په هرات کې وواژه، سکندر چې د هراتيانو له دې ملي قيام څخه خبر سو ژر د ارتاوکوانا ښار ته ستون سو او د ساتي بارزانس او د هغه د فداکار لښکر مقاومت ئې چې په يوه ځنگله کې ئې مورچه نيولې وه ځنگله ته د اور اچولو سبب له منځه يووې او د يوناني لښکر د ساتلو او اوسېدلو له پاره ئې د آريا سکندريه ښار ودان کړ چې همدا اوسنی هرات دئ او د هغه حکمراني ئې ارزانس (ارشک) ته وسپارله.

هرات چې د سکندر لاس ته ورغی نو د فراه له لاري ئې پر زرنگ (سيستان) يرغل وکړ او د ۳۳۰ ق م کال د اکتوبر په مياشت ئې په سيستان کې د خپل لښکر ستر قوماندان فيلوتاس د پارمن يو زوی چې ځني بېرېدی او هم د خپل گارډ سردار ديمتريوس ئې ووژل او له هغه ځايه لمر خاته خوا ته د ايټي ماندر (هلمند) د غاړې د اورگيتي (گرمسير) د نيولو له پاره وځوځېد چې تيري داتس ئې حکمران وو. هغه هيواد ئې د گډروزيه (بلوچستان) سره ونيو او د هغه ځای پایتخت چې آرياسپ نومېد فتح ئې کړ.

سکندر د هلمند له ناوې څخه د اراکوزي (ارغنداو) ناوې ته ولاړ او د ۳۲۹ ق م په دوبي کې ئې اوسني کندهار ته نژدې د اراکوزي سکندريه ښار ودان کړ او دغه عسکري کوټ ئې د يوناني سپايانو قرارگاه کړه، او هم ئې د هغه ځای له خلکو عسکر

واخيسته او (ممنن) ئې د هغه ولايت والي وټاکه.

دا وخت که څه هم سکندر درې لوی ولایتونه لکه آریا (هرات)، درنگیان (سیستان) او اراکوزي (کندهار) نیولي ول، خو د هراتیانو ملي مشر ساتي بارزانس د باختر له پاچا بسوس څخه دوه زره عسکر کومک واخيست، او په آریا (هرات) کې ئې د خپلواکۍ بیرغ پورته کى، سکندر خپله یوه لویه نظامي قوه د ارته باز یوس او ایري ژيوس او کارانوس په مشرۍ د هرات د ملیونو د مقابلې له پاره واستوله او د پارت والي چي فراتافرون نومېده د دې سالارانو سره یو ځای سو او د هرات ملي قواوې ئې له هري خوا محاصره کړې، څو چي په یوه سخته جگړه کې ساتي بارزانس د ایري ژيوس له لاسه ووژل سو او د هرات مقاومت هم پای ته ورسېد.

تر هغه وروسته سکندر د کابل او پاروپامیزاد د غرو د نیولو خوا ته مخه کړه او د ۳۲۹ق م د نوامبر په میاشت د ژمي په سر کې کابل ته راغى، او بیا د کابل د شمال خوا کاپیسا ته وخوځېد او چاریکار ته نژدې ئې په هوپیان کې د قفقاز سکندریه ښار ودان کى. د ۳۲۹ق م د پسرلي په پای کې سکندر د خپل لښکر سره د قفقاز له سکندریې څخه وخوځېد او د اندراب له لاري د هندو کش تر غرو (په یوناني د قفقاز تر غرو) تېر سو او د باختر د حکمران بسوس پر لښکر ئې چي اته زره باختري وسله وال ول یرغل وکى، خو بسوس په لښکر کې د مقاومت سپک و نه لید، د باختر سیمي ئې وړانې کړې او خوراکي شیان ئې له منځه یووړه او د آمو له سینده د سغد خوا ته تېر سو او باختر د سکندر لاس ته ورغى چي ارته باز یوس ئې د هغه حکمران وټاکه، او ازچیللاس ئې د ساتندویو عسکرو سره هلته پرېښو او پخپله کیلیف ته نژدې د آمو تر سیند پوري ووت او د قرشي یا اوسني شهرسبز په شاوخوا کې ئې بسوس لاس ته ورغى او ماراکنده (سمرقند) ئې ونيو، او هلته ئې د تانائیس سکندریه ښار ودان کى چي اوسنی خجند دى. په سغدیانه کې هم د سکندر پر لښکرو سختي حملې وسوې، نو ځکه سکندر مقدوني پر کولائوس د درو زرو سپایانو سره هلته پرېښو او باختر ته راوگرځېد او چي دلته راوړسېد د هرات والي ستازانور ئې دربار ته راغى او د هرات پخوانی والي ارزامس او د پارت والي برانس ئې چي د بسوس له خوا مقرر سوي ول د اوسپني په ځنځیرو کې پېچلی راوستل، او بسوس ئې په مجلس کې محاکمه کى او وې واژه (۳۲۸ق م). په دې وخت کې نونس زره هوسا او نوي عسکر له یونانه د سکندر د لښکر سره یو

ځای سول او ده د مرگیان (هرغاب) په ناوه کي د هغه ځای وطني حکمران اریمیازیس له منځه یوی او په دار ئې وځړاوه، د مرو په سیمو کي ئې د سرخس او مرو چاق کلاوي وداني کړې او بلخ ته راوگرزېد او د لاري پر سر ئې په میمنه، اندخوی، شبرغان او سرپل کي څلور نظامي کوټونه (حصارونه) جوړ کړه او بیا تر آمو پوري ووت او په مراکنده (سمرقند) کي د خپلو لښکرو سره یو ځای سو.

د سپیامنش د باختر یو جنگیالی او زړه ورمپړه چي په هغه سیمو کي ئې د سکندر سره جگړې کړي وې او د څه وخت له پاره له میدان و تلی وو، بیا په باختر کي ډگر ته راووت او د یونان په عسکري مرکز زریاسپه کي ئې د سکندر د لښکر مشر بیتون Petton بندي ونيو، خود د سکندر له خوا کراتیروس د سپیامنش سره ونښت او هغه ئې له ځایه ویوست، مگر لږ وروسته چي سکندر له سغدیانه څخه راوگرزېد، همدغه سپیامنش د درو زرو سغدي او باخترې سپرو سره د ده مخ ته ودرېد، سکندر د دې توریالي له مړاني څخه په عذاب سو او د باختر والي ارته بازیوس ئې چي د سپیامنش په ملگری تومتي وو عزل کی او د هغه پر ځای ئې مقدوني امینتاس Amyntas وټاکه چي د عسکري جنرال کوانوس په ملات باختر وساتي خو بیا هم د باختر سپیامنش ورباندي یرغل وکی مگر د خپلو ملگرو د خیانت په اثر ووژل سو (۳۲۷ق م) او په دې ترتیب د وطن د ستو باختریانو مقاومت پای ته ورسېد او زیات ملي مشران د سکندر له لاسه نښت او نابود سول یو له هغو مشرانو څخه هوخیا رتس Oxyartes نومېد، چي د خپلي کورنۍ سره غره ته ختلی وو خو مقدوني لښکرو ورباندي یرغل وکی او دی ئې د خپلي خورا ښکلي لور روښاني Roxana سره چي یونانیانو پخپل تلفظ رکسانه بللې ده سکندر ته راووست او ده دا ښکلې باخترې پېغله د ۳۲۷ق م په پسرلي کي مانډینه کړه، حال دا چي د یوناني لښکرو سرداران د باخترې پېغلي سره د یونان د پاچا په مړوبنۍ راضي نه ول او یو له هغو څخه ستر نظامي سردار کلیتوس وو چي د ۳۲۷ق م په پسرلي د مستۍ په یوه مجلس کي چي په باختر کي جوړ سوی وو د سکندر له لاسه ووژل سو.

څنگه چي د باختر او سغدیانه په سیمو کي د سکندر دوه کلنۍ جگړې پای ته ورسېدلې، نو هند ته د سفر فکر ورپیدا سو، او دېرش زره باخترې زلمیان ئې پخپل لښکر کي واخیستل او د ۳۲۷ق م په پسرلي کي د خپلو ۱۲۰ زرو پلپو او ۱۵ زرو سپرو سره چي ۷۰ زره ئې آسیایي خلک ول د هند وکش له لاري ئې د هند خوا ته مخه وکړه او

امینتاس ئې له لسو زرو پلویو او درې زره او پنځه سوو سپرو سره په باختري پرېښو .
 سکندر د پاروپامیزاد د خاواک له درې څخه کاپیسا ته تېر سو او نیکاتور ئې د
 هغه ځای حکمران وټاکه او د کابل د ناوې حکمراني ئې تیرياسپ Tyriaspes ته
 وسپارله او د درونټې له لاري د کونړ ناوې ته ورغی او له هغه ځايه اسمار او باجوې او
 جندول ته ولاړی، او د لاري په هره برخه کي د خلکو له خوا ورسره جگړې او مقابلي
 وسوې او په هغه جگړه کي چي د اسپيزی (غالباً اوسني یوسفزي) خلکو سره ئې وکړه
 څلورېښت زره بنديان او دوه سوه او دېرش زره غوايي ئې په چور او چپاو ونيول او هغو
 لښکرو چي د هفستيون او پردیکاس په مشرۍ د کابل د سیند د مجرا له لاري د تکسیلا
 د پاچا (امپهي) په لارښوونه د پېښور او چارسدې او ويهند د سيمو د نيولو له پاره
 استولي سوي وې هغه سيمي ئې تر سنده ونيولې .

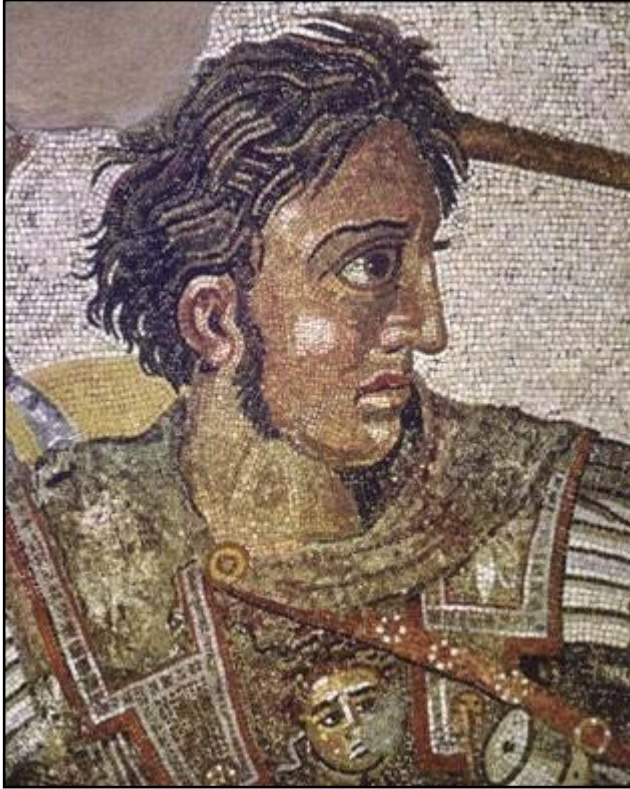
سکندر د کونړ په سيمو کي تر باجوې پوري د پښتنو د خورا سخت مقاومت سره
 مخامخ سو او د هغو سيمو په جگړو کي دوه واړه ټپي سو او ده هم تر بري وروسته
 ښارونه وران او بنديان ئې تر تبغ تېر کړه او څنگه چي د اسپيزي امير د سواست (سوات)
 د ناوې په يوه ښار کي مقاومت کاوه، نو تر سرکانيو او چمرکنډ او ناوگۍ تېر سو او د
 گوري (بنجگوره) له لاري چکدرې او د سوات ناوې ته ورسېد او څو ښاره ئې ونيول او
 ډېري قبيلې ئې ايلي کړې او دلته د يوناني مؤرخ آريان (د ۱۷۵م شاوخوا) په قول د
 اساکي نوس Assakenos په نامه خلک اوسېدل او مرکزي ښار ئې مساکه Massaga
 نومېد، چي اوس ئې د کتگله د درې او وچ خوږ تر منځ کنډوالي لیده کېږي او څنگه چي
 دلته ۷۵ زره هوسا او تازه دمه ملي لښکر د مدافعينو ملاتړ ته راوړسېد خورا سخته
 جگړه وښته او سکندر دوی د مساکه په ښار کي څلور ورځي کلابند کړه خو چي ټول ئې
 له منځه يووړه او تر هغه وروسته ئې داوړ او بازيړا (اوسنی بريکوت) ښارونه هم ونيول
 او د مهاين (اورنوس) د غره لمنو ته وخت چي د اټک د شمال په دېرش ميلي کي پرته
 دي اوس سي کوستوس ئې د هغې سيمي والي وټاکه او مقدوني نیکاتور د انډوس د
 لمر لوېديځي ناوې حکمران سو .

د ۳۲۶ ق م په فروري کي سکندر پر هغه پله تېر سو، چي غالباً ئې د اټک په
 شاوخوا کي پر سند تړلی وو او د تکسیلا تر ښاره چي د دې هیواد لوی دارالعلم وو او د
 راولپنډۍ د لمر لوېديز شمال په لس ميلي کي د مرگله د کوتل په لمنه کي پروت وو پر

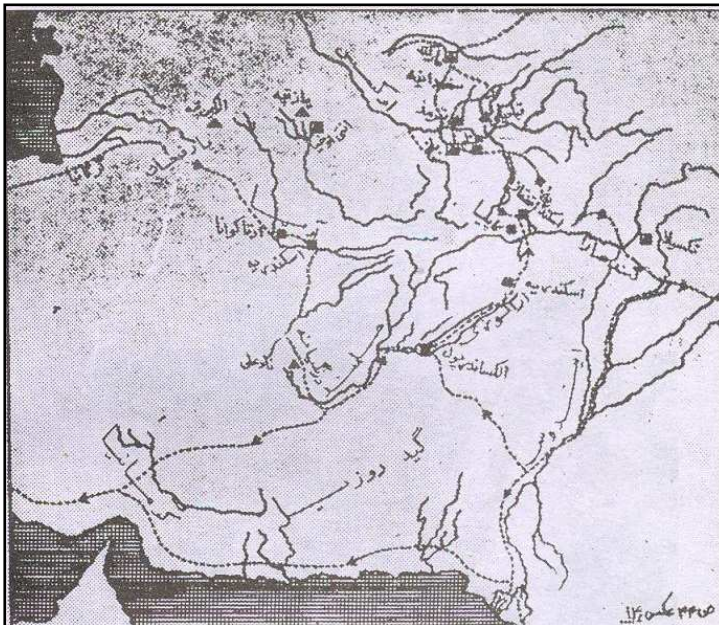
مخ ولاړ او د تکسیلا پاچا امپهي Omphis ئې چې د سکندر سره ئې روغه وکړه بیرته په هغه ښار کې د خپل ستراب (والي) په حیث وټاکه او له هغه څخه ئې پنځه زره جگړن واخیستل او د ۳۲۶ ق م د می تر میاشتي د جیلم غاړې ته ورسېد او د همدې کال په جولای کې د هند د پاچا پوروس (فور) سره ونښت، هغه تسلیم سو او ده هم بیرته هغه پر خپل ځای پرېښو او پخپله د بیاس تر غاړې پر مخ ولاړ خو د ده لښکرو بلوا وکړه او د هند په توده خاوره کې ئې د نور پر مخته څخه غاړه وپېچله او سکندر ئې بیرته راگرزېدو ته مجبور کی او ده هم خپلې لښکري پر درو برخو ووېشلې: لومړۍ برخه ئې د کراتیروس او د لښکر د ناروغانو سره د بولان او کندهار او سیستان له لارې واستوله.

دوهمه برخه چې ۱۲ زره سپایان او دوه زره ماڼوگان وه د نیارکس په مشرۍ د سلو کښتو سره د دریاب له لارې واستول سوه او دریمه برخه چې پخپله سکندر ورسره وو د سند پر لمر لوېدیزه غاړه ملتان ته ورسېدله او د هغه ځای خلکو خورا سخته دفاع وکړه حتی په یوه جگړه کې پخپله سکندر ټپي سو خو په نتیجه کې ئې ټول ووژل او قتل عام ئې کړه او هم د سند د ناوې په پای کې د اتیا زرو په شاوخوا کې خلک ووژل سول او د ۳۲۵ ق م د جولای میاشت وه چې سکندر د خپلو ملگرو سره د اوسني کراچي شاوخوا (د اسلامي دورې دیبل) ته ورسېد او د یوې بحري سکندریې بنسټ ئې هلته کښېښو او له هغه ځایه د گدروزیا (بلوچستان د افغانستان د جنوب) له لارې پارس ته ولاړ او چې بابل ته ورسېد ۳۲۳ ق م د جون په ۱۳ شپه په ۳۲ کلنۍ د ملاریا له ناروغۍ څخه مړ سو، د ده د یرغلونو او لښکرکښیو موده د آریانه په خاوره کې او د دې ځای د خلکو د مقاومتو وخت له ۳۳۰ تر ۳۲۶ ق م پوري څلور کاله وو (۱۳ عکس).

د آریانا په لمر ختیځه برخه کې یعنی د انډوس لمر لوېدو ته تر نیکاتور وروسته یو څوک د فیلیپس په نامه والي سو او څنگه چې هغه په ۳۲۴ ق م کال د یوناني عسکرو له لاسه ووژل سو تر هغه وروسته ایوادموس د تکسیلا د خلکو په ملاتړ د انډوس له غرب څخه د خپل اتحاد رسۍ وشلوله او چې سکندر مړ سو د هند پاچا پوروس (فور) د انډوس بره نی ناوه و نیوله، خو په ۳۱۷ ق م کې د ایوادموس له خوا ووژل سو، او پخپله ایوادموس هم هند پرېښو او د ده د تگ سره په شرقي هند کې د یوناني حکومت کمبله ټوله سوه.

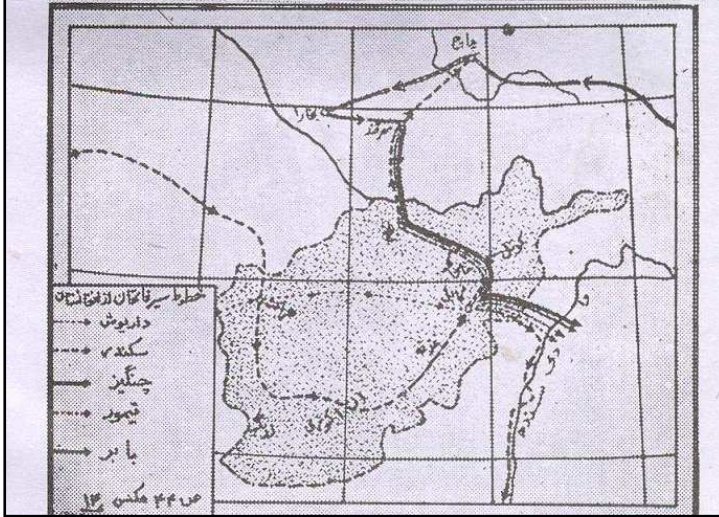

مقدوني سكندر - ١٣ المبر عكس

خط مسیر اسکندر و قوای او در افغانستان و سرزمین های مجاور
از تاریخ افغانستان ج ۱ - تألیف ماسون
و باعادین - طبع ماسکر ۱۹۶۴ م

▲ یادگارهای باستانی
■ شهرهای زمان اسکندر
■ نمایای باستانی که در زمان اسکندر شهر بوده اند
.....→ خط مسیر اسکندر

په آريانا کي د مور يا موقتي واکمني

او بودايي لويه اغېزه

د سکندر د مړيني سره د ده پراخه امپراتوري هم سره وپاشله سوه. د ده لويو افسرانو د شام په طرابلس کي يوه غونډه وکړه او په هغه کي ئې د سکندر هيواد په خپلو منځو کي سره ووېشه. د آريانه جنوبي ولايتونه يعني اراکوزي (د ارغنداو ناوه) او گدروزي (مکران) سيبيرتياس Sibyrtias ته وسپارل سوه او په آريا (د هريرو د ناوه) او په درنگيانه (د همد په ناوه) کي قبرسي سستاندار Stasandar حکمران سو او بکتريانه (باختر) او سغديانه (سغد) ستاسانور Srasanor ته ورکړه سوه، او هوخيارتس Oxyartes د سکندر د مانديني روياني پلار د آريانه د مرکزي سيمي يعني پارو پاميزاد او د کابل د ولايت حکمران سو.

مگر د آريانه لمر ختيځ ولايتونه چي حدود ئې تر تکسيلا پوري رسېدل د هندي شهزادگانو او د يوناني جنرالانو تر منځ د کشمکش په حال کي پاته سوه او څنگه چي دې هيواد ته د يوناني لښکرو راتگ او په باختر کي د هغو د پاتو کسانو پاچهي دوام، دلته د يوناني فرهنگ او هنر او فکر او عقايدو اغېزه پرې ايښې وه او دا اغېزه چي د دې هيواد د وطني خلکو د فرهنگي بقاياوو سره گډه سوې وه د شرق له خوا له يوې بلي ډېرې مهمې پېښې سره مخامخ سو او هغه په هند کي د موريا د لوی سلطنت جوړېده وو. که څه هم د آريانه په لمر ختيځو برخو کي د موريا واکمني له سياسي پلوه ډېر دوام نه درلود او دلته د يونانو باخترې خپلواک سلطنت تاسيس سو، خو په دې لنډه موده کي د موريا پاچهانو او د بودا د دين مبلغانو دا ديانت د آريانه په شرق کي خپور کي، چي دلته بيا په يوه فرهنگي آيزو گلاس او د ثقافت او عقيدې د يو ځای کېدو په ځای کي درې مهم عنصره سره گډ سوه او د دې هيواد د فرهنگ په تاريخ کي ئې يو مهم باب چي د گريکو بوديک په نامه مشهور دئ پرانيست او دا ديانت او هنر په افغانستان کي زر

کاله نورد اسلام تر راتګ پوري پاته سو چي مهم عناصر ئې دا ول:

۱. باختري ياد دې هيواد خپل داخلي فرهنگي او هنري او عقيدوي عناصر.
۲. يوناني صنعت او عقیده او فکر چي د ۳۳۰ ق م په شاوخوا کي د سکندر سره شروع سوي وه.

۳. بودايي هنر او فرهنگ او دين د خپلو هندي آثارو سره چي د موريا د واکمنۍ سره يوځای راغله.

په هند کي د موريا د سلطنت مؤسس چندراګوپتا (يوناني: سندروکتس) دئ چي د بنداشاهي کهول يوې شهزادو ته چي ميوره (طاوس) نومېدله منسوب وو او دی د کشتريانو طبقې او د راجپوت (شهزادگانو) له ټبر څخه وو، چي په ۳۲۴ ق م کي پاچا سو او تر ۲۴ کاله پاچهي وروسته په ۳۰۰ ق م کي مې سو او زوی ئې بيندوساره Bindusara چي د (وردھرا) ملکې له نسه وو د ده پر ځای کښېنوست او د موريانو پایتخت د هند د پتالي پترا (پټنه) ښار وو.

چندراګوپتا د نندا سپه سالار وو، ده د تکسيلا د برهمنانو يو مشر چانه کيه Chanakya (په سياست او اجتماعياتو او اقتصادياتو کي د ارتهه شاستره د کتاب مؤلف) چي وروسته ده وزير سو له ځانه سره ملګری کی او د مګده پاچا او پاچهي ئې له منځه يووړه او د گنگا او سند تر منځ ئې د يوه لوی سلطنت بنسټ کښېنېد، چي اداري او مدني منظم تشکيلات ئې درلوده، ځکه نو دی يوازي يو بريالی سپاهي نه گڼي، بلکي يو هوښيار او زيرک سياست مدار هم بلل کېږي. چندراګوپتا د خپل هيواد د لمر لوېديځ حدود د سند تر غاړو اوږده کړه. د سکندر پر ځای ناستو يونانيانو غوښته چي د سکندر نيولي مځکي بيرته لاس ته راوړي، نو هغه وخت چي سيليوکوس ملقب په نيکاتور يعني بريالی د بابل حکمران سو پارس او پارت ئې ونيول او په ۳۱۱ ق م کي ئې آريا بکتريا هم فتح کړه او په ۳۰۵ ق م کي د کابل له لاري د لمر ختو خوا ته ولاړ او د سند تر رود پوري ووت نو د هغه سيند په لمر ختيځو غاړو باندي د چندراګوپتا د لښکرو سره مخامخ سو، خو څنگه چي نيکاتور خپل بډه (حريف) ډېر غښتلی وليد نو روغه ئې ورسره وکړه، خپله لور ئې ورکړه او د ۵۰۰ پيلانو په بدل کې گندهاره، اراکوزيه، گدروزيه او پاروپاميزاد چندراګوپتا ته پرېښوول او په باختر کي ئې هم د يودوتس حکمران وټاکه.

د چندراگوپتا اوسیلیوکوس ترروغي وروسته د هند او باختر روابط پراخ سوه او د هند تجارتي مالونه تر پخوا ډېر د کابل او بلخ له لاري د خزر د بحیرې بندرو ته یووړه سوه، سیلیوکوس خپل یو پوه جنرال میگاستینیس Megastenes د موريا دربار ته د سفیر په ډول واستاوه او هغه یو کتاب د هند د حالاتو او د موريا د پاچهۍ په باب کي لیکلی وو، چي اوس نسته، مگر سترابو او د یونان نورو مؤرخانو پخپلو کتابو کي د هغه کتاب ځيني مطالب راوړي او ساتلي دي او د دې سفیر په وینا چندراگوپتا شپږ سوه زره پلي او دېرش زره سپاره او نه زره پیلان درلوده او د ده په شاهي کمپ کي څلور سوه زره تنه ول او په دې ترتیب د آریانه د خاوري نیمي برخي د هندوکش تر جنوبي لمنو پوري په ده اړه درلوده او دا لومړی وار دی چي د هندي آریانیانو فرهنگي او سیاسي اغېزه له شرق څخه د انډوس لمر لوېدیځي خاوري ته د هندوکش تر غره پوري رسېدلې ده. کله چي چندراگوپتا په ۳۰۰ ق م کال مړ سو، د ده زوی بیندوساره د امیتره گهاته Amitraghata (دبمن وژونکي) په لقب د پلار پر ځای پر تخت کبښنوست او ده د یوناني امیرانو سره دوستانه سیاست راواخیست، او د گندهاره او پاروپامیزاد او اراکوزي له لارو ئې د سیلیوکیدانو د هیواد سره زیات تجارتي روابط ټینګ کړه او کله چي سیلیوکوس نیکاتور په ۲۸۰ ق م کي د ۷۸ کلنۍ په عمر مړ سو وو او د ده زوی انتیاکوس سوتر Antiachs-Soter د ده پر ځای کبښنوست نو ده د ۳۰۱ ق م په شاوخوا کي (دې ماکوس) پټنې ته د بیندوساره دربار ته د سفیر په حیث واستاوه.

د موريا د پاچهۍ او د یونانیانو تر منځ فرهنگي روابط له همدې وخته پراخ سوي ول او دا هڅه د هند او یونان د گډو مدنیته د تأسیس مبدا وگرزېده او سربېره پردې د هند سره د سمندر له لاري هم تگ او راتگ موجود وو، لکه چي پتروکلېس Partrokles د سیلیوکوس افسر او د هغه زوی د هند د سمندر له لاري سفر وکی او ښه جغرافي معلومات ئې راغونډ کړه چي وروسته ورځني پليني او سترابو استفاده کړې وه. د موريا پاچهانو د یوناني سیلیوکیدیانو سره دوني د خپلوی رابطه درلودله چي د هند د پخواني سیاسي تاریخ مؤلف لیکي: بیندوساره انتیاکوس ته ولیکل چي ماته یو حکیم او خواږه شراب او وچ انځر رانیسي او راوائې ستوه. انتیاکوس په جواب کي ورته ولیکل: زه به انځر او شراب درواستم خو د یونان په قانون کي د پوهانو خرڅول ممنوع دي (!).

دا موريایي پاچا د يونان علومو او ادب ته ډېر سرانښ وو او د ده په وخت کي هنديانو د يوناني هومر اشعار پخپله ژبه ترجمه کړي او ويل به ئې او وراهه ميهرا Varahamihira پخپل کتاب بريهت سمهيته Brihat-Samhita کي د يوناني آسمان پېژندنې معلوماتو ته په درنه سترگه گوري او څنگه چي دا اوضاع د گريکو - بوديک د مدنيت پر شروع رڼا اچوي، مورئې دلته په لنډه توگه راوړو، چي د افغانستان د گريکو - بوديک مدنيت آغا زښه وپېژندل سي.

د هند دا يوناني دوسته پاچا يعني بيندوساره په ۲۷۳ ق م کي تر ۲۷ کاله پاچهي وروسته مړ سو او زوی ئې چي اشوکا نومېد د خپل وزير رادهاکوپتا په مرسته پر خپلو وروڼو بريالی سو او د موريا د پاچهي پر تخت کښېنوست او دی بېشکه د هند ستر پاچا وو، چي پر هغه ټول برعظيم او د افغانستان د خاوري پر يوه برخه د ارغنداو تر غاړو پوري ئې سلطنت کړی دی.

اشوکا په لومړي سر کي يو جگړن او ويني تويوونکی سپی وو چي د بنگال د خليج پر غاړه د کالنگه په جگړه کي ئې يو لک تنه ووژل او ۱۵۰ زره ئې بنديان ونيول، خو هغه زړه لږ وونکي فجايع چي ده په دې خونړۍ جگړه کي د سر په سترگو وليدل او تر سلو زرو پوري انسانان له لوري مړه سول د ده پر روحیه او شخصيت باندي سخته اغېزه وکړه او دی ئې د بودا د دين د روغي او سلامتی د فلسفې پر خوا کی، چي په ۲۶۰ ق م کال ئې د بودا دين رسماً ومانه او د هغه دين تبليغ او خپرولو ته ئې ملا وتړله، او تر هغه تاريخ وروسته د ده د پاچهي دوره د روغي او امن او د ديني ودانيو او د خيريه چارو د پراخوالي، د بودايي بودتونو (معابدو) او لارو او مسافر خانو ودانولو او د مذهبي دساتيرو د خپرولو دوره وه او دی چي د خپل ارت هیواد هر ځای ته ورسېد هلته ئې پر ډېرو په مختلفو ژبو او مختلفو رسم الخطو د نوع پالنې او حتی د ځناورانو او ژويو د نه آزارولو نصيحتونه وکيندل چي تر اوسني وخته هم پاته دي او دا ډبرين فرمانونه د هغي دورې پر اوضاعو ښه ډېره رڼا اچوي.

په گندهارا او د افغانستان په لمر ختيځه برخه کي چي جنوباً تر کندهاره رسېږي د بودايي ستوپو زيات آثار سته، چي د هغو تاريخي ودانيو يوه برخه تر اوسه پېژندل سوې ده او د ټولو شمېر مشکل دی.

وايي چي اشوکا د خپل هیواد په شمال کي څلور لويي ستوپې وداني کړې چي يوه

ئې د پېښور د بالاحصار پر غونډۍ پرته او (۹هـ کال) د هیون تسنگ تر عصره پوري هم په همهغه خپل برم پاته وه او د هیون تسنگ په وینا دا وداني ئې له ښکلو ډبرو او انځور سوو لرگو څخه ودانه کړې وه، چې د فاهیان په قول په سپینو او سرو زرو ښکلې سوې وه او موسیو فوشه وایې چې دا هغه ستوپه ده چې (د سترګې سوغات) نومېدله او بودایانو عقیده درلوده چې دلته بودا خپله سترګه قرباني کړې وه.

همدا راز د اوسنۍ چارسدې لمرختیځي خوا ته د (کنیزکه) پر غونډۍ باندي د اشوکا ودانه کړې ستوپه وه چې د هیون تسنگ تر وخته هم په همدې نامه مشهوره وه او دی وایې چې دا ستوپه په پرله پسې عصرو کې د څلورو بوداگانو د قوانینو د تبلیغ ځای وو.

د بودا دین او په افغانستان کې د هغه خپرېدل

د افغانستان خلکو ته سره له دې چې د ویدي او برهمني د پخوانیو او زړو عقیدو پایڅوړ چې د هیواد په لمر ختیځو سیمو کې رواج درلود وریاته وو، د هیواد په شمال او لمر لوېدیځو سیمو کې د زردشت آیین او اوستایي مزدیسنا هم رواج درلود خو هغه وخت چې په ۲۶۰ ق م کې اشوکا د بودا د دین تبلیغ او خپرولو ته ملا وتړله، دې عقیدو او دین حتی تر زر کاله وروسته هم د هیواد په لمر ختیځو او شمالي سیمو کې پوره رواج درلود او د هیواد دا خوا د دې دیانت د ودي زانګو سوه چې د فکر، هنر او فرهنگ له پلوه ئې د دې خاوري د خلکو په ژوندانه کې ژوري اغېزې وکړې.

بودا د دې دین مؤسس د ساکیا د ټبر له کشتريه او جګړني طبقې څخه یو شهزاده وو، چې د ساکیاموني يعني (د ساکیا د ټبر پوه) په نامه معروف سو او په ۵۶۳ ق م کال د نیپال د کپي لاواستو په ښار کې زېږېدلی وو او په ۲۹ کلنۍ ئې خپله کورنۍ او د شهزادګۍ ژوند پرېښوو.

او تر ۵-۶ کالو گوښه کېښېستلو (انزوا) وروسته یوه شپه چې ډېره روڼه وه (بده) يعني روناو وینس وباله سو او د خپل دین په تبلیغ کې ئې زیار ویوست او د هند پاچهان ئې خپل دین ته راوبلل او وروسته تر هغه چې د هند زیات خلک ئې بودايي کړي ول په ۴۸۳ ق م د اتیا کالو په عمر په کوچي نگره کې مړ سو (۱۴ عکس). څنگه چې د بودا دین یوه تیاره فلسفه نه درلودله، نو د ده د مړیني په کال په باجاگره کې د بودا د

د بودا مجسمه

۱۴- لمبر عکس

د لمررب النوع
١٥- لمبر عكس

پيروانو يوه مذهبي غونډه وسوه او د ده درو تنو نامتو ملگرو انانده، يوپالي او کاسياپه د ده خبري او ويناوي راټولي کړې او له هغو څخه ئې د تري پیتکه Tripitka (درې ټوکړی گلان) په نامه د بودايي قوانينو مجموعه جوړه کړه.

بودايي ديانت د اشوکا د سلطې د نفوذ په اثر د هندوکش له جنوبه تر کندهاره خپور سو او د بودايي دين دريمه لويه جرگه د اشوکا په قيادت او د لوی عالم (موگالي پوتاتيسا) په مشرتوب جوړه سوه، چي په هغه کي د مذهبي احکامو پر ترتيب او تدوين سربره داسي فيصله وسوه چي يوه بودايي ډله مبلغان دي ليري هيوادو ته واستول سي، د دې مبلغانو او د هغو هيوادو نومونه چي دا مبلغان راستول سوي ول اشوکا د خپل جلوس په ۱۴ کال (۲۵۶ق م) په ۱۳ لمبر ډبرين فرمان کي کيندلي دي او له هغه څخه څرگندېږي چي څو تنه بودايي مبلغان چي مجهان تیکه، مدهيان تیکه، دهه مراکهپهته او مهارکهپهته نومېدل کندهاره او د آريانه لمر ختيځو سيمو ته را استول سوي دي. دا مبلغان چي د دوتا Dوتا په نامه بلل کېده د (۲۵۸ق م) په شاوخوا کي د بودايي دين په تبليغ بوخت ول او په همدې وختو کي انتياکوس د سيليوکوس زوی د باخترا پاچا وو، چي د ده نوم د اشوکا په ډبرينو فرمانو کي (انتياکه) ليکلی دی.

د موريا وروستی حکمران چي په دغه وخت کي ئې پر کابل حکومت کاوه، سوفاکازنس وو، چي د باخترا د پاچا ايوتيديموس د واکمنۍ د دورې تر ابتدا پوري ئې هم په کندهاره او د کابل په لمر لوېديځه سيمه کي نفوذ درلود، او چي ايوتيديموس په باخترا کي خپلواک پاچا سو ده د هندوکش جنوبي خوا ته لښکر ويوست، د هندوکش د جنوب سيمي هم د باختري يونانيانو د خپلواک سلطنت برخي سوې.

د افغانستان په خاوره کي د موريا سياسي نفوذ ډېر لنډ وو، اشوکا په ۲۳۲ق م کال تر څلورېنستو کالو پاچهي وروسته په تکسيلا کي مړ سو او څنگه چي د ده په کهول کي يو مقتدر پاچا نه وو، چي د ده پر ځای کېښني او د ده د سلطنت ارت حدود وساتي، نو ځکه د افغانستان په خاوره کي د دوی د نفوذ ځنځير هم وشلېد، خو هغه دين چي اشوکا د ځان سره راوړی وو د هغه فکري، هنري او فرهنگي آثارو سره تريو زر کاله پوري پاته سو، و مو ويل چي بودا ځان په فلسفي مسايلو کي نه وو پېچلی، خو پيروانو ئې د ده ويناوو ته د الهياتو بڼه ورکړه څو د زمانې په تېرېدو دوه لوی مذهبونه ځني جوړ

سوه:

لومړۍ مهياينه: يعنې لوی مذهب (يون = يانه = په پښتو کې د تگ، رفتار او مذهب معنا لري) چې د هند په شمال او تبت او چين کې تر جاپانه خپور سو او د حای د پراخوالي او د قوتو د ډېروالي په سبب ډېر تاویل پکښې پېښ سو او د دې مذهب پیروانو مهم باله او ویل شې: هر فرد د کل چې انسان نومېږي جزو دې او بیا دغه انسان د هغه لوی کل جزو دې چې د هر مه (دين) او عمل تر قانون لاندې راغلی دې. نو شوک چې غواړي چې د شر له لومي حان وژغوري له نورو دي نه بېلېږي، زیار ایستل باید مجموعي وي نه انفرادي، او دا ډول زیار انسان د بودي ستوه Bodhisattva مقام ته رسوي او د دې کلمې معنا د ژوندون هغه دانشمندانه حالت دې چې د نورو په خدمت کې تېر سي. نو انسان دوه مقصده لري، یو د پوهې او علم زده کړه او بل بې له خپل ځانه پر بل مهرباني او د بل خدمت.

دوهم مذهب هینه یانه Hina-Yana (کوچنی مذهب) نومېږي، چې تابعان شې په جنوبي هند کې دي. دوی پر فردي زیار تکیه کوي او د دوی کتابونه زیاتره په پالي ژبه دي، حال دا چې د لوی مذهب کتابونه په سانسکریت ژبه لیکل سوي او لکه چې چيني زيارنو د مسیحي عصر تر شروع وروسته په افغانستان کې لیدلي دي، د دې حای په بودايي معبدو او بناوو کې د بودايي دواړو مذهبو تابعان ول.

بودا خپل دین پر اووه اصله: سپېڅلي عقیده، سپېڅلي اراده، سپېڅلي وینا، سپېڅلي رفتار، سپېڅلي روزي، سپېڅلي زیار او سپېڅلي توجه بنا کړې وو او ویل شې: هر چا چې په دې اوو اصلو عمل وکړی له قیودو منزله کېږي او خپل فکر په یوه مخصوص ټکي کې چې د خواهشو له ځنځیره بشپړه آزادي ده متمرکز کوي، هغه وخت نو تر څلورو نورو مقامو تېرېږي.

۱. درشتیا د پوهېدلو په لار کې څېړنه.

۲. د حقایقو په پوهېدلو کې تفکر.

۳. ژور تفکر او سکون.

۴. بشپړ سکون او توازن چې (نروانه) نومېږي يعنې فنا.

د فرانس نامتو محقق فوشه د بودا د دین د خپرېدو د سببو په باب کې وايي: د آریانا د لمرختیځو سیمو خلکو چې تل د بهرحمو یرغلگرو تر پښو لاندې ژوبلېدل (د هخامنشي او د سکندر او چندراگوپتا) د یرغلو تر لیدو وروسته دا دین چې له وینو

تویولو بېزاره وو او د خودگذری او ښه نیت توصیه ئې کوله د خپلي سلیقې سره سم ومونده او کرونده گرو یا کسبگرو خلکو هغه په آساني ومانه.

د بودا د دیانت پراختیا د اشوکا په توجه دې درجې ته رسېدلې وه چې دې پاچا (۸۴۰۰۰) مذهبي ودانۍ یعنی ستوپې (توب افغاني مقامي کلمه) جوړې کړې وې، چې د دې ستوپو شکل په کابل او کاپیسا کې توپیر پیدا کړی او لوړې سوي دي، یعنې د ستوپې تنگچه (سکو) څلورکنجه شکل موندلی او لوی والی ئې زیات سوی او هم د گنبد او تنگاچې ترمنځ یوه استوانه یې برخه اضافه سوې ده او د گنبدې لوړه څوکه د شیرواني په شکل لیده کېږي. خو د اشوکا د عصر ستوپو چې هندي خصوصیات درلوده د آریانه خاورو ته لېسرايت کړې دئ.

د اشوکا د وخت پاته لیکنې چې د بودايي نصیحتو له مجموعې څخه دي د تکسیلا ترکتیبو وروسته پر دوو ډبرو لیکنې پاته دي، چې یوه له مانسهرې څخه لس میله لیرې د ایب آباد شمال ته د پکھلي د ناوې په مدخل کې او بله د سوابي پر لویه لار د هوتي مردان لمر ختو خوا ته اته میله لیرې په شهباز گره کې پرته ده چې دواړې لیکنې په پراکړیت ژبه او خروشتهي رسم الخط دي، حال دا چې د اشوکا نوري ټولې لیکنې په هند کې په براهمو رسم الخط دي چې د لرغوني هند د نورو محلي رسم الخطو مبداده.

د اشوکا د همدې اخلاقي فرمانو بله کتیبه د لغمان او ننگرهار ترمنځ د دروتې په تنگي کې وه، چې پر درې کنجه شاتته ډبره په آرامي ژبه ده او اوس د کابل په موزه کې سته، ډبرتاوان وررسېدلې او څو لیکي ئې د څارویو د نه وژلو په باب کې پاته دي. یوه بله کتیبه په آرامي خط شپږ لیکي د لغمان د قرغه یې د شله تک په درې کیلومتري کې پر غره کینلې سوې ده، چې د اشوکا نوم پکښې لیدل کېږي او تراوسه دا نوشته نه ده لوستل سوې، خو داسې ښکاري چې دغه به هم د اشوکا د ډبرینو مذهبي فرمانو څخه وي چې د دروتې له ډبرلیک سره شباهت لري (۱۶ لمبر عکس).

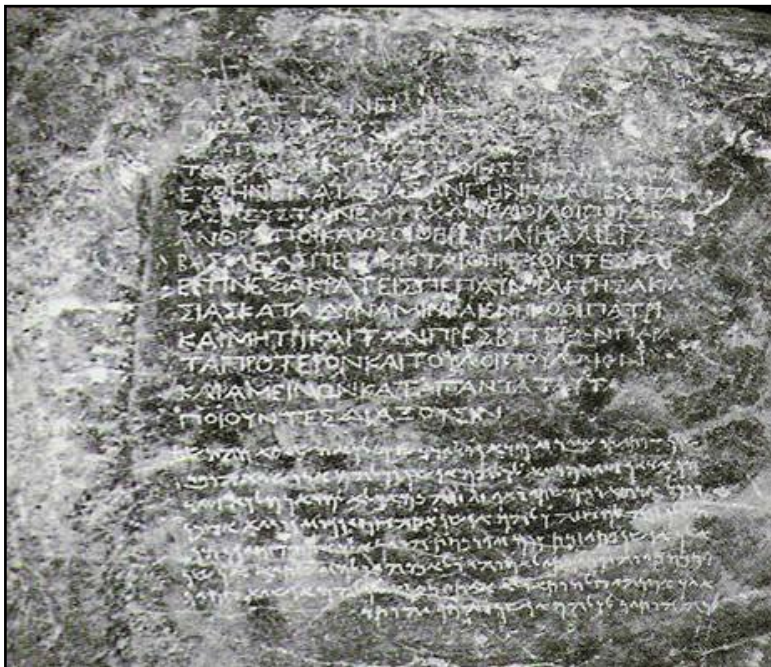
مگر د همدې پاچا یوه بله مهمه کتیبه په ۱۳۳۷ش کال له خاوري څخه راووتله. دا لیکنه د کندهار په زاړه ښار کې چهل زینو ته نژدې د غره پر یوه کاني په یوناني او آرامي دوو ژبو او دوو رسم الخطو کشف سوېده، چې پورتنۍ برخه ئې په یوناني ژبه ۱۳ نیمي لیکي او کښته برخه ئې په آرامي ژبه ۷ نیمي لیکي دي، چې د ټولې کتیبې اوږدوالی

۵۵ سانتي. او پيسور ئې له ۴۵ څخه تر ۵۰ سانتيو پوري دئ او په هغې كې د ځينو نورو كتيبو په څېر د اشوكا نوم پيوداس ليكل سوي دئ (۱۶ عكس).

د دې كتيبې له كتنې څخه پوهېږو چي د اشوكا د بودايي كېدلو په لسم كال يعني په ۲۵۰ ق م كې ليكل سوي ده او په دې وخت كې د موريا نفوذ او بودايي ديانت تر كندهاره خپور وو او د ده زياتره اخلاقي مبادي تطبيق سوي ول، حال دا چي په نورو كتيبو كې د همدې مباديو د عملي كولو توصيه كوي. د كندهار د كتيبې د يوناني ليكنې ترجمه داسي ده:

"پيوداس پاچا د لسو كالو زيار ايستلو په پای كې انسان ته اخلاقي اصول ورزده كړه او له هغه وخته ئې د ټولي مخكې خلك لاسنه دينداره او لاسنه نېكمرغه كړه او پاچا د څارويو له وژلو څخه ځان وژغوره، او نورو نېكاريانو او كې نيوونكو خلكو له نېكار او كې نيولو څخه لاس واخيست او د مور او پلار په نمانځنه ئې لاس پوري كې او تردې وروسته به په دې ډول ډېر نېه ژوندون ولري".

له دې كتيبې څخه څرگندېږي چي تر ميلاد دمخه د دريمي پېړۍ په منځ كې په افغانستان كې يوناني او آرامي دواړو ژبو او دواړو رسم الخطو رواج درلود او د يوناني ثقافت اغېزه دوني غښتلې وه چي په كتيبو كې ئې لومړۍ ځای يوناني ژبي او رسم الخط ته ورکړی وو او دا هغه عصر ته نژدې وو چي په باختر كې يونان او باختري خپلواک دولت جوړېده، حال دا چي د بودا د دين اغېزه او يوناني فرهنگ د اراکوزي تر سکنديريې (زاره كندهار) پوري رسېدلی وو، خو په کت مټ همدې وختو كې د هخامنشيانو له بقاياوو څخه آرامي رسم الخط هم په دې هيواد كې وو.

په کندهار کې د اشوکا یوناني او آرامي کتیبه

۱۶- لمبر عکس

يونان او باختري خپلواک سلطنت

هغه وخت چې سکندر باختري ونيو، نو پارسي ارته بازيوس ئې پخپل ژوند د دې ځای حکمران وټاکه. دی تر لنډې مودې وروسته مړ سو او د ده ځای امين تاس د نيکولوس زوی ونيو. د آريانا په قول د سکندر تر مړينې وروسته قبرسي ستاسانور د باختري او سغد حکمران وو او کله چې سيليوکوس په هند کې د چندراگوپتا سره روغه وکړه (۳۰۲ ق م) د باختري حکمران هم ده ته د اطاعت غاړه کښېښووه او هغه وخت چې سيليوکوس بابل ته ستون سو باختري پنځوسو کالو پوري د ده د کهول تر لاس لاندې پاته سو چې په باختري او بخارا کې ئې ډېرې سکې کشف سوي دي او هم ده د باختري ځايي خلک په خپل لښکر کې اخيستي ول.

د سيليدوکي کورنۍ د دريم پاچا په وختو کې چې دوهم اتتيوکوس نومېده د شاوخوا حکمرانانو هغه وخت چې دی د مصر په جگړو اخته وو د ده له اطاعته سر وغړاوه او له هغه جملې څخه د باختري خلکو د هغو يونانيانو سره لاس يو کې چې په دې هيواد کې د باختري آدابو او فرهنگ سره آشنا سوي ول او د خپلواکۍ اعلان ئې وکړ. دا وخت په باختري کې ديو دوتوس = تهيو دوتوس Diodotos حکمران وو او ده د ۲۵۶ ق م په شاوخوا کې د آزادي غوښتونکو باختريانو په ملاتړ په باختري کې د خپلواکي پاچهي اعلان وکړ او د ده د پاچهي حدود تر سغد او مرو او د هندو کش د غره تر لمنو پوري رسېدل او څنگه چې ده باختريان د نورو له تسلط څخه ژغورلي او داخلي آزاد حکومت ئې جوړ کړی وو نو ځکه ده ته (منجي) لقب ورکړه سو.

د ديو دوتوس يوه سکه سته چې پر يوي خوا ئې د دوهم اتتيوکوس څېره او پر بل مخ ئې د ده د کهول د ساتندوی رب النوع زيوس د دوو وزو سره ليده کېږي او له دې څخه څرگندېږي چې ده د باختري د خپلواکۍ تر اعلان دمخه د اتتيوکوس سيليوکي په نامه د سپينو زرو سکه خپره کړې او بيا تر خپلواکۍ وروسته ئې د باختري په دارالضرب کې خپله سکه د پاچا په حيث پر سرو زرو باندې وهلې ده او دا د سرو زرو سکه چې په

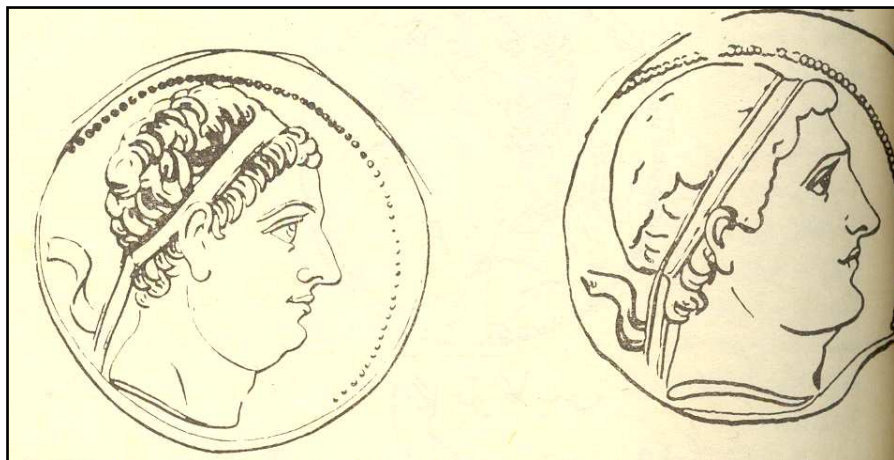
پاریس کې ده پر یوه مخ کې د دیودوتوس څېره او پر بل مخ کې د جوپيتر (د آسمان، ټکي، تالندي او برېښنا د رومي رب النوع) لڅ لغې شکل دی چې په پښو کې یوه گریته (عقاب) هم کښل سوې او د سکې پر څنډه (بازیلیوز دیودوتوس) لیکل سوی دی یعنې دیودوتوس پاچا (۱۷ عکس).

د لومړي دیودوتوس له کهاله څخه یوازې یو زوی چې دوهم دیودوتوس نومېد د پلار تر مړینې وروسته (د ۲۵۰ تر ۲۳۰ ق م په شاوخوا کې) په باختري کې حکومت کړی دی چې ده د شامي سيليوکيانو د اقتدار پر خلاف د پارت د دولت سره ښه روابط او هم آهنگي درلوده او څنگه چې د پارت د دولت مؤسس ارساس هم د باختري له خلکو څخه وو نو دوهم دیودوتوس د ده سره دوستی تړون او ښه روابط درلوده او د ده د پاچهۍ په وخت کې د هریرود ناوه او د هرات ښار هم د باختري په قلمرو کې شامل سو او سعديانې ته هم له باختري حکمران استول کېده.

د لومړي دیودوتوس د کهول پاچهۍ ډېره و نه پاتېده او د دوهم دیودوتوس یو امیر چې ایوتیدیموس Euthydemus نومېد او د سعديانې حکمران و یاغی سو او د باختري پاچا کې وواژه او دی په پخپله د باختري خپلواک پاچا سو (د ۲۲۰ ق م شاوخوا) (۱۷ لمبر عکس).

د باختري ایوتیدیموس په وخت کې د شام یوناني پاچا دریم انتیوکوس د لمر لوېدو له خوا د پارت پر دولت یرغل وکړ او پارتي پاچا تیري داد کې مغلوب کی او د ۲۰۸ ق م په شاوخوا کې کې د باختري خوا ته مخه وکړه، له دې خوا ایوتیدیموس د لسو زرو باختري سپرو سره د اریوس (هریرود) پر غاړه د انتیوکوس سره ونښت او ځکه چې د مقاومت توان کې نه درلود بیرته باختري ته راغی، او د باختري په پایتخت زریاسپ کې تر دوو کالو پوري کلانېد پاته سو (د دې ښار موقع د مرو او اندخوی تر منځ گڼل سوی دی) په دې موده کې دریم انتیوکوس درنگیانه او اراکوزیه هم ونيول، خو څنگه چې کې زریاسپ و نه نیولای سو او دواړي خواوي سترې سوي وې نو هغه وخت چې د باختري شهزاده دیمتریوس د روغې د خبرو له پاره ده ته راغی ده خپله لور ورکړه او تر روغې وروسته د کابل او اراکوزیه له لاري د لمر لوېدو خوا ته د خپل سلطنت د قلمرو لوري ته وخوځېده (۲۰۵ ق م).

ایوتیدیموس تر هغه وروسته د هیواد د ادارې په یووالي او توحید کې زیار

ایوتیدیموس

دوهم دیودوتس

۱۷- لمبر شکل

ويوست او د کابل د ناوې حکمران سوفازگازتوس ئې د ځان تابع کي او د شمال خوا ته تر پامير ها خوا ته او تر چيني ترکستانه او ختن پوري پر مخ ولاړ او لمر لوېدو ته ئې مرو رود او هرات او طوس ونيو او خپل زوی انتي ماکوس ئې د هغو سيمو حکمران وټاکه او د جنوب له خوا تر اراکوزيه او درنگيانه پوري يعني د آريانه ټوله خاوره د ده د پاچهي د قلمرو برخه سوه او بل زوی ئې ديمتريوس د دې ولايت حکمران وو چي دې ټول ارت هيواد د يوناني جغرافيونو په اصطلاح زر بناره درلوده او په دې عصر کي د باختري يونانيانو د دولت فرهنگي او تجارتي روابط د هند او غربي چين سره ټينگ ول او ايوتيديموس لومړی پاچا دئ چي د ده په عصر کي باختري هنرمندانو او صنعت کارانو د دې ځای هنر او صنعت هند ته سوغات يووی او د راولنسن په قول له خرو شتھي يوې کتيبي څخه څرگندېږي چي يوناني باختري هنرمندان په دې عصر کي هند ته تللي او د هند په هنري آثارو کي ئې خپله هنري اغېزه پرېښې ده. د باختري ايوتيديموس د پاچهي دوره له ۲۲۰ څخه تر ۱۹۰ ق م پوري گڼل سوې ده چي د ده تر مړيني وروسته د ده زوی ديمتريوس Demetrius پاچا سو (۱۸ عکس) او دی د هند په خاوره کي د تکسيلا تر نيولو وروسته د گجرات تر کڅو او کاتياوار او د موريا تر پايتهخت پتنه پوري پر مخ ولاړی چي دا پرمختگ د ده د دوو لويو جنرالانو اپولودوتوس او مناندر د زيار تتيجه وه او مناندر د کابل په اوسپان کي زېږېدلی وو او اولادو ئې د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري په هند کي پاچهي کوله.

ديمتريوس د ۱۷۵ ق م په شاوخوا کي له هند څخه باختر ته راوگرزېد او خپل دريم زوی پانتالئون Pantaleon ئې د اراکوزي او سيستان حکمران وټاکه او بل دوهم زوی ئې د باختر حکمران وو.

هغه وخت چي پانتالئون د اراکوزي حکمران مړ سو، ځای ئې د ده څلرم ورور اگاتوکليس Agathocles ونيو (۱۹ لمبر عکس).

ديمتريوس او د ده پر ځای ناستو حکمرانانو پخپل قلمرو کي ډېري سکې وهلي دي او همدې پاچا د اراکوزي ديمترماس (کلات) او ايوتيديميا (سيالکوټ) او د سند ديمترياس (پتياله) او ته او فېنيا (د سند په لتا کي) ښارونه ودان کړه چي دوهم ښار د ده د پلار په نامه او څلرم ښار ئې د مور په نامه نومړی سوې دئ.

څنگه چي ديمتريوس د خپل ژوند په پای کي د خپلو لښکرو سره په هند کي

دیمیتریوس ۱۸ - لمبر شکل

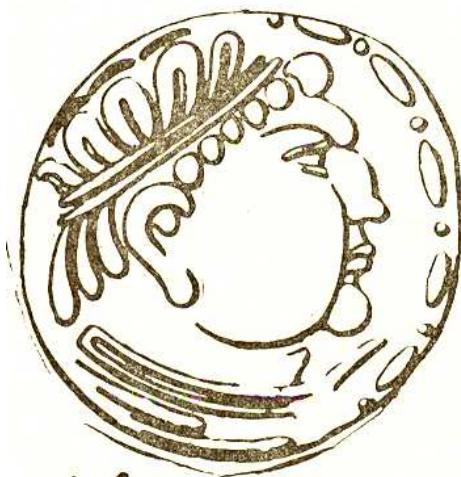
اکاتو کلیس ۱۹ - لمبر شکل

مشغول پاته سو نو ځکه په ۱۸۱ ق م کال د باختر له يونانيانو څخه يو سړي چي ايوکراتيديس Eukratides نومېد په باختر کي پورته سو او د پاچهۍ اعلان ئې وکي، او سکه ئې ووهله، چي په هغه کي ئې ځان بازيانوم ميگاليوس (لوی پاچا = هندي مهاراجه) وباله (۲۰ عکس) او چي ديمتريوس د خپل تاج او تخت د بيرته نيولو له پاره زيار ويوست ځای ئې و نه نيو او مړ سو. ايوکراتيديس په باختر کي د يوناني پاچهانو د دريمي سلسلې بنسټ کېښېنود او تر ۱۸۶ ق م پوري د آريانه د ختيځي سيمي د حکمران مناندر سره وجنگېد، څو چي ئې د آريانه ټوله خاوره ونيوله، خو د لمر لوېديځي خوا څخه د پارت پاچا د ده د هيواد غربي ايالتونه ونيوله او هغه اختلاف چي د ديمتريوس او ايوکراتيديس د کورنيو تر منځ پيدا سوې وو، د باختر سلطنت کمزوری کي او د ۱۳۵ ق م په شاوخوا کي د هغه سلطنت مرکز د هندوکش له شماله څخه کاپيسا ته را نقل کړه سو او هيليوکليس Heliokles د ايوکراتيديس زوی چي د ۱۴۷ ق م په شاوخوا کي پاچا سوې وو، د باختر وروستی يوناني پاچا گنل کېږي، چي د هندوکش د شمال د سيمو تر پرېښوولو وروسته ئې خپله پاچهي د گندهارا د ولايت تر پايه يعني تر تکسيلا او جيلم پوري غځولې وه (۲۱ عکس).

تر هيليوکليس وروسته لسو تنو نورو د ده پر ځای ناستو حکمرانانو په کابل او گندهارا او پنجاب کي حکمراني کړې ده چي د ۳۰ ق م په شاوخوا کي د کابل له وروستنيو يوناني پاچهانو څخه اتتال کيداس امين تاس - هرمايوس زيات شهرت لري (۲۲ - ۲۳ - ۲۴ عکسونه) او د باختر د يوناني پاچهانو د سقوط علت د ساکا او سיתי قبيلو منځته راتلل دي، چي دا پاچهي ئې د ق. م د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي پای ته ورسوله او په دې ترتيب د دوی واکمني تر دوه نيم سوو کالو وروسته ختمه سوه او په دې موده کي د ديودوتوس له وخته د ۱۰۰ ق م تر شاوخوا پوري د دوی ۳۶ پاچهانو او يوې ملکي په افغانستان او هند کي حکمراني کړې ده او يوناني فرهنگ او هنر ئې په آريانه او هند کي خپور کړي دي، چي په دې موده کي د ارباب انواعو پرستنه او يوناني صنعت او افکار او فلسفه او ژبه او رسم الخط او نور فرهنگي مظاهر د آريانه په ټوله خاوره کي د محلي او بودايي فرهنگي عناصرو سره گډ سوه او د يونانو باختري او گريکو بوديک خاص فرهنگ منځته راغی چي د اسلام تر راتلو پوري ئې اغېزه درلوده. د دانيل شلوم برژه (په افغانستان کي د لرغون پېژندنې فرانسوی مشر) په قول د

ایوکراتیدلیس ۲۰- لمبر عکس

هیلیو کلیس ۲۱- لمبر عکس

هرمایوس
۲۲- لمبر شکل

میناندر
۲۳- لمبر شکل

اتتیکال کیداس
۲۲- لمبر شکل

۱۰۲

هیلنسم نفوذ په افغانستان کې تر اوومې پېړۍ پورې دوام درلود چې اثرونه یې په دوه ډوله لیدل کېدای سي: لومړی د هنر له لارې او دوهم د رسم الخط له لارې. د اسلام تر راتلو دمخه په اوومه پېړۍ کې د دې هیواد هنر لا د گریکو بودیک د مشهور هنر یوه وروستنۍ څانگه وه. خو د رسم الخط په باب کې باید وویل سي: هغه وخت چې د چین نامتو زایر هیون تسنگ په ۶۳۰م کال یعنی په عربو کې د اسلام د لمر راختمو پر وخت له باختره تېرېدی، دلته د الفباء ۲۵ توري ول چې ۲۴ توري یې بې شکه یوناني توري ول او یو د (نښ) یې چې په پخوانۍ دري کې وو او په یوناني کې نه وو پر زیات کړی وو او هغه د PX توري یعنی د ش + خ مجموعه توری = نښ دی.

هغه د وې یوناني کتیبې چې په ۱۹۵۸- او ۱۹۶۳م کلو په کندهار کې کشف سوي د اشوکا هغه اخلاقي موعظې دي چې په ټول هند کې په هندي ژبو کیندلي سوي دي، خو د دې کتیبو اهمیت په دې کې دی چې د ارغنداو په ناو کې آرامي ژبه او رسم الخط د اشوکا تر وختو د (۲۵۰ ق م شاوخوا) پورې ثابتوي او لکه چې یونان پېژندونکي پوهان وايي د دې دوو کتیبو یوناني متنونه د یوناني ادب ممتازي ټوټې دي او د ژبې د جوړښت له مخې د یوناني فیلسوفانو او خطیبانو لکه افلاطون او ارسطو د ژبې ساري گڼل کېږي او وینو چې د ق م د دریمې پېړۍ په کندهار کې د تفکر او لیکنې ژبه هم هغه ژبه ده چې په آتن یا د میلیت په ښارو کې رواج وه او حتی د کتیبو د کیندنې ډول هم د یوناني کلتور یووالی ښيي او څرگندېږي چې دا ځای د یوه یوناني مؤرخ په قول د مسیحي عصر په شروع کې د یونانیانو ټاټوبی وو (د کندهار د کتیبې ۱۶ لمبر عکس ته دي رجوع وسي). سربېره پر دې تر ۱۹۶۱م کال وروسته فرانسوي لرغون پېژندونکو د یوه یوناني ښار (آی خانم = سپورمی- مخې مېرمن) په کنډوالو کې د همدې یوناني باختري مدنیت ډېر ښه آثار موندلي دي او دا ښار د افغانستان او شوروي اتحاد پر وېش د افغانستان د خاورې په هغه برخه کې پروت دی چې هلته د آمو او کوچکي سیندونه سره گډېږي او ډېرې کنډوالې لري، چې دا کنډوالې د دواړو سیندو پر غاړه پر دوو ټاکلو برخو وېشل سوي دي: یوې خوا ته یوه لوړه غونډۍ ده چې د جنوب له پلوه د کوچکي پر سیند حاکمه ده او د دې شل متري غونډۍ بلې خوا ته د آمو سیند بهېږي او هم د دې غونډۍ پر سر لوی استحکامات سته چې د دې ښار بالا حصار دی او یو حصار یې د برج او خندق سره د لېنډۍ په شکل درلود او د ښار په منځ کې یې له شمالي

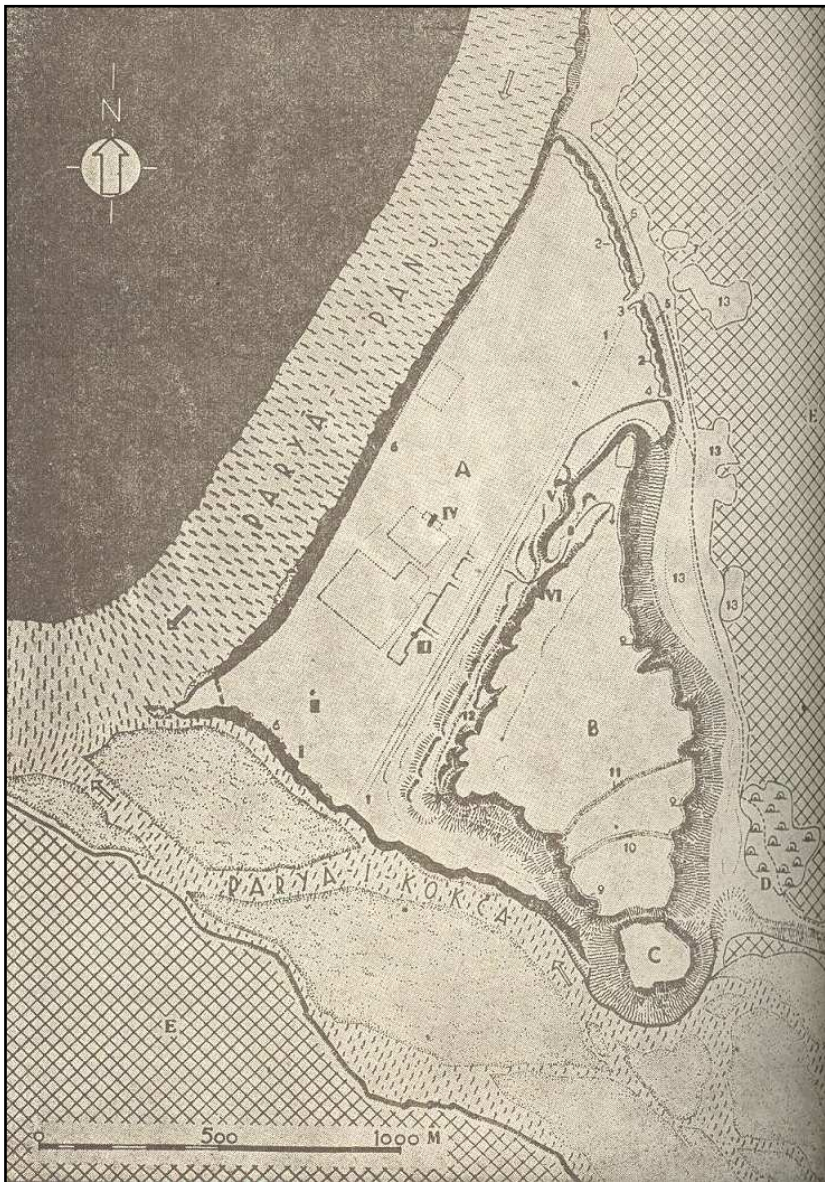
دروازې څخه د جنوبي دروازې خوا ته ۱۶۰۰ متره واټن ایستل سوی وو چې کوڅې ئې هم لیده کېږي (۲۵ لمبر عکس - د ښار نقشه).

په دې لرغوني ښار کې ئې د مدنیت نخښې موندلې دي، چې هغه باید (د گریکو باختري) خاص مدنیت په نامه یاد کړه سي، چې د مرکزي آسیا د صحرا نشینو د یرغل په سبب له منځه تللی دی. خو کنډوالې د لوړې معمارۍ طرز راښيي چې په پخو خښتو او ډبرینو ستونو د مرکزي لویې ماڼۍ ودانۍ جوړې سوي دي او دا ماڼۍ یو اوږد غولی لري او هم په ماڼۍ کې د شنې، ژرې، سرې او توري رنگ آمېزۍ نخښې سته او هغه خښتې چې په دې ماڼۍ کې کار سوي دي هره ضلع ۴۵ سانتۍ او پنډوالی ئې له ۱۲ څخه تر ۱۵ سانتیو پوري دی او د دې ښار اوبه د ویالې له لاري د کوڅو لوړو برخو او حتی بالا حصار ته رسېدلې چې د کوکچي د سیند له ۲۰ کیلومتره واټن څخه رابهدلې او دې ښار درې برخې درلودلې، چې یوه برخه بالا حصار، بله برخه تر حصار راکښته او دریمه برخه ارگ دی. په غربي جنوبي برخو کې د خلکو د اوسېدو ځای او د ورزش ودانۍ او مجسمه لاس ته راغلې ده، چې د کشف سوي کتیبې له مخې هغه یوه یوناني تریباه کوس نومي هرمس او هرکول وقف کړې وه.

بله لیکنه چې د دې ښار د خلکو د فکر او فلسفې ښکارندویه کېدای سي هغه د یوه یوناني (کې نه آس) د قبر د اوږده سندوخ کتیبه ده چې کلا ارگ دایي فرا دیوس زوی په آی خانم کې پر هغه سندوخ کینلې او پر هغه قبر ئې ایښې ده او مفهوم ئې داسې دی:

"په کوچنیوالي کې ښه روزنه واخله! په زلمیتوب کې خپلې غوښتنې (خواهشات) اداره کړه! په پاخه سن کې سم کاره اوسه! په زوروالي ښه ناصح سه! او د ژوندون په وروستیو ورځو کې پوه سه چې څنگه بې افسوسه مړ سې!"

او دا قیمت بها و جیزه د هغه وخت د خلکو د فکر او اخلاقو ښه ښکارندویه ده.

دآی خانم بنار نقشه، ۲۵- لمبر عکس

د آي خانم بنار د نقشې شرحه

- A- سفلی بنار
B- علیا بنار
C- ارگ یا اگروپول
D- د آي خانم اوسنی کلی
E- کروندې
- I- د سفلی بنار هغه ځای چې د کودرکو او خاورینو لوبنو د پیدا کېدو اټکل پکښې سوی دی.
- II- هغه ځای چې د هستوګني اټکل پکښې سوی دی.
- III- د پیره دار ځای اټکل سوی دی.
- IV- په پرويله (چهلستون) کي یو محل اټکل سوی دی.
- V- د تياترد محل ګومان پر سوی دی.
- VI- د علیا بنار یو ځای چې د کودرکو او خاورینو لوبنو د پیدا کېدو په منظور اټکل سوی دی.
- ۱- مرکزي جاده
۲- د سفلی بنار د شمال ختیځې برخې د پوال (کلا)
۳- د بنار لویه دروازه
۴- د بنار فرعي دروازه
۵- خندق (کنده)
۶- د سفلی بنار د کلا پاته برخې
۷- پخوانۍ لاره
۸- د سفلی او علیا بنارونو ترمنځ د ګاډۍ لاره
۹- د عیال بنار کلا
۱۰- ۱۱- د پوال
۱۲- پخوانی کانال (مانده)
۱۳- د بنار څخه د باندي خرابې او مامتي

ساکان، پارتيان او پهلويان

د هخامنشي پاچهانو په کتیبو کې وليده سوه، چې د ساکه قبیلې د آموها غاړې ته د پامير په شاوخوا کې د هومه راوړونکو ياد گړنديو ساکانو په نومو د هغو پاچهانو تر ادارې لاندې اوسېدلې او د پارت (خراسان) له لارې د زرنگه = درنگيانه مځکې ته راتېرې سوې او خپل نوم ئې سکستان = سيستان ته ورکړی وو او هم ئې د هندوکش په شمالي سيمو او باختر کې ژوند کاوه چې بيا له دې ځايه د لمر لوېدو او لمر ختو خوا ته خپرې سوې او د دوی پېښې د آريانه د تاريخ برخه گڼل کېږي.

موسیوهاکن پخپل کتاب کې چې (په افغانستان کې د فرانسې د لس کلنو کيندنو نتیجه) نومېږي وايي: "صحرائشینه ساکان تر عمومي مهاجرت دمخه په باختر کې يونانيانو ته راتله او د سرتېرو په ډول نوکران کېدل او د دوی ځینې مشران لوړو ملکي او عسکري رتبو ته رسېدلي ول، چې د هغو له جملې څخه هرايوس Heraius د يونانو باخترې د وروستيو پاچهانو په تقلید سکه وهلې او دا سکه ئې هاکن په خلم کې موندلې وه. دا قبیلې له باختر څخه د هيرود ناوې او له هغه ځايه د هلمند او ارغنداو ناوو ته راشوه سولې او د پاچهۍ په جوړولو ئې لاس پورې کې چې د دوی د هیواد وېش د لمر ختو پلو ته د بولان هاخوا ته د سند تر ناوې پورې هم رسېدلی وو او هغه ئې (کي - پين) (Ki - pin) بللی دی او د ساکه له دې قبیلو څخه چې د ارغنداو کښته سند په ناوو کې اوسېدل يوه سړې چې مایوس Mayos نومېد د ۷۲ ق م په شاوخوا کې د (بازیلیوزبازیلیون ميگالیوس ملیوس) په عنوان يعنې (لوی شهنشاه مایوس) سکه وهلې ده او د خپل هیواد وېش ئې تر تکسیلا پورې رسولی دی، چې يوه کتیبه ئې په تکسیلا کې پر مسي غاب باندي کشف سوې ده او د (۷۸ ق م) نېټه لري، له دې څخه معلومېږي چې د ختیځ پنجاب د يوناني پاچهانو نفوذ د مایوس په لاس پرې سوی او پای ته رسېدلی دی او اووه رازه سکې ئې په يوناني او خروشتهي ليکنو کشف سوې دي.

تر مایوس نامي وروسته د ده له پاتو کسانو څخه دوه نور هم د سکو له مخي پېژندل سوي چي يو ئې ازیس Azes (د ۵۰ ق م په شاوخوا کي) او بل ازیلیسیس Azilises دی. دوی په یوه عصر کي اوسېدل او د دواړو پر سکو باندې په یوناني خط (لوی شاهنشا) لیکل سوی دی. داسي سکې هم لیدلي سوي دي چي د دواړو پاچهانو نومونه یو په یوناني خط او بل په خروشتهي لیکل سوی دی (۲۶ لمبر عکس دي وکتل سي).

هغه وخت چي دا گرزوندويي کوچي قبیلې د آمو د بهېدو جنوب ته د باختر په سیمو کي د پکھت = پښت او پښتنو سره گډي سوې د ساکه نوم ئې په دې پښتنو کي پرېښوو، چي په زابل او کابل کي د پښتنو د سهاک قبيله او په هلمند کي ساکزي (سگزي) تراوسه د دې نامه رېښه لري او د دوی نوري قبیلې په خراسان کي د هریرود له ناوې څخه د خزد د بحیرې ترکڅو پوري د پارت په نامه مېشته سوې او د دوی مخکه هم د دوی په نامه یاده سوه، او څنگه چي له خپل اصلي ټاټوبي باختر څخه د هریرود ناوې ته تر دامغان (د خراسان وروسته برخه) پوري تللي وې نو ځکه د ژوستن په قول د پارت په نامه مشهورې سوې چي پارت په سکائي ژبه تبعید سوي ته وايي او دوی هم له باختره هجرت کړی وو.

سراولف کرو انگرېز افغان پېژندونکی د گندهاره د ساکانو حکمرانانو په نومو کي د پښتو سره ډېر شباهتونه موندلي او ليکي چي د ساکي حکمرانانو نومونه پښتو ته نژدې دي: سپاله که دمه Spalaka-Dama (سپاله = سپاه) + (که = د تجليلي تصغير نخښه) + (دمه = جلال = برم) چي ټوله جمله د (مجلل سپاهي) په معناه ده.

بل نوم سپاله هوره Spala-Hura دی: (سپاله = سپاه + هوره = اور) د اور د سپاهي يا د لمر د سپاهي او يا د روڼا د سپاهي په معنا. همدارنگه د چستنه Chastana نوم همدا د پښتنو (خښتن) د مالک او خاوند په معنا دی.

او که مور پارت = پارتهوه د ژوستن په قول (تبعید سوی) او (مهجور) وبولو نو په پښتو کي ئې او سنی شکل پردی Pradia يعني بېگانه او مهاجر دی. يا به د پښتو (پرته) Prata وي (د دریم حرف په زور کي) چي دغه هم د ليري معنا لري لکه چي وايي: له مخه مي پرته سه يعني ليري سه. يا پلانی پرتي وايي يعني له عقله ليري خبري کوي.

موشس سکایی

لومری ازیس

ازیلیسیس
۲۶ - لمبر شکل

داسي بنڪاري چي سيستان ته د ساڪه قبيلو لومړني مهاجرتونه تر دې وختو ډېر پخوا پېښ سوي دي او د موسيو فوشه په قول لوی کوروش (د ۵۴۰ ق م) د سيستان د نيولو په وخت کي دا (ساکان) د دوی د ښو خدمتو په سبب (ښه کړوني = ښکونکي) وبلل (په يوناني ايويرگت Evergetes) او همدا خلک د (۳۳۰ ق م) په شاوخوا کي پر همدې مځکه اوسېدل چي سکندر هم دوی نازولي ول او ښه نرمه رويه ئې ورسره درلودله (د تمدن ايراني کتاب ته دي رجوع وسي).

د ۲۵ ق م په شاوخوا کي بلخي ارساس = ارشک = اشک د (فري ياپت) زوی د خپل ورور (تيرداد) سره د لمر لوېدو خوا ته ولاړ او د پارت يوناني حکمران فريکليس ئې وواژه او د اشکاني سلطنت بنسټ ئې کښېښوو، او په يوناني او خروشتهي دواړو ژبو ئې سکه ووهله او خپل ځان ئې بازيليوزابيليون (شهنشاه) وباله، چي منځته راتله ئې د ۲۴۹ ق م په شاوخوا کي او پايتخت ئې اوسني دامغان ته څېرمه وو او د اشکاني پاچهانو سلسله ده ته منسوب ده او دی د سترابو په قول تر دوو داخلي جنگو وروسته د خپل نېزه وال له لاسه ټپي سو او د هغه ټپ څخه په ۲۴۷ ق م کال مړ سو او په ۲۴۸ ق م کال د ده زوی تيرداد د دوهم اشک په نامه پر تخت کښېښوست او ښه غښتلی مدير پاچا وو، تر بابل پوري ئې فتح وکړه او د لمر ختو خوا ته د باختر شاوخوا ته ورسېد، خود باختر يوناني پاچا دوهم ديودوتوس سره ئې د سيليوکي دولت په مقابل کي روغه وکړه او د يووالي لاس ئې ورکړ، دی چي زور سو مړ سو او پاچهي ئې له ۲۴۸ څخه تر ۲۱۴ ق م پوري وه.

نور اشکاني نامتو پاچهان د دي:

- ۳/ ارتبان: اردوان (۲۱۴ تر ۱۹۶ ق م) د تيرداد زوی چي د ده په وختو کي دريم اتيوکوس پر پارت حمله وکړه او باختر ته راتېر سو.
- ۴/ فري ياپت د اردوان زوی (۱۹۶ تر ۱۸۱ ق م).
- ۵/ لومړی فرهاد د فري ياپت زوی (۱۸۱ تر ۱۷۴ ق م) د باختر د ديمتريوس معاصر.

۶/ مهرداد د لومړي فرهاد ورور (۱۷۴ تر ۱۳۶ ق م) لوی او هونبیار پاچا وو، چي د باختر د يونانيانو غربي ولايتونه او مرو ئې ونيول، اراکوزي او کابل او سند ئې خپل

لاس ته راوستل، او د پارت د هیواد وېش ئې د سند تر سینده ورساوه. خو سره له دې هم د ده حکومت مشروطه وو، د شورا دوه مجلسونه ئې درلودل چې د دوی پر غوښت ئې کار کاوه.

۷/ دوهم فرهاد د مهرداد زوی (۱۳۶ - ۱۲۷ ق م) ده د ساکه قبیلې خپلې مرستي ته وبللې چې د انتیوکوس د یوناني دولت سره په جنگ کې د ده سره کومک وکړي، خو ساکانو په چور او چپاول لاس پورې کې او فرهاد د دوی سره وجنگېد، خو چې فرهاد ووژل سو او پارتيانو ماته وکړه.

۸/ ارتبان (دوهم اردوان) (۱۲۷ - ۱۲۴ ق م) دی د دوهم فراد اکا او د فري پاپت زوی وو، چې د دوهم فرهاد تر مړینې وروسته د پارت پر تخت کېښووست دی د تخاري خلکو سره چې د باختريو په برخه وه ونښت او په یوه جنگ کې د لاس پر موت ټپي او له هغه څخه مړ سو، او پارتيان تر شا سول او همدا وخت وو چې ساکانو درنگيانه (سیستان) ونيو او هغه ئې په خپل نامه سگستان (= معرب سجستان) وبله او حتی د کابل تر نیولو وروسته د هند خوا ته هم تېر سو او هلته ئې د هندو ساکه یا هندو سیتھین دولت جوړ کړ. همدارنگه گرزندو صحرايائي سپین پوستو آريائي قبیلو (هون) د شمال له خوا يرغل وکړ او د ۱۲۷ ق م په شاوخوا کې ئې باختراو تخار ونيو او د هغه ځای یونان ئې لمرخاته جنوب د کابل او سند خوا ته پر شا وشرل، او دا ټولې صحرايې قبیلې (ساکه، تخار، هون) د شمالي آريائي خلکو څخه وې چې د ژر پوستو له توکم (نژاد) څخه نه وې، بلکې د دوی ژبه، څهرې، بڼې بېخي آريايي دي چې د تورفان کشف سوي آثار دا مطلب ښه څرگندوي.

۹/ دوهم مهرداد د ارتبان زوی (۱۲۴ - ۷۶ ق م) لوی پاچا وو، چې پخپل ۴۸ کلني سلطنت کې پر ساکانو او سرکښو قبیلو باندي بريالی سو او د باختراو سيستان يوه برخه ئې ونيوله او د خپل سلطنت وېش ئې د هماليه غرو ته ورساوه. خو لوی مهرداد د پارت د دولت پایتخت له خراسانه د دجلې غاړې ته یووې، او د ارمنستان او روم د دولت سره په جنگو بوخت پاته سو، نو ځکه تر هغه وروسته د پارت د دولت پېښې په آريانه اړه نه لري او زموږ د تاريخ برخه نه ده او د اشکانيانو له سلسلې څخه تر پنځمې ميلادي پېړۍ پوري په ايران او ارمنستان او د لمر لوېديځي آسيا په مختلفو برخو کې د پراچهان پاچهي ته رسدلي دي، خو زموږ د هیواد او زموږ د هیواد

د خلکو سره ئې اړه نه ده درلودلې، مگر دا چې خلرم اشک (خلرم فرهاد) په ۳۳ ق م کال ظلم او تېری وکی او خلکو پر هغه بلوا وکړه، دی د لمر ختو خوا ته وتښتېد او هغو ساکانو ته راغی چې په باختر او سیستان او رنج او نورو ځایو کې اوسېدل، او له دې ځایه بیرته خپل هیواد ته ولاړ.

د ساکانو او پارتيانو له گډو څانگو څخه چې په جنوبي افغانستان او غربي هند کې ئې پاچهي کړې ده، یوه څانگه هم د پرتهوا = پهلوا څانگه ده چې د دې څانگې د سياسي تشکيلاتو او ادارې لومړی ځای سگستان او اراکوزي يعني د هلمند او ارغنداو ناوه ده او د دې څانگې د خلکو واکمني د ميلاد په لومړۍ پېړۍ کې تر تکسيلا پوري رسېده او هغه وخت چې اپولونيوس Apollonios په ۴۳ - ۴۴ م کال د تکسيلا د لیدو له پاره راغی هلته له دې خلکو څخه یوه یوويشت کلن پاچا د فراوتيس Phraotes (فرهاد) په نامه پاچهي کوله.

مگر د سیستان او اراکوزي د پهلوا د خپلواکو پاچهانو د سلسلې مؤسس ونونيس Vonones نومېده او په سکو کې د لوی شهنشاه په عنوان یاد سوی او د ۱۲۰ ق م په شاوخوا کې ئې پاچهي جوړه کړې ده او سکې ئې په یوناني او خروشتي خط دي او څنگه چې پر ځینو سکو ئې د خپلوانو او تابعانو نومونه هم لیکل سوي لکه (سپه له هوره) Spalahora ورور ئې او سپه له گادمه Spalagadma وراره ئې او سپه لي ريزا Spalirisa بل ورور ئې، نو ځکه ویل کېدای سي چې د ساکه پهلوا د کورنیو افرادو په دې خاوره کې یو بل ته سره نژدې په یوه عصر کې په گډه حکمراني کوله او د ونونيس دا خپلوان د هیواد په مختلفو ځایو کې د ده نائب السلطنه گان ول (د ۱۱۰ ق م په شاوخوا کې) (۲۷ عکس). د دې سلسلې بل لوی پاچا گندوفاريس Gandophares یا اندوفريس دئ (۱۹ - ۴۸ م) دی په سکو کې شهنشاه - ژغورونکی، نه ماتېدونکی او دینداره معرفي سوی دئ او هم د پېښور د لمر ختیز شمال د تخت بایي په کتیبو کې (۱۰۳ م) گودوهره Guduvhara هم دا پاچا گڼل سوی دئ چې له سیستانه تر سند او پنجاب پوري واک درلود او ځینو مؤرخانو د اوسني کندهار نوم پخوانی گندوفار ده ته منسوب بللی دئ چې په دې نامه کې د (فر) تاریخي کلمه د برم او جلال په معنا سته او معنا ئې (برم گټونکی) دئ او که مور د نوم په پښتو اړوو نو (گونده فر) د اساسي جلال او برم معنا ورکوي او مور وینو چې د آریانه د کوشاني پاچهانو پر سکو ئې د (فر)

توري هم ليکلي دي.

د لرغوني هند د سياسي تاريخ ليکونکي د تخت بايي د کتیبې له مخي د گندو فارس د پاچهۍ وخت ۴۷م کال ټاکلی دی او وایي چي دا کال د مسیحي روایاتو سره هم سم دی او په دې اساس نو دې پاچا مزدي (زردشتي) دین درلود، خو د حضرت مسیح شاگرد او په هند کي د هغه د دین مبلغ سنت توماس د ده دربار ته واستول سو او پاچا د مسیح دین ومانه چي په مسیحي روایتو کي د گندو فوروس په نامه یاد سوی دی او له همدې سببه ده په ځینو سکو کي د خپل نامه سره د دیوه ورته Deva-Vrata صفت یعنی دین دار هم ليکلی دی.

د لرغوني هند په سياسي تاريخ کي ليکي چي: د گندو فارس سره هم د ده ځیني خپلوانو په حکمراني کي گهون درلود، چي یو له هغو څخه د ده وراره اباداگاسيس Abdagases د افغانستان په جنوب کي، او له جنرالانو څخه ئې اسپاورمن Aspaverman اوسسه (چچ) او له حکمرانو څخه ئې سپیدنه Spedana او سته وستره Satavastra په تکسیلا کي وو.

د گندو فارس تر مړیني وروسته د ده ارت هیواد د ده د پر ځای ناستو کسانو تر منځ پر کوچنیو برخو ووېشل سو (د ۵۰م شاوخوا) چي د هغو له جملې څخه سنه باریس Sanabares په سیستان کي او پاکوریس Pakores او سسه په گنداره او لمر لوېدیځ پنجاب کي حکمرانان ول، د دوی سکې په یوناني او خروشتي رسم الخطو له تکسیلا څخه لاس ته راغلي دي او د پهلوا له همدې شاهزادگانو څخه اورتاگنس هم د سکو له مخي پېژندل سوی دی چي دی ئې همغه گودا - گاد د گندو فارس ورور بللی دی، چي د میلاد د لومړۍ پېړۍ په دوهمه نیمي کي ئې حکمراني کوله او د چارسدې په خروشتي کتیبو کي ئې نوم (گادسا) دی چي ځینو دا نوم د گندو فارس د قبیلې نوم هم گڼلی دی او په دې صورت کي نو د مهابین د لمنو د پښتنو (گدون) د قبیلې نوم هم را په یادوي چي د چچ (همغه سسه) د مخکي په شمال کي پرته ده او عربي مورخانو دا نوم په (صصه) معرب کړی وو (۲۸ لمبر عکس ته دي رجوع وسي).

سیالی ریرس ۲۷- لمبر شکل

مگندو فارس ۲۸- لمبر شکل

کوشانيان

د (۱۶۵ق م) په شاوخوا کي هغه قبيلې چي د آريايي ساکانو او سیتانو سره په وینه او توکم (نژاد) گډي وې او د بڼې او خپرې او اوږدو پزو او نورو څرگندو او ژبنيو خصوصیتو له مخي د لمر ختیځ شمال له آريايي نژاد څخه گڼلې کېږي او چینیانو دوی یوچي Yueh-Chi بللي دي له خپل پخواني ټاټوبي څخه چي د شرقي چین خوا ته وو راووتلې او د آمو د سیند شمالي سیمو ته راغلې، دوی د هغه ځای ساکان په باختر کي د آریانه لمر ختیځو سیمو او د هندوکش جنوب ته وشرل حتی تر (۱۲۷ق م) وروسته تر هنده پوري هم تر شا سول او ځای ئې یوچیانو ونيو.

په (۱۳۸ق م) کي چي د چین امپراتور ووتي Wou-ti (۱۴۰-۸۷ق م) د هیوانگ نو د قبیلو له یرغلو او حملو څخه وربرېده، نو خپل یو سفیر ئې د چانگ کین Tchang kien په نامه یوچیانو ته واستاوه چي د ده سره مرسته وکي، خو هغو کومک ورنه کي او د دې سفیر په قول د آمو په جنوبي سیمو یعنی باختر او بدخشان کي د تاهیا (تخار) خلک اوسېدل او د چین د یوه بل مؤرخ سیو - ماتسین Seu-Matsien (د ۹۰ ق م شاوخوا) له لیکني څخه هم څرگندېږي چي یوچیانو تر (۱۲۵ ق م) پوري لا د آمو په شمالي سیمو کي ژوند کاوه او د آمو جنوبي خوا ته لا را شوه سوي نه ول.

یوچي خلک د (۷۰ق م) په شاوخوا کي تر آمو راپوري وتل او د تخاریانو (تاهیا) په کومک ئې باختر ونيو او تر هغه وروسته د یوچي او تخار تر منځ گډون راغی او یو غښتلی او ممتاز تکم (عرق) ئې منځته راوست چي د کوشي Kushi کوی شانگ = کوشان نامتو قبیله د دې خلکو له پنځگونو قبیلو څخه وه او د (کوچي) اوسنی کلمه په پښتو او دري دواړو ژبو کي د دې ریښې نمایندگي کوي. د چین د یوه مؤرخ د یادوني په اساس د کوشیانو مشر چي کیو - تسیو - کیو Kieu-Tsiu-Kiu نومېد د نورو څلورو قبیلو مشران ئې د ځان تابع کړه او پخپله دی (د کوی شانگ پاچا) په نامه وپیژانده سو او له همدې وخته د کوشان کلمې د یوچي ځای په تاریخ کي ونيو او د دې ټبر لومړی

نامتو پاچا د چین د لیکونکو په وینا همدا کیو - تسیو - کیو (= کوجوله کره کد فیزیس Kujula-kara-Kadphises (د ۴۰ م په شاوخوا کې) وو، چې پارتیا (خراسان) او کابل او کاپیسا ئې و نیول او د غزني په شاوخوا کې ئې د پوتا Pauta خلک هم د ځان تابع کړه چې د فرانسوي واله دوپوسن په قول دا خلک پښتانه ول.

دې کوشان شاه د خپلې پاچهي په اوږده موده کې وکولای سوه چې د یوناني او پارتی پاچهانو پایشوې (بقایا) له منځه یوسي او د آریانه په ټوله خاوره کې خپل نفوذ ټینګ کړي او د افغانستان د خورا ستري امپراتورۍ بنسټ کېښېږدي. دی د ۷۸ م په شاوخوا کې په ۸۰ کلنۍ کې تر ۳۸ کالو پاچهي وروسته مړ سوی دی او تراوسه پوري یوازې د ده راز ماسي سکې پیدا سوي دي، چې یوناني او خروشتهي لیکني لري او د ده نوم په یوناني کې (کوزولاکده فیس) دی چې د ده القاب ئې (دیندار، د آسمان زوی، شاهنشاه) لیکلي دي (۲۹ لمبر عکس دي وکتل سي).

د ستر کوشانشاه لومړی کده فیزیس تر مړینې وروسته ئې زوی دوهم ویمه کد فیزیس Wema-Kadphises د ۱۱۰ م تر شاوخوا پوري حکمراني وکړه او په ۸۰ کلنۍ کې وفات سو (۳۰ عکس) او دی لومړی کوشاني شهنشاه دی چې د خپل هیواد وېش ئې د لمر ختو خوا ته د گنگا تر غاړو پوري رسولی وو. خو څنگه چې ئې د چین د پاچا دربار ته خپل استازی (سفیر) واستاوه او د هغه لور ئې ځاتته وغوښتله او دا غوښتنه ئې رد سوه نو په ۹۰ م کال ئې اويا زره سپاره د خپل نایب (سي Si) په مشرۍ د پامیر له لاري لمر ختیغ چین ته د یرغل له پاره ولېږل چې له چيني جنرال پان - چاو څخه ئې ماته وکړه او د چین امپراتور Ho-Ti هو - تي ته ئې کلنگ (باج) ورکړ. مگر تر هغه وروسته ئې د رومن د امپراتور سره خپل روابط ټینګ کړل او په ۹۹ م کال ئې خپل نمایندگان د روما د امپراتور تراجان دربار ته استولي ول او د هغه هیواد سره ئې تجارتي او فرهنگي روابط درلودل چې د ده د عصر په سکو کې د رومن د سکو جوړولو د هنر پېښې (تقلید) څرگند دی او پر هغو باندي د ستر کوشانشاه دیوه پوتره Deva-Putra یعنی (خداوندزاده) القاب لیده کېږي چې د فغ پور (فغفور) د لقب معنا ده. د ده مړینه د ۱۱۰ م کال په شاوخوا کې گڼلې سوې ده او تر ده وروسته په تاریخ کې ۲۰ کاله خلاسته چې په دې موده کې له لرغوني آثارو او سکو څخه تر اوسه د یو پاچا وجود نه دی څرگند سوی او ځیني د سوترمیگاس (لوی ژغورونکي) سکې په دې خلا کې ځایوي، خو غالب

کورولاکده فیس ۲۹- لمبر شکل

ویمه کد فیزیس ۳۰- لمبر شکل

اټکل دا دای چي دا سرې په هند کي دویمه نایب السلطنه وو .

په هر صورت د لویو کوشانیانو شهنشاهي د ۱۲۵م یا د ۱۴۴م په شاوخوا کي یو چاته ورسېدله چي کنیشکه Kanishka نومېد او بنایي چي کد فیزیس د کورنۍ سره ئې د خپلوی او خېنۍ روابط هم درلوده، خو دی د یو لوی کهول مؤسس دی چي د میلاد د دریمي پېړۍ تر منځ پوري ئې زموږ په هیواد کي پاچهي کړې او خپله واکمني ئې په هند کي هم پراخه کړې ده.

د کنیشکه د شهنشاهۍ مرکز په ژمي کي پوروشاپوره (پېنبور) او په دوبي کي کاپیسه بگرام وو، چي د هیواد د لمر ختیځ وېش ئې د هند تر بنارس پوري رسېده او د لمر لوېدو خوا ته په پارت پوري نښتی وو او د شمال لوري ته ئې کاشغر او یارکند او ختن هم ونيول او د چین له امپراتوره ئې یرغمل واخیستل او بودایي دین ئې ومانه، او د آشوکا غوندي ئې د هغه دین تبلیغ او خپرېدلو ته ملا وتړله او د بودایانو څلرمه لویه دیني جرگه ئې چي پنځو سوو پوهانو پکښي برخه اخیستې وه د کشمیر په سرینگر کي د هغو اختلافاتو د لیري کولو له پاره جوړه کړه چي د هغه دین د روحاني طبقو تر منځ پیدا سوي وه او څنگه چي په بودایي دین کي بدعتونه او فسادونه پېښ سوي ول او پر خپل اصالت پاته نه وو او هر پلو ته بېلي بېلي ډلي منځته راغلي وې نو په دې جرگه کي چي د کنیشکه د دربار پوهان او د گندهاره علماء هم پکښي ول او د اووم بودایي پېښوا د گندهاره د لوی عالم واسومیتره Vasumitra په مشرتوب جوړه سوې وه داسي فیصله وسوه چي د هینه یانه Hina-Yana (د کوچنۍ بگۍ - کوچني مذهب) لرغوني مذهب چي د بودا تر مړیني پنځه پېړۍ رواج وو تعدیل او اصلاح سي او دا مذهب چي د سپېڅلي تقوا او د نفس د تهذیب سپارښتنه ئې کوله د مهاییانه Maha-Yana په لوی مذهب تعدیل سو، چي د ناگارجونه Nagarjuna نومي عالم له خوا ترتیب سوی وو. په بودایي لوی مذهب کي چي وروسته ئې په لمرختیځه آریانه کي هم رواج وموند د کوچني مذهب د اخلاقي سپېڅلو دساتیرو پر ځای داسي ښوول کېده چي یو سړی باید د بودیستره Bodhisattra روښانه سوي راتلونکي بودا مقام ته لوړ سي او هم د بودا پښې یا نورو نڅښو ښوولو پر ځای باید د ده ټوله او بشپړه مجسمه لکه د آریانه نور ارباب انواع چي د یونانو باختري په صنعت کي رواج ول وپرستله سي او د هند د جنوبي ژبي (پالي) پر ځای دي د سنسکریټ ژبه مذهبي ژبه سي او په همدې سبب پنځوانی کوچنی

مذهب جنوبي مذهب، او مهايانه د شمال مذهب گڼل کېږي او هغه وخت چې لوی کوشانشاه بودايي دين ومانه نو پر خپلو سکو ئې چې پخوا د آريانه نور ارباب انواع کښل د بودا بشپړ صورت وکښی او په دې صورت نو د لوی مذهب طرفدارانو وکولای سوه چې خپل ځانونه د کوچني مذهب څخه بېل کړي او په مارواة الطيبعة مسئلو کي خپل عقايد او د بودائيت په عالم کي د ژوندانه دساتير خپاره او د خپلو نويو عقيدو تفسيرونه ترتيب کړي.

په هغه زمانه کي د کنيشکه تر دربار پرته بل داسي دربار چې په متبحرو پوهانو او عالمانو ډک وای نه سو پيدا کېدلای چې په هغه کي د لوی مذهب پر مؤسس ناگار جونه سرېره نور پوهان او دانشمندان هم ول لکه اسوه گهوشا Asvaghosha د حماسياتو او هسکو ډرامو ليکونکی او د بوده چريته مؤلف او ساری پوټره او پره کره نه او د طبي علومو ستر ليکونکی چره که او د دربار ديني مشاور پارسوا، او سنگهه رکشه او سدره سنه هغه مبلغ چې کنيشکه ئې بودايي دين ته واراوه.

د کنيشکه په وختو کي د ده په ټول ارت هيواد کي خورا ډېر بودايي معبدونه او سنگهارامې وداني سوې چې له هغې جملې څخه د هيون تسنگ په قول يو د (شا - لو - کيا) معبد وو چې چيني يرغلانو ودان کړی وو او په هغه کي ئې د مهاکاله د لوی بت په پښو کي خزانه هم بنځه کړې وه چې که دا سنگهارامه ورانه سي بيرته ئې په هغو پيسو ودانه کړي او اوس د دې لوی بودايي معبد آثار بگرام ته دوه كيلومتره ورڅېرمه د شترک په لېوزي (پوزه شترک) کي ښکاره سوي او هلته انځور سوي ودانۍ او ښکلي مجسمې له مخکي راوتلي دي.

د دوهم لوی معبد آثار چې کنيشکه خپل د ژمي ټاټوبی پېښور ته نژدې ودان کړی وو د شهرشاهي لمر ختيغ جنوب ته د ۱۵۰ فټه جگ معبد کنډوالې دي او هغه ئې په خورا عظمت د بودا د کچکول Patra-Chity د ساتني له پاره ودان کړی وو، د دې معبد په مربوطو ودانيو کي د اوو سوو په شاوخوا کي بودايي راهبان اوسېدل او د هيون تسنگ په قول دا کچکول وروسته کندهار ته ورل سوی وو (چې په ۱۳۰۴ ش کال د کابل موزيم ته راوړل سو) او وايي چې د بودا دا کچکول په شپږمي ميلادي پېړۍ کي هغه وخت چې شاه کيپين (کابل) گندهاره ونيو کندهار ته يووړه سو.

دې معبد ته نژدې سل فټه جگه د پيپل ونه ولاړه وه چې د هغه وخت د خلکو په

عقیده بودا د هغې ونې تر سیوري لاندې کښېنستلی وو او همدلته ئې د بودايي دین د روزونکي شهنشاه کنیشکه د زېږېدو پېشگويي کړې وه. همدارنگه کنیشکه د دې مقدسي ونې جنوب ته یوه لویه ستوپه جوړه کړه چې د فاهیان په قول د ۴۷۰فتو په شاوخوا کې لوړه وه او په قیمتي جواهرو ښکلې سوې وه، چې اوس ئې آثار د پېښور جنوب ته نیم میل لیرې د (شاه جي دهیري) په شپږ گزه غولي کې پیدا سوي دي او دکتور سپونر په ۱۹۰۹م کال د هغې ستوپې له کنډوالي څخه یو فلزي انځور سوې سندوڅخه کشف کړه، چې پر هغې د کنیشکه ولاړ تصویر کښل سوی وو او په سندوڅخه کې د بودا مقدس آثار ول، چې د لارډ کرزن له خوا د برما بودایانو ته ورکړه سوه او د هغې سندوڅخې یوه مهمه لیکنه داسې ترجمه سوې ده:

"د آگیسلا Agisala خدمتگار د مهاسینه په سنگهارامه کې د کنیشکه د ویهارې د کار څارندوی". په هر صورت کنیشکه د افغانستان د کوشانیانو له سترو پاچهانو څخه دئ (۳۱ لمبر عکس ته دي رجوع وسي)، چې د ده د راتلو سره په دې خاوره کې د ادارې یو مرکزي واک او د مدنیت او فکر پیدا کېده منځته راغله او څنگه چې د ده شهنشاهي ۲۲ کاله گڼل سوې ده نو ځکه د ده مړینه د ۱۵۱م په شاوخوا کې اټکلېدای سي چې په دغه وخت کې به دی د ختن په سیمو او د چین او سغد تر منځ په غرو کې مړ وي.

د کنیشکه تر مړینې وروسته د ده هیواد د ده د زامنو تر منځ ووېشل سو او واسیشکه Vasishka زوی ئې چې د هند په ماتوره کې نایب السلطنه وو د ده پر ځای کېښوست، که څه هم د ده کمه سکه لاس ته نه ده راغلې خو ماتوره ته نژدې په یوه کتیبه کې چې د کنیشکه د سلطنت په ۲۴ کال لیکلې سوې ده او هم په دوو نورو لیکنو کې چې د ده د جلوس په ۲۶-۲۹ کلو پوري اړه لري د ده د زوی نوم لیکل سوی دئ او له دې څخه څرگندېږي چې دی د ۱۴۵ څخه تر ۱۶۰م پوري په هند کې حکمران وو او زوی ئې هم د کنیشکه په نامه یادېده او ده ته ئې دوهم کنیشکه وایه او اباسیند ته نژدې د آریه کتیبه کې د ده نوم په څرگند ډول په خروشتهي رسم الخط (واجشکه بوتره کنیشکه) یعنی واسیشکه د کنیشکه زوی لیکل سوی دئ.

همدارنگه کنیشکه یو بل زوی د هوویشکه Huvishka په نامه هم درلود چې د کنیشکه د جلوس د ۳۳ کال په شاوخوا کې د ده د شاهنشاهۍ د شرقي ولایت حکمران

د افغانستان مقتدر كوشاني امپراتور، كوشانشاه - ستر كوشكا

۳۱ - لمبر شكل

وو، خود جلوس د ۴۰ کال په شاوخوا کي (۱۶۹م) د مهاراجه دیوه پوتره (خداونده زاده شهنشاه) په نامه یاد سو او څرگنده ده چي تر دې دمخه ئې بشپړه خپلواکي نه درلوده، خو وروسته ئې سکه وهلې ده او داسي معلومېږي چي ده په هند کي او دده وراره دوهم کنیشکه په آریانه کي پاچهي کوله، مکر د پاچهي په ۵۱ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) د هویشکه نفوذ تر کابل پوري رسېده، لکه چي په هغه کتبه کي چي د وردگو په خوات کي لاس ته راغلې ده دی د مهاراجه (شهنشاه) په عنوان باله سوی دی او له بگرامه هم د ده ډېري سکې کشف سوي دي او په دې توگه د ده د هیواد وېش د لمر ختو خوا ته تر کشمیره او د هند تر ماتوره پوري رسېده او هم ده په ماتوره کي یو شاندار معبد په خپل نامه ودان کړی وو او هم د ده پر سکو په یوناني رسم الخط (شانن شا او ویشکي کوشان) یعنی شاهنشاه هویشکه کوشان لیکل سوی او په کشمیر کي ئې د هوشکه پوره بنارودان کړی دی او دده د مړیني کال ئې د ۱۸۲م په شاوخوا کي لیکلی دی.

د دې کهول بل شهزاده واسوشکه Vasushka دی چي په هندي آثارو کي ئې واسودیوه Vasu-Diva بللی دی او ده په هند کي د ۱۸۲م په شاوخوا کي پاچهي کوله، خو آریانه ته ئې نفوذ نه وورارسېدلی او پر سکه ئې په یوناني رسم الخط د (شاناناشا - یا شانن شاه = شهنشاه) عنوان سته او تر ده وروسته مو د دې کهول بل پاچا نه دی پېژندلی.

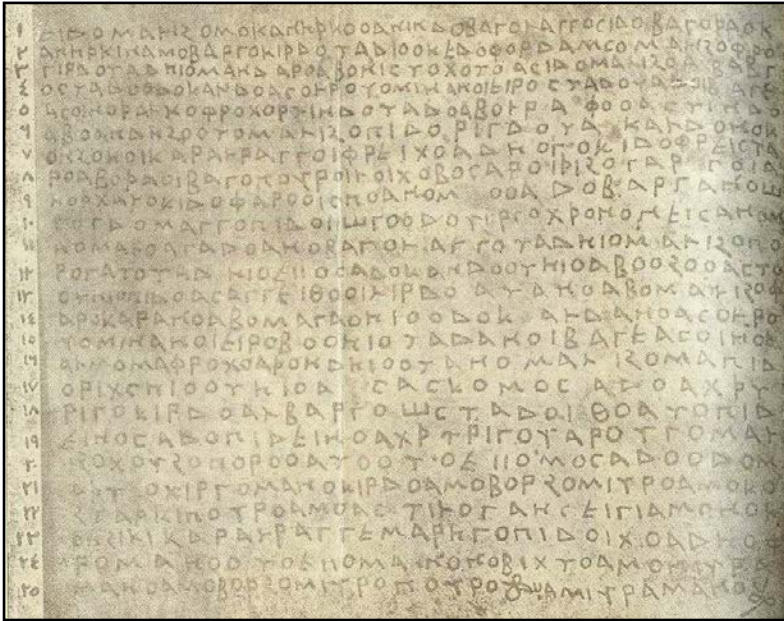
د لویو کوشانیانو دوره د ۱۲۵م په شاوخوا کي د کنیشکه له جلوسه شروع او د ۲۵۰م په شاوخوا کي پرواسوشکه ختمېږي، چي په اټکلي ډول یوه پېړۍ او د پېړۍ څلرمه سي. په دې دوره کي زموږ د هیواد ویدي او اوستایي لرغوني فکري او فرهنگي مبادي د هخامنشي، یوناني، هندي او بودایي مدنیتو د آثارو سره گډه سوي او د شمالي توراني آریانیانو د ساکانو او سیتی تهذیبي عناصر هم پکښې داخل سوي دي او یو ډېر غښتلی افغاني فرهنگ ئې منځته راوړ، چي د دین او پرستني له مخي ئې بشپړه آزادي درلودله، د مقدس اور د مزدیسنايي آتشکدو سره بودایي ستوپې ولاړي وې چي په هغو کي بودایي مقدس آثار او متبرکات نمانځل او ساتل کېده او هم یوناني او هندي ارباب انواع په معبدو کي او پر سکو باندي ول او سره له دې چي کنیشکه او زامن ئې د بودایي دین ټینګ روزونکي او نمانځونکي ول خو بیا هم د کوشانیو په ټول ارت هیواد کي د نورو ادیانو معبدونه او نمانځونکي هم ول. مثلاً د بغلان د مهاډ په معبد کي چي

د کشف سوي کتیبې له مخي د کنیشکه په وخت کي جوړ سوی او بیا د ۱۶۰م په شاوخوا کي یعنی د کنیشکه د جلوس د ۳۱ کال په پسرلي کي ئې ترمیم کړی دی د مقدس اور او د زردشتي معبد آثار پیدا سوي دي او د هغه معبد ترمیم کوونکي نوکونزیکي نومېد او د ماریک Mariq له کورنۍ څخه وو او د فرانسوي محقق مریک په قول دا فامیلی نوم د دوو وروڼو د نامه سره د وردگو د خوات په خروشتهي کتیبه کي هم راغلی دی. حال دا چي د بغلان د مهادژ په معبد کي د اور نمانځني آثار او د خوات په کتیبه کي د بودايي دین نخبني څرگندي دي او دا معبد د کنیشکه د جلوس په ۱۵ کال (د ۱۸۰م په شاوخوا کي) ودان سوی چي د دواړو ترمنځ بس ۲۰ کاله فاصله راغلي ده.

په هغه عصر کي د دیني عقایدو د آزادۍ بل مهر دا دی: په تکسیلا کي چي د بودايي تهذیب مرکز وو، د آتشکدې د ودانۍ دېوالونه سته چي ۱۵۸ فته اوږدوالی او ۸۵ فته پلنوالی لري او د ستنو د جوړښت او معماری سلیقه ئې یوناني ده او دا څرگندېږي د یونانیانو د باختري مدنیت تر څپرېدو وروسته جوړه سوې ده او پر دې سربېره هلته آتشکده، بودايي معبدونه او برهمني بودتون هم وو چي البته د هر دین پیروانو په آزادي سره د خپل دین مناسک پرځای کول.

د ژبي او رسم الخط له مخي هم کوشاني فرهنگ ځکه غني وو، چي په سکو او د معبدو په کتیبو کي ئې یوناني او برهمني او خروشتهي رسم الخط استعمالوه او بغلان د مهادژ په کتیبه کي په پخوانۍ تخاري دري ژبه داسي مطالب لیکل سوي دي چي پښتو ته ډېر نژدې دي، خو په خروشتهي رسم الخط کي ئې د سنسکریت او پراکریټو ژبي هم استعمالولې او همدا رنگه د هغه وخت په افغانستان کي د برهمني خط نخبني هم لیده کېږي او هغه رسم الخط چي د کوشانیانو په عصر کي د یوناني الفبا له تغیره منځ ته راغلی ځینو څېړونکو پوهانو هغه (یونانو کوشاني) خط بللی چي تر ۹ میلادي پېړۍ پوري لا وو او د کیني خوا څخه ښي خوا ته لیکل کېده او (۲۵) توري ئې درلوده (۳۲ لمبر عکس دي وکتل سي).

په هغو اسنادو کي چي د بغلان د سره کوتل د کوشاني او کنیشکه (د ۱۳۰م د شاوخوا) د معبد له کیندنو څخه لاس ته راغلي داسي څرگندېږي چي کوشانیانو د دې هیواد د افکارو او فرهنگ او صنعت په جوړښت کي چي هغه ته د گریکو بودیک تر دورې وروسته د (افغاني فرهنگ) یوه ټاکلې او خاصه دوره ویل کېدای سي، ښي

د کوشاني عصر ليکلي کتيب، سرخ کوتل - بغلان

۳۳- لمبر شکل

الف (۱)	ب (۲)	پ (۳)	ډ (۴)	ځ (۵)	چ (۶)
د (۷)	ډ (۸)	ر (۹)	ز (۱۰)	س (۱۱)	ش (۱۲)
ښ (۱۳)	ک (۱۴)	گ (۱۵)	ګ (۱۶)	ل (۱۷)	م (۱۸)
ن (۱۹)	و (۲۰)	و (۲۱)	و (۲۲)	ه (۲۳)	ي (۲۴)
کسر ا (۲۵)	فاصله (۲۶)				

د تخاري دري ژبي توري، ترهغه ځايه چي د کوشاني ليکلو آثارو څخه تر لاسه سوي دي

۳۲- لمبر شکل

کارنامې څرگندي کړي دي، او له هغه جملې څخه د شاه پرستی. مخصوص آیین دى چې د بودايي او زردشتي (د مقدس اور) د افکارو پاتو عناصرو سره ئې پخپلو معبدو کي د پاچهانو مجسمې او بتان هم ايښي دي او موږ د دې آیین پايشوږ (بقايا) د اسلامي دورې په سر کي د غزني د باميان د دروازې په مزگت کي گورو چې د لويک د کهول وروستنی پاچا د خپل لوی نيکه لويک مجسمه د بت ماتونکو مسلمانانو له بېري د سپينو زرو په تابوت کي ايښې او په هغه مزگت کي چې پخوا د شاه پرستی. خاص معبد وو په مخکه کي ښخه کړې ده او دا مطلب د غزني په تاريخ کي راوړه سوی وو.

فرانسوي موسیوفو شه وايي چې: "کوشاني صنعت د دې دورې له ابتکارو څخه بلل کېدای سي، ځکه چې د دې دورې د ستوپو نوعیت د آشوکا د زمانې له ودانیو څخه په ډېره آساني بېلېږي او د آشوکا ستوپې د ايران د فلات لورو ته نه دي راغلي، خو د کنيشکه او د ده پر ځای ناستو کسانو ستوپو په آسانی. سره هند ته لاره پيدا کړې ده او حتی د نوي پایتخت پوروشاپوره (پېښور) د لمخاته جنوب په شاوخوا کي د کوشان امپراتور خورا لوی بودتون ودان کړی دى".

دکتور هرمان گويتز چې د هند په باب کي د څېړنو المانی استاد دى د کوشاني دورې د هنر په باره کي وايي:

"يوناني هنر د هندي هنرو شکل ته تغیر ورکى او د گندهارا د مدرسې د آرت بڼه ئې پيدا کړه، خو دې هنر ته بايد لږ د يوناني او بودايي طرز پراخوالی وويل سي، بلکي اصلاً د ايران د لمختو خوا (آريانه) د طرز پراخوالی دى چې ورسره سم ئې د شرق جنوب د ساکانو د قبيلو او کوشانيانو تر حکمرانۍ لاندې پراختيا موندلې ده او حتی تر ۳-۴ م پېړۍ پوري لکه د کشمير د هروان په معبدو کي چې ليده کېږي يو بېخي خالص هنر پاته سوی او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او هند دولتونه له منځه وړي دي او داسي هنر ئې منځته راوړی دى چې د اېران د فلات په لمختيخ شمال اړه لري او د لمر لوېديځ ايران او هخامنشي له هنر څخه اخیستل سوی نه دى".

په دې ډول نو د افغانستان د کوشاني دورې مدنیت د دې خاورې يو خاص تمدن او په دې هيواد کي زېږېدلی فرهنگ دى چې د ودانۍ جوړولو، هيکل توږلو، مجسمه جوړولو، ژبې، سکې وهلو او کالو اغوستلو د هنرو له مخي بېخي افغاني خصوصیت لري، د مثال په توگه د دې پاچهانو پر سکو سره له دې چې په يوناني يا خروشتي يا

هندي ژبو او رسم الخطو ليکني سوي دي خو بيا هم د دري تخاري ژبي کلمات چي د همدې اوسنۍ ژبي مورده هم لیده کېږي لکه شاه (= شاه) او شاناناشا (= شهنشاه) او فر (= برم او عظمت) چي د پخوانۍ دري ژبي کلمات دي او د کوشاني مدنيت ډېر بڼه ښکارندوی د بغلان د نو شاد د مهادژ مندر (معبد) کنډوالې دي چي په سره کوتل کي له مځکي څخه راوتلي دي او د زردشت د مقدس اور د نمانځني خورالوی ځای وو او هلته ليکني او مجسمې او سکې او د پخوانيو ودانيو او دوهي (آتشگاه) آثار کشف سوي دي.

په دې لرغوني معبد کي پر ډېره باندي ليکل سوی د يوه مضمون درې نسخې لاس ته راغلي، چي اصلي او يقيني نسخه ئې د معبد د پورتنيو کنډوالو له خاورو څخه راوايستله سوه او دا يوه هواره شاخه ده چي چپه اړخ ئې ۱۲۷ ساتي متره او راسته اړخ ئې ۱۱۰ او پورتنی اړخ ئې ۱۳۲ او لاندينی اړخ ئې ۱۲۵ ساتي متره دی او پر هغې باندي (۲۵) ليکي چي (۹۴۷) شکسته يوناني توري او (۱۶۰) کلمې لري ليکلي سوي دي (۳۳ لمبر عکس دي وکتل سي).

د معبد په کښته پور کي ئې د يوه لوی شاه کنده موندلې ده چي دېوالونه ئې په منظم ډول په ډبرو راپورته سوي او د دېوال د دې ډبرو تر منځ د مسطحو ډبرو ټوټې پيدا سوي دي چي پر هري ټوټې په همغه شکسته يوناني رسم الخط ليکني وې او څنگه چي د ډبرو دا ټوټې څنگ پر څنگ سره کښېښوولې سوې نو څرگنده سوه چي د دې ټوټو ليکني د ځينو کلمو په لړ املايي اختلاف همغه د پورتنۍ شاخې مضمون وو او د ډبرو دا ټوټې ۲۱ ټوټې وې چي په مختلف بر او اوږدوالي د کتيبې دوهمه نسخه ځني جوړېږي او ۲۷ ليکي لري، چي د خط او املا د ښکلا له مخي دوهمه درجه گڼل کېږي، خو دريمه نسخه د ډبرو پر ۳۲ ټوټو په (۲۷) ليکو کي ليکلې سوې ده، چي رسم الخط ئې ډېر بې تناسبه او ناوړه دی او په املا کي هم ځيني کلمات د هغو دوو نورو نسخو سره توپير لري او دا چي دا (۵۳) ليک لرونکي د ډبرو ټوټې ئې ولي د شاه په دېوال کي کار کړي دي؟ د دې پوښتني جواب تر اوسه څرگند سوی نه دی او دا درې سره نسخې د کابل په موزيم کي سته.

د کتيبې له مضمون څخه څرگندېږي چي د بگ لنگ (بغلان) اصلي باني کنيشکه وو (د ۱۳۰ په شاوخوا کي) او دې نامتو راوبريمن بگ شاه (لوی پاچا) د بغلان ماليز

(مهادهژ او مندر) (معبد) ودان کړې وو، چي هغه ئې نوشاد هم باله، خو د کنيشکه تر مړيني وروسته (د ۱۵۱م په شاوخوا کي) د دې معبد اوبه وچي سوې، نو ځکه د مقدس اور نمائونکي له دې ځايه ولاړه او معبد ئې پرېښوو، خو چي د کنيشکه د عهد د ۳۱ کال د پسرلي د حمل (نيسان) په مياشت (د ۱۶۰م په شاوخوا کي) هغه وخت چي شاه بڼپور لويک بوسر د شپږو گرگ ارواښاد (مرحوم) زوی د کوشاني شهنشاهي تر اثر لاندي په دې هيواد کي حکومت کاوه د هغه وخت يو سپی چي نوکونزوک نومېد او د خداوند او ايومنو بخت (پاچا او د هغه د وزير) په فرمان ئې د ماريگ د کورنۍ د کنارنگي منصب درلود او د نوموړي لويک بوسر له خوا فريستار آب (د اوبو رسولو مامور) وو، بگ لنگ ته راغی او د هغه نوشاد او مندر د بيرته ودانولو په غرض ئې څاه وکينده او د هغه بنسټ ئې په ډبرينو خښتو کښېښوو او په هغه پوري ئې يو اړت غولی هم ومښلاوه، چي تر اوبو پيدا کېدو وروسته د نوشاد معبد بيا استوگن او ودان سو، او د اورپرستونکي هلته راغونډه سول.

د کتیبې په پای کي څو تنو چي د هغه مندر په بيرته ودانولو کي ئې برخه اخيستي وه لاسليک کړی دئ چي نومونه ئې دا دي:

بورزو مهر، کوزگاشکي پور، نوکونزيکي کنارنگ ماريگ ايمن نوبخت، مهره من، بورزو مهر پورا مهره من.

هغه ژبه چي په يوناني رسم الخط د دې مهمي تاريخي ډبري په ليکنه کي کار ځني اخیست سوی دئ بې له شکه د همدې اوسنۍ دري ژبي پخوانی شکل دئ چي د گډو تورو او گډ گرامر د استعمال له مخي د پښتنو سره خورا زيات نژدېوالی لري. د مثال په توگه: آب - فريستار آب (د اوبو رسولو مامور)، شا (شاه)، بگ لنگ (بغلان)، بگ شاه (لوی شاه)، ماليز (مهادهژ)، انند (په پښتو کي د بهر ور په معنا)، ساد (خا)، نامورگ (نوموړی = نامور)، کرد (د کاف په زېر د کردن - کړني له مصدر څخه د ودانولو په معنا)، فروگرد (پوره کرد = پوره کړ، تمام کرد)، تادی (په پښتو کي د تلوار په معنا)، ستا د (د لومړي توري په سکون = ايستاد)، اير (د آتښگاه په معنا چي په وزيري پښتو کي هم تر اوسه [اير] د [اور] په معنا دئ او ايرې خاکستر ته وايي)، فري (فرا)، خودی (خدای)، بگ پوهر (فغفور)، الو (په پښتو کي اروا)، ايوگ او دو هيرس (= يوديرش)، نيسان (حمل)، ما (ماه = مياشت)، مال (په پښتو کي مهال د وخت په

معنا دئ) کند (د کندن = کیندل مطلقه ماضي)، نوشال (نوشاد)، فرومان (د لومړي توري په سکون = فرمان).

د فرانسوي هیئت د کیندنو پوهان وایي چي: دا لوی او له برمه ډک معبد په وروسته زمانو کي د خورا مدهش اور لگېدو په اثر نړېدلی دئ لکه چي د ودانۍ په مرکزي شېستان او کوشکنو او برنډه کي د ایرو پندې طبقې سته او هم د نوشاد په دواړو آتشکدو اصلي او فرعي کي د اور لگېدو نخښي لیدلي کېږي او باید دا اور د (۲۴۰م) په شاوخوا کي د ساساني لومړي شاپور د فتوحاتو په وختو کي په قصدي او عمدي توگه لگېدلی وي.

د نوموړي کتیبې له کتني او څېړني څخه دې نتیجې ته رسېږو چي په لومړۍ او دوهمه میلادي پېړۍ کي دري ژبه په همغه لرغوني شکل په تخارستان او کوشاني دربار کي د لیکلو او دفتر ژبه وه، حال دا چي په همدغو وختو کي په لمر لوېديز او شمالي ایران کي په پهلوي ژبه خبري کېدلې او هم دیني او درباري ژبه وه. په یوه وخت او د شرق او غرب په دوو دربارو کي د دوو ژبو له دې نژدېوالي څخه پوهېږو چي دري ژبه له پهلوي ژبي څخه زېږېدلې نه ده او له غرب څخه شرق ته نه ده راغلې، بلکي د افغانستان وطني ژبه ده او د پښتو سره ئې رېښه یوه او نژدې ده.

څنگه چي د یوې ژبي د پیداېښت مرحلې په آني او ارتجالي توگه نه دي نو باید وویل سي چي پخوانۍ دري ژبه د ساکانو او کوشانیانو تر مهاجرت دمخه هم په تخارستان کي وه، خو د یونانیانو د تسلط سره یوناني ژبه پر دمخه سوه او د سکندر د اخلافو د دربار او دفتر او سکې ژبه وه او هغه وخت شمالي آریایي نژاده قبیلې د آمو له سینده راپوري وتلې او په تخارستان او باختري مېشته سولې او بیا ئې ټوله آریانه تر لاس لاندي کړه، دغه وخت به نو دري ژبه د دربار او لیکني ژبه گرځېدلې وي، چي همدا کتیبه د هغې رسمي موقعیت او شهرت ثابتوي.

د کوشانيانو پايڅوړ او د هپتاليانو منځته راتله

د کنيشکه پاته کسانو د ۲۲۵م تر شاوخوا پوري حکومت وکی او بودايي دين هم په دې دوو پېړيو کي بېخي رواج سو او زيات پر خپرېدو وو. خو د دې دين منفي او فنايي روحيې د کوشانيانو د عسکري توب او د هغه قوت سره جوړښت و نه کی چي د لښکرو پر موټو او فتوحاتو ئې تکيه درلوده او همدا روجیه د ساساني قواوو په مقابل کي د کوشانيانو د ماتي سبب سوه، ځکه نو خلک له دې دين څخه واوښتل او بيرته خپل برهمني دين ته وگرځېدل او حتی د اگني پورانه په قول هندو مفکرانو د کوشانيانو له پاره بودايي دين منل د هغو د پاچهۍ د زوال موجب بللی وو.

په ۲۲۶م کال اردشير بايکان د ساسان لمسي په پارس کي يو ډېر غښتلی سلطنت جوړ کي او دده تر مړيني وروسته ئې زوی شاپور په ۲۴۰م پر ځای کښېښوست او داسي معلومېږي چي د ساساني سلطنت وېش تر پېښوره رسېدلی او دا ښار اردشير د ۲۳۰م په شاوخوا کي نيولی وو.

د شاپور په کتيبه کي چي د ۲۶۰-۲۷۳م تر منځ د پارس په نقش رستم کي کينلې سوې ده د پشکي باوره (پېښور) ښار د ساساني پاچهۍ شرقي وېش بلل سوی او هم د ابگان Abgan کلمه ياده سوې ده چي بې له همدې اوسني (افغان) څخه به بل څه نه وي. څنگه چي د واسوديوه د ۲۲۶م کال کتيبه هم لاس ته راغلي او دا د هغه پر برهمني دلالت کوي. نو څرگنده ده چي د کوشانيانو پايڅوړ (بقايا) بيرته برهمني دين ته اوښتي ول او په همدې وختو کي ساساني نفوذ تر پېښوره رسېدلی وو چي د دوی په تعبير هغه وخت ئې د افغانستان هغو سيمو ته چي تر ساساني نفوذ لاندې وې (کوشان شهر) وايه او د ۲۶۵م په شاوخوا کي دې ساساني حکومت تر هغه وخته دوام درلود چي سپينو هونانو له تخارستانه خپل فتوحات د هندو کش جنوب ته تر زابل او تر سند او کشميره خپاره کړه. مگر هغو شهزادگانو چي د کوشاني نسل پايڅوړ ته منسوب ول د واسوديوه ۱۴۵-۱۷۶م تر عصر وروسته د آريانه په ليري غرو او رغو کي حکمراني کوله، چي ځينو د

اسلامي دورې تر درو سوو کلو پوري هم په دې هيواد کي خپل موجوديت ساتلی وو او يوه له دوی څخه خپله لور دوهم ساساني هرمزد ته ۳۰۱-۳۰۹م ورماندینه کړې وه او د هندي منابعو سره سم د يوه پوتره، شاه شاهانو شاهي کوشاني خورا بنکلي سوغاتونه د هند سمودره گوپتا ته استولي ول (د ۳۲۵م په شاوخوا کي). د کوشاني پايشوپ له دې شهزادگانو څخه يو شهزاده چي کيداره Kidara نومېد د څلرمي ميلادي پېړۍ په منځ کي پر گندهاره تر کشميره حکومت کاوه (۳۴ لمبر عکس)، چي په همدې نامه څو نور کسان هم پېژندل سوي دي او د چيني منابعو په اساس د هغو پايتخت هم پېښور وو او دوی په چيني نامه (کي-نو-لو) بلل کېده او د ژوان ژوان د قبيلو سره ئې جگړه درلوده او له باختره وتلي په کابل او گندهاره کي ئې يو سلطنت جوړ کړی وو او د دوی په وختو کي د نېښنې جوړولو سنت د آريانه د سوداگرو په واسطه په چين کي ترقي کړې وه.

د کيداره له سکو څخه داسي څرگندېږي چي په لومړي سر کي تر ساساني اغېزې لاندې وو او وروسته خپلواک سوی دی او د دې سلسلې دوهم پاچا (پيرو) نومېد چي د (کيداره) زوی وو او د ساساني واکمنۍ تر اغېزې لاندې ئې سکه وهله او دده سکې په برهمي او پهلوي دواړو خطو سته او له دې څخه معلومېږي چي په همدې وختو کي د ساساني مدنيت نفوذ خپور سوی وو او د ساساني وخت پهلوي خط رواج درلود.

مارکوارټ الماني څېړونکي د رومن د يو منصبدار په حواله وايي چي: ساساني دوهم شاپور د ۳۵۰م او ۳۵۸م تر منځ د خيونيانو او کوشانيانو سره چي په کابل او زابل او تخار او باختري او سپدل نښتي او جگړې کړي دي او د دې قبيلو مشر گورمباتس Grumbates وو چي شاپور په ۳۵۸م کي ورسره روغه وکړه او دې قبيلو د رومنيانو په جگړه کي د شاپور سره مرسته کوله، او داسي اټکل کېدای سي چي د ۳۵۶م په شاوخوا کي کابل د شاپور لاس ته ورغلی وو، ځکه چي په همدې کال د کابل قاضي القضاة (سلوک) په تخت جمشيد کي يوه کتيبه ليکلې او په هغه کي دعا کوي چي شاپور دي کابل ته روغ رمټ راوگرځي او له دې څخه څرگندېږي چي په دې کال ساساني شاپور د گندهاره په ولايت کي د کيداريانو سره جنگېده چي دا سيمه ئې تر ۳۵۶م پخوا نيولې وه او کيداره په گندهاره کي سکه وهلې ده، چي د کنيشکه د عهد په ۲۳۹ کال د ۳۶۷م په شاوخوا کي وه.

د کيداريانو نفوذ تر تالقانه او مرو رود تر ناوې پوري رسېدلی وو چي په دې ځای

کي ئې د بهرام د زوی دوهم یزدگرد سره ۴۳۹-۴۵۷م چي ساساني پاچا وو، جگره وکړه او شاته ئې وشاره او دا پاچا د خپل ژوند تر پایه په همدغه جگره کي اخته پاته سو او تر ده وروسته ئې زوی پیروز (۴۵۹-۴۸۴م) زیار ویوست چي کیداریان د خان تابع کي، خو دوی ورته ټینگ سو، په دې وخت کي پاچهي کنگ خاس Kangkhas د کیداره زوی ته رسېدلې وه چي ساساني پاچا د خپلي خور د ورکړي سره هغه ته د روغي پېشنهاد وکی خو بریالی نه سو، او کنگخاس هم گندهاره ته راوگرځېد او د کیداریانو پایتخت په اول کي کاپیسا وو چي بیا وروسته د نورو قبیلو د فشار په اغېزه پېښور ته یووړه سو او د دوی د سپینو زرو او مسو سکې لاس ته راغلي دي چي د کیداره پر خول نوې میاشت لیده کېږي او رېره نه لري، غوږوالي ئې په غوږ دي او په برهمي رسم الخط ورباندي (کیداره کوشان شاه) لیکلی دئ او د سکې پر بل مخ یوه آتشکده د دوو ساتندویو سره چي د هر یوه توره په لاس کي ده ښکارېږي.

د کیداري بل پاچا چي د ۳۷۵م په شاوخوا کي په پېښور کي د پاچهي پر تخت کېښونوست همغه (پیرو) دئ چي د ده په سکه کي نیم تنه تصویر او د پاچهي د نخبني فېته د دوو ښکرو سره چي ښي او کيښي خوا ته کاره دي لیده کېږي، کوچني بریتونه لري او د بربري په ورښتانو ئې مرغلري څرېږي، غاږگی او غوږوالي لري او پر اوږو ئې دوپټه هم سته او په برهمي رسم الخط ورباندي (پیروشا) لیکلي دي او د سکې پر شا یوه آتشکده د دوو توره لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي او د کیداریانو له ټولو کشف سوو سکو څخه څرگندېږي چي دوی بودایان نه ول، بلکي د اورپرستی دین ئې درلود او د (پیروشاه) له کلماتو څخه ښکاره ده چي د دوی ژبه همغه د بغلان له معبد څخه د کشف سوي کتیبې پنخوانی دري ژبه وه (۳۵ لمبر تصویرونه دي وکتل سي).

تر پیروشاه وروسته بل کیداري پاچا ورهران Varahran (بهره) هم حکومت کړی دئ چي سکې ئې کټ مټ د پیروشاه سکو ته ورته دي او قوي احتمال دا دئ چي د بامیان شیران او د غرچستان شاران چي تر اسلامي عصره پوري ئې د افغانستان په زړه کي حکومت کړی دئ د همدې کیداري کهول پایخوږ دي وي، چي ناصر خسرو قبادیاني هم د غزنویانو په عصر کي ویل:

استاده بد به بامیان شیری

بنشسته بعض در بشین شاری

کیداره، دگنداري
خاندان مؤسس
۳۴- لمبر شکل

ورهران کيداري

شير باميان
۳۵- لمبر شکل

هپتاليان

د پنځمې ميلادي پېړۍ په سر کې د کوشانيانو او کيداريانو پاڅون خپل قوت د دوو لويو امپراتوريو تر منځ چې لمخاته ته د هندي گوپتيانو امپراتوري او لمر لوېده ته د پارس د ساسانيانو شهنشاهي وه بايلود، خو د خپلي ازادۍ او ملي موقعيت د ساتني له پاره ئې د دې دواړو قوتو تر منځ خپل موجوديت په غرو کې ساته.

د ۴۲۵م په شاوخوا کې د آريايي نژاد سپين رنگو قبيلو چې چينيانو (ئې تي - لي - دو) او يونانيانو او روميانو افتهاليت Ephthalites يا خيونيت Chionites او پارسيانو خيون يا هون Hion يا Hun او په پهلوي او عربي او دري ژبو کې ئې هپتال يا هيطل يا هيقتال يا هياطله او د سنسکريت په هندي منابعو کې ئې شوته هونه (سپين هونان) بللي دي، د مرکزي آسيا له مځکو څخه د هندو کش شمالي سيمو تخار او باختر ته د آمو تر سيند راپورې وتلي چې چينيان دوی له پردوهيونگ - نو څخه بېخي جلا بولي او هم بيزانسي مؤرخ پروکوپيوس ئې چې د هپتاليانو معاصر او په ۵۶۲م کال مې دى دوى په دې سبب له ژر پوستو و حشيانو څخه بېل بولي چې د دوى بڼه سپينه او هم تر هغو مهذب ول او حتى د چيني مؤرخانو په قول د دوى ژبه هم مغولي يا ترکي نه وه او بنايي چې د ترکي او آريانه له لهجو څخه يوه گډه ژبه وي چې د خان = هون نوم ئې له همدې گډون څخه اخيستی وي او اصلاً همغه يو - چې دي.

دې هپتالي خلکو په ۳۶۰م کال له شماله د جنوب خوا ته حرکت کړې وو او څنگه چې کوشاني کيداريان د دوى د حملې په خطر پوه سوه نو د ساسانيانو څخه ئې مرسته وغوښتله خو ورته ټينگ نه سوه او څنگه چې وويل سوه د گنداره سيمو ته پر شا سول. خو هپتاليانو چې نوم ئې د بدخشان په يفتل او د غزني د چغتو په هفتاله کې تر اوسه پاته دى تر ۴۲۵م پورې باختر ټول ونيو او له دې ځايه ئې د لمر لوېدو خوا ته ساساني دولت ته خطر پېښ کى او د جنوب شرق پلو ته ئې د کابل او گندهاره او زابل سيمي ونيولې او د افغانستان غښتلي هپتالي دولت ئې جوړ کى.

هپتاليان هم لکه کوشانيان او کيداريان او ساکيان د دې هيواد د نورو آريايي نژادو خلکو او پښتنو سره گډ سول او څنگه چي دوی په خپله هم سپين نژاده آريائيان او آريايي ژبي او د آريايي فرهنگ خاونده ول نو په افغانسان کي ئې يو غښتلی او واکمن نژاد منځته راووست چي د دوی د پاچهانو جگي پزي او بڼې کټ مټ د پښتنو قبيلو زلميانو ته ورته دي او د دې نامه ريښې په تاريخ کي په لاندې ډولو په مختلفو ژبو کي پاته دي، چي داسي اوښتني لري:

هپتل = افتهاليت (يوناني)

هپتل = ابدل

هوټل = اوډل (پښتو)

هپتل = هپتال (دري) = اتل (پښتو)

هيطل (معرب) = هيطلال

هياطله (جمع معرب)

هفتليان په ټول افغانستان کي له مرو څخه تر کشميره خپاره سول او دلته ئې ډېر

قوت وموند.

د ۵۱۵م په شاوخوا کي د هفتاليانو لويه امپراتوري پر دوې برخي ووېشله سوه، چي لمر ختيځه برخه ئې په هند او گندهارا کي وه او لمر لوېديځه برخه ئې له کابله تر مرو او گرگانه اوږده وه، چي د غربي هپتالي لښکرو لومړۍ نښته په ۴۲۷م کي د پارس د ساساني پاچا بهرام گور سره وه او هپتالي خاقان د خپل دوه سوه پنځوس زره لښکر سره د مرغاب او مرو رود په سيمو کي د هغه سره وجنگېد، چي په دې جگړه کي ئې ماته وکړه او ووژل سو او بهرام گور د هغه مرصع او زرین خول د آذربايجان آتشکدې ته اهداء کي او خپل ورور نرسي ئې د غربي آريانه د سيمي نائب السلطنه وټاکه.

په ۴۳۸م کال د بهرام گور زوی دوهم يزدگرد پر ساساني تخت کښېنوست او دی څو واره د هغو هفتاليانو سره چي د گرگان د شمال په چول او په تالقان کي اوسېدل وښت، خو په پای کي ئې ماته وکړه او په ۴۵۷م کال مړ سو او ترده وروسته چي لومړی فېروز (۴۵۷ - ۴۸۴م) پاچا سو، د هياطله وو مشرتوب هغه چا ته رسېدلی وو چي اخشونوار (خشنواز) يا اخشوان نومېد او دا وروستۍ کلمه تخاري کتبيو او سغدي متنو کي د پاچا په معناه ده. هپتالي (يفتلي) او ساساني دولتونه د خراسان په شمال کي

سره و نښتل چې په نتیجه کې فېروز مات سو او د تالقان سیمه ئې دوی ته پرېښووه او د اشخوان سره ئې تړون وکی چې د پارس دولت به تر دې وېش تېری نه کوي او تر دوو کالو پوري به پارس هېتالیانو ته خورا زیات کلنگ (خراج) ورکوي او د پارس د یدشاه زوی کواذ (قباد) به هم د یرغل په توگه ورکي.

خو پېروز د دې تړون پر خلاف تر څه مودې وروسته پر هېتالیانو یرغل وکی او په دې حرکت کې شپېهد بهرام ورسره موافق نه وو هغه وو چې د پارس سپایان د خراسان د شمال په بیابانو کې تبا ه سول او پخپله پېروز هم ووژل سو (۴۸۴م) او لور ئې د اخشوان لاس ته ورغله چې هغه ئې ماندينه کړه او د هېتالیانو واکمني له مرو روده تر هراته خپره سوه او ساساني دولت ئې باج ته غاړه کېښېښووه.

په دې توگه اخشوان وکولای سوه د آریانه د خاوري یووالی د هریرود له مجرا څخه د کابل او هلمند تر ناو و پوري ټینگ کړي او یو داسې غښتلی دولت منخته راوړي چې د پارس ساسانیانو ئې خراج ته غاړه ایښي وي.

هغه وخت چې د هېتالیانو پاچهی په ټوله آریانه کې ټینگه سوه، د دوی قبیلې په زابل کې رایوځای سوې نو د زابلي پاچهانو په کتیبو کې هېتالیانو ځاتته جابوله Jabula یا جیووله Jauvla یعنی زابلي ویلي دي.

د پېروز تر وژلو وروسته ئې ورور ولاش (بلاش) پاچا سو، خو تر څلورو کالو وروسته د ده د وزیر زرمهر په زیار د پاچهی له تخته را پرېووت او پوند کړه سو او په ۴۸۸م کال کواذ (قباد) د پېروز زوی چې د شهزادگی په دوره کې د هېتالیانو سره د یرغل په توگه پاته وو او د دوی سره ئې دوستانه روابط درلوده د ساسانیانو پر تخت کېښوست او د ایران دولت هېتالي دولت ته خراج ورکاوه لکه چې د ولاش او کواذ او لومړي خسرو پر کشف سوو طلايي سکو باندي په کوشاني هېتالي رسم الخط لیکني سته او د مارکوارټ په قول (په اېران شهر ۶۲ کې) داسکې خاص هېتالیانو ته د خراج ورکولو له پاره وهلي کېدلې.

د هېتالیانو روابط د کواذ سره دوستانه ول او حتی هغه پېغله چې د هېتالي اخشوان له ملا او د پېروز د لور له نسه وه د کواذ ماندينه سوه، او څنگه چې د کواذ پاچهی مخالفو عناصرو ورېروله او دی ئې د مزدکي دین د منلو په سبب خلع کی او د ده ورور زمیاسپ ئې په پاچهی ومانه نو کواذ د افغانستان هېتالي دولت ته پناه راوړه او

په ۴۹۹م کال د هپتالي لښکر په مرسته بیرته د پارس پر تخت کښېښود.

لوی هپتالي اخشوان تر ۴۶۰م وروسته د خپلي پاچهۍ په نيمې پړۍ کې چې (۴۰) ايالته ېې درلوده او د پارس له مټکو څخه نيولې د ختن او چين او هند پوري خپره وه د لمر لوېدو خوا ته ېې د ساسانيانو غښتلې پاچهي تر لاس لاندې کړه او لمر خاټه پلو ته ېې د هند گوپتيان پر سر ټکولي ول او ساساني پاچهان بلاش کواذ او نور ېې د ځان تابع کړي او خراج ېې ځني اخیست، تر اخشوان وروسته هپتالي مشهور پاچا توره منه Turamana نومېد (توره من په پښتو د توري او من د کلمو څخه جوړ سوی چې توره د شمشیر په معنا او من د فاعليت توری دی) - تور من يعنې شمشیري) چې د هند نيولو ته ېې هڅه وکړه او د هندي گوپتا دولت ېې ورپرېداوه او خپل هندي پایتخت ېې په سکه Sakala (د پنجاب په اوسني سيالکوټ) کې وټاکه.

په هند کې دوو کتيبو د دې هپتالي (زاوولي) توره من نوم ياد کړی، يوې په سکه او بلې په کور کې چې (مهارجه توره منه ساه جاوله) يعنې: "شهنشاه توره من زاوولي" ېې بللی دی او له دې کتيبې څخه څرگندېږي چې د ۵۰۰ م په شاوخوا کې د توره من د پاچهۍ په لومړيو کلو کې دده واکمني په هند کې خپره سوې ده.

د توره من مړينه د ۵۲۰ م په شاوخوا کې اټکل سوې ده چې ترده وروسته ېې زوی ميهيره کوله Mihirakula د زابلي هپتاليانو د شهنشاهۍ پر تخت کښېښود او دده د پاچهۍ په پنځلسم کال (د ۵۱۷ م په شاوخوا کې) دده نوم د هند د گواليار په کتيبه کې ياد سوی دی او ده خپل فتوحات د هند تر منځه رسولي او نوم ېې خالص پښتو دی: مير = لمر + کول = کهول (خاندان) يعنې د لمر له کهوله چې د بدخشان په يوه خطي تذکره کې ېې نوم په دري مهرپور ترجمه سوی دی او ده د هند محلي شهزادگان او د گوپتا د کورنۍ پاڅون د ځان تابع کړه او باج ېې ځني اخیست او کشمير ېې ونيو. دی هغه پاچا دی چې د کاسماس Cosmas په کتاب (۵۴۷ م په شاوخوا کې) د گولاس Golloss په نامه ياد سوی دی چې لښکرو ېې د دوو زرو جگړنو پيلانو سره پر هند يرغل کړی او بلخ او باميان او بادغيس ېې نظامي مرکزونه ول.

د ميهيره کوله پاچهۍ د ۵۴۲ م تر شاوخوا پوري د هولناکو جگړو او وینو بهېدو سره دوام درلود او د هندي او چيني بودايانو او د بيزانتي راهب په آثارو کې چې په دې عصر کې ېې شمالي هند ليدلی وو دده دې دهشت او وینو بهولو يادونه سوې ده، تر

دې حده چي د هند شهزادگانو لکه بهانه گوپتا د بنگال محلي امير دگوپه راجه او نورو اميرانو سره لاس يو کي او په ۵۱۰م کال ئې په يوه سخته جگړه کي ميهيره کوله ته ماته ورکړه او د کشمير خوا ته ئې پر شا کي او تر هغه وروسته د ۵۲۸م په شاوخوا کي د مرکزي هند راجه واسودهارمن د نورو راجگانو په ملاتړ هپتالي لښکر له هنده وويوست، خو چي په ۵۴۲م کال (يا د ۵۵۰م په شاوخوا کي) ميهيره کوله مړ سو او د ده نکلونه تر ډېري زمانې پوري په کشمير کي پاته ول.

د ميهيره کوله تر مړيني وروسته هپتالي دولت کمزوری سو او د خسرو انوشروان (۵۳۱-۵۷۹م) په عصر کي ساساني لښکرو د لمر لوېدو له خوا او ترکي قبيلې د شمال له پلوه پر هپتاليانو يرغل وکي او په هغه جگړه کي چي دې متحدو قوتو په سغد کي د هپتاليانو سره وکړه په ۵۶۸م کال ئې دوی له پښو واچول چي فردوسي هم پخپله شاهنامه کي د هپتال د ماتي شرح راوړې ده او مراد همدا هپتاليان دي او په دې وخت کي وو چي هپتالي دولت رسماً سقوط وکي او په افغانستان کي د کوشاني، هپتالي او ترکي کورنيو محلي امارتونه تر اسلامي عصره پوري پاته سوه، چي وروسته به بيان سي.

د هپتاليانو د ژبي او فرهنگ آثار په افغاني ژبو پښتو - دري او نورو کي پاته دي چي له هغه جملې څخه د (خان) لقب تر اوسه پوري د هر افغان د نامه سره تړلی وو او په هند کي هر افغان په دې نامه يادېږي او تورخان او مهرگل هم په پښتنو کي ډېر مروج نومونه دي. همدارنگه د اولس (ملت) او جرگه (د شورا مجلس) او يرغل (ايلغار) لغتونه په پښتو او دري کي او د سهاک (= ساکه) او خلجي (= غلجي) او ابدالي (= هپتالي) او کشاني (= کوشاني) او ميرويس (= مهرويسه - مهره کوله) د لمر له کوله) او نور نومونه په افغانستان کي د ساکيانو او کوشانيانو او هپتاليانو له عصره پاته دي.

داسي څرگندېږي چي هپتاليان د بودايي دين پيروان نه ول او د خپلو فتوحاتو په وختو کي ئې ډېر بودايي معبدونه وران کړي او د هغه دين پيروان ئې ووژل او هغه وخت چي هيون تسنگ په ۹ه کال کي افغانستان ته راغی، د گندهاره په ولايت کي ئې ډېر خلک او شهزادگان وليدل چي د خپلو معبدو په ترميم اخته ول او دا بودايي معبدونه د ده تر ارتگ دمخه وران سوي ول، کله چي په ۵۲۰م سانگ - يون چيني زاير ماوراء النهر

ته ورسېد هلته ئې وليده چي هپتالي پاچا د کراستي تر کړېدی. لاندې د سرو زرو پر تخت ناست او د خپلو خلو پښتو هیوادو سوغاتونه ئې منل او د هندو کش په جنوب کي د بودا د دین د بنمن او وړانوونکی مهره کوله وو.

د هپتالیانو پر سکو چي له هډې، کابل، غوربند او نورو ځایو څخه کشف سوي د دوی د پاچهانو څېرې د جگو پزو او غاړگیو او د مرغلرو د غوږوالیو او تاجو سره ښکاري چي د کوچیانو بڼو ته ورته دي او هم یوناني، پهلوي، سنسکریت لیکني ورباندي سته د سکی پر بل مخ د آتشکدې شکل د دوو نېزه لرونکو ساتندویو سره لیده کېږي، او له دې څخه پخپله څرگندېږي چي دوی آتشکدې او روڼا ته احترام درلود او څنگه چي په دې وختو کي د سوري (لمر) د معابدو آثار د خیرخاني په کوتل کي هم کشف سوي دي او د زور (سور) او زون لوی معبد د هلمند ها خوا ته په زمينداور کي د اسلامي فتوحاتو تر عصره پوري هم و نو ویل کېدای سي چي هپتالیانو نور او روڼا څه په اور او څه په لمر کي نمانځله او پرستش ئې کاوه او بودائیت ئې له منځه وړی (۱۵ لمبر عکس دي وکتل سي).

افغانستان د اسلام د پیدایښت په وخت کې

د میلادي اوومي پېړۍ په لومړۍ نیمايي کې چې د اسلام لمر د بطحاله څنډې څخه راڅرک وهل، د افغانستان هیواد د محلي حکمرانانو تر ادارې او د شرقي او غربي ادیانو تر اغېزې لاندې وو. د هیواد لمر لوېدیځه سیمه سیستان، هرات او د هغو شاوخوا د ساسانیانو د دورې تر سیاسي او اداري او دیني نفوذ لاندې وه چې ژبه ئې پهلوي او دین ئې زردشتي وو. خو په مرکزي غریزه سیمه او زابلستان او د کابل د سیند د ناوې په کندهارا او د ارغنداو او ترنک په ناو کې د هندوکش د غرو تر لمنو او د هغه شمال ته او د سند تر غاړو پورې د کوشانیانو او یفتلیانو د پایڅوړ د داخلي حکمرانانو کورنیو او د دې هیواد نورو خلکو حکومت کاوه، چې بودايي او برهمني دینونه ئې درلوده او د دوی ثقافت او دین او آئین بېخي محلي بڼه موندلې وه او داسې ښکاري چې د میلادي پېړیو له سره څخه په دې هیواد کې د عقیدې او پرستش آزادي وه او هرې خوا ته د راز راز دیانو معبدونه ودان ول او په میلادي لومړنیو پنځو پېړیو کې د ګریکو بودیک صنعت او مدنیت او ګډ تمدن او ادیان د خپل تقاطع او نښتون په ځای کې یعنی د تکسیلا او د هلمند د ناوې د سیمو تر منځ او شمالاً تر بلخ او تخارستان پورې موجود ول او د افغانستان خلکو د دې ګډ مدنیت په پیدا کولو کې لاس درلود او تر اوومي پېړۍ او د اسلام د دین تر راتلو پورې په هیواد کې بودايي، زردشتي، لمپرستي، شیوايي، مسیحي، نسطوري دیانتو او د ځینو ارباب انواعو محلي معبودانو پرستلو او نمانځلو رواج درلود.

د هغې زمانې مروج رسم الخطونه خروشتهي، پهلوي، شره داناکري، سنسکریت، یوناني ول، چې د دې هریوه رسم الخط نڅښه له مخکې څخه راوتلي دي. د همدغه عصر له ژبو څخه دري (تخاري)، پښتو، پهلوي او پراکریټ ژبي وې چې د هغو د تاریخي روایاتو او آثارو د کتنې له مخې ئې په افغانستان کې څرک موندلای سو.

هیون تسنگ گرزندوی او چینی بودایی زایر چي په ۹هـ کال افغانستان ته راغلی وو، د دې هیواد د شرقي او شمالي سیمو د خلکو اجتماعي او سیاسي او فکري اوضاع په تفصیل سره لیکي او وایي چي: په دې سیمو کي د بودایی د لوی مذهب او کوچني مذهب د دواړو پیروان خورا زیات ول او په زیاتو ښارو کي د دې دوو مذهبو معبدونه ودان ول، هري سیمي یو حکمران درلود چي د عدم مرکزیت او تشتت په سبب او د ملوک الطوائفی. د اغېزې له کبله د دې سیمو اجتماعي، سیاسي، اقتصادي، فکري اوضاع چنداني ښه نه وه او په دیني چارو کي او هام او خرافات گډ سوي ول.

هیون تسنگ د پېښور، هډې، لغمان، کاپیسا، بامیان، غزنه، بلخ او د هندوکش د نورو شمالي ښارو د بودایی معبدو په تفصیل سره نوم اخلي، حال دا چي په ۲۴هـ کال چي له هنده بیرته راگرځېد د کاپیسا د جنوب په ۲۳ میلی کي ئې د ارونا په غره کي د آسماني روح (سونا) معبد لیدلی او وایي چي دا معبد د زابلستان سوناگیر ته ورل سوی وو او دا همغه د زمیندور زور (زون) د غره بودتون (پرستشگاه) وو چي د البلاذري په قول په ۳۰هـ کال د اسلامي فاتح عبدالرحمن بن سمره له خوا تسخیر او د سرو زرو بت ئې د یاقوتي سترگو سره مات کړه سوی وو.

د دې دورې بل مشهور بودتون د کابل د شاه بهار بودتون وو چي هیون تسنگ د کابل د شمال د یو څو شاهي معبدو یادونه کړې ده او د کابلستان یو لوی بودتون غالباً د هندوکش د اوسنی شیبې په شاوخوا کي وو (شیبې هم د شابهار مخفف دئ) چي عرب مؤرخ یعقوبي هغه د غوربند او د بامیان د سرخ پد (سارخود) په سلسله کي یاد کړی او وایي چي په ۱۷۶هـ کال د فضل بن یحیی برمکي له خوا تسخیر او بت ئې وسوخل سو.

د دې دورې د معلوماتو مهمه چین د چيني بودایی زایرانو لیکني دي چي د بودایی بودتونو (معابدو) د زیارت له پاره راتله او له هغه جملې څخه په ۳۹۹م کال شي فاهیان او په ۵۱۷-۵۱۸م کال سونگ ین او (له ۶۲۹ څخه تر ۶۴۵م) هیون تسنگ او په ۶۶۰م کي وانگ هیون-تسو سفیر او په ۶۶۴م کي هیون تچاو او په ۷۵۱کي ووکنگ د افغانستان محکمه لیدلې ده او ښه معلومات ئې راټول کړي او لیکلي دي.

هیون تسنگ چي د هجري د لومړنۍ پېړۍ په لومړۍ نیمایي کي د افغانستان د ښارو اوضاع په دقت او بصیرت سره لیکلې په هر ولایت کي ئې له ملوک طوائف څخه د یوه پاچا او د کشتریانو له طبقې څخه یو لښکر ښوولی دئ او تر هغه وروسته د عربو

مؤرخانو او جغرافيا ليکونکي هم وايي چي په هره سيمه کي په بېل نامه حکمرانان ول چي له هغې جملې څخه دي: سجستان شاه، مرو شاه، قفص شاه، مکران شاه، کابلان شاه، قيقان شاه، داوران شاه، قشميران شاه، نخشبان شاه، کنارنشاپور، د مرو ماهويه، د سرخس راډويه، د اييورد بهمنه، د نسا ابراز، د غرجستان پرازينده، د مرو رود کيلان، د زابلستان فيروز، ترمز شاه، شېر باميان، د سغد فيروز، د فرغانې اخشيد، ريوشار، گوزگان خذاه، ختلان شاه يا شيرختلان، بخارا خذاه، د سمرقند طرخان، د سيستان او رنج او داور رتبيل، د هرات او پوښنگ او بادغيس پرازان، د ماوراءالنهر کوشان شاه، د غرجستان شار، د بادغيس او تخار نيزک، د تخار يېغو، د سوراو غور جهان پهلوان، د غزنه او گردېز لويک، چي فردوسي د مهرباب کابلي او سام او زال زابلي د کهول خواره نکلونه لري.

د غزنه لويکان لرغوني کهول وو، چي د يوه نيکه نوم ئې د بغلان په ډبرينه ليکنه کي لويک بوسر راغلی دئ او د ۱۶۰م په شاوخوا کي د کوشانيانو فريستار آب (د ابو رسولو وزير) وو او د دې کهول پايڅوپ په گردېز او د غزنه په دربار کي د يعقوب ليث او سلطان مسعود تر وختو موجود وو^(۱).

بل مشهور کهول د زابلي رتبيلانو دئ چي د کابل شاهانو سره ئې خپلوي او خپبي درلوده او پر زابل ئې له غزنه څخه تر سيستانه حکومت کاوه او د بيهقي په قول شهرستان رتبيل دارغنداو پر غاړه په کوهک کي وو چي د ډبرليکونو او عربو او هندي او چيني مؤرخانو د يادوني له مخي د دې کهول ډبر شاهان پېژندل سوي دي او دوی افغانستان ته د اسلامي لښکرو د راتگ پر وخت د اعرابو سره جگړې او مقاومتونه وکړه، خو چي د ۲۵۸ه په شاوخوا کي د يعقوب ليث صفاري له خوا له منځه ولاړه.

بل غښتلی او نامتو کهول د کابل شاهانو وو، چي په لومړۍ اسلامي پېړۍ او د عربو د فتوحاتو په وختو کي ئې له کابله تر پنجابه حکم کاوه او د البيروني په قول د برهتکين له اولادې څخه دئ چي د دې کهول د وروستني پاچا لکتورمان د پاچهي په وخت کي دهغه وزير کلر د دوی تاج او تخت ونيوه او سامند او کملو او بهيم او جيبال او اندپال او تروجنپال د ده له اولادې څخه برهمني پاچهان دي.

(۱) د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۳۱ او رساله لويکان غزنه د کابل چاپ ته رجوع وسي.

د البيروني پر روايت سربېره د كابلشاهانو ځيني نومونه د دوی له هغو سكو څخه چي لاس ته راغلي څرگندېږي لكه خودويه كه، سپاله پتي، پدمه، ونكه ديوا. د تاريخ سيستان مؤلف د ۳۶هـ په شاوخوا كې د كابلشاهانو د دوو نورو پاچهانو نومونه يادوي چي لوی كابلشاه د كوچني كابلشاه تر ماتي وروسته د عبدالرحمن ابن سمره په مقابل كې مقاومت كاوه او ۲۸ زره وسله وال او پيل لرونكي لښكري درلود.

اليقوبي عربي مؤرخ د يوه كابلشاه خنجل نوم اخلي، چي د المهدي عباسي خليفه د ۱۶۴هـ په شاوخوا كې معاصرو، مگر له مسكو كاتو څخه ښكاري چي په كابل او گندهاره كې تر كشميره يوې كورنۍ د خنجل په نامه حكومت كاوه، چي د دوی نومونه پر مسكو كاتو باندې د خنجل له كورنۍ څخه ليكل سوي دي او دا د كابلشاهانو يوه كورنۍ وه چي د نامه اصل ښې خان + كهول = خانگل = خنجل وو او د انوم په هندي رسم الخط څن خيله = خان خيل دئ، چي له كبله تر كشميره پسله ۶۵هـ څخه د دوی شاهي وه او د غزنويانو تر عصره پوري پنځه پېړۍ ښې دوام وكی.

دغه كابلشاهان د اسلامي فتوحاتو پر وخت له كبله پېښور او ويهند او تكسيلا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د اباسين د غاړې له ويهنده هم وايستل او په ۲۹۰هـ كال د سوات او مردان مځكي هم د كشمير پاچا گوپاله ورمڼ ځني ونيولې او د دوی پاته سړي تر ۴۹۰هـ پوري په كشمير كې شاهي پوتره (شهزادگان) بلل كېده او كله چي مورپه تاريخ كې د دوی نومونه او يادوني شمېرو نو ښې عدد تر (۲۰) پوري رسېږي^(۱).

له دې مقامي پاچهانو څخه بله كورنۍ د تركي خاقان ده چي د چيني نوشتو سره سم دوی له ۶۲۰ م څخه تر ۶۳۰ م پوري كابل او گندهارا او د هندوكش شمالي سيمي ونيولې، په اصل كې هم د دوی د دغو سيمو خلك ول چي تركشاهي كورنۍ ښې بولي، دوی له ساساني پاچهانو سره په ۵۶۹م او ۵۸۹م او ۶۱۶ م جنگونه وكړل او تر سغد پوري سيمي د دوی وې.

له تركشاهانو څخه په تاريخ كې د نيزك او شاد او جېغويه د كورنيو نومونه له گندهارا او تخارستانه تر بادغيس پوري ياد سوي دي او تگين شاهان هم له دوی څخه ښكاري.

له ۶۵۱ تر ۷۰۹م پوري يوه مشهوره تركي كورنۍ د نيزك طرخان په نامه د

^(۱) د تفصيل له پاره وگورئ: راجه ترنگيني ۸/ ۳۳۳۰، افغانستان بعد از اسلام ۱/ ۷۱.

افغانستان په تاريخ کي يادېږي چي د دوی مسکوکات ډېر په غزني او د کابل په شمالي سيمو کي پيدا سوي دي او پاچهي ئې تر مرو او بادغيسه رسېده او په ۹۱هـ کال يوه آخري نيزک قبيسه عربي فاتح سره سخت جنگونه کړي دي.

د دې کورنۍ سکې د نيزک شاه Nycky-mlk په نامه سته چي دغه نوم پوهانو نېکي ملک هم ويلی دئ، خو صحيح به نيچکي - نيزکي وي ^(۱). په چيني منابعو کي دا نوم نو - سي No-Se دئ چي د کاپيسه پادشاه وو او په ۷۱۹م ئې يو وفد د چين دربار ته واستاوه او داسي بنکاري چي دغه کورنۍ د (۱۰۰هـ) په شاوخوا کي د اسلامي فتوحاتو سره ختمه سوي وي.

هم له دغو ترکشاهانو څخه يوه سکة د تگين خراسان شاه په نامه سته چي په ۷۰۵ يا ۷۲۵م کال وهله سوي ده او دا هغه پاچا دئ چي په چيني نوشتو کي هو - سن - تي کين - شاهي راغلی دئ او دی په ۷۱۹م د کي - پن پاچا سوی وو او بنايي چي د کندهار د ارغنداو په ناوه کي تگين اباد بناړ هم ده ودان کړی وي چي اوس وران سوی او نامعلوم دئ.

د باميان شيران هم د دې عصر مقامي شاهان دي چي په ۹هـ کال د هيون تسنگ د سفر پر وخت هم دلې حکمرانان ول او لومړی شېرباميان د منصور عباسي خليفه په وخت کي (۱۳۶ - ۱۵۸هـ) مسلمان سو او د ده زوی حسن د ۱۷۶هـ په شاوخوا کي د باميان حکمران وو، چي په عربي تاريخو کي ئې يادونه سوي ده. دغسي هم په غرjestان (غرستان) کي د شار کورنۍ مقتدر حکمرانان ول، د فريغونيانو کورنۍ په جوزجان کي او آل بانيجور په تخارستان کي او د اندراب او چغانيان اميران د يادولو وړ دي، چي د کوشاني هپتالي يا ترکي کورنيو څخه د اسلام په لمړيو درو پېړيو کي پاته ول.

د روزگان په دره شالي کي د هغه ځای د زاول شاه نوشتې پر ډبرو باندي په يوناني خط او قديمه دري پاته دي چي په دغه ځای کي د زاول شاهانو حکمراني رانښيي او داسي بنکاري چي د کوشانيانو او هپتاليانو تر امپراتورۍ وروسته د دغو کورنيو پاته شهزادگان د مملکت په هره خوا کي د هغو ځايو د شهزادگانو په نامه پاته ول، لکه چي د غزني په جغتو کي د دې ځای د شاه پورويمه شاه الغ يو ډبرليک په يوناني خط سته او هم د وزيرستان په ټوپو چي کي يو بل ډبرليک سته چي د گومل بغيور (شهزاده) هلته يو

^(۱) اکتا تيکوا - هنگري ۱۹۶۹م.

لوی معبد د نوبخت بهار په نامه په ۲۴۹هـ ۸۶۲م جوړ کړې وو. دغه د گومل شهزاده په دري ژبه (ماه شاه) نومېد، چي په سنسکريت ئې نوم چنډره بهوپه وو (چنډره = ماه + بهوپه = شاه). دا گومل بغيپور په سنسکريت نوشته کي کهوچنه پتره يعني د کوشان زوی بلل سوی دی چي ځان ئې د کوشانيانو له لمسو څخه گاڼه.

په هم دغه ټوچي کي يوه بله ليکلې ډبره هم په يوناني خط پيدا سوې ده چي په ۲۵۱هـ ۸۶۵م يعني تر پخواني ډبرليک درې کاله پس يوه بل کوشان گومل بغيپور خاقان خپل هلته يو ساهوسراي (سوداگرخانه) جوړه کړې وه او له دې کورنۍ څخه د لويکانو په نامه د سلطان محمود تر وخته پوري لا هم ډېر مشاهير په گردېز او غزني کي پاته ول چي د سلطان محمود د دربار سياسي خلک او سفيران ول^(۱).

عربي مؤرخ اليعقوبي يو کابلشاه د خنجل په نامه يادوي، چي د ۱۶۴هـ په شاوخوا کي د المهدي بن منصور عباسي معاصر وو.

دا کابلشاهان د کابل تر پرېښودو وروسته د اسلامي فتوحاتو په اثر د پېښور، ويهند، تکسيلا او پنجاب خوا ته پر شا سول او سلطان محمود دوی د سند د سيند له غاړي ويهند څخه شاته وشړل او د ۲۹۰هـ په شاوخوا کي د کشمير پاچا گوپاله ورمڼ هم د سوات د پېښور د شمال د مردان مځکي له دوی څخه ونيولې او د دوی پايڅوړ تر ۴۹۰هـ پوري په کشمير کي د شاهي پوتره (شهزاده) په نامه او سېدل^(۲).

په همدې دوره کي د افغاني محلي اميرانو يوه کورنۍ د نپکي ملکا = نپکي شاهانو په نامه هم د هغو سکو له مخي پېژندل سوې ده چي له غزنه څخه لاس ته راغلي دي او د يفتلي او کوشاني محلي اميرانو پايڅوړ به وي.

د هندوکش په شمال کي هم ځيني پاچهان د تگينانو په نامه ول، چي نيزک او شاد او جغويه له تخارستانه تر بادغيسه حکومت کاوه او عربي مؤرخان په ۹۱هـ کال د عربي فاتح قتيبه په مقابل کي د نيزک سخت مقاومت په تفصيل سره راوړې دی.

(۱) د دغو کورنيو د تشریح له پاره دغه کتابونه وگورئ: افغانستان بعد از اسلام د حبيبي ليک، هفت کتبه قديم د حبيبي ليک، تاريخ افغانستان دوهم ټوک د کهزاد ليک، يک تحقيق نوين درباره کابلشاهان، د حبيبي ليک، بقاياي حکمرانان کوشاني در افغانستان د حبيبي ليک، هپتاليت او خيونيټ په فرانسوي د گيرشمن ليک.
(۲) راجه ترنگيني ۸/۳۳۰ د تفصيل له پاره دي افغانستان بعد از اسلام ته رجوع وسي.

د باميان شيران هم د دې عصر حکمرانه کورنۍ وه چې تر ۹ ه وروسته د هيوون تسنگ د سفر په وختو کي او بيا ورپسې په ۱۶۴ه کال ئې هم حکمراني درلودله او په غور کي هم د سوريانو کهول چي د هغې سيمي ئايي خلک ول حکومت کاوه، چي سوري ماهوي د ۳۵ه په شاوخوا کي د حضرت علي معاصر وو او د ۳۶ه په شاوخوا کي شنسب د خرنک زوی او د ۱۳۰ه په شاوخوا کي امير پولاد او له ۱۳۹ه څخه تر ۱۵۴ه پوري جهان پهلوان امير کروړ د امير پولاد زوی او د ۱۶۰ه په شاوخوا کي امير ناصر د امير کروړ زوی او د ۱۷۰ه په شاوخوا کي امير بنجي د نهاران زوی او د ۲۵۳ه په شاوخوا کي امير سوري د محمد زوی د دې کهول له قدماوو څخه بلل سوي دي^(۱) او د غورد پاچهانو کورنۍ هم دې کهول ته منسوب ده.

په دې توگه د افغانستان خلکو د اسلام د پيدا ايښت په وخت کي د دغو پاچهانو تر حکمرانۍ لاندي د گلو واديانو، افکارو او فرهنگو تر منځ تيت و پرک ژوند کاوه، که څه هم د دوی ديني ژوندون وروست او په چتيا تو ککړ وو، خو د خپلي ملي بنې او آزادۍ او فرهنگ سره ئې مينه او علاقه درلوده.

^(۱) د دې کورنۍ تفصيل په افغانستان بعد از اسلام ۱/۱۰۹، او طبقات ناصري او تاريخ فرشته کي وگورئ.

د افغاني فرهنگ تاريخي مبادي

تر اسلام دمخه او وروسته

دا عنوان د تاريخ له مخي خوندور تحليل او په زړه پوري شرحه لري. په دې معنا چي مورې ټول هغه فكري او مدني حركتونه چي د تاريخ په لمنه كې د افغانستان په خاوره كې راغلي دي (افغاني فرهنگ) بولو او دا فرهنگ د افغانستان د تاريخ له لرغونيو وختو يعني د ۱۴۰۰ق م په شاوخوا كې له ويدي دورې څخه شروع او بيا تر هغه وروسته د اوستا په دوره كې يعني د ۱۲۰۰ق م په شاوخوا كې ادامه لري او په دې دوره كې دې چي آريائي خلك په بلخ كې له بدوي او كوچيتوب له ژونده بناري ژوند او مدنيت ته رسېږي او زره تشتره (زردشت) په همدې هيواد كې د مزديسنا د دين او د ژوند د درو بنسټو: "بنه انگېرل، بنه كول، بنه ويل" په تبليغ خوله پوري كوي او د پېشداديانو او كيان شاهي كورنۍ د انساني مدنيت په زانگو بنكلي بخدي كې د خپل سلطنت او شاهي برم (فر) بنسټ ږدي.

تر دې وروسته زموږ د هيواد په لمر لوېديځو سيمو كې د آريايي خلكو هخامنشانو او اشكانيانو او ساسانيانو مدنيتونه منځته راځي او خپل خاص او فرهنگي مبادي په دې سيمو كې هم خپروي شو چي د هخامنشي دورې په پاى كې يوناني لوى سكندر له ۳۳۱ څخه تر ۳۲۳ ق م پوري د ايران له لاري پر افغانستان يرغل كوي او دا فتح د يوناني ژبې، ادارې، سياست، هنر، رسم الخط او نورو فرهنگي مظاهرو اغېزه افغانستان ته راننه باسي او په ۲۵۰ ق م كال د يودوت په باختر كې د يوناني باختري سلطنت بنسټ ږدي چي د ميلادي عصر تر سره ئې دوام وكى او د افغانستان د يوناني و باختري د خاص فرهنگ او مدنيت په جوړښت كې ئې چي لرغوني ويدي او اوستايي رېښې ئې درلودلې څرگنده اغېزه وكړه.

په دوهمه ميلادي پېړۍ كې د افغانستان كوشاني لوى پاچا كنشكا د لويو كوشانيانو د سلسلې بنسټ كېښود او د بودايي دين په منلو او خپرولو او تبليغولو

ئې د افغانستان مدنیت او فرهنگ ته یوه خاصه بڼه او مرتبه ورکړه.

د کانیسکا پایتخت په دوبي کې د کابل په شمال کې کاپیسا او په ژمي کې پېښور او ده د مهایانه بودايي لوی مذهب په ټول افغانستان او د آمو په شمالي سیمو او هند کې رواج کې او لویه کوشاني شهنشاهي ئې جوړه کړه.

د کوشانیانو په دوره کې چې تر ټولمې میلادي پېړۍ پورې ئې دوام درلود د افغانستان د داخلي مدنیت او فرهنگ خاصه بڼه له یوې خوا د زردشتي له پخوانیو وطني عناصرو څخه او له بلې خوا د هندي له بودايي آثارو او یوناني مواردو څخه جوړه سوې وه.

له هغو اسنادو څخه چې په دې وروستیو وختو کې د بغلان د سره کوتل د کوشاني معبد له کیندنو څخه لاس ته راغلي داسې څرگندېږي چې کوشانیانو د دې هیواد د خاصو افکارو او فرهنگ په پیدایښت کې چې وروسته ورته د گریکو بودیک په نامه یوه خاصه افغاني دوره ویل کېدای سي څرگندي کارنامې پای ته رسولې دي.

فرانسوي لرغون پېژاند او څېړونکي موسیو فوشه کوشاني صنعت د کوشاني دورې له ابتکاراتو څخه بللي او وایي: د دې دورې د ستوپو ډول د آشوکا د زمانې له ودانیو څخه په ډېرې آسانی بېلېدای سي، که وغواړو چې دا نوی سبک د اروپا د مذهبي ودانیو سره بیان کړو باید ووايو چې د آشوکا سبک (په فرانسه کې له ۱۰ پېړۍ څخه تر ۱۲ پورې) د ستوپو رومي سبک او د کانیسکا سبک د گوتیک سبک دئ چې په فرانسه کې له ۱۲ پېړۍ څخه تر ۱۵ میلادي پېړۍ پورې موجود وو. د آشوکا ستوپې د ایران فلات ته هیڅ وخت نه دي راغلي، خو د کانیسکا او د هغه پر ځای ناستو پاچهانو ستوپې په ډېرې آسانی سره هند ته لار موندلې ده او حتی د کوشان امپراتور د نوي پایتخت پوروشاپوره (اوسني پېښور) جنوب شرقي خوا ته خورا لوی بودتون (معبد) ودان کړی دئ.

دې بودتون څو واړه اور اخیستی وو او اوس یوه کنډواله ده. خو موږ د چيني مسافرانو د یادداشتو د لوستلو په نتیجه کې وکولای سوو اصلي خطونه ئې وپېژنو، چې د دې کنډوالې په آثارو کې د معجزې په توگه د بودايي له مقدسو شیانو څخه یو شی چې د کانیسکا تصویر او لاسلیک ورباندې سته راپاته او کشف سوی دئ.

آلماني دکتور هرمان گویتز چې د هند په باره کې د څېړنو استاد دی د کوشاني

دورې د هنر په باب کې وايي: يوناني هنر په هنري شکل په بدلون شروع وکړه او د گندهارا بڼه ئې وموندله، خو ډېر ژر پخوانکي په دې عقیده دي چې نوموړی سبک بايد د يوناني او بودايي طرز پراخوالي ته لږ منسوب وباله سي بلکې دا د آريانا د شرق (يعني افغانستان) د هغه طرز پراختيا ده چې د جنوب شرق د سکايانو او کوشان د قبيلو تر واکمنۍ لاندې خپور سوی دئ او په دې ډول په کشمير کې د گوپتا تر دورې (۳ - ۴ ميلادي پېړۍ) پورې لکه چې د هروان د بودايي بودتونو (معبدو) له کنډوالو څخه څرگندېږي يو بېخي خالص هنر پر ځای پاته سو او د دې خلکو يرغل د يونان او بلخ او د يونان او هند دولتونه له منځه يووړه او هند ته ئې تازه عناصر راوستل چې نور ئې نو په غربي ايران او د هخامنشي په نفوذ اړه نه درلوده او د ايران د فلات په شمال پورې تړلې وو (ميراث ايران: ۱۵۳).

د کوشاني دورې کلتور او تمدن او هنر د خپل بشپړتوب او انحطاط مرتبې تېرې کړې او د اسلامي دورې تر شروع او د عربو د لښکرو تر نفوذ پورې راورسېدل چې بيا ئې په اسلامي لومړۍ پېړۍ او د ۶۵۰م په شاوخوا کې خپل ځای يو بل گڼه مدنيت او فرهنگ ته پرېښو، چې هغه ته د افغانستان د لومړۍ اسلامي دورې فرهنگ وايو.

اسلامي او عربي عناصر چې د قبل الاسلام په پخواني مدنيت او فرهنگ کې ورگډه سوه هغو ته ئې بېخي يوه نوې تازه بڼه ورکړه چې وروسته بيا دوی د همدې خراسان او افغانستان له خاورې څخه د شمال او لمرختو خوا ته تر چين او هند پورې خپاره سول.

په همدې سبب د افغانستان خاوره د جغرافي اقليم او وضع له مخې بايد په پخوانيو پېړيو او وختو کې د گډو سوو فرهنگو د پيدايننت ځای وباله سي او له همدې جهته پروفيسور تاييني د تاريخ انگرېز فيلسوف پنخيل نوي کتاب کې چې (د اکسوس او جمنان تر منځ) نومېږي دې نتيجې ته رسېدلی چې د افغانستان خاوره يو Round-About يعني د فرهنگو د انشعاب ټکۍ او د تشعشع مرکز او څلورلاری وو، چې د څو زرو کالو په تېرېدو ئې څه چې ئې پخپله درلوده او څه چې له دباندي ورته رارسېدلي ول خپل شاوخوا هند، ايران، ماوراءالنهر او مرکزي آسيا ته خپاره کړي دي.

د اسلام د لومړۍ پېړۍ په لومړۍ څلرمه (د ۲۴هـ) په شاوخوا کې د عربي برياليو لښکرو فتوحات د خراسان او مرو تر منځ له سيستانه د ارغنداو تر ناوې پورې

رارسېدلي ول او همدا وخت دى چې افغانستان په تېره بيا په جنوبي جبهه كې د اسلامي برياليو عسكرو او د عربي نوي دين او افكارو او ثقافت او ژبې د تېرېدو لاره وگرزېده او دا ټول فرهنگي مهم عناصر په افغانستان كې د وې پېرې د پخوانۍ تهذيبي او ثقافتي بڼې سره گډه سوه او بيا په گډه د (سند) د مهران تر څنډو پورې پرمخ ولاړه او دا مطلب له هغې ليكنې څخه ثابتېږي چې په عربي او سنسكريت ژبو پر يوه ډبره ليكل سوې او دا ډبره د شمالي وزيرستان په توچي كې لاس ته راغلې ده چې د ليكنې نېټه ئې د (۲۴۳هـ = ۸۵۷م) د جمادى الاولى مياشت ده.

د توچي ناو له غزني او گردېز څخه د هند خوا ته د فاتحانو او د تجارتي كاروانو د تېرېدو لاره وه او معلومه ده چې اسلامي ژبه او ثقافت د (۲۰۰هـ = ۸۱۵م) په شاوخوا كې هغه ځاى ته رسېدلى وو.

اسلامي فرهنگ خاص عربي عناصر درلوده چې د خلفاء راشدينو او امويانو په وختو كې پرهمغو خالصو عربي مباديو باندي بنا سوې وو او مهم اجزائې داسي ول: خالص عربي عنعنات او د ود و دستور، او د قرآن او د اسلام د حضرت پيغمبر ښوونې چې توحيد او بڼه اخلاق او د افرادو او ټولني اجتماعي فرايض ئې څرگندول. دريم هغه نوى عناصر چې مسلمانانو د مصر او روم او پارس او خراسان څخه د لښكر كښيو او سوداگريو او ادبي او فرهنگي روابطو په ترڅ كې اخيستي ول او په تېره بيا تر ۱۳۲هـ كال وروسته چې د امويانو د واك كمبله ټوله سوه او خراسانيانو په بغداد كې د آل عباس خلافت جوړ كى او له دې انقلابي حركت سره اسلامي فرهنگ ځانته نوې بڼه وموندله او د عباسيانو د دورې په مدنيت او فرهنگ كې ډېر خراساني عناصر ننوتل او ډېر ژر ئې په ډېر قوت د خراسان ټولو فرهنگي او فكري او عقلي مباديو ته په عربي ثقافت كې ځاى ور كى.

دا وخت په افغانستان كې يو خاص اسلامي افغاني فرهنگ تشكيل سو، يعنې تر اسلام د دمخه د ورو د فرهنگ پر پخوانيو مباديو او س يوه نوې مبدا زياته سوه او هغه د قرآن او اسلام اغېزه وه چې د افغانستان له هيواده د مدنيتو د يوې گذرگاه په توگه د هند او ماوراءالنهر او چين خوا ته هم تېره سوه.

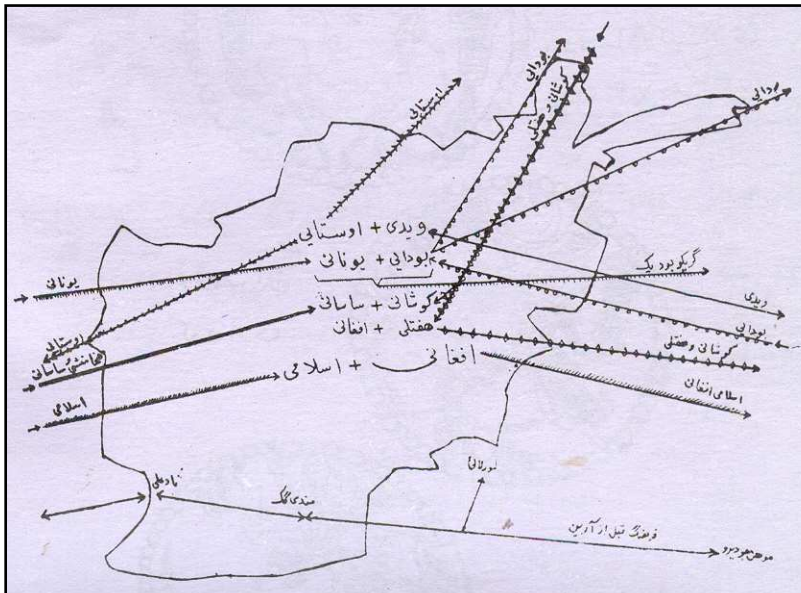
اوس خراساني اسلامي فرهنگ يوه خاصه بڼه موندلې وه په دې معنا چې خراسانيانو د خپلو فرهنگي پخوانيو عنعناتو سره سره د اسلامي مدنيت مبادي هم

منلي ول، دې خراسانيانو د خراسان او د عباسي خلافت سياسي او اجتماعي او اداري او علمي مرکزو ته په تېره بيا بغداد ته مخه وکړه او په ټولو فرهنگي برخو کې ئې ښه څرگند فعاليت وکړ. د بلخ د برمکيانو نامتو کهول چي د خراساني او افغاني فرهنگ په زانگو کې روزل سوی و و په عباسي هيواد کې د ادارې او علم او فرهنگ واکي په لاس کې ونيولې او د دې خلکو په زيار اسلامي نقلي او عقلي علومو رونق وموند او د خراسان مشهور ښارونه له نيشاپور او مرو څخه نيولې تر هرات او زرنج او بلخ او بست او بغشور او نورو پوري د اسلامي علومو او افکارو او فرهنگ د روزني ځايونه وگرځېده، ډېر خراساني موالې عربي کورنيو ته ننوتل او خپل افکار او ثقافتي روايتونه ئې د عربو دنيا ته نقل کړه او د خراساني او عجمي فرهنگ اغېزه د بغداد د عباسيانو په دربار او د عباسي ارت هيواد په نورو ښارو کې تر دې درجې وه چي ځينو خلفاوو خراساني ښځې په نکاح کړې او د بغداد د څو تنو غښتلو خلفاوو مندي له همدې خلکو څخه وې.

اسلامي خراساني فرهنگ چي په همدې افغاني ښارو او خراسان کې روزل سوی وو دوني وده وموندله او دومره لوړ سو چي حتی عربي ژبو شاعرانو هم خراساني مضامين او افکار او کلمات خپلي ژبي ته ورننه ايستل او څنگه چي خراسان د منځنۍ آسيا پر څلور لاري پروت وو نو له غربه شرق ته او له شرقه غرب ته د افکارو د انتقال ځای وگرځېد، مثلاً ابن ندیم د سمنيه (بودايانو) او د هغو د پېشوا بوداسف د حالاتو د بيانولو په وخت کې له يوه کتابه نقل کوي چي هغه يوه خراساني ليکلی وو او له دې څخه هم څرگندېږي خراسانيان او د افغانستان او د هغه د گاونډيو خاورو خلک عربو ته د هندي افکارو د وړلو وسيله وه. ځکه نو بايد په لنډه توگه وويل سي چي زموږ په دې هيواد کې تل افغاني فرهنگ موجود وو که څه هم د زماني په تېرېدو سره ئې ښې او صبغي تغير کړی دی خو د دې گذرگاه افکارو او اندېښنو او مدنيت تل خپل افغاني هويت تشخص ساتلی دی (د دې مخ مربوطې نقشي ته دي رجوع وسي، ۳۶ لمبر).

ماخذونه:

افغانستان بعد از اسلام لومړی ټوک، آريانا اتتيکوا، تاريخ افغانستان لومړی او دوهم ټوک، تاريخ افغانستان (د سرپرسي سايکس)، پټانان (د اولف کيرو)، خروشتهي کتيبې (د ستين کونو)، مادر زبان دري.

له ډېر پخواه څخه د اسلام تر نشره پوري د افغانستان څخه او افغانستان ته د فرهنگ خپې

د افغانستان او ايران تاريخي سني د بخدي پيشدادي لرغوني دوره

۴۶۰۰	راني	لويديځ	
۵۰۰	حصانستان		
	- كوردش - ۴۹ - مو - كاسوجي - ۳۹ - مو - داربوتش - ۸۶ - مو - ختاباچا - ۶۳ - مو - ۶۳ - مو		
۳۰۰	د سکندر يرغل		
۲۰۰	پارتها	د باختر يونانيان	د هند او يونان په کابل کښي
۱۰۰	سيلج ليد	سکاهي	
۳۰۰	د نيسفون ماته (زنج) د ترازان په لاس		
۲۰۰	د غنوکوشانيانو امپراتري		
۳۰۰	کانشکا د ۱۲۵ په حدودو کې		
۳۰۰	په افغانستان کې پرکوشانيانو باندې د شاپور ثلثه ۲۵۰		
۴۰۰	په افغانستان کې د عياطه زبيري		
۵۰۰	د لويديځ ترکان چې بودايي سويدي		
۶۰۰	پر افغانستان باندې د اسلام غلبه		
۷۰۰	په دمشق کې د بني اميه خليفگان		
۸۰۰	د ديداد عباسي خليفگان		
۸۰۰	د عربو الرشيد ۷۸۵ - ۸۱۹		
۹۰۰	په افغانستان کې صفاريان		
۹۰۰	د غزنويانو امپراتري		
۱۰۰۰	سامانيان په افغانستان او ترکستان		
۱۰۰۰	سلطان محمود ۹۹۸ - ۱۰۳۰		
۱۱۰۰	د غوريانو امپراتري		
۱۱۰۰	سلجوقيان		
۱۲۰۰	د حضرت کريمان		
۱۳۰۰	جنگبزي مغولان		
۱۴۰۰	د حضرت تيمور		
۱۵۰۰	د حضرت تيموريان		
۱۶۰۰	د هند گورگانيان		
۱۶۰۰	روستا، خوشال او ابل		
۱۷۰۰	د صفويان		
۱۷۰۰	د هند گيليان په کندهار کې ميرويس		
۱۷۰۰	د ايران په ايران کې ۱۷۲۲ - ۱۷۲۹		
۱۷۰۰	د ايران په افغانستان او خراسان کې ۱۷۳۶ - ۱۷۴۷		
۱۸۰۰	د سديزو امپراتري		
۱۹۰۰	د ايران قاجاريان		
۱۹۰۰	د محمد زيمان		
۱۹۰۰	په ايران کې د پهلوي سلسلې مشروطيت		
۱۹۰۰	د افغانستان لپاره لومړی ځل - د افغاني تمدن کتاب خپه د لومړي لومړي سره ۱۹۰۶		

افغانستان د حکمدارانو په هکله د سنواو مقامونو څرگندونه د اسلام د ظهور په حدو						
مسالعا	دغربي لوبگان	رښلان زلم	د ابا ابراهيم	کابل شان	تگليان	دغور سوربان
۲-۱۰۰	شیر وگورگ ۱۰۰-م لویک نويسر ۱۹۰-م			برېغم-گين		
۳-۲۰۰						
۴-۳۰۰				شصت پست (البيروني)		
۴-۴۰۰	فيروز بن کنايه؟			کنگ		
				خود و بله کله		
				سپاله پتي		
				پد منه		
۴-۵۰۰				وله او يوا		
				نوکل په بانو		
۶-۱	ژبيل ۳۰ هـ		کابل شاه ۳۷۴ هـ	نادر شاه ۹ هـ	ماهروی البر ۳۳ هـ	
	~ ۶۰ هـ		کابل شاه ۲۶ هـ	تورک ۳۱ هـ	? ۳۶ هـ	
	~ تنظيم ۱۰۰ هـ			? ۱۰ هـ		
۶-۱۰۰	وگورن ۱۰۰ هـ	ژبيل بيروز ۱۳۰ هـ	شیر صاحب ۱۴۳ هـ	تورک صاحب ۱۳۰ هـ	امير يولاد ۱۳۳ هـ	
	~ ۳۰ هـ	~ ۲۰ هـ	مهمرو مسلم ۱۲۴ هـ	کلين و ولوک ۱۳۹ هـ	امير کور ۱۳۹ هـ	
	~ ۱۲۴ هـ	حسن بن کبير ۱۲۴ هـ	چيل ۱۴۲ هـ	۱۳۳ هـ	امير کور ۱۳۹ هـ	
۶-۲۰۰	محمد بن خانان ۲۰۰ هـ	محمد بن خانان ۲۳۰ هـ		لکئورمان ۲۰۰ هـ	امير کور ۱۳۹ هـ	
	~ ۲۵۰ هـ	~ ۲۵۰ هـ		کله ۲۵۰ هـ		
	~ ۲۵۸ هـ	~ ۲۵۸ هـ		ساعتد ۲۸۰ هـ	امير سوری ۲۵۲ هـ	
				کيلو ۲۹۱ هـ		
۶-۳۰۰				لحجيم ۳۲ هـ	البيته ۳۲ هـ	
				جبريلا ۳۵۰ هـ	استانلي ۳۵۵ هـ	
				استانلي ۳۶۵ هـ	تورکين ۳۶۵ هـ	
				سبکتگين ۳۶۶ هـ	تورکين ۳۶۶ هـ	
				استانلي ۳۶۶ هـ	سبکتگين ۳۶۶ هـ	
۴-۵۰۰	هرس بن منصور ۵۰۰ هـ			تورکين زلم او ۳۶۷ هـ	تورکين زلم او ۳۶۷ هـ	
	سعد بن هرس ۵۰۰ هـ			بهي ياره ۱۷ هـ		

افغانستان ته د اسلام راتگ

او د خلفاوو دوره

د اسلام له پيدا ايښت څخه لا د يوې پېړۍ څلرمه برخه تېره سوې نه وه او ستر خليفه حضرت عمر د اسلامي خلافت پر مسند ناست وو، چې د عربو زړه وړ او جهان نيوونکې لښکر د پارس د ساسانيانو زړه شهنشاهي له پښو واچوله او ساساني وروستنی پاچا دريم يزدگرد د جلولا تر جگړې (۱۶هـ کال) او د نهاوند تر جنگ (۲۰هـ کال) وروسته خراسان ته راغی او د ماوراءالنهر له خاقان څخه ئې مرسته وغوښتله خو څه کومک ئې ونه ليد.

د اسلام خليفه حضرت عمر، احنف د قيس زوی په يزدگرد پسي وگوماره او احنف د خراسان مخکه په روغه ونيوله. دا وخت د افغانستان د لمر لوېديځو سيمو او غور ساتندوی په مرو کي ماهوی سوري وو، چې د فردوسي او طبري په قول د خراسان حکمران گنل کېده. د عربو حکمدار احنف چې په يزدگرد پسي وو او يزدگرد په مرو کي ماهوی سوري ته پناه يووړه نو ماهوی د ماورای آمويه د حکمدارانو سره د يزدگرد د روابطو د ټينگېدو څخه وېرېده او يزدگرد ئې د يوه ژرندگړي په لاس وواژه (۳۱ هـ - ۶۵م) او خپله حکمراني ئې د فردوسي په قول تر بلخ او هرات او بخارا پوري پراخه کړه او د ده د لښکر سپه سالار کرسيون بخارا ونيوه او دا سوري کورنۍ د محلي اميرانو خورا نامتو کهول دی. خو احنف، ماهوي سوري هم له خراسان او مرو څخه د جيحون ها خوا ته وشاره او د ژوند تر پايه د مروالروډ په څلور فرسنگۍ کي ئې د خلافت له خوا د خراسان پر يوه برخه حکمداري کوله، مگر د ماهوی د ماتې سره د سوري اميرانو کهول له منځه ولاړ، چې وروسته به ئې مفصل ذکر راسي.

د جنوب له خوا هم د عربو بريالی لښکر د البلاذري په قول د خراسان تر دروازو

طيسين (د طبس تر کلا او د کرین تر کلا) پوري رسېدلی وو چې د افغانستان د اوسني گرمسیر په غربي سرحد پوري نښتی دی او د هغه لښکر مشر عبدالله د بدیل خزاعي زوی وو.

د فاروقي عهد په پای کې (۲۲-۲۳هـ کال) د عربو د لښکر یوې برخې د عبدالله بن عامر په مشرۍ د کرمان تر نیولو وروسته پر سجستان (سیستان) باندي هم یرغل وکړ او د سیستان ساتندوی د زرنګ (مغرب ئې زرنج) په ښار کې چې د سیستان مرکز وو ځان کلانېد کړ، مګر څنگه چې د اسلام لښکر د کندهار او هند (سند) تر شاوخوا پوري پر مخ ولاړ، نو ځکه د زرنګ ساتندوی روغه وکړه، او زرنګ د مسلمانانو لاس ته ورغی او هغه لښکر چې له سیستانه د شرق خوا ته پر مخ تللی وو، د ارغنداو په ناوړه کې د رتبیل د لښکر سره (چې دمخه ئې یادونه سوې ده) ونښت او هغه ئې وواژه، چې البلاذري ئې د هیواد ارتوالی د (هیاطله) په نامه تر هراته یادوي (۲۴-۶۳۳م).

عثماني خلافت

(۲۵-۳۵هـ)

په عثماني وخت کې تر (۲۵هـ) کال وروسته اسلامي فتوحات د افغانستان په خاوره کې پر مخ ولاړه او د عربو د لښکر مشر عبدالله بن عامر تر کابله ورسېد او دا ښار ئې کلانېد کړ او تر سختې جګړې وروسته ئې ونيو خو د کابل خلکو د عربو د لښکر تر تګ وروسته بیا د خپلواکۍ بیرغ پورته کړ او تر نورو پنځو کالو پوري ئې د محلي پاچهانو تر واکمنۍ لاندې خپلواک ژوند کاوه.

د حضرت عثمان له خوا احنف د قیس زوی په مرو کې تر هراته او خبیب د قره الیبروغي زوی په بلخ او تخارستان کې او عبدالله د عمیر لیشي زوی په سیستان کې حکمرانان ول، چې په ټول افغانستان کې د عربو د لښکرو پر خلاف بلوا شروع سوه، خو په کابل کې د سیستان حکمران یاغیان له منځه یووړه او کابل ئې بیا ونيو او مجاشع د مسعود زوی چې د کرمان حکمدار وو د قفص (د کوچ = کفچ او اوسني کوچي) قبیلو او د افغانستان د جنوب د گرمسیر د بلوڅو سره ونښت او تر خونړیو جګړو وروسته ئې هغه تابع کړه (د ۲۹هـ = ۶۴۹م شاوخوا). د شمالي له خوا هم احنف د قیس زوی او د هغه ملګرو (تر ۳۲هـ = ۶۵۳ع) کال پوري ټول بلخ او تخارستان تر سمنگان پوري له

ياغيانو پاک کی او ډېره موده ئې په بلخ او مرو الرود او گوزگانان او تالقان (د افغانستان په شمالي ولاياتو) کي جگړې وکړې او په همدې کال ئې د مروالروډ د محلي شهزاده بازان سره چي د دېرش زره لښکر په ملاتړ جنګېده په قصر احنف کي جگړه وکړه او هغه ئې له منځه يووړ او هم خالد د عبدالله زوی هرات او بادغيس او غور او خراسان ونيول او د سرخس محلي ساتندوی راډويه پناه و غوښته او د هرات او بادغيس او فوشنج د اسلامي حکمدار سره تر جزئې او يو ميليون درهمو منلو وروسته ئې روغه وکړه او هم په (۳۲هـ) کال کي هراتي قارن د څلوېښتو زرو تنو سره د عربو پر خلاف پورته سو، خو دا سپړي هم د نيشاپور د عربي حکمران عبدالله د خازم د زوی له خوا تر سختو جگړو وروسته پر سر وټکول سو.

د (۳۰هـ = ۶۵۰م) کال په شاوخوا کي د خليفه له خوا ربيع د زياد زوی سيستان ته راغی او د پېره (فهرج)، زالق (جالق) تر نيولو وروسته تر هلمند پوريووت او د زرنج درې ميلۍ ته ئې په (زوشت) کي سخته جگړه وکړه او د سيستان ساتندوی يا دهقان ابرويز (يا ايران د رستم زوی) د روغي له لاري وروړاندي سو، او زرنج ئې مسلمانانو ته وسپاره، خو ربيع پر مخ ولاړ او د سنا رود او قرنين پوري ئې د رستم د آس آخورو ونيول او همداسي تر خواش (خاشرود) او بست پوري ورسېد، مگر سيستانيان تر هغه وخته تابع ول چي ربيع هلته وو، دوه کاله وروسته چي له هغه ځايه ووت، د سيستان خلک بيا وښورېدل او د ربيع نايب چي په زرنج کي وو له هغه ځايه دباندې وشاره، ځکه نو د خلافت له خوا دا وار د پيغمبر ﷺ له نامتو اصحابو څخه يو تن چي عبدالرحمن ؓ د سمره زوی نومېد د حسن بصري او ډېرو فقهاوو سره زرنج ته واستول سو او ده په (۳۳هـ = ۶۵۳م) کال کي هغه ښار بند کي او د هغه ځای ساتندوی ابرويز (ايران) اطاعت ته غاړه کېښېښووه او دوه مليونه درهمه او دوه زره نابلغه مريان ئې ومنل، عبدالرحمن د اسلامي فقهاوو په مرسته د اسلام په خپرولو لاس پوري کي، خو په دې کي وخت د حضرت عثمان د شهادت خبر سيستان ته ورسېد، نو عبدالرحمن له خپلي خوا امير د احمر زوی په زرنج کي پرېښوو او پخپله د بصري خوا ته ولاړ، دا وخت د سيستان خلکو بيا د عبدالرحمن له غيابه گټه واخيسته او پر امير ئې بلوا وکړه او دی ئې له هغه ځايه وشاره او په دې توگه سيستانيانو بيا وکولای سوه چي د عربي حاکمانو د اطاعت له کړي څخه خپلي غاړي وباسي.

د علي ﷺ د خلافت وخت

(۳۵-۴۰هـ)

حضرت علي ﷺ په خپل خلافت کي عبدالرحمن د جرو الطائي زوی د سيستان حاکم وټاکه او په (۳۶هـ = ۶۵۶م) کال ئې سيستان ته واستاوه، چي دا سړی په يوه جگړه کي چي د حسکه بن عتاب سره ئې وکړه ووژل سو او عبدالله د عباس زوی چي د بصري والي وو څلور زره تنه لښکر د ربعي بن کاس عنبري په مشرتوب د ابن عتاب د سرکوبۍ له پاره راو لېږه.

ربعي بن عتاب ئې وواژه او سيستان ئې ونيو او د ثاغر بن دعور او حارث بن مره په مشرتوب تر قيقان (د بلوڅو اوسنی کلات) پوري پر مخ ولاړه.

شلو زرو قيقانانو سخته جگړه وکړه او تر خونړيو جگړو او کلابندی وروسته په داسي حال کي چي په زرو تنه ئې د مسلمانانو په لاس کي بنديان ول نور تيت او پرک سول (۳۸هـ = ۶۵۸م کال) په ۳۶هـ کال د عربو يو لښکر د عبدالرحمن بن سمره په مشرتوب د سيستان او ارغنداو د ناوې له لاري پر مخ ولاړ او کابل ئې ونيو، په دې جگړه کي پخپله کابلشاه گډون درلود، خو په پای کي ئې د عربو لښکر ته ځان و سپاره.

همدا راز د حضرت علي ﷺ د خلافت په وخت کي د مرو ساتندوی ماهوي کوفې ته ولاړ او د اطاعت غاړه ئې کښېښووه، حضرت علي ﷺ ده ته فرمان ورکي چي: د خراسان دهقانان او ده سالاران دي ده ته جزيه ورکي، خو خراسانيانو بلوا وکړه خو چي جعهده د هبیره مخزومي زوی (چي مور ئې هاني د ابو طالب لور وه) د دوی د سرکوبۍ له پاره راغی، مگر دې سړي هم خراسان فتح نه کړای سو.

اموي دوره

(۴۱-۱۳۲هـ)

په (۴۰هـ = ۶۶۰ع) کال چي حضرت معاويه د ابو سفیان زوی د حجاز له بني اميه څخه پر اسلامي هيواد بری وموند نو ده اسلامي لښکر د خراسان شمالي او جنوبي خواوو ته پر دوو جبهو راو څوځاوه، په شمالي جبهه کي د هرات خوا ته قيس بن الهيثم سلمی بادغيس او فوشنج ونيول بلخ ته ورسېد او د هغه ځای د نوبهار بودتون (معبد)

ئېوران كى او د ده تر لاس لاندي حاكم عطا خشك د بلخ پر درو سيندو ئې درې پلونه جوړ كړه، چي د عطا په پلو مشهور ول او تر هغه وروسته تر ۴۵ هـ = ۶۶۵ ع كال پوري د بلخ په شاوخوا كي عبدالله د خازم زوى او په هرات او بادغيس او فوشنج او قادس كي نافع د خالد زوى او په تالقان او فارياب او مروالروډ كي قيس د الهيثم زوى او په مرو كي امير د احمر زوى او د خراسان په نورو برخو كي حكيم د عمر الغفاري زوى د اموي دربار له خوا اميران ول او په ۵۱ هـ = ۶۷۱ ع) كال چي ربيع د زياد حارثي زوى د خراسان والي سو، پنخوس زره عرب ئې د آمو پر دې غاړه ميشته كړه او تر هغه وروسته سعيد د عثمان رضي الله عنه زوى د خراسان والي وټاكه سو، چي د عربو لښكر ئې د لومړي ځل له پاره د آمو پوري غاړي ته وځوځول او تر سعيد وروسته عبدالرحمن د زياد زوى د خراسان حكمران سو چي د معاويه تر مړيني پوري همدلته وو.

د معاويه تر مړيني وروسته د يزيد له خوا اسلام د زياد زوى د خراسان په اميرى وگومارل سو او ده د يزيد تر مړيني وروسته مهلب د خراسان امير كى، خو چي دى له دې ځايه ووت خلكو پر مهلب بلوا وكړه، ځكه نو سليمان د يزيد زوى پر مرو او تالقان او گوزگان او عبدالله د خازم زوى د خراسان پر نورو برخو اميري وموندله. خو په دې وخت كي د عربو مشرانو تر منځ شخړه پېښه سوه او عبدالله خپل زوى موسى پر خپل ځاى كښناوه او پخپله ده په هرات كي بني ربيعه او بني تميم كلابند كړه او تريوه كال جگړې وروسته چي اته زره تنه ووژل سوه هرات ئې په زور ونيو او خپل زوى ته ئې وسپاره (تر ۶۴ هـ = ۶۸۳ م وروسته). عبدالله د خازم زوى د عبدالملك اموي تر وختو پوري په خراسان كي پاته سو او په (۷۲ هـ = ۶۹۱ م) كال وكيع د عميره زوى د خليفه له خوا وگومارل سو چي عبدالله ووژني، ده د عبدالله سر پرې كى او پر خراسان مسلط سو، مگر په (۷۸ هـ = ۶۹۷ م) كال خراسان د عراق د والي حجاج له خوا مهلب ته وسپاره سو او مهلب تر مروالروډ راتېر سو تر بلخه پر مخ ولاړ او له هغه ځايه تر آمو پوري ووت او تر دوو كالو پوري په ماوراءالنهر كي په جگړه بوخت وو او بيا بيرته بلخ ته راوگرزېد.

په ۸۲ هـ كال چي مهلب د مروالروډ په زاغول كي مړ سو حجاج د ده زوى يزيد بن مهلب د خراسان په حكمرانى وگوماره او تر هغه وروسته ئې ورور مفضل د ابي صفره زوى د خراسان امير وو او ده په ۸۵ هـ = ۷۰۳ م كال بادغيس ونيو، او په ۸۶ هـ = ۷۰۵ ع كال د عربو نامتو بريالى قتيبه د مسلم زوى له سيستانه راوگرځېد او حجاج خليفه

عبدالملك ته واسطه سو شو چي قتيبه ئې د خراسان حكمران وټاكه، قتيبه مرو ته راغي او له هغه ځايه ئې بلخ او تالقان او تخارستان فتح كړه او له بلخ څخه ئې ډېر مريان ونيول او تر هغه وروسته ئې په ماوراء النهر كې په خپلو فتوحاتو لاس پوري كې. قتيبه خراسان او تخارستان او بلخ د خپلو لويو لښكري سوقياتو مركز وټاكه او هروخت چي د ماوراء النهر له پرله پسې يرغلو څخه راگرځېد په بلخ او مرو او خراسان كې ئې خپل قوت نوي كاوه (۸۶ تر ۹۶ هـ پوري) قتيبه كلک او كروې سپړي وو، چي د خراسان په ولايت كې ئې د تخارستان تر پايه پوري ټول مخالف عناصر د ۵۳ زرو تنو لښكر په واسطه له پښو واچول او پر سر ئې وټكول، د افغانستان د شمالي سيمو له مدافعينو څخه يو هم باغيسی نېزك دئ چي د تخارستان د بيغو امير له خوا حكمران وو (۸۴هـ). دې څه وخت د آمويه د دواړو غاړو په فتوحاتو كې د قتيبه ملگري وو خو چي د بلخ نوبهار ته ورسېد د خپلواكۍ بيرغ ئې پورته كې او د بلخ او مروالروډ او تالقان او پارياب (اوسنۍ ميمنه) او گوزگانان (اوسنۍ سرپل) خلك ئې د قتيبه پر خلاف پر ځان راټول كړه او له كابلشاه څخه ئې هم د مرستي وعده واخيسته.

قتيبه د دابل كال (۹۱هـ) په پسرلي كې له بلخ څخه پر تخارستان يرغل وكې او په تالقان كې ئې د نېزك د لښكر سره جگړه وكړه، نېزك ماته وكړه او قتيبه د ده لښكر پوپنا كې او د نيزك ملگري ئې تر څلورو فرسخو پوري په دار وځړول، او د نيزك دوه زامن ئې ووژل، پخپله نېزك په بغلان كې خپل مركز ته راغی او قتيبه سمنگان ونيو او تر دوو مياشتو ئې نيزك په (دژكزر) كې كلابند كې، خو وئې نه نيولای سو، خو چي په پای كې ئې سليم نامی د روغي له پاره نېزك ته ولېږه او نېزك ئې په بې ځايه وعدو قتيبه ته بوت، خو قتيبه نېزك او د ده دوه ورېرونه سول او عثمان سره له ۱۲ زرو ملگرو ووژل او په دې توگه ئې د افغانستان ټول شمالي ولايات له اغتشاشه پاك كړه (۹۱ هـ = ۷۰۹م). خو قتيبه د اموي سلطنت د مركز او وليد بن عبدالملك مخالف سو او په خراسان كې ئې په بغاوت لاس پوري كې. اموي دربار تر ډېر زيار وروسته دې د خپل لښكر د يوه مشر وكيع نامي په واسطه وواژه (۹۶ هـ = ۷۱۴م) تر قتيبه وروسته تر ډېرې مودې پوري څه مهمه پېښه و نه سوه، خو خلك تل د بني اميه مخالف ول او غوښتل ئې چي خلافت بيرته آل رسالت ته په لاس ورسې، څنگه چي بني اميه د بني هاشم او د امامت له كورنۍ سره د بنمني درلوده، ځكه نو حضرت يحيى د زيد زوی (د علي) له اولادې) له كوفې

څخه د بلخ په نيت راوځوځېد، د بلخ امير چي د اموي دربار گومارلی سړی او نوم ئې عقيل د مفضل زوی وو دی ونيو او بندي ئې کي، خو په دې وخت کي (۱۰۵هـ = ۷۲۳ع) اموي هشام مړ سو، او وليد د يزید زوی د خراسان امير نصر سيار ته ليک و استاوه چي يحيی ايله کي، مگر يحيی تر ايله کېدو وروسته په گوزگانان کي د اويانو تنو سره د اموي گومارل سوو کسانو په لاس کنبه ووت او تريوي سختي جگړې وروسته شهيد سو (د ۱۲۵هـ برات مياشت) او د ده مړی د ابو مسلم تر منځ ته راتلو پوري په دار وو.

د (۱۰۷هـ = ۷۲۵ع) تر شاوخوا پوري له نورو پېښو څخه په غور او غرجستان کي د خراسان د عربي حکمران اسد د عبدالله د زوی پرمختگ او د غرجستان د محلي حکمدار (نمرون) او د غور د خلکو سره د ده جگړه وه، چي په دې جگړه کي د دې سيمي بنور نيت آرام او نمرون ئې د اسلام په دين کي داخل کي.

خو په جنوبي جبهه کي:

په (۴۳هـ = ۶۶۳ع) کال معاويه بيا عبدالرحمن بن سمره د دوهم ځل له پاره د سيستان د حکمدار په حيث راو استاوه او نوموړی تر ۴۴هـ کال پوري د دې سيمي ټولي ناآرامۍ آرامي کړې او تر هغه وروسته د بست او کش (د کندهار کشک نخود) او داور (هلمند پر غاړه زميند اور) او رنج (اراخوزيا، د ارغنداو د ناوې) خوا ته پرمخ ولاړ او د زور غره ته (د زميند اور او غور تر منځ) او د هغه ځای لوی بودتون ته ورسېد او هغه لوی د سرو زرو بت چي سترگي ئې د ياقوت وې د عبدالرحمن په لاس مات کړه سو، تر هغه وروسته عبدالرحمن د زابل او ترنک ناوې ته تر غزني او کابل پوري ولاړ او دا ښار ئې تر کلابندی وروسته د منجنيق د ډبرو په ويشتو ونيو او تر څه مودې هلته پاته سو. په دې جگړو کي په ۴۴هـ کال يو فاضل صحابي ابو رفاعه عبدالله عدوي تميم د اسيد زوی (او په بل روايت ابو قتاده العدوي) په کابل کي شهيد سو، چي قبر ئې په کابل کي مشهور دی.

په همدې کال ابن سمره يو لښکر د فارس الفرسان مهلب د ابي صفره د زوی په مشرتوب شرقي ولاياتو ته وگوماره، مهلب له کابله پېښور ته پرمخ ولاړ او کابلشاه ئې چي په لار کي ئې د او وژنده پيلو په قوت (چي د هر پيل سره څلور زره سپاره ول) شخصاً دفاع کوله مات کي او ښه او لاهور ئې د سند د سيند راسته غاړي ته د مردان په ناوه کي ونيول، بيا نو عبدالرحمن، مهلب د سپه سالاری په منصب سر لورې کي او ده د سند ها

غارې ته گام واخيست او تر ملتان تېرسو، قنډاييل (گندهابهيل د بلوچستان د کلات په شاوخوا کې د قصدار په پنځه فرسخي کې پروت دی) او قيقان (کلات) ئې ونيول او دا د خيبرها خوا ته د کابل له لارې د عربو لومړۍ لښکر کېښي وه.

په ۴۶هـ کال ربیع الحارثي د سيستان والي سو او په ۴۶هـ کې ئې پر بست او رنج (رخذ) يرغل وکړ او د رتبيل (د زابلستان د پاچا) سره ونښت، او هغه ئې مات کړ. ربیع په زابلستان او د ارغنداو په ناوه او سيستان کې د خراج او محاسبې د پوان جوړ کړی او دا هیواد ئې د حسن بصري په مرسته تر اسلامي ادارې او قوانينو لاندې راووست، تر هغه وروسته په ۵۱هـ = ۶۷۱ع کې عبدالله د ابی بکره زوی سيستان ته راغی او د هغه ځای د گبرگانو (زردشتیانو) سره ونښت او بیا تر بست او رنج او کابل پورې پرمخ ولاړ او د رتبيل سره ئې جگړه وکړه او په دوه ملیونه درهمه ئې ورسره روغه وکړه او رتبيل ورتسليم سو، دی بیرته سيستان ته ولاړ.

په ۵۹هـ = ۶۷۹ع کال د معاويه له خوا عباد د زياد زوی د سيستان حکمران وټاکل سو، دی هم له هلمنده تېر او تر کندهار او کابله ورسېد او دا عباد د معاويه د وختو تر پایه د سيستان حکمران وو، هغه وخت چې یزید د شاهۍ پر تخت کېښونوست عباد د ۲۰ ملیونه درهمو او نورو مالو سره چې د کابل له غنایمو څخه ئې د سيستان په خزانه کې راټول کړي ول، بصري ته ولاړ او د ۶۲هـ = ۶۸۱ع کال په لومړیو میاشتو کې یزید د زياد زوی د سيستان په امیرۍ او ابو عبیده د زياد زوی ئې په سپاه سالاری وگومارل سوه او سيستان ته راغله، په دې وخت کې بیا د افغانستان خلکو د کابل د پاچا په مشرۍ پر عربي گومارل سوو بلوا وکړه او د خپلواکۍ د بیرته اخیستلو له پاره پاڅېدل، یزید او ابو عبیده پر کابل يرغل وکړی خو د ډېر سخت مقاومت سره مخامخ او پخپله یزید د ډېرو مسلمانانو سره ووژل سو او سپه سالار ابو عبیده په کابل کې بندي سو، نو ځکه د اموي له درباره طلحة الطلحات او ورور ئې عمر د سيستان د تنظیم له پاره راغله او د عربو هر یو سردار د افغانستان د یوې یوې غربي ناحیې واگې په لاس کې واخیستلې او هغه وخت چې مروان الحکم په شام کې د اموي پاچهۍ پر تخت کېښونوست، عبدالعزیز د عبدالله عامر زوی ئې چې د پلار او نیکه څخه ئې د سيستان په چارو کې تجربه درلوده د سيستان حکمران کړی او ده تر ۶۴هـ وروسته په سيستان کې د طلحه لښکر راغونډ کړی او څنگه چې د افغانستان خلکو د عربي حکمرانانو له اطاعت

څخه غاړه غړولې وه نو د بست او کابل خوا ته ئې مخه کړه او د زابل د پاچا رتبیل سره بیا ونښت او هغه ئې مات کړ او د کابل او زابل تر نیولو وروسته د ډېرو ولجو او زیاتو مریانو سره سیستان ته راوگرځېد او دی تر ۷۲ هـ = ۶۹۲ ع کال او اموي عبدالملک تر وختو پوري په سیستان کې امیر پاته سو، شو چې عبدالملک په همدې کال حجاج د سیستان امیر وټاکه او حجاج له خپلې خوا امیر د عبدالله زوی سیستان ته واستاوه، ده په ۷۴ هـ کال پر بست یرغل وکړ او د زابل د پاچا رتبیل سره ئې جگړه وکړه او دی ئې په یو خروار زرو او دوه میلیونو درهمو مجبور کړ او هم ئې له هغه څخه د ځان له پاره درې سوه زره درهمه واخیستل، په ۷۵ هـ = ۶۹۴ م کال کې عبدالملک اموي عبدالله د سیستان له امیرۍ څخه معزول کړ او د ده پر ځای ئې موسی د طلحه زوی واستاوه، خو څنگه چې د سیستان چارې گډې وډې سوي، بیا هم هغه عبیدالله د ابې بکره زوی (عبیده بن بکره) چې د سیستان په چارو ښه خبر وو د نیمروز چارو ته وگومارل سو. ده په ۷۸ هـ کال یو لوی لښکر د حریش بن بسطام په سپه سالاری سیستان ته راوست او د زرنج ښار ئې ونيو او د بکوا د دښت له لارې ئې پر بست او زابل او کابل یرغل وکړ، خو رتبیل دا لښکر له منځه یووې او د جیش الفنا په نامه یاد سو، او عبیدالله ئې د ۷۰۰ زرو درهمو په ورکولو مجبور کړ او روغه ئې ورسره وکړه (۷۹ هـ). څنگه چې عبیدالله د دې ماتې له ویره په بست کې مړ سو نو د ده زوی بوبر دغه د رتبیل سره ونښت او له هغه څخه ئې ۷۰۰ زره درهمه واخیسته او سیستان ته ولاړ او له هغې خوا حجاج لس زره مجهز سپاره (جیش الطواويس) د عبدالرحمن بن اشعث په امیري په ۸۰ هـ = ۷۰۰ م کال سیستان ته راوړلېدل.

عبدالرحمن چې سیستان ته راوړسېد، د خوارجو ستر سالار همیان د عدی زوی د غښتلي لښکر سره په سیستان کې له ده سره جگړه وکړه، خو همیان مات سو او عبدالرحمن د خوارجو زیات مشران ووژل او بیا ئې پر بست حمله وکړه او تر هغه وروسته ئې د زابل د رتبیل سره سخت جنگ وکړ او د زیاتو اولجو سره سیستان ته ولاړ او څنگه چې عبدالرحمن ته په سیستان او زابل او کابل او سند کې لوی قوت په لاس ورغی نو یاغي سو او د حجاج سره د جنگ له پاره عراق ته ولاړ (۸۲ هـ). خو ماته ئې وکړه او بیرته د سیستان زرنج ته راغی، په دې وخت کې حجاج د شمالي خراسان امیر مهلب ته لیک واستاوه او هغه مفضل د لوی لښکر سره د عبدالرحمن د سرکوټلو له پاره

وگوماره، عبدالرحمن له سيستان څخه د بست خوا ته پر شا سو، او د مفضل لښکر ورپسې ولاړ او د بست او رخد تر منځ ئې سخته جگړه وکړه، عبدالرحمن مات سو او د زابلستان رتبيل ته ئې پناه يووړه، خو حجاج، عماره بن تميم رتبيل ته استازی و استاوه او ټول مالي تکليفونه ئې هغه ته وبخښل او د تل له پاره ئې د دوستۍ وعده ورکړه. رتبيل عبدالرحمن او د هغه ملگری ابوالعبر ئې ونيول او غوښتل ئې چي د حجاج استازي ته ئې وسپاري، خو هغو دواړو ځانونه له بامه راواچول او مړه سول. دا پېښي د کندهار دارغنداو د ناوې په رخد (رخد) کي تر (۸۴ - ۸۵هـ) کال پوري پېښي سوې.

تر دې وروسته په ۸۶ هـ = ۷۰۵ع کال مسمع د مالک زوی سيستان ته وگومارل سو، ده د ابو خلد خارجي سره جگړې وکړې او هغه ئې ونيو، خو څنگه چي مسمع په همدې کال مړ سو د ده پر ځای قتيبه د مسلم زوی راغی او چي قتيبه شمالي خراسان ته مخه وکړه، اشعث د بشر زوی ئې په سيستان کي پرېښوو، ده په ۸۸ هـ = ۷۰۶ع کال په بست کي د رتبيل سره جگړه وکړه او تر ده وروسته عمرو د مسلم زوی (د قتيبه ورور) همدغه کار تکرار کي او په اته سوه زره درهمه ئې روغه وکړه، څو کاله وروسته په ۹۴هـ کي قتيبه د مسلم زوی له خراسانه سيستان ته مخه وکړه او رتبيل له ده څخه وپېرېد او د کاله ئې يو ميليون درهمه خراج ومانه.

تر دې وروسته تر ۱۰۸هـ = ۷۲۶ع کال پوري يو شمېر کسان د سيستان په اميرۍ وټاکل سوه خو تر سيستان پر مخ نه ولاړه، د هشام اموي په وخت کي اصفح د عبدالله زوی د محمد بن جحش په سپه سالارۍ دلته راغی، دی په ۱۰۹هـ کال له سيستانه ووت او د زابلي رتبيل سره ئې سختي جگړې وکړې، چي په هغو کي پخپله اصفح او نور ډېر مسلمانان ووژل سوه او تر هغه وروسته په سيستان کي د عربي قبيلو تر منځ نزاع ولوېده او تر ۱۳۰هـ = ۷۴۷ع پوري ئې دوام وکی او د اموي دولت له مرکز هم ډېر خلک د دې ځای د اميرانو په صفت راغله او دا دوره په سيستان کي د اموي دولت تر سقوطه په کورنيو جنگو کي تېره سوه، مگر اسلامي لښکرو د درياب له لاري د سند پر مخکه يرغل وکی او د اموي په عصر کي ئې تر ۹۶ هـ = ۷۱۴ع کال پوري د هغه ځای مشهور ښارونه لکه ارمييل، ديبل، نيرون، سيوستان، اشبهار، برهمن آباد، ارور (روهري) بایيه، ملتان او نور د لوی فاتح محمد بن قاسم په مشرۍ ونيول او تر هغه وروسته هم د سند مخکه د ملتان تر پايه او د پېښور تر شا وخوا پوري د اسلامي سالارانو تر اميري

لاندي پاته سوه او په دې توگه مسلمانانو د افغانستان د جبهې شاته هم خپلو فتوحاتو ته دوام ورکړې وو، خو لکه پورته چې مو وليدل د افغانستان خلکو له مرو او سيستان څخه نيولې تر کابل او پېښور پوري څه د پاسه يو سل کاله د عربو د برياليو لښکرو په مقابل کې مقاومت وکړ او دا غرونه تل د خونړيو جگړو ډگر وو او هغه وخت چې رتابله او کابلشاهانو په زابل او کابل کې د عربي برياليو څخه ماته کوله، د جبهې شاته يعني گرديز او پېښور او ويهند ته پناه وړه او د خپل قوت تر نوي کولو وروسته ئې بيرته پر کابل او زابل يرغل کاوه او د عربو ساخلوگان ئې پوپنا کول، څو چې يوه پېړۍ په دې گيړودار کې تېره سوه او د افغانستان خلکو په دې مقاومتو کې په ډېره مړانه له خپلې خپلواکۍ څخه دفاع وکړه، خو د اسلام دين ئې هم ورو ورو ومانه، په دې وختو کې د گندهارا ولايت له کابله تر پېښور او ويهند، کندر، سند او تکسيلا پوري د گريکو بوديک د مدنيت او صنعت مرکز وو او په دې هيواد کې بودايي او برهمني لوی بودتونونه (معابد) موجود ول.

مآخذ: د البلاذري فتوح البلدان، طبري، چېچ نامه، تاريخ سيستان، الاصابه، افغانستان به يک نظر، جغرافياي تاريخی ايران، دائرة المعارف اسلامي فتوحات عرب در آسيای ميانه، خلافت د ميور په قلم، معجم الانساب زمباور، تاريخ يعقوبی، د ابن اثير الكامل، د يعقوبي البلدان، د گرديزي زين الاخبار، مجمل فصیحی، سی - يو - کي د هيون تسنگ، راجه ترنگيني د کلهنه، د ايليت د هند تاريخ، د افغانستان ۱ - ۲، کتاب الهند، مروج الذهب، مادر زبان دري، طبقات ناصری، د ندوی د سند تاريخ.

د عباسيانو زمانه

(۱۳۲ - ۲۰۵ هـ)

په افغانستان کې د راشده خلافت او د اموي امارت يو سل او دېرش کاله اسلامي دوره په کشمکش او جگړو تېره سوه او د دې هيواد خلک لومړی د عربي دولت د سياسي او لښکري واک د خپرېدو سره مخالف ول او دوهم دا چې د بني هاشم او بني اميه تر منځ په اختلاف کې د آل هاشم پر خوا ول او وروسته تر هغو چې اسلام ئې ومانه او وسله ئې له لاسه کښېښووه تل ئې دا فرصت لټاوه چې خلافت دي بيرته بني هاشم ته ورکړه سي او د دې انقلاب په ترڅ کې ئې زيار ويوست چې خپله خپلواکي او واکمني بيا

تینگه کړي او د همدې مقصد له پاره د خراسان یو نامتو نومیالی عبدالرحمن مشهور په ابو مسلم مروزي (چي په ۱۰۰هـ کي زېږېدلی) د بنداد هرمز د زوی له مرو څخه درې فرسخه لیري د ماخان له خلکو څخه د دې بلني مخکنس (پېشوا) سو او په (۱۲۴هـ = ۷۴۱ع) کال په ۲۳ کلنۍ کي کوفې ته ولاړ او په مکه کي ئې د امام ابراهیم عباسي سره وکتل، او خلک ئې د آل عباس د بلني تایدولو ته راوبلل چي له هغه سفره بیرته وطن ته راغی، په ۱۲۹هـ = ۷۴۹ع کال ئې د افغانستان په شمالي سیمو کي له مرو څخه نیولې تر تخارستان پوري خلک پر ځان راټول کړه او د آل عباس خلافت ئې اعلان کی او تور بیرغ ئې چي د دې بلني نخبه وه ورپاوه او پخپله لښکري چونۍ کي ئې د لوی اور لمبې پورته کړې، او خپل ځان ئې د (شهنشاه) په لقب یاد کی. د خراسان د اموي حکمران نصر د سیار د زوی او ابو مسلم تر منځ سخته دښمني پېښه سوه او مروان اموي په (۱۳۱هـ = ۷۴۸ع) کال د امام ابراهیم سر د آهکو په بنۍ کي وپېچه او هغه ئې وواژه او ورور ئې عبدالله سفاح کوفې ته وټښتېد، خو ابو مسلم تر خراسان پر مخ ولاړ او د خراساني لښکرو سره په کوفه ورننوت او په ۱۳۲هـ کال ئې د کوفې په مسجد جامع کي د عباسي عبدالله سفاح په نامه خطبه وویلله او د امویانو د دولت له منځه تله ئې اعلان کړه او د دې مهم کار او د آل عباس د خلافت تر بنسټ ایښوولو وروسته بیرته مرو ته راغی. ده تر (۱۳۵هـ = ۷۵۲ع) پوري خراسان منظم کی او ماوراءالنهر ئې هم ونيو او په ۱۳۶هـ کال په ډېر شاهانه جبروت او برم مکي ته رهي سو، خو د سفاح ورور خلیفه منصور دوانیقي د ابو مسلم له ستر شخصیت څخه وېرېد او دی ئې په (۱۳۷هـ = ۷۵۵م) کال په ۳۷ کلنۍ وواژه او خراسان ئې د عباسیانو په امپراتورۍ کي دننه وساته. خو په همدې کال د ابو مسلم د سکروټو له ډک نغري څخه بیا لمبې پورته سوې او د هرات د لمر لوېدو خوا ته د اهرواته له کلي څخه زردشتي فیروز سنباد د سلو زرو تنو لښکرو سره د ابو مسلم د خون او د خپلي خپلواکۍ د اخیستلو له پاره د عباسیانو پر ضد پورته سو او د تاری د غرب او تېرستان خوا ته پر مخ ولاړ، عباسي خلیفه منصور، جهور د مرار عجلي زوی د ده جنگ ته د لوی لښکري قوت سره راواستاوه او سنباد په دې جگړه کي د خپلو شپېتو زرو پیروانو سره ووژل سو، د خراسانیانو بله هڅه په ۱۴۱هـ کال د برازبنده په مشرۍ تر سپین بیرغ لاندې وه، چي خلیفه منصور خپل زوی المهدي د هغه دفع ته وگوماره، او د برازبنده قواوې ئې له منځه یووړې او پخپله ئې هغه د جگړې په ډگر کي

وواژه او دا ماته د ۱۴۲هـ کال د ربیع الاول په ۶ د دوشنبې په ورځ وه.

په (۱۴۴ هـ = ۷۶۱ع) کال د بست او کندهار خلک هم د منصور پر خلاف وښورېدل او د سیستان د حکمران زهیر د محمدازدي د زوی سره ئې سخته جگړه وکړه او بیا په ۱۵۰ هـ = ۷۶۷ع کال د استاد سیس هروي له بادغیسه د حریش سیستانی په ملاتړ پاڅېد، خلیفه ۲۴ زه تنه لښکر د خازم بن خزیمه سره د دوی مقابله ته راواستول، و عمرو او ابی عون د قتیبه زامنو هم د خلیفه په امر له تخارستانه پر دوی یرغل وکی او د (۷۰ زرو) په شاوخوا کې ئې د سیس پیروان ووژل او پخپله دی ئې بندي کی چې په بغداد کې ووژل سو، او د ده لور (مرجیله) هارون وکړه چې د مامون مور وه، په ۱۵۱ هـ کال د زرنج بنار هم بلوا وکړه او د سیستان خلک د خپلو محلي مشرانو محمد د شداد د زوی او آذرویه د مرزبان زردشتي د زوی په مشرۍ د خلیفه منصور پر ضد و جنگېدل او د سیستان والي یزید د منصور خلیفه زوی ئې مغلوب کی، تر هغه وروسته په ۱۶۱ هـ = ۷۷۷م کال یو بل سړی مشهور په مقنع د هاشم بن حکیم په نامه د مرو له ديه کازه څخه پورته سو او په هرات او بادغیس او مرو کې ئې د سپین کالیو (سپید جامگان) په نامه یوه ډله پر ځان راټوله کړه او تر آموها خوا ته پوري وتل او همهلته د خپلو (۳۰ زرو) تنو سره د عباسیانو د لښکرو له خوا پوپنا سول (۱۶۳هـ) او هم د (۱۶۰ هـ = ۷۷۶م) په شاوخوا کې په خراسان کې یوسف البرم پورته سو او په میمنه او مرغاب او پوشنج کې ئې د بلوا بیرغ وړپاوه، خو په یوه جگړه کې د خراسان د حکمدار یزید بن مزید له خوا بندي او په بغداد کې ووژل سو.

د سیستان په جبهه کې د سفاح په وختو کې یوه بستي سړي چې بوعاصم نومېد د سیستان امیر سو، دا وخت د عباسي دربار له خوا سلیمان کندي له خراسانه راغی او بوعاصم ئې له منځه یووی او په بست کې ئې هم د رتبیل سره جگړه وکړه او هغه ئې مات کی (۱۳۸ هـ = ۷۷۵ع)، خو بیا د سیستان خلک د حنین بن رقاد په مشرۍ په (۱۴۱ هـ = ۷۵۸ع) کال کې بلوا وکړه، چې لومړی د عباسي منصور له خوا هنداي السری وو تر هغه وروسته په (۱۴۶ هـ = ۷۶۳ع) کې د المهدي ماما یزید د منصور زوی د سیستان د حکمران په حیث راغی، خو تر څو مودې وروسته بیرته ولاړ او د ده پر ځای په (۱۵۱ هـ = ۷۶۸ع) کال معن د زایده زوی سیستان ته راغی او تر رنج (د ارغنداو تر ناوې) پر مخ ولاړ او په هغه جگړه کې چې د رتبیل سره ئې وکړه د هغه زوم ئې چې (ماوند یا ماوید)

نومېد د دېرشو زرو تنو لښکرو سره بندي ونيو او بغداد ته ئې واستاوه، خو په ۱۵۲هـ کال د سيستان خلکو د معن نس خيري کي، په دې وخت کي په سيستان کي د خوارجو نبورښت ډېر شدت درلود او په ۱۵۹هـ = ۷۷۵ع کال د حمزه د مالک زوی د مهدي خليفه له خوا سيستان ته راغی او سيستاني خارجي نوح ئې له پښو واچاوه، د سيستان له نورو مهمو پښو څخه د تميم د سعيد د زوی اميري وه، چي دمهدي له درباره په (۱۶۹هـ = ۷۸۵ع) کال سيستان ته راغی او د بست او رنج خوا ته ئې لښکر ويوست او د رتبيل سره ئې جگړه وکړه او د هغه ورور ئې بندي کي او عراق ته ئې واستاوه.

خو د هارون الرشيد په وختو کي له (۱۷۱هـ = ۷۸۷ع) کال څخه جعفر د محمد طوسي زوی او تر هغه وروسته عباس د جعفر زوی په (۱۷۳هـ) کال د خراسان حکمرانان ول او بيا په (۱۷۴هـ) کال خالد الغطريف او په ۱۷۶هـ کال حمزه د مالک زوی د خراسان په اميري وټاکل سو او په (۱۷۷هـ) کال فضل د يحيی برمکي بلخي زوی د بغداد د دربار له خوا د خراسان حکمران سو او په دې ځای کي ئې يو غښتلی لښکر د خراسان د لښکر په نامه جوړ کي، چي شمېر ئې يو نيم ميليون تنو ته رسېده او ډېر نفوذ ئې پيدا کي، او په (۱۷۹هـ = ۷۹۵ع) کال له خراسانه بغداد ته وگرزېد، دی د خراسان د خلکو په قوت د عباسي د دربار له سپين روښو نومياليو څخه سو او همدا د بلخي برمکيانو نامتو کورنۍ د يحيی بن خالد برمکي له اولادې څخه وه، چي د هارون الرشيد په وختو کي ئې دوه زامن فضل او جعفر په عباسي دربار کي وزارت ته ورسېدل، خو په پای کي د خلافت دربار د دوی له ډېر نفوذ څخه وېرېده او څنگه چي خراسانيانو تل د خپلي خپلواکۍ د اخیستلو له پاره هڅي کولې، ځکه هارون الرشيد دا ستره کورنۍ چي د عباسي دولت ټول واک ئې په لاس کي اخیستی وو د قتل عام په واسطه پوښا کړه (۱۸۷هـ = ۸۰۳ع). د فضل برمکي تر امارت وروسته علي د عیسی زوی او ماهان نمسي په ۱۸۰هـ کال او بيا هرثمه د اعین زوی په ۱۹۱هـ کال او عباس د جعفر زوی په ۱۹۳هـ کال د خراسان اميران ول، خو په سيستان کي د هارون د جلوس په کال بلوا وسوه، او کثير د سالم زوی د هغه ځای عربي حکمران بغداد ته وټښتېد، تر هغه وروسته عثمان د عماره زوی سيستان د ځان تابع کي، او د رتبيل سره ئې په رنج کي جگړه وکړه، او د بشر د فرقد د زوی او د سيستاني حصين سره چي د خپلو سپرو سره په بست او سيستان کي يانغي سوي ول سختي جگړې وکړې او تر هغه وروسته په (۱۷۶هـ = ۷۹۲ع) کال

داود د بشر سيستاني زوی د سيستان امير سو او د خلافت دربار مجبور سو چي د سيستان د نبورنتو د آرامولو له پاره پخپله له سيستاني لياقت څخه کار واخلي، داود لومړی حصين له منځه واخيست، او سيستان ئې آرام کی خود دې له پاره چي داود په نيمروز کي نفوذ پيدانه کي ژرئې موقوفه کی او د ده پر ځای په ۱۷۸هـ کال يزید د جرير زوی د سيستان په حکمراني وگومارل سو، دې سړي پر زابل او کابل يرغل وکی او تر هغه وروسته په ۱۸۲هـ کال د سيستان حکمران عیسی نامي تر کابله پر مخ ولاړ.

د دې عصر له خورا مهمو پېښو څخه يوه هم دا ده چي په ۱۸۲هـ کال په سيستان کي يو نامتو پهلوان چي امير حمزه د عبدالله سيستاني زوی (د زو طهماسب له نسله) وو، ميدان ته راووت. دې نابغ او اتل شخصيت د خراسان د پخوانيو آزادی غوښتونکو او استقلال طلبو نوميا ليو په پيروي په سيمه کي د آزادی ولوله توده کړه او عیسی د علی زوی د هارون الرشيد حکمران ئې وشاره او پر زرنج ئې بری وموند او په عیسی پسي تر هرات او پوشنج پوري پر مخ ولاړ، خو عیسی بيرته دی د سيستان خوا ته پر شا کی، حمزه په نيمروز کي تازه قوت واخيست او بيا ئې پر نشاپور يرغل وکی او سختي جگړې ئې وکړې او په ۱۸۸هـ کال بيرته سيستان ته وگرزېد. څنگه چي د دې نيمروزي پهلوان ميدان ته راتله د عباسيانو د واکمنۍ بنسټ رپرډولی وو، او خراسانيانو او نيمروزيانو بيا د خپلواکۍ غوښتلو آسمان لړزونکي نارې پورته کړي وې، ځکه په (۱۹۳هـ = ۸۰۸ع) کال خليفه هارون الرشيد پخپله خراسان ته راغی او حمزه د دېرش زره جزار لښکر سره د نشاپور خوا ته وخوځېد، خو څنگه چي د ۱۹۳هـ کال د دوهمي خور په مياشت خليفه د خراسان په طوس کي مړ سو، حمزه د عباسيانو د وير ژرلو پاته کسانو سره جگړه و نه کړه او بيرته سيستان ته ولاړ او د بلوچستان او سند خوا ته ئې مارش وکی او په ډېرو فتوحاتو بريالی سو او په (۱۹۹هـ = ۸۱۴ع) کال له دې سفره بيرته راغی او په ۲۱۳هـ کال ووژل سو. خود د ده د مړاني او پهلوانۍ نکلونه تر ډېرو پېړيو پوري د خلکو په خولو کي ول او د ملي پهلوان په حيث پېژاند کېده او د ده په پيروي حرب د عميده زوی له بسته پاڅېد، دی د سيستان د خاش له خلکو څخه وو او تر ۹۹هـ پوري ئې د عباسي حکمرانانو سره جگړې وکړې او د آزادی غوښتلو نغری ئې تود وساته او تر هغه وروسته عباسي حاکمان سيستان ته راتله، خو حقيقي واک د آل طاهر په لاس کي

مگر د افغانستان له هغو واکمنو کورنیو څخه چې د آل عباس د خلافت په جوړښت کې ئې د ابو مسلم خراساني سره ملګري وکړه د غورد سوريانو کورنۍ وه، چې د ماهوي د هممهغه کهول پايڅوپ وو چې دمخه ئې يادونه وسوه، له دې کهاله څخه د امويانو د دورې په پای کې شنسب د خرنگ زوی د غور په غرو کې امارت درلود، او زوی ئې امير پولاد د (۱۳۰ هـ = ۷۴۷ع) په شاوخوا کې د خراسان په هڅو کې د ابو مسلم پرخوا وو، چې تفصيل به ئې د غوريانو د حالاتو په شرح کې راوړه سي.

ماخذ: طبري، البلاذري، تاريخ سيستان، طبقات ناصري، پته خزانه، يعقوبي، تاريخ براهيمه، البرامکه، انسيکلوپيډي اسلامي، ابن اثير، مروج الذهب، معجم الانساب، زين الاخبار گردیزی، افغانستان بعد از اسلام - لومړی ټوک، الکامل ابن اثير، مجمل فصیحی، ابن خلدون.

په اموي او عباسي دوره کي

د افغانستان اجتماعي او مدني احوال

لکه په تېرو فصلو کي چي مو وويل د خلفای راشدينو او امويانو په وختو کي خو خو واره د خراسان خلکو له هرات او مرو او سيستان څخه نيولې تر زابل او کابل او تخارستان پوري د عربو د سياسي واک د خپرېدو پر خلاف وبنورېدل، برهمني کابلشاهانو او رتبيلانو حتی تر هجرت وروسته د ۱۸۰ کالو په شاوخوا کي هم په کابل او زابل کي مقاومت کاوه او د بودايي او برهمني مدنيت اغېزه په کابل او زابل او تخارستان او بلخ کي پاته وه او د افغانستان د هيواد په لمرلوېديځو سيمو لکه سيستان او هرات او گوزگانان او مرو کي هم د زردشتي ثقافت نخښي ليدلي کېدلې.

خو د خلکو مقاومت که بودايي ول او که زردشتي ډېر کلک او سخت وو او د دې هيواد خلکو نه غوښته چي د نورو د اطاعت رسۍ په غاړه کي پرېږدي. د امويانو په وخت کي د خراسان مشرانو دې مقاومت ته اسلامي بڼه ورکړه. په دې معنا چي د امويانو د امپراتورۍ برخلاف ئې د آل هاشم په طرفدارۍ وسلې ته لاس واچاوه او خراسان د آل هاشم د پناه غوښتونکو ټاټوبی سو. خو دا نکته بايد هېره نه سي چي دې مقاومت که څه هم د هاشميانو د طرفدارۍ بڼه پيدا کړې وه مگر په حقيقت کي د دې خلکو د خپلواکۍ غوښتنو پر پټ حس ولاړ وو او دليل ئې دا دئ چي همدې خلکو د امويانو د امپراتورۍ بنسټ له بېخه ويوست او د عباسيانو د امپراتورۍ بنسټ هم د خراسانيانو په لاس کېښود سو او يو مسلم خراساني ابراهيم امام او سفاخ د بغداد منبر او تخت ته ورسول، خو څنگه چي ومو ليدل په خراسان کي پرله پسې ښورښتونه او اضطرابونه آرام نه سوه او خراسانيان لکه چي د امويانو سره جنګېدلي ول د آل عباس سره ئې جگړه وکړه او د خپلواکۍ د گټلو له پاره په دې هيواد کي ملي پهلوانان پيدا سوي دي او که د امويانو سره د خراسانيانو جگړې يوازي د آل هاشم په طرفدارۍ پوري

ترلي وای نو په بغداد کي د آل هاشم او عباسيانو تر استقرار وروسته بايد په دې هيواد کي د خونړيو جگړو د اور لمبې مړې سوي وای.

خو خراسانيانو او د افغانستان خلکو يو وخت له پخوانيو اديانو څخه د دفاع په نامه او بل وخت د شعوبيه په نوم او کله د آل هاشم د دوستۍ په نامه او يو زمانه بيا د خوارجو او نورو په نامه يوازي يو مقصد پر مخ بپوه چي هغه د پردۍ سلطې له منځه وړل او د خپلواکۍ گټل وه، چي وروسته ئې د آل طاهر او آل سامان او نورو محلي واکمنانو په واسطه هغه ستر مقصد لاس ته راووست.

د افغانستان د خلکو له پاره دا دوه سوه کلنۍ جگړه گټوره وه، په دې معنا چي د اسلام دين ئې د هغه د نوي ترقۍ خوښوونکي روح سره ومانه، خو د پرله پسې جهاد په نتيجه کي د محلي حکومتو خاوندان هم سوه او خراساني ثقافت ئې د اسلامي او عربي رواياتو سره گډ کي او راتلونکي وخت ته د اسلام د خپرولو او دفاع له پاره قوي او غښتلي عناصر سول. حال دا چي پخواني دينونه ئې زاړه سوي او له خرافاتو او اوهامو ډک ول او په هغه عصر کي ورځني گټه اخيستل ممکن نه وو.

په لومړيو دوه سوه هجري کلو کي د اسلام ديانت د زردشتي او بودايي او برهمني اديانو ځای په افغانستان کي ونيو او عربي ژبه هم د خپل رسم الخط سره په ټول افغانستان کي خپره سوه او تر دوه نيم سوه کالو پوري هم د افغانستان په لمر ختيځو سيمو کي د سنسکريت ژبه او رسم الخط د عربي کوفي ليک سره يو ځای موجود ول، لکه چي هغه ډبره پخوانۍ کتيبه چي په توجي (لمر ختيځ افغانستان) کي (۲۴۳ هـ = ۸۵۷ع - جمادی الاولی) پريوه ډبره لاس ته راغلې په عربي او سنسکريت دواړو ژبو ده او اوس د پېښور په موزيم کي خوندي ده.

په خراسان او هرات او سيستان کي هم پهلوي ژبي خپل ځای په همدې وخت کي دري ژبي ته پرېښوو او اسلامي علومو تفسير، حديث، رجال او سير هم په افغانستان کي رواج وموند او په زرنج او بلخ او هرات او مرو او نورو کي لويې اسلامي مدرسې منع ته راغلې او هم لوی اسلامي پوهان او نامتو زاهدان لکه امام اعظم ابو حنيفه د ثابت زوی او د زوطي نمسی (د کابل د شمال) او ابن المبارک مروزي او محمد د کرام سيستاني زوی (د کرامی مذهب مؤسس)، او ابراهيم بن طهمان باشاني (هراتي) محدث او ابو اسحق ابراهيم بن يعقوب جوزجاني محدث او ابراهيم ادهم بلخي صوفي

او ابو سليمان موسى جوزجاني حنفي فقيه او ابراهيم بن رستم مروی د بو حنیفه له ملگروڅخه او ابو داود سجستاني د مشهور سنن خاوند او ابو حاتم سهل بن محمد سیستاني محدث او ابو جعفر بلخي منجم او ابو قتیبه مروزي مؤرخ، او بشار بن برد تخارستاني عربي شاعر او علي بن الجهم خراساني عربي شاعر او نور له دې هیواده پاڅېدل او د عباسي خلافت دربار ته عجمي مدنیت، آداب او د ادارې اصول هم د خراسان خلکو لکه برمکیان او نورو یووړه او د عربي ژبي کلمات په دري ژبه گډ او دا اوسنۍ پارسي ځني جوړه سوه او په دې مځکه کي عربي او خراساني گډ مدنیت منځته راغی او یو زیات شمېر بريالي عربان د دې مځکي په لویو ښارو کي لکه هرات او زرنج او بلخ او مرو او نورو کي مېشته سول او په دې توگه د افغانستان د آریایي نژاد سره د عربي (سامي) نسل گډون او په دې هیواد کي د عربي آدابو او دود او دستور خپرېدل شروع سوه، د دې ځای پر او سپدونکو عربانو سربېره خورا ډېر عربي وسله وال عسکر هم په خراسان کي په جگړه اخته ول، چي د ابن اثیر په قول د اموي په وختو کي د قتیبه په مشرۍ نه زره د بصري خلک، لس زره د بکر له ټبره او لس زره د تمیم له قبیلې څخه او څلور زره له عبد قیسه او لس زره له ازد څخه او اووه زره د کوفې له خلکو ول، چي ټوله اووه څلوېښت زره خالص عربي نژاده لښکر او اووه زره هم موالی د حیان بنطی تر مشرۍ لاندې ول، قتیبه له وطني خلکو څخه هم تل لښکر جوړاوه، لکه چي د خراسان له خلکو څخه ئې هم له لسو څخه نیولې تر شلو زرو تنو پوري لښکر راغونډ کړی وو چي د عربي لښکرو سره ئې خدمت کاوه، او له دې څخه څرگندېږي چي په خراسان کي د عربي دولت وسله وال عسکر تر سلو زرو زیات نه ول او همدې شمېر اسلامي فتوحات په ماوراءالنهر کي د چین تر حدودو پوري رسولی ول.

په اموي او عباسي عصر کي اسلامي فتوحات د سند او عربي هند زیاترو ښارو ته رسېدلي ول، ځکه نو د هند زیاتره پیداوار لکه دواوي او عقاقیر او اودلي شیان او هندي مصنوعات د ملتان او دیبل او منصوره او ویهند او ارور (رهري) او قنډاییل (گندایوي) او قزدار (اوسنی خضدار) او د توران او د سند د ناوې د نورو ودانو ښارو له تجارتي مرکزو څخه له کشمیره نیولې د (سند) د مهران د سیند تر مجری پوري د زابل او سیستان او هرات له لاري ایران او عراق او عربي متمدنو ښارو ته لکه بغداد او دمشق او نورو ته د تجارت په توگه وړل کېده او د اصطخري او ابن حوقل په وینا د

قزدار او مکران او توران (اوسني بلوچستان) د فانیذ (سپيني شکري) تجارت په ټول خراسان او عراق کي کېده او لکه البشاري مقدسي چي وایي په توران کي د دانه داري سپيني شکري د اعلی ډول لويي کارخانې وې، همدا راز د پنجاب تجارتي کاروانونه د اوسني پښتونستان له لاري کابل او غزنه او خراسان او بخارا او ماوراء النهر ته هم تله او له هغې خوا ئې چيني مالونه هند ته وړه. د خراسان او مرو وړېښمين ټوکران د تجارت مشهور مالونه ول چي کاروانونه به ئې چين ته هم تله او د هيد په وينا دې تجارت په عباسي عصر کي بشپړه پراختيا موندلې وه، چي هندي لوبني او د خراسان وسپنه او د هند او سند عود او قرنفل او نارکيل او د سپنسو کالي او پيلان د افغانستان له لاري د عربي هيواد لمر لوېدیځو سيمو ته وړل کېده، څنگه چي په خراسان کي د اسلامي حکومت د ټينگښت په سبب امنيت ټينگ وو نو ځکه د سامانيانو په ښارو کي د چين تجارت هم زيات سو او هم له بلي خوا څنگه چي د سلطان محمود فتوحاتو د هند ارت هيواد د عربي هيوادو سره وښلاوه نو د منځنۍ آسيا د هيوادو او ټول خراسان تجارتي اوضاع هم څرگند پرمختگ وکي.

ابو زيد سیرافي وایي چي: له هندوستانه پرله پسې کاروانونه خراسان ته او له هغه ځايه هند ته ځي او راځي، د دې لويو کاروانو لار پر زابلستان ده چي له همدې ځايه قزدار او کيزکان (قلات) او مکران ته تله، او د شال (کويته) او بولان د درې او سيبی (سيوی) له لاري ئې د سند سره تجارت کاوه او د ابن اثير په قول د هرات او دلو شيانو ډېر شهرت درلود، چي په همدې سبب ئې په عربي ژبه د هراتي کالو سوداگر ته (هراء) وایه او هغه وخت چي مقریزي د مصر د مشهورو منسوجاتو د ډولو نومونه اخلي يوه ټوټه د خراساني ټوټې په نامه هم د هغو ښکلو زربفتو او مخملو او نورو ټوټو په ردیف کي يادوي او له دې څخه څرگندېږي چي په مصر کي عربي صنعتگرانو هم په همغه خراساني نامه او جنسیت د خراساني منسوجاتو تقلید کاوه.

د جوزجاني په قول: بلهاري هم د هند له تجارتي مرکزو څخه وو، چي هلته د هند او خراسان سوداگر او سپدل او د مشکو سوداگري ئې مشهوره وه او همدا راز جلوت او بلوت او لمغان او دينور او ويهند د هند او خراسان تجارتي مرکزونه ول، چي د لومړي ياد سوي ښار تجارتي مالونه گنی (نیشکر) او غوايي او پسونه او د وروستي ياد سوي ښار تجارتي مالونه مشک او مرغلي او گران قيمته کالي ول.

خو د حدودالعالم د مؤلف جوزجاني په قول خراسان يو ودان او د نعمتو ډك ملك وو چي د سرو او سپينو زرو او جواهرو كانونه پكښې ول او د اسانو او جامو او پپروژو او داروگانو او ورېښمو او مالوچو د پيدا كېدو ځاى او تجارتي لوى مركز ئې نيشاپور وو، خو د خراسان د ښارو نامتو پيداوار دا ول: له هراته كرباس او شيرخشت او د وښا، له مالن څخه طايښي وڅكي (مويز)، له كروڅه كشمش، له مرو څخه اعلى مالوچ (پښه) او قزوين جامونه او سرکه، له گوزگانان څخه ښه آسان او كراستي او د آس تانگونه او زيلو او پلاس، له تالقانه وڅكي او كراسته، له كندرمه كراسته، له بلخه ترنج او نارنج او گنى (نیشکر) او نيلوفر، له تخارستانه پسونه او غله او راز راز مېوې، له سمنگانه (اوسني ايبكه) وڅكي او مېوه، له بنجهيره (اوسني پنجشېره) سره زرا او سپين زر، له غوره پرده او زغره او ډال او ښه وسله، له سيستانه فرشونه او زيلو او خرما او انكوزه، له بسته (د هند لوى تجارتي مركز) وچي مېوې او خمتا (كرباس) او صابون، له درغشه (زميندور) زعفران، له بدخشانه سپين زرا او سره زرا او بيجاده او لاجورد.

الماني فون كيرمر وايي چي: د شبرقان (اوسنى شبورغان) توري د عباسيانو په هيواد كې ډېري مشهورې وې او د هندي تورو (مهند) تجارت هم له دې لاري كېده، د تالقان كراستي او نور د اوارېدو وړين شيانو او قاليڼو شهرت درلود او د هغه ځاى تاوده او دلي شيان په تېره بيا چوڅه او پټو ډېر مستعمل ول، هغه لوى ښارونه چي په خراسان او سيستان او زابل كې د تجارت مركزونه ول د دې هيواد د كرهڼي او تجارت او صنعت پر پرمختگ دلالت كوي.

تر كمه ځايه چي د تاريخ له پاڼو څرگندېږي د بغداد اموي او د آل عباس دولت له دې سيمو څخه دا لاندي عايدات د خراج، جزيې، زكاة، د غنايمو د خمس او د دولتي مخكو د عايداتو او عشور په نامه درلودل:

د جهشياري او ابن خلدون په قول:

له خراسانه: (۲۸۰۰۰۰۰) درهمه، (۲۰۰۰) د زرو ټوټې، (۴۰۰۰) غاټري، (۱۰۰۰)

مريان، (۲۰۰۰۰) كالي، (۳۰۰۰۰) رطله هريره.

له سيستانه: (۴۰۰۰۰۰۰) درهمه، (۳۰۰) كالي، (۲۰) زره رطله فانيذ (سپينه

شكره).

له توران او مكران څخه: (۴۰۰۰۰۰۰) درهمه، خو د قدامه بن جعفر په قول د روغي

په وخت کي د عباسي دولت عايدات په دې توگه ول:

له خراسانه: (۳۷۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له سيستانه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

له توران او مکران څخه: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه. خو د سيستان د تاريخ مؤلف تر

اسلام وروسته د سيستان عمل د پخوانۍ روغي په اساس داسي ليکي:

د سيستان له کورتانو: بست، رخد، کابل، زابل، نوزاد، زمينداور، اسفزار،

خجستان، زرزر درهمه (يو ميليون).

د خراسان عمل د اسلام د حد تر پايه د ۲۰۰ هـ په شاوخوا کي: اته دېرش ميليونه

درهمه.

بيا همدا مؤلف د سيستان د خراج په شرح کي وايي چي: د سيستان ټوله ماليه

(۵۳۹۷۰۰۰) درهمه دي، چي له هغې جملې څخه (۸۵۰۰۰) درهمه خالص عايدات او

جزيه، او پاته (۵۳۱۲۰۰۰) درهمه د خراج ډولونه دي.

خو ابن خرداذبه د (۲۳۲ هـ) په شاوخوا کي له معتبرو رسمي اسنادو څخه مهم

معلومات راټول کړي دي چي د خلافت اداري او مالياتي نظام همغه وو، چي په

خراسان کي تر اسلام دمخه رواج درلود.

د طلا پيسې دینار وې، چي ۲۵، ۴ طلايې درلوده او د سپينو زرو پيسې درهم

وې چي ۹۷، ۲ سپين زر ئې درلوده. په جنسي مالياتو کي کيلي رواج وو، چي کر (د

لومړي توري په پېښ) ئې ورته ويل او د شپږ خروارو سره برابر وو.

ابن خرداذبه د خلافت د شرقي محکو حاصلات داسي ليکي:

سيستان: (۶۷۷۶۰۰۰) درهمه.

رخج او زابلستان او زمينداور تر تخارستان پوري (۱۴۷۰۰۰) درهمه.

سرخس: (۳۰۷۴۰۰) درهمه.

مرو شاهجان: (۱۱۴۷۰۰۰) درهمه.

مرو رود: (۴۲۰۴۰۰) درهمه.

بادغيس: (۴۴۰۰۰۰) درهمه.

هرات او اسفزار او کنج رستاق: (۱۱۵۹۰۰۰) درهمه.

پوشنگ: (۵۵۹۳۵۰) درهمه.

۱۷۵

تالقان د مروالروډ او بلخ ترمنځ: (۲۱۳۰۰) درهمه.

غرجستان د هرات او مرو رود او غزنه ترمنځ:

(۱۰۰۰۰۰) درهمه او دوه زره پسونه.

د تخارستان سيمي د بلخ او جيحون ترمنځ:

زم: (۱۰۶۶۰۰) درهمه.

فارياب: (۵۵۰۰۰) درهمه.

قبروغن (قته غن؟): (۴۰۰۰) درهمه.

کوزگانان: (۱۵۴۰۰۰) درهمه.

بونده: (۲۰۰۰) درهمه.

برمخان او بنجار: (۲۰۶۵۰۰) درهمه.

ختلان او بلخ او غرونه ئي: (۱۹۳۳۰۰) درهمه.

مندجان: (۲۰۰۰) درهمه.

خلم: (۱۲۳۰۰) درهمه.

روب او سمنگان: (۱۲۶۰۰) درهمه.

باميان: (۵۰۰۰) درهمه.

کابل: (۲۰۰۰۵۰۰) درهمه نغد او دوه زره مينځي د شپږ سوه زرو درهمو په

قيمت).

ريوشاران: (۱۰۰۰۰) درهمه.

مکران: (۱۰۰۰۰۰۰) درهمه.

شغنان: (۴۰۰۰۰) درهمه.

وخان: (۲۰۰۰۰) درهمه.

کست (خوست): (۱۰۰۰۰) درهمه.

اخرون: (۳۲۰۰۰) درهمه.

په دې عايداتو کي هغه پيسې چي له جزيې څخه لاس ته ورتلې له هندوانو او بې له اسلامه د نورو آسماني اديانو له خاوندانو څخه اخیستلي کېدې، او د امام ابو یوسف رحمۃ اللہ علیہ په قول په خراسان کي د هریوه سړي پر سر درې دیناره ټاکل سوي ول، چي بېوزلي او غریبان پکښې شامل نه ول او دا مبلغ د اموي عبدالملک په وختو کي ټاکل سوی

وو، خو د خراج په ډول کي د مقرزي په قول په اموي عصر کي له تاکستاني يو جريب
څخه لس درهمه او له نخلستان څخه اته درهمه او د گنيو (نیشکر) له کښت څخه شپږ
درهمه او له مېوه لرونکي مځکي څخه پنځه درهمه او د غنمو د کښت له مځکو څخه
څلور درهمه او د اوريشو له مځکي څخه دوه درهمه اخیستل کېدل.

اوس موږ له پورتنیو تاریخي کتنو څخه یوه نتیجه راباسو، او هغه دا چې د
خراسان له مځکو څخه له نیشاپوره نیولي د سند تر سینده او له جیحونه تر بحیره عرب
پوري د عربي دولت ټوله مالي عواید د قدامه او د سیستان د تاریخ د نامعلوم مؤلف په
قول د ۴۴ ملیونو درهمو په شاوخوا کي او د ابن خرداذبه په قول د ۴۵ ملیونو درهمو په
شاوخوا کي ول او که د مقرزي د قول په اساس د هرو لسو درهمو وزن له ۶ څخه تر ۷
مثقالو پوري سپین زر وگڼو او هر مثقال پنځه افغانۍ قیمت ولري نو ټوله به ۲۲۵
ملیونو افغانیو په شاوخوا کي وگڼل سي.

د عربي دولتو د مالي درامد په باب کي راز راز معلومات سته، خو د مصارفو
څخه ئي خبر نه یو، یوازي د سیستان د تاریخ نامعلومه مؤلف په سیستان کي د دولت د
مصارفو یو دقیق فهرست لیکلی دی چې له هغه څخه په هغه وخت کي د حکومت د
مصارفو ډولونه او اندازه معلومېدای سي، او موږ هغه راوړو څو چې د عربي حکومت
د ولایاتو په یوه ولایت کي د دولتي عوایدو او مصارفو څه نه څه یوه کوچنۍ موازنه د
اوسني عصر د مروجو بودجو پر اساس لاس ته راسي:

نوموړی مؤلف د سیستان د خراج عمل د (۵۳۹۷۰۰۰) درهمو په شاوخوا کي
لیکي او مصارف ئي داسي بیانوي:

خاص د سلطان له پاره: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه.

د تیموق؟ جوړول: (۲۰۰۰۰۰۰) درهمه (بنایي چې د هلمند درود بند وي).

د باړې جوړول: (۱۲۰۰۰) درهمه (د ښار د کلا جوړول مقصد دي).

د نورو کلاوو جوړول: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د بندیانو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

په جامع جومات کي د روژې مصارف: (۳۰۰۰۰) درهمه (هر قاري او د مسجد

خادم ته د روژې په میاشت ۲۰ درهمه).

د مؤذنانو له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

په هر كال كي د سلو مريانو آزادول: (۵۰۰ درهمه).

د روغتون له پاره: (۱۰۰۰۰) درهمه.

د بندو تپل: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د شرط (پوليس) له پاره: (۲۵۰۰۰) درهمه.

د خراج د بندار (د ماليي رئيس) او د هغه د منشيانو له پاره: (۵۰۰۰۰) درهمه.

د صاحب مظالم (عدليه) له پاره: (۲۰۰۰۰) درهمه.

د ريگو او شگو د تپلو له پاره: (۳۰۰۰۰) درهمه.

پرت (د رودو د خاورين بند له پاره): (۵۰۰۰۰) درهمه.

د هلمند د پلو، لارو او کښتو د ويالو له پاره (۳۰۰۰۰) درهمه.

پر پورتنيو ټاکل سوو مصارفو سربيره د سيستان د تاريخ مؤلف دا اشاره هم کوي چي نور پاته عايدات ئي د ابناء سبيل او ضعيفانو او غريبانو د کالو او نفقي او نورو هغو مصارفو له پاره سپمول او ساتل چي د والي په اختيار ول.

سربيره پر هغو سکو چي په اموي او عباسي دولتو كي د خلفاوو په نامه په ټولو اسلامي ولاياتو كي وهلي کېدلې په خراسان كي د سند تر سينده د پخوانيو غير اسلامي دولتو ځيني سکې هم رايجي وې او کله هم د گندهارا او پنجاب او باختري د ساساني پاچهانو يا بودايي شاهانو پر پخوانيو سکو د خليفه نوم او کلمه طيبه هم وهل کېده.

د خلافت واليان چي خراسان ته راتله دوی حق درلود چي په خپل نامه سکه ووهي. لکه حميد د قحبه زوی (د ۱۵۱ هـ په شاوخوا كي) او عبدالملک د يزيد زوی (د ۱۵۹ هـ په شاوخوا كي) او جعفر د محمد زوی (د ۱۷۱ هـ په شاوخوا كي)، او علي د عیسی زوی (د ۱۸۰ هـ په شاوخوا كي) او هرثمه د اعين زوی (د ۱۹۱ هـ په شاوخوا كي) او غسان د عباد زوی (د ۲۰۲ هـ په شاوخوا كي).

د بغداد د عباسيانو د وخت هغه واليان ول چي په نيشاپور كي ئي په خپلو نومو سکې وهلي دي، چي نومونه ئي سته او هم ابو مسلم خراساني د (۱۳۲ هـ په حدودو كي) د ابو مسلم عبدالرحمن بن مسلم په نامه په مرو كي سکه وهلي ده چي تر اوسه سته.

د اسلامي لښکرو د فتوحاتو سره سم طبعاً د عربي دولت سکې په ټولو مفتوحه هيوادو كي رواج سوې او لکه مقريزي چي ليکي په اسلامي عصر كي حضرت عمر

فاورق ﷺ د لومړي ځل له پاره د (ساساني) کسروي درهمو په وزن او شکل او صورت سکې خپرې کړې او پر هغو باندې ئې لاله الا الله وحده و محمد رسول الله وليکه، د دې درهمو وزن هر لس درهمه شپږ مثقاله سپين زراو حضرت عثمان ﷺ پر هغو باندې الله اکبر وليکه، د امير معاويه په وخت کې زياد د ابو سفیان زوی په بصره او کوفه کې داسې درهمونه رواج کړل چې هرو لسو درهمو ئې اووه مثقاله سپين زرو وزن درلود او پر هغه سکه چې په دمشق کې د امير معاويه له خوا وهلې سوې د داسې انسان بڼه لیده کېږي چې توره ئې په غاړه ده، په اموي عصر کې مصعب د زبير زوی هم په عراق کې د اموي درهمو پر اساس سکه ووهله او عبدالملک اموي هم په عراق کې د حجاج په ذريعه مصورو درهمونو رواج درلود چې د هر درهم وزن شپږ دانگ (دوانيق) وو او پر هغو باندې ئې قل هو الله احد هم ليکلې وه.

تر (۲۰۰هـ) وروسته په خراسان کې د دې ځای د داخلي پاچهانو سلسله منځ ته راغله، او د خراسان پاچهانو لکه طاهريانو او سامانيانو او صفاريانو او غزنويانو چې د عباسي خليفه گانو معاصران ول، يوه په نشاپور، طوس، هرات، زرنج، بست، غزنه، بخارا، سمرقند، مرو، بلخ، ري او د خپلو هيوادو په نورو ښارو کې دارالضرب درلود او د سپينو او سرو زرو سکې ئې په کوفي رسم الخط رواج کړي وې چې د پاچا او خليفه دواړه نومونه ورباندې وهل کېده، د سلطان محمود ځيني سکې د سنسکریت په رسم الخط وهلې سوي دي او ښايي چې دا سکې د هند په هغو ښارو کې وهلې سوي وي چې سلطان محمود فتح کړي ول.

د اصطخري او ابن حوقل په وينا د افغانستان په لمړختيځو سيمو کې تر سنده پورې يوه سکه د قنهرې قنهریات (گندهاري) په نامه وه چې د کابل او راولپنډۍ تر منځ (گندهارا) ته منسوبه وه او اسماعيليه او لوديه حکمرانانو په ملتان کې وهلې وه، دا سکه د عراقي پنځو درهمو سره برابره وه، او همدا شان د خالصو سرو زرو سکه د هندي درو درهمو سره مساوي وه.

لکه مقدسي چې اشاره کوي په منصوره او ملتان او کندهار او توران کې د (من) تول د مکي منه سره يو وو او بلې پيمانې ته ئې (کيجي) ويل چې په کيج او توران کې ئې تول د څلوېښتو منو سره برابر وو.

خو د اموي هيواد سياسي وېش داسې وو چې: د خراسان او ماوراء النهر ټولو

مفتوحه مٺڪو تر ڪابل او پنجاب او سنڌه په عراق عجم پوري اره درلوده، او د عراق د والي له خوا دوه تنه غلامان را استول ڪېده چي د يوه مرڪز د خراسان له پاره مرو او بل مرڪز د ڪابل او پنجاب او سنڌ له پاره وو، خو دې وېش په عباسي دوره كي چي په افغانستان كي اسلامي فتوحات پراخ سوه تغيير وموند او پر شو نورو مهمو او اساسي ولايتو وويشل سو: لومړي د خراسان ولايت چي له مرو او هرات څخه تر بلخ او تخارستان پوري پروت وو (۳۹- د خراسان نقشه دي وكتله سي).

دوهم د سجستان ولايت چي تر ڪابله پوري رسېده.

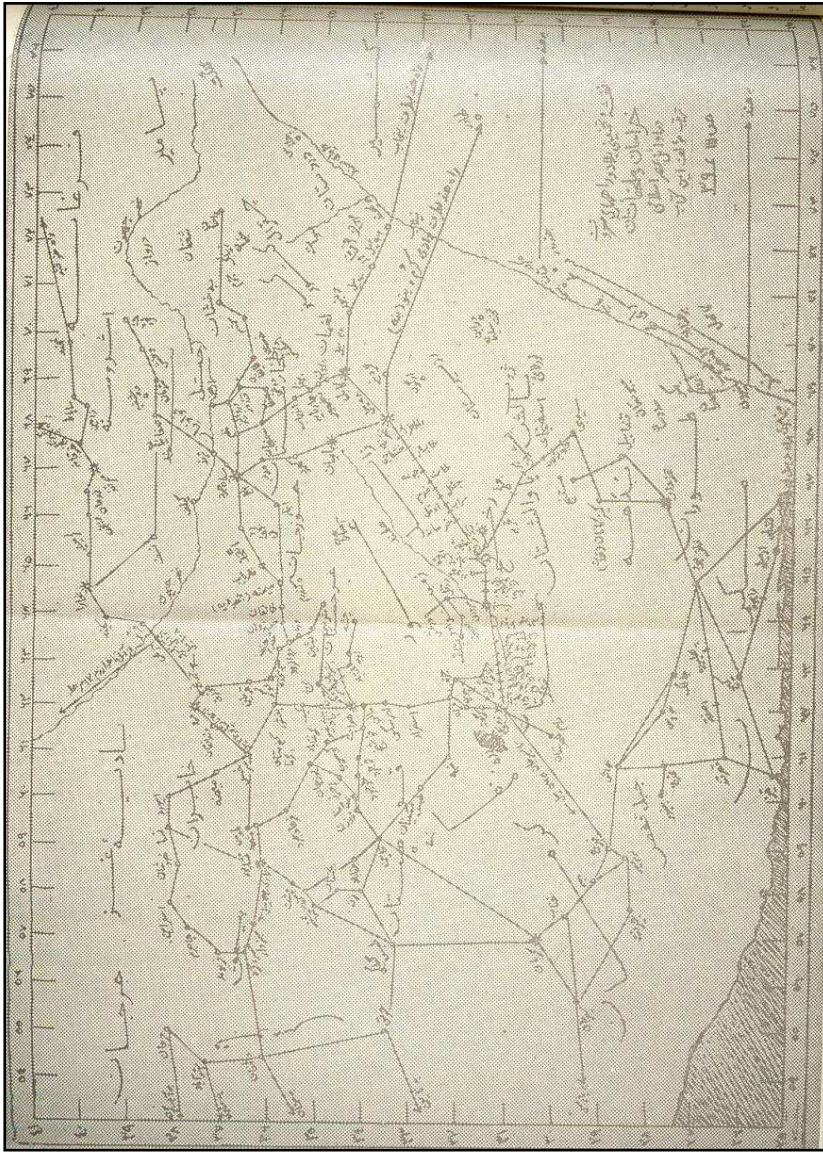
درېم د توران ولايت چي تر مكران او سنڌ پوري رسېده او په دې ولايتو كي مالي نظام او د ماليو د اخیستلو دفترونه د هغه وخت د خاصو اداري اصطلاحاتو سره موجود ول او خوارزمي په دې باب كي يوه گټوره شرح ليكلې ده او د مٺڪو خراج ټي هم پر درې ډوله:

لومړي محاسبه (نغدي يا جنسي).

دوهم مقاسمه (پر پيداوار ماليه).

درېم مقاطعه (هغه ماليه چي د حكومت او جاگيردار تر منځ ټاكله ڪېده) حكومت ته ورکاوه او په ټولو ولايتو كي د خراج (مالياتو) او بريد (پوسته) او جېوش (عسکر) او نفقاتو دېوانونه او رسايل (مكاتبات) او صدقات او مصادرات او اوقاف او رواب (تنخواه) شرط (پيولس)، قضا (عدل) او نور موجود ول او د ابن خلدون په قول كاتب مهمه عهده درلوده چي د عربي حكمدارانو خاص باوري سپري او صاحب السروو او څو تنه ټي په يوه وخت كي دې كار ته گومارل، رسمي فرمانونه او اسناد ټول د كاتبانو له خوا ليكل ڪېده او استول ڪېده او هغه كار چي نن ټي وزير او سكرتري كوي هغه وخت كاتبانو ته سپارل ڪېده، تر كاتب وروسته حاجب د وزير دربار وظيفه درلودله، چي زياتي چاري د حاجب په واسطه اجرا ڪېدلې، او عساكر چي د ديوان الجند يا ديوان الجيش له خوا اداره ڪېدل عموماً د الفرسان (سپاره) او الرجاله (پلي) پر ټولگيو وېشلي سوي او وسله ټي توري، زغره، خول، نېزه، غشي، لېنډي، منجنيق، دبابه او ضبور (يو ډول ټانك) ول، د عسكرو كالي كمييس او لنډو پرتوگ او خپلي. (لكه د غرو د پښتنو كالي) ول او د لښكر كتارونه پر پنځه ډوله ول:

لومړي قلب (منځ): چي په هغه كي لوي مشر او قايد وو.

۳۹- لمبر نقشه

دوهم میمنه (نبی خوا).

دریم میسره (کینه خوا).

خلرم کتیبه یا مقدمه (دمخه خوا) له بریالیو سپرو .

پنځم ساقه تر لښکر وروسته او د لښکر و مشران هم زیاتره عربان ول.

خود قضا نظام:

په اموي عصر کي داسي وو، چي:

د صحابه وو او تابعينو، عالمان او صالحان د خليفه له حضوره او يا د ولايت د حکمرانانو له خوا په مهمو ښارو او مرکزو کي د قاضيانو په حيث مقررېدل او دې قاضيانو د قرآن او سنت او اجماع او قياس يعني د څلورگونو ادله وو سره سم د خلکو تر منځ شخړې حلولې او په خپل اجتهاد کي آزاد او د شريعت د احکامو په نافذولو کي د اميرانو د سياست له اغېزې څخه خپلواک ول او د خليفه عمر بن عبدالعزیز رضي الله عنه په قول ئې دا پنځه صفات (پوهه، بې تمه والی، زغم [حلم]، په آئيمه پسي اقتدا او د پوهي او رايي د خاوند سره گډون) درلود او پر مدونو سچلو ئې د قضا فيصلې ليکلې او ځينو قاضيانو د حکومت تنخا نه اخیستله او هغه چا چي اخیستله د کاله تر زرو دینارو او د میاشتي تر لسو دیناور پوري رسېدل. همدا راز د امر معروف او نهی منکر او د تول او وزن او د بازار د معاملو د نگرانی. او د دیني احکامو د تبلیغ له پاره محتسبان مقررول او په تېره بیا عربي پوهان او د امت صالحان د اسلام د دین د تبلیغ له پاره د خراسان مفتوحه هیوادو او په هغو پوري تړلو سیمو ته راتله، لکه چي د ۴۷هـ په شاوخوا کي ربیع الحارثي عربي حکمران په سیستان او زابلستان کي د حسن بصري (د خپل وخت د لوی عالم) په مرسته اسلامي قوانین نافذ کړي ول.

ماخذونه:

حدود العالم، د السیایي تاریخ الاسلام - عربي - درې ټوکه، البشاري اصطخري، د البلاذري فتوح، کتاب الوزراء والکتاب، د ابن خلدون مقدمه، د سیرافي سفرنامه، د اموي عصر د تجارت تاریخ، ابن حوقل، حضارة الاسلام کتاب الخراج ابن قدامه، کتاب الهند والسند، د امیر علي مختصر تاریخ عرب، فتوحات عرب در آسیای میانه، الکامل ابن اثیر، تاریخ ادبیات فارسی د صفا، د ابن ندیم الفهرست، د پېښور د

موزیم کتیبی، تاریخ سیستان، تاریخ تمدن ایران ساسانی د نفیسی، د امام ابو یوسف کتاب الخراج، د خلفا و په عصر کي د مشرق تهذیب (اردو)، معجم الانساب زمباور، طبقات ناصری، مفاتیح العلوم، تاریخ التمدن الاسلامی د جرجی زیدان، تهذیب و تمدن اسلامی - درې ټوکه - اردو، نفوذ الاسلامیه د مقریزی، شرق در تحت اداره خلافت، تاریخ عرب د حتی، د گوستا و لوبون تاریخ تمدن عرب.

اسلامي خپلواکه دوره

طاهريان

(۲۰۵-۲۵۹هـ)

د دې کهول لومړی سپری طاهر د حسين زوی د مصعب نمسی د رزيق کړوسی او د ماهان کوسی دئ چي د پوښنگ (د هرات لمر لوېدو خوا ته نننی زنده جان) له مقتدرو کورنیو څخه وو. مصعب د رزيق زوی د بلاغت او ادب له نامتو پوهانو څخه تېر سوی چي د عباسيانو په وخت کي د پوښنگ حاکم وو او تر هغه وروسته ئې زوی حسين ته د (۱۸۰هـ = ۷۹۶ع) په شاوخوا کي د پوښنج حکومت ورسېد، حسين چي په ۱۵۹هـ کال په پوښنج کي زېږېدلی وو او د آل عباس له درباره د شام او بغداد حکمراني هم ورسپارل سوې وه په ۱۹۹هـ کال مړ سو او د ده زوی طاهر د خراسان له آزادي غوښتونکو زېورانو څخه منځته راغی او په اسلامي خراسان کي ئې د لومړي ملي حکومت بنسټ کېښېوو او د خپلواکۍ د لاري د هغو تېرو فداکارانو ستر مقصد د همدې ننگيالي په پراڼه سرته ورسېد چي دوه سوه کاله ئې د دې ستر مقصد له پاره زيار وويوست، په دې تفصيل:

د هارون الرشيد تر مړيني وروسته د ده د دوو زامنو امين او مامون تر منځ اختلاف پيدا سو او امين چي په بغداد کي خليفه سوی وو علي د ماهان زوی ئې د ۶۰ زرو تنو لښکرو سره د خپل ورور جنګ ته واستاوه (۱۹۸هـ)، مګر مامون چي په خراسان کي وو څلور خراساني لښکر د همدې طاهر پوښنجي په مشرۍ ولېږل او د بغداد د لښکر مشر علي د طاهر په لاس ووژل سو او د امين لښکر ماته وکړه، طاهر پر بغداد يرغل وکړ او د امين سر ئې پرې کړی او مامون ئې د بغداد پر تخت کېښناوه او ستر برم ئې وموند، چي د دې خدمتو په عوض کي لومړی د شام حکومت او د بغداد کوتوالي

وروسپار له سوه او بيا د خراسان حکمراني د ذواليمنين د لقب سره ورکړه سوه (۱۹۹ هـ = ۸۱۴ م).

طاهر چي خراسان ته راوړسېد لومړی ئې د خراسان د مرکزيت په ټينگښت او د ادارې په يووالي کي زيار ويوست او په دوو درو کالو کي ئې کرمان، سيستان، هرات، نشاپور، مرو، جوزجان، بلخ او تخارستان په خپل مرکز پوري وتړل او له دې مهمو فتوحاتو څخه تر (۲۰۵ هـ = ۸۲۰ ع) پوري فارغه سو او د خپلواکۍ نقشه ئې طرح کړه او خراسانيانو ته ئې د زاره برم نکلوته وکړه، وروسته تر هغه چي د ولاياتو له مرکز څخه ډاډه سو او د خراسان خلک ئې پر ځان راټول کړه د (۲۰۷ هـ = ۸۲۲ ع) کال د څلرمي خور پر ۲۴ د جمعي په ورځ ئې د خراسان د خپلواکۍ اعلان وکړ او د جمعي په خطبه کي ئې د مامون نوم ياد نه کړی.

دا تاريخي ورځ د خراسان په تاريخ کي لومړی ورځ ده چي د آزادۍ گټلو په لار کي د دې سيمي د خلکو د دوو پېړيو تر زيار وروسته د دوی آرزو تر سره سوه او په خراسان کي د ملي حکومت لومړی بنسټ د طاهر پوښنجي په لاس کښېښوو سو خو له بده مرغه د زپوراو آزادي غوښتونکی طاهر په همدې شپه وفات سو او د ده زوی طلحه چي يو فاضل سړی او د پلار له خوا د سيستان امارت ورسپارل سوی وو د پلار د خپلواکۍ پر مسند کښېښوست او شپږ کاله ئې په عدالت حکومت وکړ او خلک ئې وروزل او د بغداد د خلافت دربار هم د ده حکومت په رسميت وپېژاند او د خراسان د خپلواکۍ غوښتونکو خلکو له هيجان څخه وپېرېد.

طلحه په (۲۱۳ هـ = ۸۲۸ ع) کال په سيستان کي د خارجي حمزه سره ونښت خو په همدې کال دا فاضل، متدين او عادل امير مړ سو او ورور ئې عبدالله د طاهر زوی (په ۱۸۲ هـ کي زېږېدلی) چي څه موده په شام او مصر کي حکمران وو او تر هغه وروسته ئې د بغداد د دربار له خوا په پارس کي د بابک خرمي پر خلاف جنگېده، امير سو او د بغداد دربار دی رسماً د خراسان امير وپېژاند، د عبدالله روابط د بغداد د دربار سره ډېر صميمانه ول او تل د خلافت د دښمنانو سره جنگېده او د عربي دولت خطرناک عناصر ئې له منځه يووړه. لکه په (۲۱۹ هـ = ۸۳۴ ع) کال چي ئې په تالقان کي امام زاده محمد د قاسم زوی بندي کړ او خليفه ته ئې واستاوه او په (۲۲۴ هـ = ۸۳۵ ع) کي ئې مازيار د قارن زوی د طبرستان حکمران ته د خلافت په طرفدارۍ ماته ورکړه او د ده حکمدارانو

په سیستان کې شو واره د هغه ولایت نورو نښونه آرام کړه. عبدالله او وه لس کاله پر ټول خراسان او د افغانستان پر لمر لوېدیځو سیمو حکومت وکړ او په ۲۳۰هـ = ۸۴۴ع کال مړ سو. دی هم اديب او عالم او عمران خوښوونکی پاچا وو او د ده په وختو کې په (۲۲۴هـ = ۸۳۸ع) کال په خراسان کې خورا مدهشه زلزله وسوه او په (۲۲۰هـ = ۸۳۵ع) کال په سیستان کې سخته وچ کالي راغله او د هلمند اوبه وچي سوي وې.

تر عبدالله وروسته ئې زوی دوهم طاهر تر ۱۸ کالو پوري حکومت وکړ، د ده په وخت کې د سیستان خلک د صالح د نضر زوی او یعقوب لیث په مشرۍ پورته سول او د آل صفار د امارت بنسټ کېښوونو سو، په دې معنا چې د طاهر له خوا ابراهیم د حنین زوی د سیستان حکمران وو، ابراهیم خپل نا امله زوی احمد نامی د بست والي وټاکه، احمد د عثمان بن نصر او احمد بستي او بشار بستي سره چې د هغه ولایت نامتو کسان ول وښت، د بست او سیستان خلکو له طاهریانو څخه مخ وگرزوه، او په ۲۳۸هـ کال ئې په بست کې د صالح سره بیعت وکړ او په دې بحران او فتور کې یعقوب لیث صفاري قوت وموند او په (۲۴۶هـ = ۸۶۰ع) کال ئې سیستان د طاهر له واکمنۍ څخه ویوست او پخپله طاهر په (۲۴۸هـ = ۸۶۲ع) کال مړ سو.

د طاهریانو کهول د بغداد د خلافت د مرکز سره دوستانه روابط ساتل او د دوی درباري او ادبي ژبه عربي وه او په افغانستان کې ئې د زردشتي دین د پایڅوړ پر خلاف زیار ویوست، لکه په (۲۱۳هـ = ۸۲۸ع) کال چې عبدالله زردشتي کتابونه وسوځل، دا دي د افغانستان د طاهریانو نومونه:

۱. طاهر د حسین پوشنې زوی (۲۰۵-۲۰۷هـ)*
۲. طلحه د طاهر زوی (۲۰۷-۲۱۳هـ)*
۳. عبدالله د طاهر زوی (۲۱۳-۲۳۰هـ)*
۴. دوهم طاهر د عبدالله زوی (۲۳۰-۲۴۸هـ)*
۵. محمد د دوهم طاهر زوی (۲۴۸-۲۵۹هـ)
۶. دریم طاهر محمد (۲۹۵هـ)

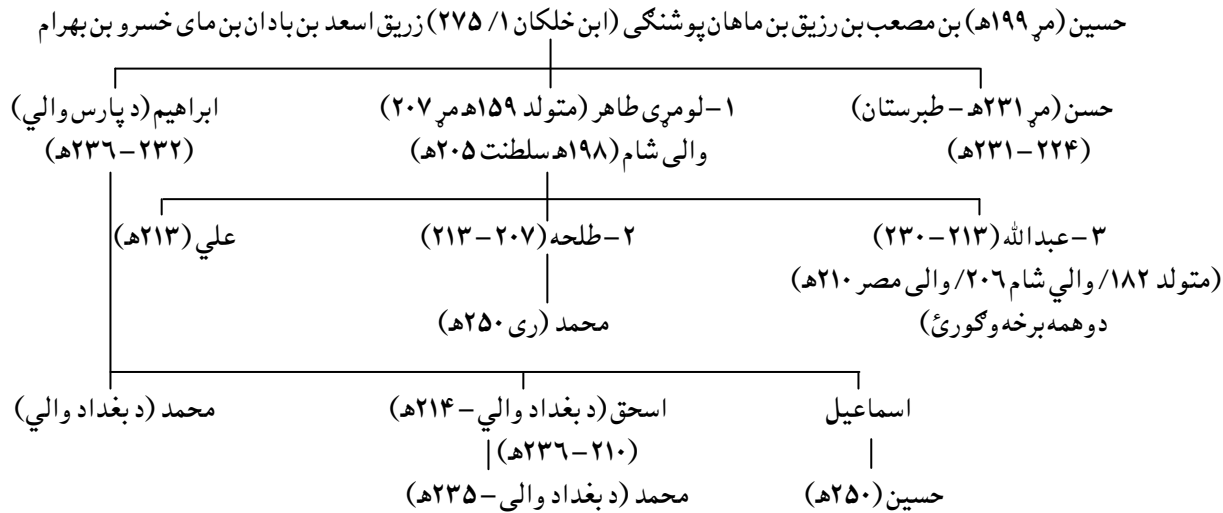
نوټ:

- الف: د طاهریانو د ټول کهول شجره د دې مخ مخامخ ته ۴۰ لمبر ده.
- ب: * دا نڅښه دهغو پاچهانو د نومو سره ایښوولې سوې ده چې سکې ئې سته.

مأخذونه:

طبري، زين الاخبار، تاريخ سيستان، روضة الصفا، ابن اثير، طبقات نصري،
تاريخ ايران دوره طاهريان، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب زمباور، تاريخ
ادبيات ايران د دوكتور صفا، تاريخ اجتماعي ايران، تاريخ ادبيات فارسي د سعيد
نفيسي.

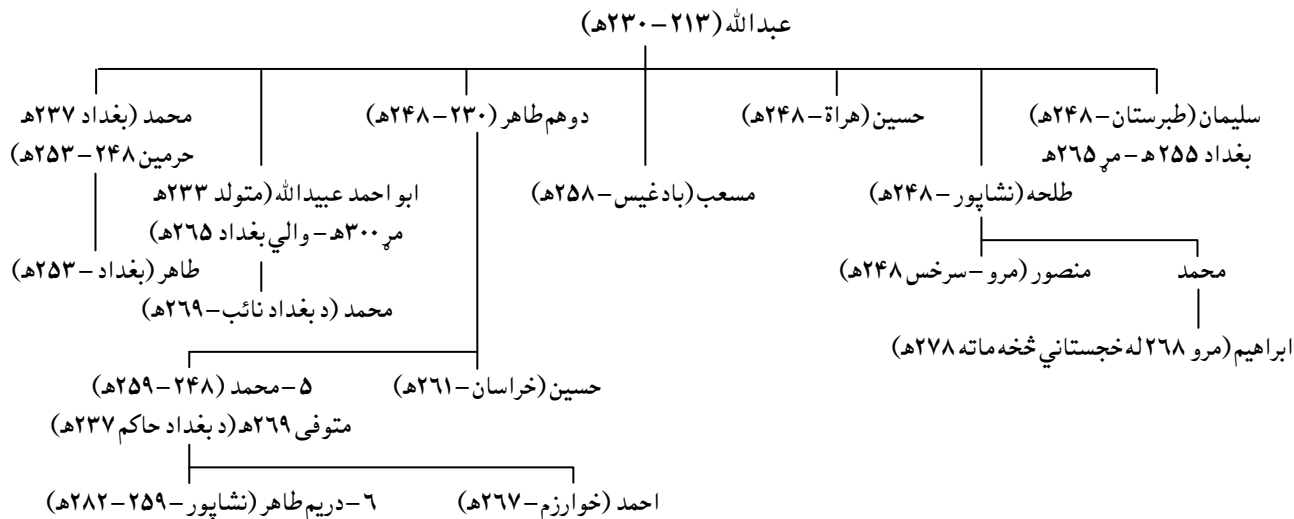
لومړۍ برخه **طاھریان پوشنګي (۲۰۵ - ۲۵۹ هـ)** ۴۰ - لمبر

دوهمه برخه

طاهريان پوشنگي (۲۰۵-۲۵۹هـ)

۴۰- لمبر

مأخذونه: طبري، ابن اثير، د اسلام دائرة المعارف، ابن خلكان.

طبقات نصري، دول اسلاميه: ۱۷۲، معجم الانساب، زامباور: ۲/ ۳۰۰.

صفاریان

(۲۴۷-۳۹۳هـ)

د امویانو او عباسیانو په وختو کي سیستان تل د سیاسي هیجانو مرکز وو او په تیره بیا د خوارجو فرقي په دې ولایت کي مرکز نیولی وو او د عیارانو (د فتوت د خاوندانو) ډلي چي د نننیو سیاسي او اجتماعي پارټیو په شان یوه ډله وه، هم په سیستان کي قوت وموند، له دې ډلي څخه یو سیستاني مېړه چي د لیث زوی یعقوب وو او د سیستان د قرنبن په کلي کي زېږېدلی منخته راووت او د خپل ورور عمرو لیث سره د سیستان د حکمران صالح د نصر د زوی په خدمت کي داخل سو او د درهم بن نصر سره (د ابن خلکان په قول درهم د حسین زوی د مطوعه زعیم) چي د صالح له خوا د سیستان حکمدار وو، سپه سالار وو، یعقوب زپور او داعیه طلبه سړی وو او غوښته ئې په خراسان او سیستان کي یو غښتلی حکومت جوړ کي، ځکه چي په دې وخت کي طاهریان کمزوري سوي ول او د بغداد د مقتدر خلافت سره ئې د مقاومت توان نه درلود. هغه وو چي یعقوب د (۲۴۷هـ = ۸۶۱ع) کال د محرمي په ۲۵ د دوشنبې په ورځ د خپلو وسله والو عیارانو په مرسته درهم بن نصر او خوارجو ته ماته ورکړه او د سیستان له خلکو ئې بیعت واخیست، صالح له زاول شاه رتبیل څخه مرسته وغوښته خو یعقوب رتبیل وواژه او بست ئې ونيو، په دې جگړه کي شپږ زره تنه ووژل سوه او دېرش زره بندیان او خورا ډېر بیلابیل او زیات غنیمت مالونه د یعقوب لاس ته ورغلل، صالح د نصر زوی د والشتان (د کندهار د شمال) خواته پرشاسو، او زابل ته ئې پناه یووړه، خو په پای کي د یعقوب لاس ته ورغی او په بندیخانه کي ووژل سو. په دې جگړه کي د رتبیل ورور او خپلوان د بندیانو په توگه سیستان ته بوتلل سوه (۲۵۱هـ = ۸۶۵ع) او په همدې کال کي ئې عمار خارجی د سیستان په نیشک کي قلع کي او په ۲۵۲هـ کي صالح بن حجر د رتبیل د کاکا زوی د رخج په کوهژ (کوهک) کي یاغي سو، یعقوب هغه تر ۲۵۳هـ پوري وواژه او په همدې کال ئې والشتان او زمینداورا او بست هم تصفیه کړه او

د تګین آباد (اوسني کندهار ته نژدې) امیر ئې وواهه او تر هغه وروسته په هرات کې د طاهریانو د حکمران سره ونښت او هرات ئې هم ونيو، او د (۲۵۴هـ) په شاوخوا کې ئې کرمان هم لاس ته راووست او په ۲۵۷هـ کال بیا ئې د رتبیل د زوی سره چې له زندانه تښتېدلې وو په رڅ کې جګړه وکړه، خو د رتبیل زوی کابل ته وتښتېد، خو چې په ۲۵۸هـ کال یعقوب رڅ او زابل او د (کندهار) پنجوايي ونيول او د ګردېز پر کلا ئې چې د ابو منصور افلح د محمد د زوی او د لویکي خاقان د نمسي په لاس کې وه يرغل وکړ، افلح د کاله لس زره درمه خراج ومانه او یعقوب له هغه ځایه بامیان او تخارستان او بلخ ونيو، پر کابلشاه په قهر سو او پيروزوند (د کندهار په شاوخوا کې) او بست ئې ونيول، سيستان ته ولاړ او له هغې سکې څخه چې په (۲۶۰هـ = ۸۷۲ع) کې ئې په پنج هیر (د کابل په شمال کې اوسنی پنجشېر) کې وهلې وه څرګندېږي چې ټول کابلستان ئې نيولی وو.

په ۲۵۹هـ کال یعقوب د خارجي عبدالرحمن د سرکوبۍ له پاره د هرات کړوخ ته ولاړ او هغه ولایت ئې تصفيه کړ، په همدې کال عبدالله د محمد زوی او د صالح سګزي نمسی (اوس هم د سيستان په شاوخوا کې د پښتنو يوه طايفه ساګزي نومېږي) د یعقوب پر خلاف په سيستان کې پورته سو، خو یعقوب مات کړ او د نیشاپور خوا ته وتښتېد او آل طاهرتو ورغی، یعقوب ورپسې سو آل طاهر او سګزی ئې له منځه يووړه (۲۵۹هـ تر ۲۶۳هـ پوري) او څنگه چې ابن خلکان وايي: د شاوخوا ټول ملکان لکه د ملتان ملک، د رڅ ملک، د طبسين ملک، د زابلستان ملک، د سند او مکران ملکان ئې د ځان تابع کړه.

تر هغه وروسته یعقوب په پارس کې جګړې وکړې او د (۲۶۵هـ = ۸۷۸ع) کال د شوال پر ۱۴ د دوشنبې په ورځ تر ۱۷ کالو پاچهي وروسته د قولنج په ناروغۍ مړ سو. په اسلامي دوره کې یعقوب لومړنی عادل، واکمن او بڅښونکی حکمران وو، چې د افغانستان ټول هیواد ئې د آمو له سینده تر سيستان او مکرانه او له بادغيسه او مرو او هراته تر کابل او ګردېز او زابلستانه ونيو او د عسکرو او وسلو په تنظيم او د خزانو په ډکولو کې ئې زیار وويوست، ځکه نو مسعودي د دی د جهان له سترو پاچهانو څخه گڼلی او یو لوی فصل ئې د ده د ښه سياست او ښه تدبير په ستاينه کې ليکلی دی او وايي چې: د ده په لښکر کې پنځه زره بختي او ښان او لس زره صفاري غاتري وې او د

ده تر مړیني وروسته د سیستان په خزانہ کې پنځوس ملیونه درهمه او اتیا ملیونه دیناره ول، ده پخپل عجمي نژاد ویاړل او په هغه منظوم لیک کې چې د بغداد خلیفه المعتمد ته ئې ولېږه د عباسیانو کهول ته ئې اخطار ورکې چې له دې هیواده وووزي، او که نه وي د توري او قلم په زور به وایستل سي.

لنډه ئې دا چې د یعقوب تر مړیني وروسته عمرو لیث د ده ورور ئې پر خای کښنوست او د خلافت دربار هم هغه د خراسان او سیستان او فارس او کرمان او هند او سند او ماوراء النهر په پاچهی ومانه او په اولو وختو کې د ده سیاسي مناسبات د عباسیانو سره دوستانه ول، خو تر لږې مودې وروسته المعتمد خلیفه د ده عزل اعلان او د ده قلع او لعن ئې د خراسان د یوې ډلې حاجیانو په مخ کې بیان کی.

د (۲۲۶هـ = ۸۷۹ع) کال په شاوخوا کې د طاهري پاچهانو د امیرانوله پایڅوړ څخه یو سړي په خراسان کې شورش وکی او دا سړی احمد د خجستاني عبدالله زوی وو او د هرات او سیستان تر حدودو پورې پر مخ ولاړ. خو عمرو لیث هغه مات کی (۲۶۷هـ = ۸۸۰ع) او تر دې وروسته رافع د هرثمه زوی چې د ابن خلکان په قول د معتمد خلیفه له خوا لمسېده په خراسان کې د عمرو پر خلاف پورته سو او هرات او فراه ئې ونيول او د عمرو له لیري والي څخه ئې چې په فارس او عراق کې جنگېده استفاده وکړه، خو بیا هم عمرو پر هغه بری وموند او رافع ماوراء النهر ته ولاړ او له ساساني پاچا نصر بن احمد څخه ئې مرسته وغوښتله او د خراسانیانو زیات یاغیان د ده ملگري سول، خو عمرو دی له خراسانه تر خوارزم پورې پر شا وشاره او هلته په (۲۸۳هـ = ۸۹۶ع) کال د عمرو لیث د حکمران محمد بن عمرو خوارزمي په لاس ووژل سو. د خراسان تر تصفیې وروسته محمد بن حمدان د عمرو لیث له خوا د زابلستان والي سو او برد عالی د غزني عامل وو، په دې وخت کې د گندهارا دوو تنو پاچهانو ناسد او المان (کذا په تاریخ سیستان کې) پر غزني حمله وکړه، حال دا چې عمرو لیث په بلخ کې د (۷۰) زرو نیزه دارو سپرو په مرسته د ساماني اسماعیل بن احمد د لښکر سره په مقابله بوخت وو او په (۲۷۸هـ = ۸۹۰ع) کال په یوه جگړه کې گرفتار او بغداد ته واستول سو، خو چې هلته د (۲۸۹هـ = ۹۰۱ع) په شاوخوا کې ووژل سو. عمرو هم عادل او عمران خوښوونکی پاچا وو، چې زر رباطونه او پنځه سوه جامع مسجدونه او یو زیات شمېر پلونه او لاري ئې جوړي کړې او د ابن خلکان په قول د هیواد د چارو په ښه تدبیر او ښه سیاست کې ئې ساری نه درلود او

لکه ابن اثیر چي ئې څرگندوي د خپل هیواد او د خپل لښکر او د لښکر د افسرانو په احوال ډېر ښه خبر وو او هیچا نه سواي کولای چي د عمر و بې اجازې چا ته سزا ورکي. تر عمر و لیث وروسته د صفاریانو دولت کمزوری سو او بلخي سامانیانو پر شمالي افغانستان او هرات باندي د سیستان تر حدودو بری وموند او د صفاریانو پاته کسان تر څه مودې پوري په سیستان کي حکمرانان ول، لکه په (۲۸۹هـ = ۹۰۳ع) کال چي د عمر و نمسیانو طاهر د محمد زوی او د هغه ورور یعقوب د امارت خاوندان ول او یو څه موده په فارس کي په جنگ اخته ول، او په (۲۹۱هـ = ۹۰۳ع) کال تر بست او رڅخ پوري پر مخ ولاړه څو چي په (۲۹۶هـ = ۹۰۸ع) کال لیث د علي زوی د لیث نمسی له دې کهوله میدان ته راووت او طاهر او یعقوب ئې د عمر و لیث د مریي سبکري په کومک ونيول او بغداد ته ئې واستول، او پخپله د (شیر لباده) په نامه پر سیستان امیر سو، او تر بست او کش او فراه پوري خطبه د ده په نامه وویله سوه، لیث خپل ورور معدل زابلستان ته واستاوه او په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال ئې تر بست او رڅخ (رڅد) او کابل پوري مال واخیست او په ۲۹۸هـ کال ئې په بست کي پخپل نامه سکه ووهله.

خو په آخر کي لیث په (۲۹۸هـ = ۹۱۰ع) کال په یوه جگړه کي د سبکري په لاس چي د المقتدر خلیفه له خوا ئې ملاتړ سوی وو ورغی او په بغداد کي بندي سو او د سیستان خلکو له دې کورنۍ څخه علي یا ابو علي محمد د محمد د زوی او د لومړي لیث د نمسی سره په ۲۹۸هـ کال بیعت وکی او تر بست او غزني او کابل پوري ئې هم د ده په نامه خطبه وویله، خو محمد د سیستان ساماني حکمران مات کی او بست ته ولاړ څو چي د ساماني احمد د اسمعیل د زوی لښکریانو دی په ۲۹۸هـ کال په رڅخ کي ونيو او بست ته ئې راووست او دی ئې د نوموړي سبکري سره بغداد ته واستاوه، او د همدې کال په پای کي د سیستان خطبه پر آل سامان وویله سوه او د صفاریانو کورنۍ پای ته ورسېده. خو په ۲۹۹هـ کال د سیستان خلکو د ساماني حکمران منصور اسحق په مقابل کي بلوا وکړه او ابو حفص عمر و د یعقوب زوی د محمد نمسی او عمر و لیث کړوسي د صفاري کورنۍ لس کلن هلک ئې میدان ته راویوست او د مولی سندلي په مشرۍ ئې چي د صفاریانو له موالیو څخه وو ساماني حکمران ونيو او د سیستان د عیارانو په مرسته ئې د نوموړي ابو حفص په نامه خطبه وویله. خو ساماني دربار حسین د علي مروزي زوی سیستان ته ولېږه او بو منصور جیهاني د سامانیانو وزیر بیا سیستان تر

زمینداور او زابلستان پوري تصفيه کی (۳۰۳هـ = ۹۱۵ع). په دې توگه د ساماني دربار اميرانو تر رخج او ارغنداو تر ناوې سيمي ونيولې او د طراييل (بنایي چي د رتاييل مصحف وي) د پخواني زمامدارانو پايڅور ئې په زابلستان کي له پښو واچاوه، په (۳۱۰هـ = ۹۲۲ع) کال احمد د قدام زوی او عزيز د عبدالله زوی د سيستان اميران ول، چي په ۳۱۱هـ کال بيا د سيستان خلک وپاريدل او امير ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی او د ليث کړوسې ئې د صفاريانو له کورنۍ څخه راويوست او د سيستان د اميرۍ واگي ئې وروسپارلې او په رخد کي هم خطبه د ده په نامه وويله سوه، د ده له خوا بيا حمک د رخج او محمد د بست حکمرانان وټاکل سوه او هيواد ئې تر رخج او د هرات تر شاوخوا پوري ونيو او تر (۳۵۲هـ = ۹۶۳ع) کال پوري ئې خپلواک حکومت کاوه او د ښو اخلاقو خاوند او مدبر سپړی وو، د ده د حکومت ورځي تر څلویښتو کالو پوري په سيستان کي ډېري ښې تېري سوي څو په پای کي په ۲۵۲هـ کال په سيستان کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امير خلف بانو پر ځای کښېنوست، خو د ده او د امير طاهر بوعلي تر منځ چي د يعقوب ليث د نيکه د ورور له اولادې څخه وو د سيستان پر امارت اختلاف پيدا سو، او چي نوموړی طاهر په (۳۵۹هـ = ۹۶۹ع) کي مړ سو، زوی ئې امير حسين د امير خلف بانو سره جنگېده او په ۳۷۳هـ کال ئې له امير سبکتگين څخه چي غزنه ئې تر بست پوري نيولی وو کومک وغوښت، خو امير سبکتگين خلف ته مرسته ورکړه او په همدې کال ئې په منځ کي روغه وسوه، حسين چي مړ سو د سيستان امارت امير خلف ته پاته سو، ده تر (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) پوري ښه خپلواک حکومت وکی، څنگه چي په همدې وختو کي سلطان محمود له غزني څخه د سيستان امارت تهديد او، ځکه نو خلف د هغه اطاعت ومانه چي له کاله به د غزني خزانې ته سل زره ديناره ورکوي.

خو سلطان محمود سيستان له خپله هيواده جلا پرې نه ښو او په (۳۹۳هـ = ۱۰۰۲ع) کال ئې پر هغه مخکه يرغل وکی او خلف ئې د سپهد په طاق کي کلابند کی، دی سلطان ته ورغی خو سلطان دی د خراسان گوزگانان ته تبعيد کی او سيستان د آل سبکتگين د پاچهۍ برخه سوه او د همدې خلف بانو له نسله د (۸۸۵هـ = ۱۴۸۰ع) تر شاوخوا او حتی د صفويانو تر وختو پوري په سيستان کي محلي اميران د ملوکو په نامه موجود ول چي په سيستان کي ئې د غزنويانو او نورو تر اطاعت لاندې حکمداري کوله. په افغانستان کي صفاري ملوک د اسلامي دورې لومړنی علم دوسته، عمران

خونیوونکي او عادل پاچهان ول، چي په هیواد کي نې سیاسي او دیني یووالی راووست، د همدې صفاریانو په وختو کي دري ژبه درباري او ادبي ژبه سوه او محمد بن وصیف سگزي لومړۍ دري قصیده د صفاري پاچا په ستاینه کي وویلله او هم په دې زمانه کي د افغانستان لمر ختیځي سيمي لکه کابل او گردېز د کابل شاهانو له لاسه ووتل او له افغانستانه د رتیلانو او کابلشاهانو کمبله ټوله سوه.

د صفاریانو او د سیستان د ملوکو بشپړه شجره د دې مخ مخامخ ده - ۴۱ لمبر.

۱. یعقوب د لیث زوی (۲۴۷-۲۶۵هـ) *
۲. عمرو د لیث زوی (۲۶۵-۲۸۷هـ) وژلې په بغداد کي ۲۸۹هـ *
۳. طاهر د محمد زوی د عمرو لیث نمسی او ورور ئې یعقوب د (۲۸۹-۲۹۶هـ) *
۴. لیث د علي زوی د لومړي لیث نمسی (مشهور په شیرلباده) (۲۹۶-۲۹۸هـ) *
۵. ابو علي معدل د علي زوی د لومړي لیث نمسی (۲۹۹هـ)
۶. ابو حفص عمرو د یعقوب زوی د محمد نمسی او د عمرو لیث کړوسی (۳۰۰هـ)
۷. امیر ابو جعفر احمد د محمد زوی د خلف نمسی د لیث کړوسی (۳۱۱-۳۵۲هـ) *
۸. ابو احمد خلف بن احمد (د ۳۴۴هـ شاوخوا - مړ په ۳۹۹هـ) ابن بانو *
۹. امیر طاهر بو علي د محمد زوی د طاهر نمسی (د مور له خوا صفاري) (۳۵۲-۳۵۹هـ)
۱۰. امیر حسین د طاهر زوی (۳۵۹-۳۷۳هـ)
۱۱. بهاء الدین طاهر د نصر زوی د احمد نمسی (۴۸۰هـ)
۱۲. تاج الدین نصر د طاهر زوی د محمد نمسی (د ۴۸۲هـ په شاوخوا کي مړ په ۵۵۹هـ) *
۱۳. شمس الدین ابو الفتح احمد د نصر زوی (۵۵۹هـ)
۱۴. عز الملوک محمد د نصر زوی ؟
۱۵. تاج الدین حرب د محمد زوی (۵۶۲-۶۱۲هـ) *
۱۶. شمس الدین یمین الدوله بهرامشاه د عثمان زوی (۶۱۲هـ)

۱۷. تاج‌الدین نصر د بهرامشاه زوی (۶۱۸هـ)*
۱۸. رکن‌الدین ابو منصور د بهرامشاه زوی (۶۱۸هـ)*
۱۹. شهاب‌الدین محمود د عثمان زوی (۶۱۹هـ)
۲۰. علي د عثمان زوی (۶۲۲هـ)
۲۱. شمس‌الدین علي د مسعود زوی د خلف نمسی د مهربان کپوسی د ظاهر کوسی (۶۲۶هـ)
۲۲. نصرالدین د ابو الفتح زوی د مسعود نمسی (۶۵۲هـ)*
۲۳. شاه نصرت د نصرالدین زوی (۷۲۸هـ)
۲۴. قطب‌الدین محمود رکن‌الدین د محمود زوی (۷۳۱هـ)*
۲۵. تاج‌الدین د محمد زوی (۷۴۷هـ)
۲۶. سلطان محمود د شاه علي زوی (۷۴۷هـ)
۲۷. عزالدین د رکن‌الدین محمود زوی (۷۳۳هـ)*
۲۸. قطب‌الدین د عزالدین زوی (۷۸۴هـ)
۲۹. شاه شاهان تاج‌الدین د قطب‌الدین زوی (۷۸۸هـ)
۳۰. قطب‌الدین د تاج‌الدین زوی د قطب‌الدین نمسی (۷۸۸هـ)*
۳۱. شاه شاهان شمس‌الدین د قطب‌الدین زوی (۸۲۲هـ)*
۳۲. نظام‌الدین یحیی د شمس‌الدین زوی (۸۴۲هـ)
۳۳. شمس‌الدین محمد د یحیی زوی (۸۸۵هـ)
۳۴. سلطان محمود؟
۳۵. امیر محمد مبارزالدین (د ۸۴۵هـ شاوخوا)
۳۶. قطب‌الدین علي (۸۲۲-۸۴۲هـ)
۳۷. شاه حسین د ملک غیاث‌الدین محمد زوی د احیاء الملوک مؤلف په (۱۰۲۷هـ) کي.

مأخذونه:

گردیزی، تاریخ سیستان، تاریخ ادبیات د براون، طبقات سلاطین اسلام، ابن اثیر، طبری، طبقات نصیری، ابن خلکان، تاریخ الاسلام السياسي، مروج الذهب،

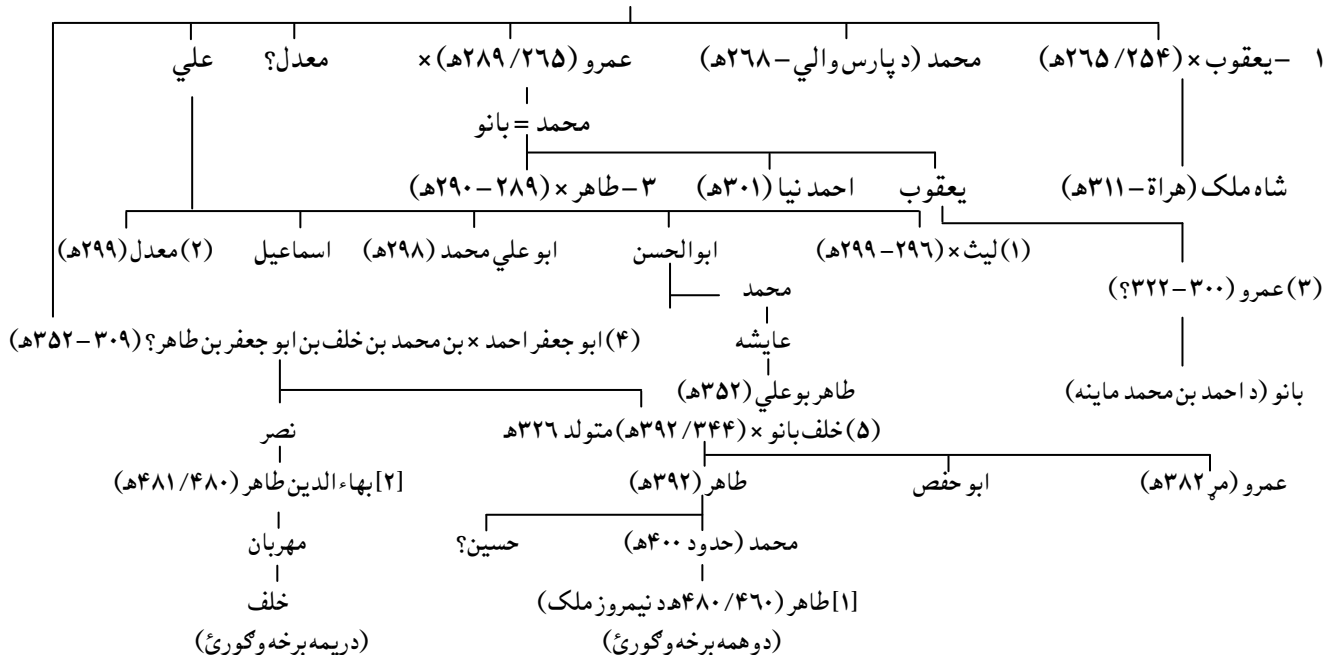
تاریخ عرب، روضة الصفا، لب التواریخ، گزیده، معجم البلدان، معجم الادباء، تاریخ تمدن اسلام جرجی زیدان، احياء الملوك د تهران چاپ، تاریخ ادبیات د دکتور صفا، تاریخ ادبیات فارسی د سعید نفیسی، په سیستان کی د صفاریانو د مانیو د کنډوالو منظر (۴۲ لمبر عکس).

لومړۍ برخه

صفاریان سیستانی (۲۵۴-۸۸۵هـ)

۴۱- لمبر

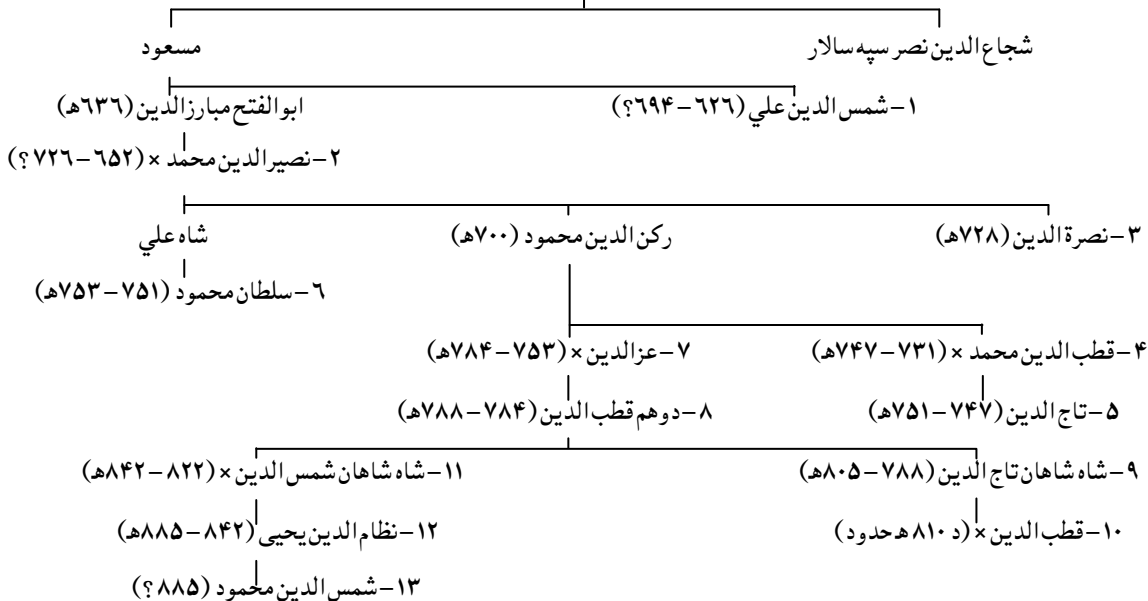
لیث صفار (حدود ۲۰۰هـ) بن معدل بن حاتم ماهان بن کیخسرو بن اردشیر بن قباد بن خسرو پرویز بن هرمز بن خسرو انوشروان (تاریخ سیستان)

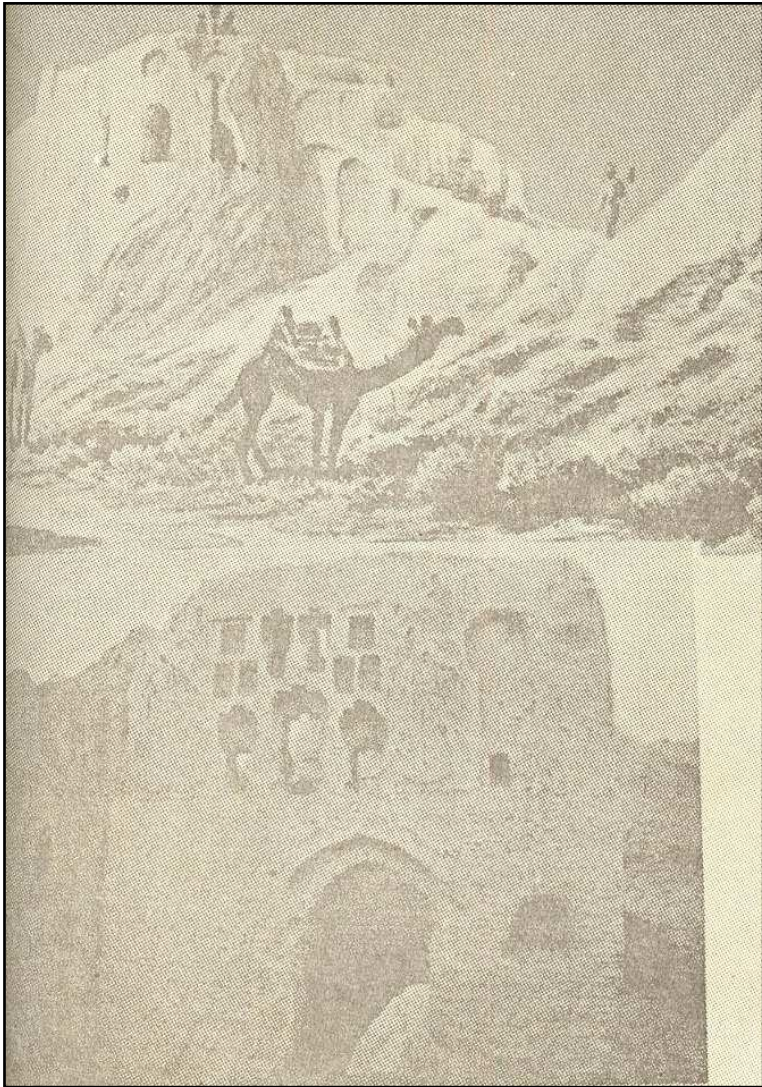

دریمه برخه صفاریان سیستانی (۲۵۴-۸۸۵هـ) ۴۱- لمبر

خلف

د درو سرو برخو ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، د اسلام دائرة المعارف، تاريخ يمينى، مير خوند، تاريخ سلاجقه، خاندانهای اسلامى بارتولد، نولدكى، سخاو، جستى، دول اسلاميه ۱۷۵، معجم الانساب، ۳۰۲/۲، تاريخ سيستان، احياء الملوك.

د سیستان د صفاریانو د ودانیو دوی منظرې، ۴۲- لمبر عکس

سامانيان

(۲۷۹-۳۸۹هـ)

د سامانيانو کورنۍ د (سامان خداه) له اولادې څخه وه او سامان خداه يو نجيب سپی وو چې د بلخ په کليوالي سيمو کې حکمران او په دين زردشتي وو. دی د گرديزي په وينا د (۱۹۷هـ = ۸۱۲ع) په شاوخوا کې د مامون الرشيد پر لاس مسلمان سو او اسد د سامان زوی د مامون حضور ته لار پيدا کړه. دې اسد څلور زامن درلوده: نوح، احمد، يحيى، الياس، چې د خراسان د حکمران غسان د عباد د زوی له خوا سمرقند او سغد نوح ته او فرغانه احمد ته او چاچ او اسروشنه يحيى ته او هرات الياس ته وسپارل سو. د احمد بن سامان زوی چې امير نصر نومېد په (۲۶۱هـ = ۸۷۴ع) کال د معتمد خليفه له خوا د ماوراء النهر په امارت وپېژاند سو، ده د بخارا حکومت خپل ورور اسماعيل د احمد زوی ته پرېښوو، څو چې په (۲۷۵هـ = ۸۸۸ع) کال په بخارا کې د دوو وروڼو تر منځ سخته جگړه پېښه سوه او نصر د اسماعيل د زوی په لاس ورغی او سمرقند ته واستول سو او په (۲۷۹هـ = ۸۹۲ع) کال مړ سو او ټول ماوراء النهر او خراسان د اسماعيل په لاس کېښووت او د معتضد او مکتفی خليفه گانو دربار هم دی رسماً په پاچهي وپېژاند. دی د آل سامان د سلسلې مؤسس دی چې په (۲۸۷هـ = ۹۰۰ع) کال ټي قوت وموند او د بغداد د خلافت دربار هم دی د سيستان د آل صفار په مقابل کې چې د خپلواکۍ يرغ ټي تر خولې يوست تقويه کی او په همدې کال ټي په بلخ کې صفاري عمروليث بندي کی او شمالي او غربي افغانستان ټي له تخارستانه ترمرو او هرات او د ايران شمال او ماوراء النهر هيوادونه ټي د ساماني هيواد ضميمه کړه او د مجمل فصیحي په قول د هند پر ځينو لمر لوېديځو سيمو هم د اسماعيل لاس بر سوی وو، چې بنايي د فصیحي مقصد گندهارا وي. محمد د محمد زوی د عبدالله بلعمي نمسی په دري ژبه د تاريخ طبري مترجم د دې پاچا فاضل وزير وو، اسماعيل په (۲۹۵هـ = ۹۰۷ع) کال وفات سو (د اسماعيل ساماني د قبر عکس - ۴۳ لمبر). د اسماعيل تر مړينې

په بخارا کي د اسماعیل ساماني مقبره، ۴۳- لمبر عکس

۲۰۳

وروسته ئې زوی احمد پر خای کښېنوست، دی په (۲۹۷هـ = ۹۰۹ع) کال هرات ته راغی او حسین د علي مروزي زوی ئې سیستان ته ولېږه، خو چي صفاري حکمرانان معدل او بو علي چي تر بست او رخصه پوري ئې لاسونه اوږده سوي ول له منځه یووړه او سیستان ئې منصور د ساماني اسحاق زوی ته ورکې، خو د سیستان خلکو لکه دمخه چي وویل سوه د سندلي په مشرۍ هغه ونيوی (۳۰۰هـ = ۹۱۲ع).

احمد په ۳۰۱هـ کال د خپلو مریانو په لاس ووژل سو او خلکو د هغه اته کلن زوی نصر بن احمد پر تخت کښېناوه، او د هیواد چاري د هغه پوه وزیر ابو عبدالله محمد د احمد الجیهاني زوی اداره کولې.

په (۳۰۲هـ = ۹۱۴ع) کال په خراسان کي منصور د ساماني اسحاق زوی یاغي سو او له سیستان او هراته حسین علي مروزي هم ورسره یو خای سو.

خو له ساماني درباره سپه سالار احمد د سهل زوی هرات ته راغی، څنگه چي منصور په نیشاپور کي مړ سو، حسین په (۳۰۶هـ = ۹۱۸ع) کال تر سختو جگړو وروسته تسلیم او عفو سو. د نصر په وخت کي لکه چي دمخه ولیکل سوه د سیستان ولایت د ساماني محلي حکمرانانو او امیرانو تر منځ لاس په لاس گرزېده، د دې عصر نوري پېښي د افغانستان په تاریخ اړه نه لري.

نصر په (۳۳۱هـ = ۹۴۲ع) کال تر دېرشو کالو پاچهۍ وروسته مړ سو، او لومړی نوح د ده زوی پر ساماني تخت کښېنوست.

د ده د وخت له مهمو پېښو څخه د افغانستان په شمالي سیمو او خراسان کي د بو علي چغاني د محتاج د زوی چي د هغو سیمو حکمران وو یاغي کېدل وه او د ختلان د امیر په مرسته ئې په بلخ او گوزگانان او سمنگان او تخارستان کي لښکر راغونډ کي خو د امیر نوح لښکر ماته ورکړه او په (۳۴۱هـ = ۹۵۲ع) کال بیا د ساماني دربار له خوا د خراسان په امارت وپېژاند سو. نوح په (۳۴۳هـ = ۹۵۴ع) کال مړ سو او زوی ئې لومړی عبدالملک پر تخت کښېنوست. د ده په وخت کي په (۳۴۵هـ = ۹۵۶ع) کال ابوالحسن سیمجور د خراسان په سپه سالاری وټاکل سو، خو له هغه څخه خلکو شکایت وکي او په عوض کي ئې ابو منصور عبدالرزاق خراسان ته راغی (۳۴۹هـ = ۹۶۰ع) او تر هغه وروسته هم الپتگین حاجب الحجاب د خراسان په سپه سالاری وگومارل سو او ابو علي محمد بلعمي د هغه خای حکمران وو او د ابن مسکویه په قول

د بو علي محتاج له منځه وړلو له پاره بکر د مالک زوی و ټاکل سو، چي هغه له خراسانه ورک کي، بکر هم هغه د خراسان تر پايه وځغلاوه، خو چي لومړی عبدالملک په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال مړ سو، او ورور ئې منصور د لومړي نوح زوی دده پر ځای کښېنوست. ده ابو منصور عبدالرزاق د خراسان په حکمداری او د الپتگین د مخنيوي له پاره وگوماره. دا سړی په (۳۵۰هـ = ۹۶۱ع) کال له نیشاپوره پر شا سو، بلخ او خلم او تخارستان او غزنه ته راغی او د غزنوي دولت بنسټ ئې کښېښوو.

په (۳۵۳هـ = ۹۶۴ع) کال سرهنگ ابو علي محمد د عباس زوی د هرات د تولک په حصار کي یاغي سو، د ابوالحسن سیمجور له خوا چي د خراسان حکمران وو بو جعفر نامی د هغه د مخنيوي له پاره وگوماره سو، چي د تولک تر حصار نیولو وروسته ئې د غور ځیني کلاوي هم نیولي. د منصور په عصر کي د سیستان حکمران خلف د احمد زوی هم د ساماني دولت له خوا تقویه سو، خو تر هغه وروسته نوموړي خلف په سیستان کي د سامانیانو له اطاعته سرور غړاوه او منصور د هغه سره اووه کاله جنگ وکی، چي په نتیجه کي ئې روغه ورسره وکړه (۳۷۳هـ). خو همدا پېښي د ابن اثیر په قول د ساماني دولت د کمزورتیا سبب سوې او د شاوخوا حکمرانانو ته د مرکز په باب کي توزنه هیله پیدا سوه.

منصور په (۳۶۶هـ = ۹۷۶ع) کال مړ سو او پر ځای ئې دوهم نوح د منصور زوی کښېنوست، د ده په عصر کي د ده تر مړیني (۳۷۸هـ = ۹۸۸ع) د خراسان حکمراني په ابوالحسن سیمجور اړه درلودله، دا وخت الپتگین له دنیا تللی او د هغه ځای ئې زوی سبکتگین د غزني د چارو واگی په لاس کي نیولي وې او ابو علي سیمجور چي د خپل پلار ابوالحسن تر مړیني وروسته ئې خراسان تر لاس لاندي وو د بلخ د حکمران فایق خاصه سره ئې لاس یوکی او پر خپل سر سو، نو د دوی د سر ټکولو او د خراسان د چارو د سمولو له پاره د خپل دربار یو سړی چي ابوالعباس تاش نومېد خراسان ته واستاوه او له سبکتگینه ئې مرسته وغوښتله، سبکتگین د خپل زوی محمود سره د دوهم نوح ملاتړ ته ورغی او په (۳۸۴هـ = ۹۹۴ع) کال ئې د هرات ښار ته نژدې ابو علي مات کی او هغه د دیملیانو دربار ته پناه یووړه او دوهم امیر نوح سبکتگین ته د (ناصرالدین) لقب ورکی او د خراسان د حکمدار په حیث ئې تر غزنه او کابل او بلخ پوري وپېژاند او د هغه زوی محمود ئې د (سیف الدوله) په لقب د نساپور حکمدار وټاکه. دوهم امیر نوح او

سبکتگین دواړه په (۳۸۷هـ) کال مړه سول او دوهم منصور د دوهم نوح نابالغه زوی پر ساماني تخت کښنول سو، خو د آل سامان د کهول د نظام رسی، وشلېدله او ایلک خان بخارا ونيوله او بکتوز د دوهم منصور پوند کی (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) او ورور ئې دوهم عبدالملک د دوهم نوح زوی پر تخت کښناوه. خو سلطان محمود د هغه پانده پاچا د کسات اخیستلو له پاره مرو ته ولاړ او په پای کی ئې د بکتوز او فایق سره داسی وکړه چي: هرات او بلخ (یعني افغانستان تر کابله) دي د محمود وي او نیشاپور او مرو دي د دوی. محمود په (۳۸۹هـ) کال له دې جنگه راوگرزېد او په همدې کال ایلک خان بخارا ونيوله، او دوهم ساماني عبدالملک ئې په اوزگند کی بندي کی او همهلته ئې وواژه. ابو نصر ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی د سامانیانو وروستي شهزاده په ډېر زړورتوب د محمود د ورور نصر او ایلک سره جنگ کاوه خو په پای کی د محمود په تحریک په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۱ع) کال ووژل سو او د سامانیانو د سلسلې کمله ټوله سوه. د دې عصر له علمي او اداري نومیالیو څخه دوه نامتو وزیران یو محمد د احمد جیهاني زوی (د ورکي جغرافیا ټولونکی) او بل محمد د محمد بلعمي زوی (په دري ژبه د طبري د تاریخ مترجم) او د دري له پخوانیو شاعرانو څخه هم ابو شکور بلخي او رودکی او دقیقي بلخي او ابو محمد هاشم (په بست کی د پښتو شاعر چي په ۲۹۷هـ کی مړ دی) او نور ول.

د سامانیانو په عصر کی د اسلام دین او اسلامي مدنیت د عربي ژبي او ادب سره تر کابله راوړسېدلی وو، خو د هیواد په لمر ختیځو سرحدو کی لکه ننگرهار، لغمان، د کونړ درې، د خوست او منگل غرونه پر خپلو پخوانیو ادیانو او ژبو او مدنیت پاته ول او دري ادبیاتو ښه وده وکړه (د آل سامان شجره په ۴۴ لمبر کی).

۱. لومړی نصر د احمد ساماني زوی (۲۶۱-۲۷۹هـ)
۲. اسمعیل د احمد زوی (۲۷۹-۲۹۵هـ)*
۳. احمد د اسمعیل زوی (۲۹۵-۳۰۱هـ)*
۴. دوهم نصر د احمد زوی (۳۰۱-۳۳۱هـ)*
۵. لومړی نوح د نصر زوی (۳۳۱-۳۴۳هـ)*
۶. لومړی عبدالملک د نوح زوی (۳۴۳-۳۵۰هـ)*
۷. لومړی منصور د نوح زوی (۳۵۰-۳۶۶هـ)*

۲۰۶

۸. دوهم نوح د منصور زوی (۳۸۷-۳۸۷هـ)*
۹. دوهم منصور د دوهم نوح زوی (۳۸۷-۳۸۹هـ)*
۱۰. دوهم عبد الملک د دوهم نوح زوی (۳۸۹هـ)*
۱۱. ابو ابراهیم منتصر د دوهم نوح زوی (۳۹۰هـ) ده تر وژلو پوري په (۳۹۵هـ) کي.

مأخذونه:

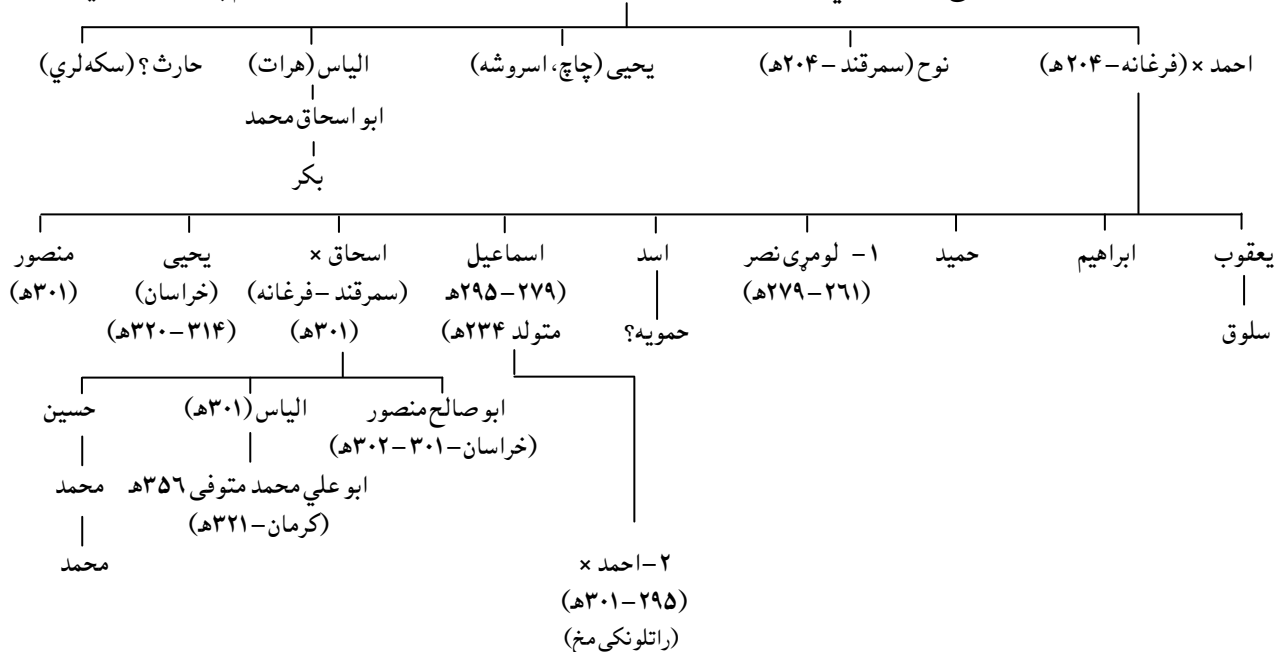
گردیزی، ابن اشیر، طبقات ناصري، دائرة المعارف اسلامي، تاريخ سيستان،
تجارب الامم، تاريخ الاسلام السياسي، مختصر تاريخ ايران د پاول هورن، روضة
الصفاء، طبقات سلاطين اسلام، معجم الانساب د زمباور، تاريخ بخارا، لب التواريخ،
تاريخ يميني، تركستان د بارتولد، حبيب السير.

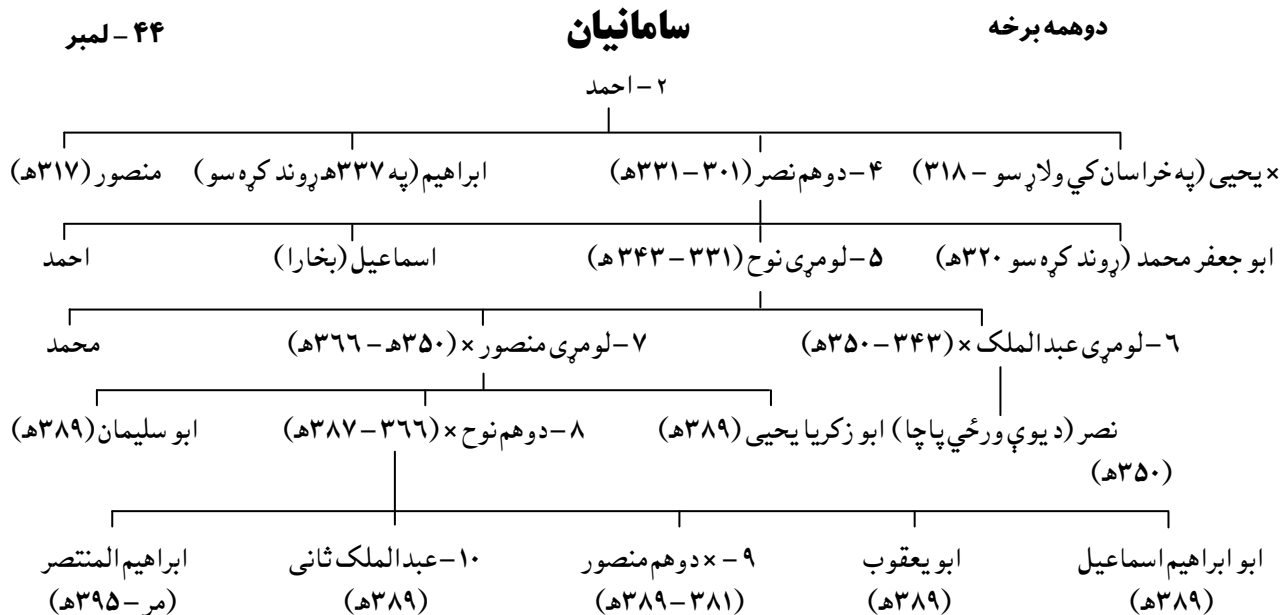
لومړۍ برخه

سامانيان ۲۹۱-۳۸۹ هـ

۴۴- لمبر

اسد د سامان خداة زوى (د بلخ د سامان كلي ته منسوب) د ۱۶۰ هـ حدود بن خامتا (جثمان) بن نوشن ... بن بهرام چويين (گرديزي)

مأخذ: یمینی، د اسلام دائرة المعارف، طبقات ناصری، میر خوند، ترکستان بارتولد، نامهای ایرانی، زین الاخبار، دول اسلامیة ۱۷۷، معجم زامباور ۲/ ۳۰۸ هـ

پښتانه حکمرانان

(د ۳۰۰ هـ شاوخوا)

له هغه ډېر پخواني کهول څخه چې د کسي (سليمان) په غره او د غور په غرو او د هغو سيمو په شاوخوا کې نې په پښتنو کې حکمراني او لارښوونه کوله د کيس عبدالرشيد پښتون (پتان) درې زامن مشهور دي چې: غرغښت او بېټنی او سپرن نومېدل. د دې پښتانه کهول په باب کې ډېرې محلي افسانې سته، خو هغه څه چې د پښتنو پخواني مؤرخ سليمان ماکو د (۶۱۲ هـ = ۱۲۱۵) په شاوخوا کې پخپله تذکره کې ليکلي او تر هغه وروسته نورو مؤرخانو لکه ابوالفضل علامي په آئين اکبري کې (۱۰۰۶ هـ = ۱۵۹۷ ع) او اخون دروېزه (چې په ۱۰۴۸ هـ = ۱۶۲۸ ع کې مړ دئ) په تذکره الابرار او مخزن اسلام کې او نعمت الله هروي په مخزن افغاني کې (۱۰۱۸ هـ = ۱۶۰۹ ع) او شيخ امام الدين خليل (چې په ۱۰۶۰ هـ کې مړ دئ) په تاريخ افغاني کې تائيد کړي دي او تاريخي حقايق دي له هغو څخه څرگندېږي چې دې درو وروڼو د (۲۵۰ تر ۳۰۰ هـ پورې) په افغانستان کې د غور له غرو څخه د سليمان تر غره پورې واکمني (فرمانروايي) او روحاني او قبيلوي نفوذ درلود او د شيخ بېټني ځيني پښتو مناجاتونه په پښتو ادبياتو کې منقول او په لاس کې سته او تر هغه وروسته د سپرن زوی خرنسبون د سليمان له غره څخه د غلځو د کلات د غونډان تر غره پورې واک او اقتدار درلود او په (۴۱۱ هـ = ۱۰۲۰ ع) کال د سليمان د غره په جنوبي لمنه مرغه کې وفات سو، همدارنگه اسمعيل د بېټني زوی د سليمان په غره کې واکمني او روحاني نفوذ درلود او د ده د اقتدار لمنه د سليمان د غره لمر لوېديځ پلو ته له وازي خوا څخه تر غزني پورې رسېدله، او له دې دوو تنو څخه هم د پښتو پخواني اشعار رانقل سوي دي (د ۴۰۰ هـ = ۱۰۰۹ ع په شاوخوا کې). د خرنسبون درې زامن: کند، زمند او کاسي د پښتنو د تېرو نوميالي نيکه گان دي، چې د دوی د اولاد سلسله په افغاني نسب نامو کې شرح سوې ده.

دا هم بايد پټ پاته نه سي چې خرنسبوني پښتانه د افغانستان په لمر لوېديځو سيمو کې خپاره واره ول، لکه عبدالرزاق سمرقندي چې په غزني او برملي کې د (افغان

خرشواني) په نامه د هغو يادونه كوي او دا د (۸۲۰هـ) په شاوخوا كې وه (مطلع سعدين د دوهم ټوك لومړۍ برخه، ۳۵۹ مخ د لاهور چاپ).

د افغاني انسابو په كتابو كې دا درې وروڼه غرغښت، بېټني او سره بن د پښتنو د ټبرو د سلسلې سر و نه گڼل سوي دي چې په دې ځاى كې د دوى د نسب د شجرې مهمې څانگې ليكل كېږي (۴۵ لمبر د نسب شجره دي وكتل سي).

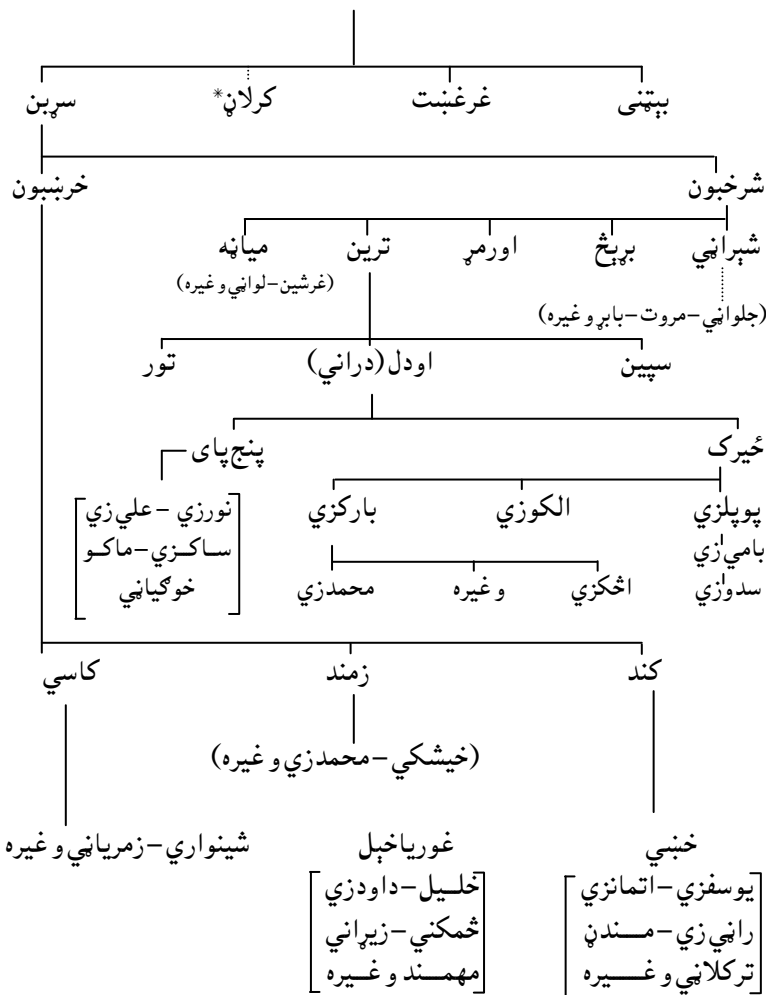
په پښتني نسب نامه كې د كرلان = كرلاني يوه بله څانگه هم سته چې دوى له هغو درو نورو څانگو سره خپلوي لري او سوچه پښتانه دي.

د پښتنو روايات خو په دې څانگو كې تر اسلامي دورې دمخه نه دي، مگر تاسي وليدل چې د پښت = پخت = پښتون او افغان ذكر په قديمو كتابو او تاريخو كې له درو څلورو زرو كالو را په دې خوا راغلى دى، نو ځكه موږ د هغو قديمو اسنادو څخه داسي ويلاى سواى چې پښتانه قبائل د دې هيواد پخواني او سپدونكي دي چې په وروستيو زمانو كې له دوى سره نور آريايي قبائل هم گډ سوي دي، مگر هغه ټول د دوى په مدنيت او ملي جوړښت كې داسي ويلي سوي دي چې اوس ئې بېلونه نه سې كېداى او يو ملت ځني جوړ سوي دى.

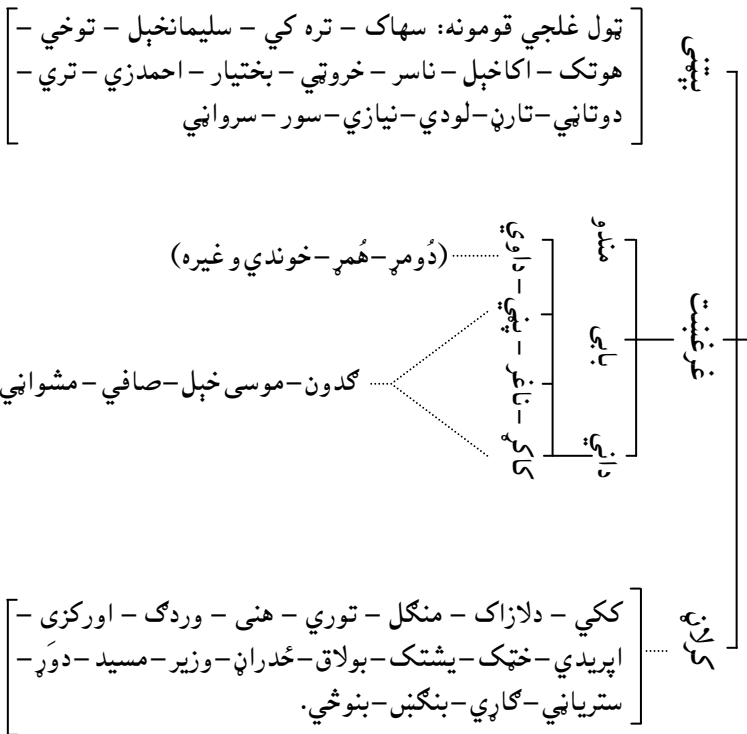
ماخذونه:

د سليمان ماكو تذكرة الاولياء، پښتانه شعراء لومړى ټوك، ائين اكبري، مخزن افغاني، تذكرة الابرار د درو پزه، پته خزانه، د پښتو د ادبياتو تاريخ ۲ ټوك، مطلع سعدين ۲ ټوك، حیات افغاني، شوكت افغاني، صولت افغاني، خورشيد جهان، د سراولف كيرو پټانان، د صوبه سرحد او بلوچستان گزنتير، افغانستان گزنتير، تاريخ سلطاني.

گیسی (پښتون)

* د بېټنی، غرغښت او کرلانی تفصیل په راتلونکي مخ کي وگورئ.

مأخذ: مخزن افغاني - حيات افغاني - شوکت افغاني
 صولت افغاني - آيين اکبري - تذکره سلیمان ماکو

فريغونيان

(د ۲۵۰ تر ۴۱۰ هـ ش او خوا)

دې کهول د سامانيانو او غزنويانو په وختو کې په گوزگانان کې حکمراني درلوده او د دواړو سلطنتي کورنيو سره ئې دوستانه روابط ساتل او علم روزونکي او صلح خوښوونې پوهان پاچهان ول. د دوی د حکومت شمالي وېش د آمو سيند او جنوبي وېش ئې غرستان او غور او تالقان (د کروان رباط ته نژدې) د زمينداور او هلمند تر شاوخوا پوري رسېده، چې په غور کې هم د فريغونيانو تر لاس لاندې يو حکمران ناست وو او غور شاه نومېد، پخپله گوزگانان د سرپل شاوخوا ته ويل کېده، او دا کهول تر اسلام دمخه د (گوزگان خدایه) د پاچهانو له نسله وو چې د فريغون په رباط ئې اړه درلودله او دا رباط د مقدسي په وينا د اندخود (اوسني اندخوی) او کرکي خنخه د يوې ورځې دلاري واټن وو او د افریغ کلمه د دې هيواد په لرغونيو نومو کې تر خوارزمه لیده کېږي، خو پخپله د فريغون د دې کهول د سلسلې د مشر په باب کې څه معلومات نه لرو. بې له دې چې د العتبي په قول د دريمي هجري پېړۍ په شاوخوا کې د افریغون رباط ته نژدې اوسېد، مگر د ده زوی احمد بن فريغون د اسلامي دورې په تاريخ کې د دې کهول لومړی سپری دی چې موږ ئې پېژنو، نرشخي وايي:

په (۲۸۷ هـ = ۹۰۰ ع) کال چې امير اسمعيل ساماني د عمرو ليث صفاري سره جنگېده امير احمد فريغوني د عمرو ليث له خوا هم د بلخ حکمران وپېژانده سو. قابو سنامه دی د آسانو د ډېرو گلو خاوند گڼي چې د ورځې ئې زر ارزق بهانان راوړه او دا خبره مبالغه نه ده، ځکه چې د دې سيمو خلک تر اوسه د آسانو په گلو ساتلو او روزلو مشهور دي.

د دې کهول يو بل حکمدار ابو الحارث محمد د احمد زوی دی چې موږ هغه د دري ژبې د پخواني جغرافي کتاب حدود العالم له مخې پېژنو، دی علم دوسته حکمران وو او دا کتاب په (۳۷۲ هـ = ۹۸۲ ع) کال ده ته وړاندې سوی وو او د دې کورنۍ د ډېر

اقتدار په وخت کي حکمران وو او اصطخري د (۳۴۰هـ = ۹۵۱ع) په شاوخوا کي هغه یاد کړې دئ او د بارتولد په وینا په (۳۶۵هـ = ۹۷۵ع) کال ئې خپله لور ساماني زلمي پاچا نوح د منصور زوی ته ورکړه او د العتبي په قول تر (۳۸۰هـ = ۹۹۰ع) کال وروسته نوح د منصور زوی دی د فایق جگړې ته راوغوښت خو ماته ئې وکړه. ابن اثیر وايي چي په (۳۸۳هـ) کال نوح له خراسانه گوزگانان ته راغی او ابوالحارث ورسره یو ځای سو او په ۳۸۵هـ کال چي سبکتگین د فایق سره جنگېده ابوالحارث د سبکتگین د ملاتړ له پاره هرات ته راغی او د العتبي په قول ئې په همدې وختو کي خپله بله لور د سبکتگین زوی محمود ته ورکړه او د سبکتگین یوه لور ئې خپل زوی ابوالنصر احمد د محمد زوی ته په نکاح کړه او په (۳۸۶هـ = ۹۹۶ع) کال چي سبکتگین مړ سو همدې ابوالحارث د محمود او د هغه د ورور اسمعیل تر منځ روغه وکړه او د محمود سره غزني ته ولاړ او په (۳۸۹هـ = ۹۹۸ع) کال محمود د اسمعیل نیول هم ابوالحارث ته وسپاره او دا د تاریخ په پاڼو کي د ابوالحارث وروستنی یادونه ده.

العتبي په (۳۹۴هـ = ۱۰۰۳ع) کال د فریغون بن محمد په نامه یو تن یادوي چي محمود هغه له بلخ څخه چي وروستنی ساماني شهزاده منتصر پسي د اندخود او مرورود خواته استولی وو خو د ده پوره احوال لاس ته راغی، مگر د دې کورنۍ یو بل سړی ابو نصر احمد د محمد ابوالحارث زوی دئ چي د العتبي او گردیزی په وینا د گوزگانان وو، په (۳۹۸هـ = ۱۰۰۷ع) کال په هغه جگړه کي چي د قراخانیان او د محمود د ورور تر منځ په پل چرخیان کي وسوه د محمودي لښکر د منځ (قلب) مشر وو او په (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال مړ سو. بیهقي د (۴۱۰هـ = ۱۰۱۰ع) کال په پېښو کي لیکي چي په همدې کال محمود د غور جنگو ته ولاړ، خو د ده شهزاده گان مسعود او محمد په څورلس کلنۍ کي په زمینداور کي د امیر فریغون گوزگانان د زوی حسن نامي سره اوسېدل، څنگه چي په همدې کال امیر ابوالحارث مړ وو، ځکه نو د ده زلمي زوی حسن د سبکتگین د لور له نسه د گوزگانان د تاج و تخت نامزد وو، خو دا په یقین معلومه نه ده چي دا حسن د همغه فریغون بن محمد زوی وو یا د ابو نصر؟ مگر په دې خبر یو چي سلطان محمود د العتبي او عوفي په قول د ابو نصر فریغوني لور خپل زوی محمد ته وکړه او د گوزگانان ولایت ئې بیرته ابو نصر ته ورکی او ابو محمد حسن د مهران زوی ئې د هغه ځای د چارو په کفالت د ده سره وگوماره، گواکي د گوزگان سیمه په (۴۰۸هـ =

۱۰۱۷ع) کال بشپړه د غزنویانو تر واکمني لاندې راغلې وه او ناصر خسرو علوي په دې بیت کې ورته اشاره کړې ده:

کجاست آنکه فریغونیان زهیبیت او
زدست خویش بدادند گوزگانان را

په دې توگه نو د فریغونیانو کهول د افغانستان د لمر لوېدیځو شمالي سیمو محلي پاچهان ول، چې په عدالت او نېکنامي او د علومو په روزنه کې شهرت درلود او د فریغون په دربار کې نامتو پوهان او لیکونکي روزل سوي دي چې له هغې جملې څخه دي: بدیع الزمان همداني، ابوالفتح بستي، د مفاتیح العلوم خاوند خوارزمي او د حدود العالم نامعلوم مؤلف.

د دې کهول نومیالي:

۱. امیر فریغون (۲۵۰هـ)
۲. امیر احمد د فریغون زوی (۲۷۹-۳۳۷هـ حدود)
۳. ابو حارث محمد د احمد زوی (۳۳۷-۳۸۹هـ)
۴. فریغون د محمد زوی (د ۳۹۴هـ شاوخوا)
۵. ابو نصر احمد د محمد زوی (۳۹۰-۴۱۰هـ)*
۶. حسن د ابو نصر زوی؟ (۴۱۰هـ)

مأخذونه:

العتبي، گردیزی، اصطخري، نرشخي، مقدسي، بیهقي، قابوسنامه، عوفي، ابن اثیر، مینورسکي د حدود العالم پر حواشي، د بارتولد جغرافیای تاریخی ایران، معجم الانساب، د مینورسکي مقالې د لندن چاپ.

د ملتان لوديان

(د ۳۷۰-۴۰۱ هـ شاوخوا)

د (۳۶۶ هـ = ۹۷۶ع) په شاوخوا کي سبکتگين په غزني کي د واک خاوند سو او ساماني حکمداران بې واکه او کمزوري سوه ځکه نو د افغانستان بناو نه له تخارستان او بلخه تر گوزگانان او هرات او سيستان او بست او کابل تر گردېز پوري د غزني په پایتخت پوري وتړل سوه (۳۶۸ هـ = ۹۷۸ع).

په دې وخت کي د افغانستان لمر ختيځو سيمو تر ماورای سند او ملتان د ملتان د لوديانو په نامتو کهول پوري اړه درلوده او له لاهوره تر خيبره جيه پاله کابلشاه حکم کاوه. هغه وخت چي سبکتگين پر کابل او ننگرهار يرغل وکي جيه پاله مخي ته ورغی او د غزنه په شاوخوا کي ئې ورسره جگړه وکړه او مات سو او د جگړې د تاوان تر ورکولو وروسته بيرته لاهور ته وگرزېد او د قنوج، ډهلي، اجمير او کالنجر راجه گان ئې د ځان ملگري کړه د يو لک چمتو سپرو سره تر خيبر راتېر سو او د کابل د سيند پر غاړه لغمان ته راوړسېد. سبکتگين د هغه سره جنگ وکي او په زرو خلک ئې ځني ووژل او نور ئې پر شا وشړل او د سند تر سينده پسي ولاړ او په پېښور کي ئې خپل يو امير د دوو زرو سپرو سره پرېښووه او پخپله غزني ته راغی (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ع). په دې وخت کي ملتان د لودي شيخ حميد په لاس کي وو چي لودي د پښتنو يو نامتو ټبر دی او دې لوديانو چي د سبکتگين واک ورځ په ورځ پر زياتېدو وليد د هغه سره ئې روغه وکړه او چي جيه پاله ماته وکړه شيخ حميد په ملتان کي پر خپل حال پاته سو او د سبکتگين سره ئې تړون وکي (۳۸۲ هـ) او د ده وراهه شيخ رضي په اخبار اللودي کي د احمد لودي په قول د پښتو ژبي له شاعرانو څخه وو، چي د حميد لودي په وختو کي ئې د پښتنو په غرو (سليمان غره) کي د اسلام تبليغ کاوه او له دې څخه څرگندېږي چي د سند او غزني تر منځ ځينو پښتنو لا تر دغه وخته د اسلام دين منلی نه وو، لکه چي په ۳۸۲ هـ کال د جغرافياي حدود العالم ليکونکی د قندهار ښار (د اندس پر غاړه) د برهمنانو او بتانو

او لغمان د بودتونو (بتکدو) او بښهار (بښير) د بت پرستو هندوانو او افغانانو ځايونه بولي، حال دا چې په همدې وخت کې بست او غور او رخد اسلامي ښارونه ول او کابل يوداسي ښار وو چې نيمی ټپي مسلمانان او نيمی ټپي هندوان ول.

د شيخ حميد د مړينې خبر په تاريخ کې نسته خو دوني ښکاري چې په ملتان کې د ده واکمني د سند تر غاړو د سليمان تر غره پورې محصوره وه او لاهور تر تکسيلا او ويهند او تر قندهاره (د سند د سيند پر غاړه) په جبهه پاله پورې اړه درلوده، خو په (۳۹۲هـ = ۱۰۰۱ع) کال محمود ويهند ونيو او په (۳۹۶هـ = ۱۰۰۵ع) کال چې ټپي پر ملتان لومړی يرغل وکړی د ملتان حکمران ابو الفتح داود د نصر زوی وو، نو څرگنده سوه چې نصر د شيخ حميد زوی د لوديانو دوهم حکمران د (۳۹۰هـ = ۹۹۹ع) په شاوخوا کې حکومت کاوه او دی تر حميد وروسته د هغه پر ځای کېښوونکې او د غزنويانو سره د لوديانو د کورنۍ په سياسي رقابت کې د سلطان محمود له خوا په بده عقیده او د اسمعيلي ملاحده و دين ته په گروهبندلو متهم سوی وو. مگر د پښتو له وطني ماخذو لکه پټه خزانه او د ده له پښتو شعر څخه څرگندېږي چې دا اتهام غلط وو او دی ملحد او بې دينه نه وو.

ابو الفتح داود تر نصر وروسته د ملتان تخت ته ورسېد او په (۳۹۵هـ = ۱۰۰۴ع) کال سلطان محمود د بهاتيه پر حکمران (بجي راو) باندې يرغل وکړی، داود څه اعتنا ورته و نه کړه، ځکه نو په دا بل کال محمود د تازه دمه لښکر سره د ننگرهار له لاري ورغی، لومړی ټپي راجه اننده پاله په پېښور کې مات کړی او بيا ملتان ته ورسېد او تر او وروځو کلابندی وروسته داود لودي د کاله دوه لکه او په بل روايت دوه کروړه درهمه خراج ومانه او شل زره درهمه ټپي هم د جگړې تاوان ورکړی او د محمود سره ټپي د روغې تړون و تار په او تر (۴۰۱هـ = ۱۰۱۰ع) کال پورې ټپي پر ملتان او د افغانستان پر لمر ختيځو سيمو حکومت وکړی، څو چې په همدې کال محمود پر ملتان حمله وکړه او هغه ټپي ونيو او (د کندهار د شمال) د غورک په کلا کې ټپي بندي کړی او همهلته مړ سو. د داود په مړينې که څه هم د پخوانيو لوديانو کهول له منځه ولاړ، د داود اولاده تر هغه وروسته هم په ملتان کې وه او د فخر مدبر په قول د داود زوی شيخ د سلطان مسعود تر مړينې وروسته په ملتان کې بلوا وکړه، چې د سلطان مودود له خوا يو لښکر د لوی حاجب احمد محمد او فقيه سليطي په سپه سالاری د ده د سرکوټلو له پاره وگومارل سو، څنگه

چي لښکر د وایوه کلا ته ورسېد نو موږي شیخ د خپلو ملگرو سره منصوره ته ولاړ او د غزني لښکریانو ملتان ونيو او دا په ملتان کي د لودي کهاله د پایڅوږ وروستنی یادونه ده.

دا کهول په هند کي د اسلامي او افغاني ثقافت لومړنی ممثل دی او د دې کهاله دوه تنه شیخ رضي او د حمید وراه او نصر د حمید زوی د پښتو ژبي شاعران ول او د دوی شعرونه او د ژوند پېښي د پښتنو شاعرانو تذکرې پتي خزاني د شیخ احمد ابن سعید اللودي د کتاب اعلام اللودعي فی اخبار اللودي (۶۶۸۶ هـ = ۱۲۸۷ع) په حواله راوړي دي او فرشتې هم د هغو افغانیت لیکلی دی او موږ وینو چي لودیانو په (۸۵۵هـ) کال بیا د بهلول لودي په مشرۍ په هند کي د سلطنت دوهمه کورنۍ جوړه کړي ده او یو سل کاله ئې حکومت کړی دی (۹۳۲هـ). خو د لودیانو لومړی کهول د افغانستان په تاریخ اړه لري او د بهلول کورنۍ په هند کي پاچهي کړي ده.

د لومړي کهاله نومیالي:

۱. شیخ حمید لودي (د ۳۷۰هـ شاوخوا)
۲. شیخ رضي د حمید وراه (د ۳۸۰هـ شاوخوا)
۳. نصر د حمید زوی (د ۳۹۰هـ شاوخوا)
۴. ابو الفتح داود د نصر زوی (۳۹۵-۴۰۱هـ)
۵. شیخ... د داود زوی (د ۴۳۲هـ شاوخوا)

مأخذونه:

تعلقات هند و عرب، زين الاخبار، د پښتو د ادبياتو تاریخ ۲ ټوک، شوکت افغاني، تاریخ يميني، فرشته، طبقات اکبري، حدود العالم، تاریخ سند، ابن اثير، حیات افغاني، خورشيد جهان، پته خزانه، آداب الحرب.

د تخارستان آل باينجور

(۲۳۲-۳۷۲هـ)

دې سلسلې اميرانو په تخارستان او بلخ او خلم او ترمذ او اندراب او پنجهير او باميان او وختي کي حکمراني کوله او هغه باينجور ته منسوب دي چي د عباسي خليفه گانو منصور او مهدي معاصر وو او غالباً به تر اسلام دمخه د تگين شاهانو پايخوړ وي.

له هغې جملې څخه:

*۱/ داود د الياس زوی چي د ۲۳۲ هـ په شاوخوا کي ئې سکه وهلې ده او په ۲۵۸ هـ کال يعقوب ليث صفاري له ده څخه بلخ ونيو. دی له ۲۳۳ کال څخه تر ۲۵۸ هـ پوري د بلخ حکمران وو او په ۲۵۹ هـ کال مړ سو.

*۲/ ابو داود محمد د احمد زوی او د باينجور نمسی، چي د ۲۶۰ هـ په شاوخوا کي ئې سکه وهلې ده. دی له ۲۶۰ کال څخه تر ۲۶۵ هـ پوري د بلخ او تر ۲۷۹ هـ پوري د تخار او جوزجان او ختلان او ترمذ حکمران وو.

*۳/ ابو جعفر احمد د محمد زوی او د احمد نمسی چي د ۲۷۹ هـ له شاوخوا څخه حکمران وو او په ۲۸۸ هـ کال ئې په اندراب کي سکه وهلې ده.

*۴/ جعفر د احمد زوی او د محمد نمسی چي تر ۳۱۰ هـ وروسته ئې حکومت کاوه او په ۳۱۰، ۳۱۲، ۳۱۳ هـ ئې په ختل کي سکه وهلې ده چي اوس هم سته.

۵/ احمد د جعفر زوی او د احمد نمسی چي د ۳۷۲ هـ په شاوخوا کي حکمران وو او د گرديزي په قول د چغانيانو د ابي علي احمد د محتاج د زوی له ملگرو څخه وو.

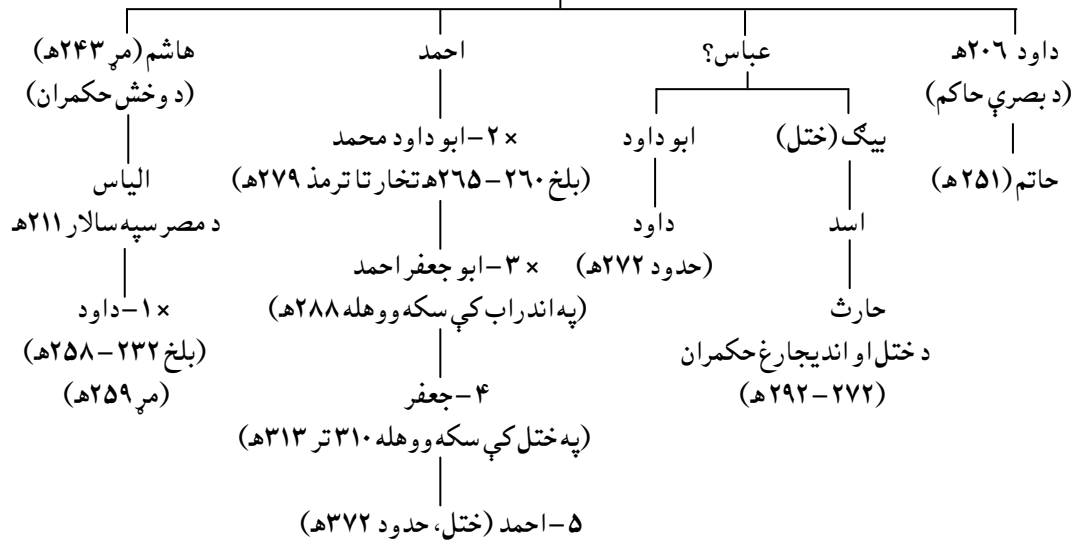
د دې کورنۍ ځيني نور کسان هم حکمرانان ول، لکه داود د باينجور زوی چي په ۳۰۶ هـ کال د بصري عامل وو او هاشم د باينجور زوی چي د وخت او هلاورد حکمران وو او په ۲۴۳ هـ کي مړ دئ او بېگ د عباس زوی او د باينجور نمسی د ختل خاوند او حارث چي له ۲۷۲ څخه تر ۲۹۳ هـ پوري د ختل حکمران وو او سکه ئې هم وهلې ده او

داود د ابو داود زوی او د عباس نمسی چي د ۲۷۲هـ په شاوخوا کي ژوندي وو او حاتم د
داود زوی او د باینجور نمسی چي د ۲۵۱هـ په شاوخوا کي د جوزکرمان حاکم وو، او
الیاس د هاشم زوی چي په ۲۱۱هـ کال د مصر سرلښکر وو.
اوس د دې کورنۍ د نسب شجره وگورئ (۴۶ لمبر).

۴۶ - لمبر

د باینجور کورنۍ

باینجور (۱۴۰هـ حدود)

(مأخذ: معجم الانساب زامباور ۳۰۷)

x د سكي خاوند پاچا

د غرستان شاران

(۲۸۹-۵۵۰هـ)

لکه مارکوارت چي په ايرانشهر کي څرگنده کړې ده د (شار) کلمه د (شير) او (شاه) سره شريکه ريښه لري او دا د مرکزي افغانستان د سيمي د يو شمېر حکمرانانو لقب وو چي د دوی د حکمرانۍ سيمي د لمرختو خوا ته د باميان د شيرانو د هيواد گاونډی وو او لکه د دې کتاب په لومړيو بحثو کي چي مو وويل دا شاهي کهولونه د دې هيواد د هپتالي کوشاني عناصرو پايڅور دي او د حکمرانۍ مرکز ئې په بشين کي وو چي شورمين او بغشور هم د هغه ځای بناړونه ول او د دې هيواد اصل نوم په اوستايي تلفظ (غرستانه) او په طبقات ناصري کي هم (غرستان) (په پښتو غر + ستان) دی. او فردوسي ئې په شاهنامه کي د (غرچگان) په نامه يادوي او معرب ئې غرجستان يا غرستان دی. د دې سيمي شاران حکمرانان په نياو (عدل) او داد مشهور ول او ناصر خسرو قبادياني په دې بيت کي د دې کورنيو او د دوی د حکمرانۍ د مرکزو داسي يادونه کړې ده:

استاده بده باميان شيری

بنشسته بعز در بشين شاری^(۱۲)

داسي معلومېږي چي د غرستان شاران تر اسلام دمخه هم د دې سيمي حکمرانان ول او د دوی د نيکه گانو يو تصوير چي لاس ته راغلی دی کټ مټ د هپتالي (هياطله = هون) د پاچهانو بڼو او څهرو ته ورته دی.

په اسلامي عصر کي د غرستان د شارانو يادونه د سلطان محمود د فتوحاتو او د غزني د سلطنت تر ادارې لاندې د هيواد د اداري تمرکز سره منځته راځي، چي يو له دې غرستاني شارانو څخه (شار رشيد) په ۳۸۰هـ کال د سلطان محمود سياسي مشرتوب او

^(۱۲) د ناصر خسرو په ديوان ۴۶۸ مخ کي دا بيت غلط چاپ سوی، دلته سم سو.

د هیواد اداري توحید ته غاړه ایښې وه. بل شا ابو نصر محمد د اسد زوی دی چې په ۴۰۵هـ کال سلطان محمود بندي کی او په ۴۰۶هـ کال په هرات کې مړ سو.

۳/ شارشاه ابو محمد د محمد زوی وو چې د پلار په ژوند د پلار پر ځای کښنووست او د سلطان محمود او ابو علي سیمجور سره وجنگېد او تر ۴۰۶هـ کال پخوا مړ سو.

۴/ شارارد شیر.

۵/ شار ابراهیم د اردشیر زوی.

۶/ شارشاه د ابراهیم زوی چې لورنې حور ملکه د سلطان حسین جهانسور غوري ماندينه وه.

هغو شارانو چې د سلطان محمود تر وخت وروسته تېر سوي دي د غزنه او غور تر مرکزي سلطې لاندې ژوند کاوه، خو پوهان او علم پالونکي خلک ول.

مأخذونه:

ابن اثیر، تاريخي يميني عتبي، دايرة المعارف اسلامي، د غرجستان ماده، نامهای ایرانی یوستی، روضة الصفا، تاريخ گزیده، معجم الانساب زمباور، ابن خرداذبه ۳۹، معجم البلدان ۳/ ۷۸۵.

د اندراب اميران

دا اميران هم د هپتالي کوشانيانو د پخوانيو حکمرانانو له پايڅوړ څخه بنکاري چي په اسلامي عصر کي ئې اسلام منلی او د اندراب په غرو کي پاته سوي دي او څنگه چي د دوی د حکمراني سيمه د دشوار گذارو غرو په منع کي وه نو ځکه د جهانگيرانو له تسلطه خوندي پاته ول.

له دې اميرانو څخه يوازي د دوو تنو نومونه د دوی له سکو څخه لاس ته راغلي دي او دا سکې د ارميتاژ په موزه کي سته:

*۱/ مکتوم د حرب زوی (د ۳۵۹ هـ په شاوخوا کي)

*۲/ سهلان د مکتوم زوی (د ۳۶۵ له شاوخوا څخه تر ۳۷۴ هـ پوري)

ماخذونه:

معجم الانساب زمباور، د مارکوف د ارميتاژ فهرست.

چغانيان اميران - آل محتاج

چغان (مغرب ئې صغان) د آموها خوا ته يو حای دئ چې اوس د شوروي تاجکستان د جمهوريت جنوبي برخه ده. په دې حای کې له پنخوانيو زمانو څخه يوه سلطنتي کهول د (چغان خدات) په نامه حکومت کاوه چې له آريايي تاجیکو عناصرو څخه وو او د اسلامي دريمي پېړۍ په سر کې امير محتاج نامي هلته حکمران او چغان خدات ته منسوب وو، چې تر هغه وروسته ئې کورنۍ په تاريخ کې د (آل محتاج) په نامه مشهوره سوه او له دې کورنۍ څخه عادلان او پوهان اميران منخ ته راووتل او د سامانيانو او غزنويانو په وختو کې ئې د آمو د سيند پر دواړو غاړو او بلخ او تخار باندي د هندوکش تر شمالي لمنو پوري حکومت کړی دئ. د محتاج پلار دا يادونه چې احمد نومېد د ياقوت په معجم الادباء کې راغلي ده او ژوند ئې په ۲۵۰هـ کې اټکل کېدای سي. د دې کورنۍ نور کسان دا دي:

۱/ له محتاجه يو زوی د ابو سعد مظفر په نامه پاته سو چې د ۳۰۰هـ په شاوخوا کې ئې ژوند او حکومت کاوه او زوی ئې ابوبکر محمد بن مظفر د ساماني نصر بن احمد د دربار امير او په ۳۲۱هـ کال د خراسان او د خراسان د ټولو عسکرو سپه سالار وو او تر هغه دمخه د ۲۹۸هـ په محرمه کې د اسمعيل ساماني د زوی احمد له درباره د سيستان د فتح له پاره استول سوی وو او بيا په گرگان کې حاکم سو، په خراسان کې د ده د حکمرانۍ ورغې له ۳۲۱هـ کاله د ده د مړينې تر کال ۳۲۹هـ پوري وې. دې سړي د خراسان په پېښو کې تل د يوه غښتلي او اغېزه ناک حکمران په حيث لاس درلود او په چغانيان کې ښخ دئ.

۲/ ابو علي د محمد زوی او د مظفر نمسی چې په ۳۲۷هـ کال د پلار د ناروغۍ په وخت کې د خراسان سپه سالار او حکمران وو او په ۳۲۹هـ کال په جرجان او ري کې د ماکان بن کاکي سره و جنگېد او هغه ئې وواژه، خو په ۳۳۳هـ کال چې د اميرنوح بن نصر ساماني د دربار له خوا د خراسان له حکمرانۍ څخه معزول سو نو سر ئې له اطاعته

وغر او ه او نوح ئې خلع كى او پخپله ئې د خراسان د چارو واگي په لاس كې ونيولې او د ژوند تر پايه ئې د سامانيانو له دربار سره اخ او ډب درلود، شو چي د ۳۴۴ هـ كال د برات پر ۲۹ مه مړ او په چغانيان كې بنځ سو.

۳/ ابو العباس فضل د محمد زوى او د مظفر نمسى په ۳۳۳ هـ كال د خپل ورور ابو علي له خوا د بلاد جبل (عراق عجم) په حكومت مامور سو او تر هغه وروسته د ساماني عسكرو لوى سپه سالار وو، چي د خپل ورور سره ئې هم جنگونه وكړه او په ۳۳۶ هـ كال په بخارا كې بندي سو.

۴/ ابوالمظفر عبدالله د احمد زوى د محمد بن مظفر نمسى چي تر ۳۳۷ هـ وروسته د ساماني امير نوح په دربار كې د رھين په توگه اوسېده، او په ۳۴۰ هـ كال له آسه ولوېد مړ سو او په چغانيان كې بنځ دئ.

۵/ ابو منصور د احمد زوى د محمد نمسى چي په ۳۴۰ هـ كال د چغانيان د حكمرانۍ نايب وو.

۶/ ابوالمظفر طاهر د فضل زوى د محمد نمسى د مظفر كړوسى د چغانيان والي او ادب پالونكى سړى وو. منجيك ترمذي د ده له ستاينونكو (مداحانو) څخه وو او په ۳۷۷ هـ مړ دئ.

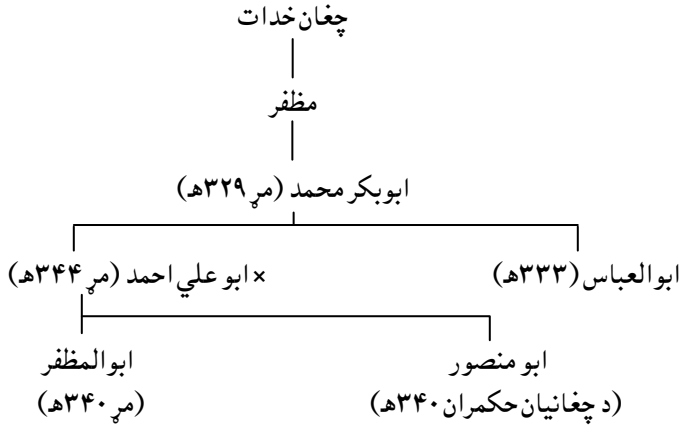
*۷/ فخرالدوله ابوالمظفر احمد د محمد زوى ادب پالونكى والي او د دقيقې او فرخي ممدوح وو، چي د فرخي د داغگاه مشهوره قصيده "تا پرند نيلگون بر روى پوشد مرغزار" د ده په ستاينه كې ده او سكه ئې هم وهلي وه.

د آل محتاج اميرانو عموماً د ساسانيانو او غزنويانو د سلطنتي كورنيو سره خپل بڼه روابط ساتل او د هغو د ساتني او حمايي په سيوري كې ئې د هندوكش د شمالي ولاياتو حكمراني له بدخشان او تخاره نيولې تر بلخ او جوزجان پوري كوله او دا كورنۍ د دري ادب له پالونكو څخه گڼله كېږي (د نسب شجره دي وكتل سي - ۴۷ لمبر).

ماخذونه:

تعلیقات چهار مقاله د دوكتور معين، معجم الانساب زمباور، ابن اثیر، تاریخ یمنی، معجم الادباء، رودكي د سعید نفیسی، ابن خلدون، روضة الصفا، دایرة المعارف اسلامي، دیوان فرخي، د عروضي سمرقندي چهار مقاله.

د چغانیان د محتاج کورنۍ

مأخذونه: د زمباور معجم ۳۱۰، د الکامل او د بارتولد د ترکستان

سیمجوریان

د سیمجور کلمه د یوستي په قول په (نامهای ایرانی) کي د زرین گورخر (سیم + خر) په معنا دئ او دا د خراسان د یوه سردار ابو عمران سیمجور نوم دئ چي د ساماني اسمعیل د احمد د زوی په دربار کي ئې د سرمشي (دولت دار) وظیفه درلوده (۲۸۷هـ)، نو ځکه ئې دی (دواتي) باله چي د خراسان یوه لویه کورنۍ وه.

۱/ ابو عمران سیمجور دواتي په ۲۹۸هـ کال د ساماني اسمعیل د زوی احمد له درباره د سیستان په حکمراني وگومارل سو، خو یو کال وروسته (۳۰۱هـ) سیستانیانو د نصر بن احمد سره مخالفت وکی او سیمجور له هغه ځایه ووت.

په ۳۱۴هـ کال چي امیر نصر د احمد زوی ري ونيو د هغه ځای حکومت ئې سیمجور ته ورکی او دی د خپل وخت له زړه وړانو او لښکرکشانو څخه وو، چي په ۳۱۶هـ کال د خراسان په څنډو کي د ابوالحسن د ناصر اطروش د زوی سره هم جنگېدلی دئ.

۲/ ابو علي ابراهيم د سیمجور زوی تر خپل پلار وروسته د مرو او هرات او نیشاپور او قهستان حاکم وو (۳۳۳ - ۳۳۵هـ) او نوح د نصر زوی د ابو علي احمد چغاني تر عزل وروسته د خراسان په حکمراني وټاکه او څه موده هم د گرگان والي وو او په ۳۳۶هـ کي مړ دئ.

۳* / ابوالحسن محمد د ابراهيم زوی او د سیمجور نمسی د پلار تر مړيني وروسته د خراسان سپه سالار او لقب ئې ناصرالدوله وو او په ۳۵۶هـ کال د یوه لښکر سره د ري نیولو ته وگومارل سو او د ۳۷۸هـ کال په ذیحجه کي مړ دئ.

۴* / ابو علي محمد مظفر د محمد زوی د ابراهيم نمسی د پلار تر مړيني وروسته د هغه پر ځای کنېنوست او حاجب الباب وو. څه موده هم د پلار په ژوند کي د هرات حاکم وو، خو تر هغه وروسته په نیشاپور کي د خراسان واکدار او سپه سالار وټاکل سو. سکه ئې هم وهلې ده او د خپلواکۍ دعوه ئې کوله، شو چي د بلخ د حکمران سره ئې لاس

يو کي او د ساماني امير نوح په مقابل کي ياغيان سول، خو امير سبکتگين او زوی ئې محمود د دوی سره و جنگېدل او د ۳۸۴هـ کال د روژې په ۱۵ ورځ ئې په طوس کي دوی مات کړه، ابو علي خوارزم ته و تنبېد او هلته د ۳۸۶هـ کال په روژه کي ونيول سو او په پای کي ئې سبکتگين ته په لاس ورکي او د گردېز په کلا کي بندي وو، خو چي په ۳۸۸هـ کال مړ سو.

۵/ ابو القاسم د محمد زوی او د ابراهيم نمسی: د هرات والي وو او په ۳۸۶هـ کال نيشاپور ته ولاړ او د سبکتگين د دربار د خلکو سره يو ځای سو او د قهستان حکمراني ئې وموندله او د تپتوالي او پاسوالي تر ليدو وروسته د ساماني منتصر سره يو ځای سو (۳۹۱هـ) او په سرخس کي ئې د سبکتگين د زوی نصر سره جگړه وکړه او ونيول سو او غزنه ته ئې واستاوه.

۶/ ابو الحسن د ابو علي سيمجوري زوی: په ۳۸۵هـ کال چي ئې پلار مغلوب سو دی ري ته ولاړ، خو په نيشاپور کي د امير محمود لاس ته ورغی او غزني ته واستول سو او په گردېز کي بندي وو.

ابو سهل د ابو القاسم علي زوی او د محمد نمسی: د ۳۸۸هـ په شاوخوا کي ئې ژوند کاوه.

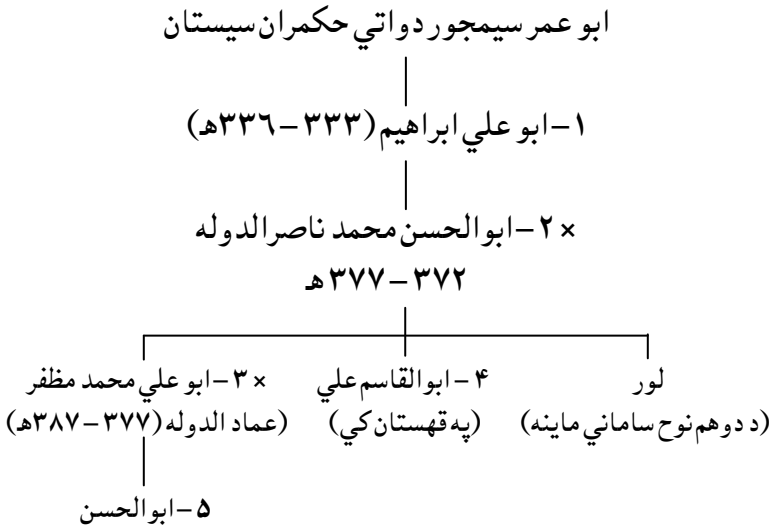
د دې کورنۍ نوم يالियो په خراسان کي د ساماني د وخت او د غزنوي دورې د ابتدا په پېښو کي لويه برخه درلودله او ډېره موده ئې په بشپړ قوت او خپلواکي حکومت کړی دی او کله ئې هم د پاچا په عنوان سکه وهلې ده، چي د ابو الحسن محمد ناصر الدوله سکه سته چي له ۳۷۲هـ څخه ئې تر ۳۷۷هـ پوري حکومت کړی دی او يوه لور ئې د نوح بن منصور ساماني پاچا ماندينه وه. همدارنگه ابو علي محمد مظفر عماد الدوله (۳۷۷ - ۳۸۷هـ) هم سکه وهلې وه او خپلواکي ئې درلوده (۴۸ لمبر د نسب پاڼه دي وکتل سي).

ماخذونه:

الکامل، تاريخ يميني، طبقات نصري، نامنامه يوستی، د بارتولد ترکستان، د زمباور معجم: ۳۱۰.

۴۸ - لمبر

سيمجوريان

مراجع: الكامل، تاريخ يميني، طبقات نصري،
نامهاي ايراني، تركستان بارتولد، معجم زامباور ۳۱۰

غزويان

(۵۸۳-۳۵۱)

د سامانيانو په يادونه کي مو ولوستل چي په (۳۴۹ هـ = ۹۶۰ م) کال د ساماني لومړي عبدالملک له درباره امير حاجب الپتگين د خراسان په سپه سالاری گومارل سوی وو، خو د عبدالملک تر مړيني وروسته الپتگين د ساماني نوح له زوی منصور څخه سر واخيست او غزنه او زابلستان ته ولاړ (۳۵۰ هـ). په دې وخت کي د غزنه د شاوخوا حکمران د لويک له کورنۍ څخه يو سړی وو چي د دې کورنۍ يادونه د کتاب په سر کي تېره سوه او بنايي چي د افغانستان د هپتالي کوشانو د اميرانو پايڅور وي، ځکه چي پخپله الپتگين او دهغه پر ځای کښېنستلي کسان چي د نومو په پای کي ئې د (تگين) کلمه راغلې ده هم د تگين شاهي سلطنتي کهول ته منسوب دي چي يو گډ افغاني او ترکي عنصر دئ او د چيني گرزندوی وکونگ Wou-Kong په شهادت د ۷۶۰ع کال په شاوخوا کي ئې د افغانستان پر لمر ختيځو او د هندوکش پر جنوب حکمراني کوله او د تگين آباد ښار د دوی په نامه د محمود د اخلافي تر وخت پوري هم د اوسني کندهار لمر لوېديځ شمال ته ولاړ وو او سکې ئې چي د اسلامي عصر په اوایلو پوري اړه لري د هندوکش په شاوخوا کي پيدا کېږي.

په هر حال الپتگين غزنه له لويک (انوک) څخه لاس ته راوست (۳۵۱ هـ) او تر خپلي مړيني پوري ئې يو کال پر غزني او زابلستان حکومت وکی او په ۳۵۲ هـ کال په غزني کي مړ سو او اسحاق زوی ئې پر ځای کښېنوست.

په دې وخت کي بيا امير لويک د غزني د نيولو په غرض راغی اسحاق بخارا ته منډه کړه او د منصور بن نوح څخه ئې مرسته وغوښتله او بيرته ئې غزني ونيو او تردرو کالو حکمرانۍ وروسته په (۳۵۵ هـ = ۹۶۵ ع) کال مړ سو. تر الپتگين وروسته د ده يو ملگری چي ښه پرهېزگاره، مبارز او عادل سړی وو او بلکاتگين نومېد (په غالب اټکل به همهغو افغاني تگين شاهانو ته منسوب وي) د ده پر ځای کښېنوست، دی لس کاله په

غزني کي امير وو او د ۳۵۹ هـ په شاوخوا کي ئې په غزني کي سکه وهلې ده او د ۳۶۵ هـ په شاوخوا کي د گردېزه کلابندي کي مړ سو او امير پيري تگين چي يو مفسد سپی او د الپتگين ملگری وو پر غزني مستولي سو، خلک له هغه څخه خوابدي او په عذاب سول، نو د غزني او گردېزه پخوانی امير لويک ئې راوباله، لويک د کابلشاه د زوی په مرسته (د کابل جنوبي خوا ته د لوگر) د څرخ پر شاوخوا يرغل وکی. امير سبکتگين (د الپتگين زوم او ملگری) هغه مات کړه او لس پيلان ئې ځني ونيول او غزني ته راغی، څنگه چي د غزني خلک د پير تگين له ظلمه په عذاب سوي ول نو په اتفاق ئې امير سبکتگين د جوق قراچکم زوی او د قرارسلان نمسی (غالباً تگين شاهيانو ته منسوب) ئې د غزنه په امارت ومانه (د ۳۶۶ هـ = ۹۷۶ ع کال د شعبان ۲۷).

امير سبکتگين نوی مسلمان سوی او زړور سپی وو او د نظام الملک په قول په سياست نامه کي او د حمدالله په وينا په تاريخ گزيده کي ده د زاول د يوه مشر لور غوښتې وه او څنگه چي له دې لاري د پښتنو زوم سوی وو ځکه نو د ده په لښکر کي ټول پښتانه جنگېدل او بست او قصدار (بلوچستان د کلات جنوب ته اوسنی خضدار) او زمينداور او باميان او تخارستان او غور او زابلستان او کابل ئې چي د قراتگين نامي د گومارل سوو کسانو په لاس کي ول ونيول او د کابل شمالي خوا ته په پروان کي ئې سکه ووهله او لکه چي مو د لوديانو په حالاتو کي وويل په لغمان کي ئې د کابل د سيند پر غاړه د ويهند د جيپاله کابل شاه سره جگړه وکړه او د هغه سل زره لښکر ئې مات کی او لغمان ئې تر پېښوره ونيو او د هغه سيمو خلکو ته ئې د اسلام د دين تبليغ وکاوه (۳۸۱ هـ = ۹۹۱ م). په دې جگړو کي سبکتگين ته ډېره ولجه په لاس ورغله او ډېر غښتلی سو او د عتبي او ابن اثير په قول افغانه او خليج (ننني غلجيان) تر هغه وروسته د ده تابع سول.

د سبکتگين له نورو مهمو کارو څخه لکه د دوهم ساماني نوح په حالاتو کي چي مو وويل د هرات په جگړه کي (۳۸۴ هـ = ۹۹۴ م) د سبکتگين او د هغه د زوی محمود مرسته ده، چي په نتيجه کي د ساماني دربار مخالفان له پښو ولوېدل، دا نوميالی، عادل او زړور او رښتين پاچا تر ۲۱ کالو حکمرانی وروسته په ۵۶ کلنۍ په ۳۸۷ هـ کال د بلخ او باميان تر منځ د مدرموی په کلي کي مړ او په غزني کي ښخ سو. حال دا چي د آمو له سينده تر قصدار (بلوچستان) پوري او د سند له سينده تر نيشاپور او سيستان پوري ئې

د غزنه تر مرکزیت لاندې یو هیواد تشکیل کړی وو او د وطني کورنیو محلي حکمرانان لکه په سیستان کې د صفاریانو وروسته پاته کسانو او په گوزگان کې د آل فریغون امیرانو د هیواد په لمرخاته کې د ملتان لودي پاچهانو ئې مشرتوب منلی وو .

د امیر سبکتگین تر مړینې وروسته د ده د شپږو زامنو له جملې څخه اسمعیل غزني ته راغی او د ده پر ځای کښېنوست. خو څنگه چې ئې کفایت نه درلود شورشیانو سر واخیست او د ده مشر ورور امیر محمود چې په نیشاپور کې د خراسان حکمران وو په همدې کال ۳۸۷هـ له خراسانه لښکر راوست او د غزنین په وره کې ئې د خپل ورور سره جگړه وکړه، څنگه چې د محمود مور زاوولی وه او فردوسي هم هغه زابلې بللې ده (خجسته درگه محمود زابلې دریاست) نو د زابل د خلکو په کومک ئې اسمعیل او د هغه لښکر مات کړ او اسمعیل تر اوو میاشتو پاچهی وروسته په زندان کې مړ سو .

محمود چې غزنه ونيو د بلخ خوا ته ئې مخه کړه او په همدې کال ئې شمالي افغانستان هم ونيو او په بلخ کې د پاچهی پر تخت کښېنوست او د مرو خوا ته پر مخ ولاړ، چې د نوح د زوی عبدالملک سره جگړه وکړې، خو په پای کې ئې روغه ورسره وکړه او له ساماني درباره محمود د خراسان په پاچهی له تخارستانه تر بلخ او هراته وپېژاند سوه (۳۸۸هـ = ۹۹۸ع)، او هغه وخت چې ئې وغوښته له مرو څخه بلخ ته راوگرزي د بغداد د خلیفه القادر بالله له خوا د عهد او لوا خلعت ورته راوړسېد او د ده پاچهی پر خراسان باندې رسماً د (یمین الدوله او امین المله ولی امیر المؤمنین) د القابو سره تصدیق سوه (د ۳۸۹هـ = ۹۹۸م دیقعه). امیر محمود په سکو کې د نظام الدین او ملک الممالک او ملوک الملوک په القابو هم یاد سوی او فردوسي دی (شاه) او العتبي ئې احياناً (سلطان) لیکي او د غزنوي دورې نور مؤرخین لکه بیهقي او گردیزی ورته (امیر) وايي، خو نظام الملک په سیاست نامه او ابن اثیر په الکامل او منهاج سراج په طبقات ناصري کې ویلي دي چې: محمود لومړی وار د (سلطان) په لقب ملقب سو او د مجمل التواریخ والقصص (د تهران چاپ) د مؤلف په قول دا لقب محمود د امیر خلف صفاري له قوله واخیست او هغه وخت چې خلف وویل محمود سلطان دئ تر هغه وروسته محمود په دې لقب مشهور سو (۴۰۶مخ).

که څه هم دا لقب د ده او د ده د اخلافو پر سکو نسته او لومړی وار د ابراهیم غزنوي پر سکه وهل سوی چې په (۴۵۱هـ = ۱۰۵۹م) کال پر تخت کښېنوست خو په

غزني کي د سلطان محمود د قبر پر شناخته په کوفي غوندي پخواني ليک د ده د مړيني ورځو ته نژدې ليکلي سوي دي: "الامير الاجل السيد نظام الدين ابى القاسم محمود بن سبکتگين" او دا ټينگ سند ډېر پخوانی دی.

سلطان محمود په ۳۸۹هـ کال د ساماني منصور او عبدالملک خاصه اميران يکتوزون او فايق او وروستنی ساماني شهزاده المنتصر ئې لکه چي دمخه وليکل سوه مغلوب کړه او په نور پاته ژوند کي د (۳۹۲هـ او ۴۱۶هـ) تر منځ ئې او وه لس واره پر هند لوی او کوچني يرغلوڼه وکړه او له (۳۹۰هـ څخه تر ۳۹۲هـ) پوري ئې د ويهند په ولايت (د اټک پر غاړه اوسنی هونډ) او لغمان او پېښور کي د جيباله سره و جنگېد او پېښور ئې ونيو او د (غازي) په لقب مشهور سو.

په ۳۹۳هـ ۱۰۰۲م کال ئې د احمد صفاري زوی خلف لکه د صفاريانو په احوال کي چي تېر سوه ونيو او سيستان ئې قبيجي حاجب او کدخدای بوعلي شاد ته وسپاره، خو بوبکر عبدالله چي د خلف د لور نبيره وو او بوالحسن حاجب پر دوی بلوا وکړه خو سلطان په ۳۹۴هـ کال بيا سيستان ته راغی او هغه بلوا ئې سره کړه.

په ۳۹۶هـ = ۱۰۰۵م کال د سند تر سيند پوري پوت او لکه د لوديانو په بحث کي چي وويل سوه ملتان ئې ونيو او په (۳۹۷هـ = ۱۰۰۶م) کال ئې د ترکستان ايلک خان چي پر بلخ او هرات ئې تر نيشاپوره قبضه کړې وه مات کي او په ۳۹۹هـ = ۱۰۰۸م کال ئې د هند راجگان په ويهند کي د انده پاله سره مات کړه او د ۴۰۲ - ۴۰۳هـ تر منځ ئې په پنجاب او کشمير کي فتوحات وکړه او په ۴۰۳هـ = ۱۰۱۲م کي ئې غرجستان (د غور شمال ته) هم ونيو او د بيهقي په قول ئې په (۴۰۵هـ = ۱۰۱۴ع) کال د بست له لاري پر غور يرغل وکي او د غور حکمران امير محمد سوري د لسو زرو تنو لښکر سره د آهنگران په کلا کي کلابند او بندي سو او د (۴۰۷هـ = ۱۰۱۶ع) په شاوخوا کي ئې پر پنجاب او کشمير حملې وکړې او يو کال وروسته د خوارزم خلکو پر مامون خوارزمشاه (د سلطان محمود د خور پر مېړه) بلوا وکړه او هغه ئې وواژه خو محمود خوارزم ونيو او التوتتاش ئې هلته ودراره (۴۰۸هـ). په (۴۰۹ - ۴۱۰هـ) کال ئې په هند کي تونج او د گنگ کڅوڼه د ډېرو بنديانو او ولجو سره ونيو او د درو مليونو درهمو سره غزني ته راغی او د ابن اثير په قول په لاره کي د افغانانو سره ونښت ځکه چي دوی تل د هند او غزنه په لاره کي د محمود مخه نيوله. په (۴۱۱هـ = ۱۰۲۰م) کال د غور فتح او په ۴۱۲هـ

کشمير د لوهړکوټ د حصار محاصره او په ۴۱۳هـ کي د گواليار او کالنجر او په ۴۱۴هـ د سليمان د غرو او پښتنو فتوحات بشپړ سول او په (۴۱۵-۴۱۶هـ) کال ماوراءالنهر ته ولاړ او د بلخ او د آمو د غاړي اميران ئې د ځان تابع کړه او د کاشغري قدرخان سره ئې تړون وټاړه او څلور زره سلجوقيان ئې خراسان ته راوستل. په ۴۱۶هـ کي محمود د جنوبي هند د کاتيا وار پر سومات حمله وکړه او د هغه ځای مشهور بودتون (معبد) ئې وران کي او ډېره ولجه ئې لاس ته ورغله او گجرات ئې هم ونيو.

د محمود وروستنی يرغل په (۴۱۸هـ = ۱۰۲۸م) کال د ملتان د جتانو د طایفې د تادیب له پاره وو او په خپل ژوند کي پر دې بريالی سو چي له اصفهانه نيولې تر عراق او همدان او طبرستانه او د لمرختو خوا ته د گنگا تر څنډو او شمالاً تر خوارزمه، او جنوباً د بلوچستان تر کڅو او کاتيا وار پوري ئې يوه لويه شهنشاهي جوړه کړه او خپل زوی مسعود ئې په اصفهان کي کښېناوه (۴۲۰هـ = ۱۰۲۹م) او د لوی هيواد ئې له گنگا څخه د دجلي او فرات تر کڅو (سواحلو) پوري د غزنه د مرکزيت تر ادای لاندې راووست او په آسيا کي ئې خورا لويه امپراتوري جوړه کړه. ده په غزنه، پروان، نشاپور، هرات، جوزجان، بلخ، ولوالج (تخارستان)، لاهور (د محمود پور په نامه) او د هيواد په نورو ښارو کي سکه ووهله او دربار ئې تل د دري سترو شاعرانو لکه فردوسي، فرخي، منوچهري، عنصرې او لويو پوهانو لکه البيروني او ابن سينا او ثعاليې او خمار او العتبي او نورو د ټولېدو ځای وو. دی ستر، باکفایته، زور، سخي او د جهاندارۍ په چارو پوه پاچا وو، چي د العتبي په قول ئې د ترکي او افغاني او تاجيکو او غلجو (غلجو چي د اصطخري او ياقوت په وينا په خراسان او سيستان او کابل کي اوسېدل) او هندو عناصرو څخه گډ لوی لښکر جوړ کړی او د افغانانو طایفې ئې د غور په غرو او د سليمان په غره او سپين غره او نورو کي د ځان تابع او په اسلام ئې مشرفي کړې او د ابن اثير په وينا د معتزله او باطنيې او جهميې او مشبهې او روافضو فرقې ئې ويستلې او کتابونه ئې وروسوخل. د ابن خلکان په قول ده هر کال په هند کي غزا پر ځان فرض کړې وه او په مذهب شافعي وو او ابن خلکان د امام الحرمین عبدالملک جويني (د سلطان معاصر) له کتابه چي معیث الخلق فی اختيار الاحق نومېږي نقل کوي چي: محمود د امام ابو حنيفه په مذهب وو او د حدیثو سره ئې خورا زیاته مينه درلودله، او تل به ئې هغه د لويو شېخانو څخه اروېده. خو د قفال مروزي نامتو شافعي په تلقين د امام

شافعي مذهب ته راواوښت.

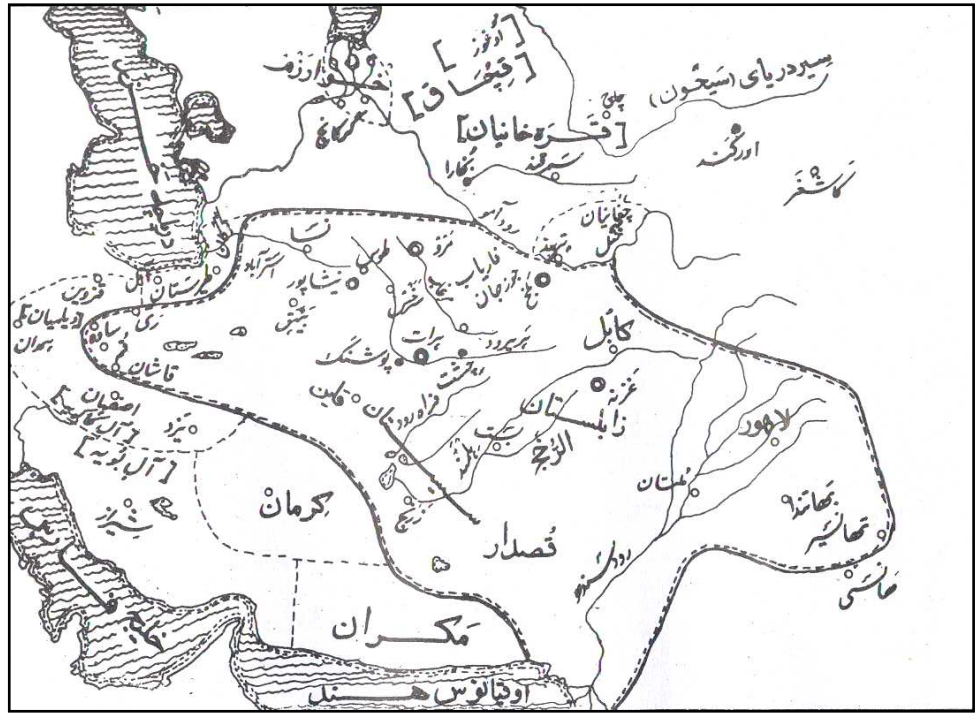
لنډه دا چي سلطان محمود کروړ او زړور پاچا وو او د ابن اثير په قول ښه مخ او جذابه ښه ئې درلوده، سترگي ئې کوچنۍ او ورښتانه ئې سره ول او د ابن خلکان په وينا د ۳۶۱ هـ کال د عاشورا په شپه زېږېدلې وو او د آسيا په زړه کي د يو لوی دولت تر جوړولو وروسته د سل په ناروغۍ اخته سو او په ۶۱ کلنۍ کي تر ۳۳ کالو پاچهي وروسته د (۴۲۱ هـ - ۱۰۳۰ م) کال د دوهمي خور (ربيع الاخر) پر ۲۳ مه د پنجشنبې په ورځ مړ او د غزنه په فيروزه ماڼۍ کي ښخ سو. اوس که څه هم په غزني کي د فېروزه ماڼۍ څه اثر نسته خو يوازي د سلطان د مزار شناخته (دبرينه لوحه) پاته ده او پر هغې ئې په کوفي غوندي ليک داسي ليکلي دي:

"غفراناً من الله الامير الاجل السيد نظام الدين ابى القاسم محمود بن سبکتگين غفرله، توفى رحمة الله عليه و نور حفرته و بيض و جهه عشية يوم الحمير لسبع يقين من شهر ربيع الاخر سنة احدى و عشرين و اربعمائة".

هغه کوچنۍ گنډه چي نن د سلطان پر مزار ودانه ده په ۱۳۲۴ هـ ق کال د امير حبيب الله خان په امر جوړه سوې ده (۴۹ - ۵۰ عکسونه).

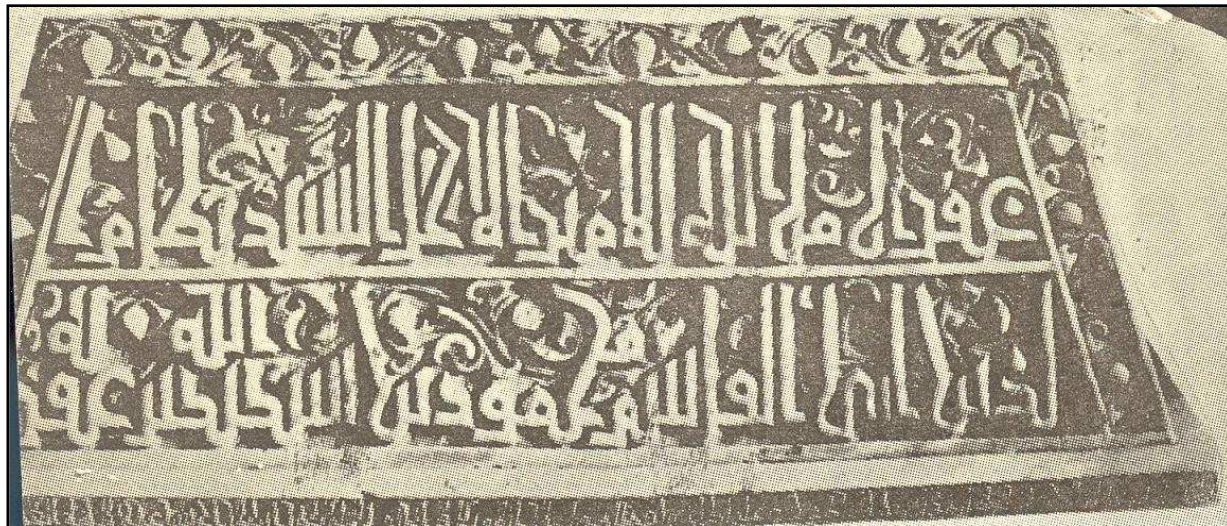
تر محمود وروسته ئې زوی محمد له گوزگانان څخه راغی او په غزني کي د پلار پر ځای کښېښوست او خپل اکا امير يوسف د سبکتگين زوی ئې خپل سپه سالار او خواجه ابو سهل احمد حمدوي ئې وزير او علي قريب ئې لوی حاجب وټاکه، خو تر ۵۰ ورځو وروسته ابو النجم امير اياز ايماق او علي دايه له غزني څخه د دې له پاره راووتل چي د سلطان مشر زوی امير مسعود ته چي په ري او اصفهان کي حکمران وو ورسې او هغه د خلکو له خوا غزني ته راوبولي. محمد د هندوانو د لښکر سپه سالار سوند هراي په هغو پسي وگوماره، خو د سراي مريانو سوند هراي وواژه او په نشاپور کي امير مسعود ته ورغلل، په دې وخت کي د بغداد خليفه القادر بالله د امارت لوا او عهد د مرسل بن منصور بن افلح گريزي په لاس امير مسعود ته ولېږل، او ده ته ئې د اسلامي دايرة المعارف په قول د ناصرالدين الله او حافظ عبدالله او ظهير خليفه الله لقب ورکړی، چي ابن اثير دا لقب سيد الملوك او السلاطين هم ليکلی دئ او په دې صورت ئې مسعود رسماً د خراسان پاچا وپېژاند.

امير مسعود له هراته بست ته راغی او محمد له غزنه څخه تگين آباد (د هلمند او

د غزنویانو د سلطنت نقشه - ۱۰۳۰ م. د غزنویانو له کتاب څخه - د ۱۹۶۳ د ایډنبرگ چاپ - ۴۹ - لمبر نقشه

○ سلطنت حدود
- - - - - محدوده مشکی
مشهور ښارونه

په غزني کي د سلطان محمود قبر او د هغه کتبيبه ۵۰- لمبر عکس

ارغنداو تر منځ) لښکر راووست، خو تر اوو میاشتو پاچهی وروسته امیر یوسف او علي قریب هغه په تگین آباد کي ونيو او ږوند ئې کي او امیر مسعود ئې د هغه پر ځای کښېناوه (د ۴۲۱هـ د کوچني اختر میاشت).

سلطان مسعود خواجه احمد د حسن میمندي زوی (چي په ۴۲۴هـ کي مړ دئ) د هند له زندانه راویوست او هغه ئې خپل وزیر کي او حسن میکالي (وزیر مشهور په امیر حسنک) ئې د قرمطي والي په تور په بلخ کي غږ غږه کي او د محمود له خزانه داره چي احمدینا لتگین نومېد خورا ډېر مال واخیست او دی ئې هند ته واستاوه او په ۴۲۲هـ کال ئې کرمان او مکران ونيول او په ۴۲۳هـ = ۱۰۳۱م کال هرات ته ولاړ او سپه سالار عبدوس ئې د خراسان د ترکمانانو د فساد د مخنيوي له پاره وگوماره او په ۴۲۴هـ کال ئې د کشمیر پر سرستي لښکر ویوست او په ۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م کال ئې پر آمل او ساري او طبرستان بری وموند، او امیر بکتغدی ئې د لوی لښکر سره د خراسان د شمالي ډاگو د ترکمانانو د مخنيوي له پاره واستاوه، خو ناکامه راوگرزېد، او په (۴۲۶هـ = ۱۰۳۴م) کال ئې یو لښکر د هندو سپهسالار تلک د جهلن د زوی په مشري د احمدینا لتگین د مقابلې له پاره چي په هند کي یاغي سوی وو ولېږه، احمد مات سو او منصوره ته وتښتېد او د سند په اوبو کي ډوب سو (۴۲۷هـ = ۱۰۵۳م) او په همدې کال ئې پر هانسي او د هند پر نورو کلاوو یرغل وکي، تر فتوحاتو وروسته ئې خپل زوی امیر مجدد په لاهور کي حکمران پرېښوو او تر (۴۲۸هـ = ۱۰۳۶م) پوري بیرته غزني ته راغی.

څنگه چي په خراسان کي سلجوقي ترکمانانو تل فتنې جوړولې ځکه نو په همدې کال ئې د بلخ له لاري ماوراء النهر ته منځه وکړه، خو پر بلخ باندي داود ترکمان یرغل وکي او چي امیر مسعود بلخ ته ورسېد داود مرو ته پر شا سو او په ۴۲۹هـ کال ئې په گوزگانانو کي مسعود علي کندزی له پښو واچاوه او ځيني سلجوقيان ئې د څړ د ځايو په ورکولو راضي کړه او د ځينو سره ئې په ۴۳۰هـ کال په شمالي سيمو کي جگړه وکړه او تر (۴۳۱هـ = ۱۰۳۹م) کاله د هرات او غور له لاري غزني ته راغی او لوی حاجب سباشي او حاجب بکتغدی چي په دې جگړو کي ئې نافرمانی کړې وه مصادره او په هند کي معزول کړه. په دې وخت کي د سلجوقي میکائیل زامنو طغرل او چغري بیگ خراسان له نشاپوره تهرات او بلخ او سيستان پوري ونيو او مسعود ئې د مرو او سرخس تر منځ د

دندانقان په جگره کي مات کی او په ۴۳۱هـ کال مسعود خپله وروستنۍ سکه وهله چي تر هغه وروسته په ۴۳۳هـ کال سلجوقي طغرل په هغه ښار کي سکه وهلي ده.

امير مسعود چي د هيواد په اوضاع کي گډوډي وليدله، خپل زوی مودود ئې په غزنه کي پرېښو او پخپله د محمودي خزانو او لښکر او د خپل پانده ورور محمد سره ئې هندوستان ته مخه کړه خو په ماريگله (د اوسني حسن ابدال په شرقي برخه) کي د ده لښکريانو پر ده بلوا وکړه او وړوند امير محمد ئې خپل پاچا وټاکه، او امير مسعود ئې د گيري (گهري) په کلا کي بندي کی او بيا ئې د طاهر بن محمد په واسطه وواژه (د ۴۳۲هـ = ۱۰۴۰م کال د جمادى الاولى ۱۱).

په دې وخت کي امير مودود په غزنه کي پر تخت کښېښوست او د خپل لښکر سره ئې هندوستان ته مخه وکړه او د ننگرهار په دنپور (اوسني جلال آباد ته نژدې) د بابر په آدينه پور) کي د خپل اکا محمد د لښکر سره ونښت او د خپل پلار وژونکي ئې که ترک ول که تاجيک ول ووژل او هم ئې محمد د هغه د زوی طاهر سره ونيو او وئې وژل (۴۳۲هـ) او هلته ئې يو ښار د (فتح آباد) په نامه ودان کی چي تر اوسه په همدې نامه پاته دی.

سلطان مودود د سلجوقي ترکانو سره چي نفوذ ئې ورځ په ورځ په مارواڼه النهر او خراسان کي زياتېده د دوستانه روابطو په ټينگولو کي زيار يوست، او د جغري بيگ لور ئې وکړه، خو سره له هغه هم د هغه له شره خوندي پاته نه سو او له همدې سببه غزنويانو تر خراسان پر خپلو هندي مستملکاتو باور پيدا کی او دا کار لومړی د مودود په سکو کي لیده کېږي، چي پر خپله سکه ئې د سيوا Siva د غوايي صورت د سري سمته ديوه Sri Samanta Diva د ليکني (کتبيې) سره نقش کړی وو چي دا رویه د ويهند د کابل شاهانو له سکو څخه اخیسته سوې وه. مودود تر ۹ کالو پاچهۍ وروسته په ۳۹ کلنۍ (۴۴۱هـ = ۱۰۴۹م) کال مړ سو، او د غزني پاچهي تر دوو مياشتو پوري د امير مودود د زوی دوهم مسعود او اکا ئې علي د لومړي مسعود د زوی په نامه وه، څو چي د سلطان محمود زوی عبدالرشيد پر دوی غالب سو او په همغه کال ۴۴۱هـ کي د غزني پر تخت کښېښوست.

خو سلجوقي داود چي د خراسان حکمدار وو د سيستان له لاري پر بست او زمينداور يرغل وکی او زوی ئې الپ ارسلان له تخارستانه پر غزنه راغی، مگر د

عبدالرشید د لښکر سالار چي طغرل نومېد او د سلطان محمود له مریانو څخه وو، الپ ارسلان د خمار په دره کي (ښایي د اوسني میدان په کهنه خمار کي) مات کي، او هم ئې په بست کي داود ته ماته ورکړه او په سیستان کي ئې د داود اکا بیغو هم مات کي او وروسته بیا غزنه ته راغی، عبدالرشید ئې د آل محمود د ځینو شهزادگانو سره وواژه (د ۴۴۳هـ = ۱۰۵۰م شاوخوا). خو د غزنه خلکو پر طغرل بلوا وکړه او نوشتگین نامي دی وواژه او سلطان فرخزاد د مسعود زوی او د محمود نسی ئې د غزنه پر تخت کښېناوه (۴۴۴هـ). ده د زابلستان د خلکو له اوږو څخه د درنو مالیو بار ایسته کي، ځکه نو په خلکو کي محبوب سو، فرخزاد د هیواد اداره لوی حاجب خرخیز ته وسپارله او دې حاجب د سلجوقیانو د مقابلې له پاره لوی لښکر خراسان ته ولېږه، او د ابن اثیر په قول په زیاتو جگړو کي بریالی سو. خو د فرخزاد ځینو مخالفینو دسیسه جوړه کړه او غوښته ئې دی په حمام کي ووژني، مگر په ۴۵۰هـ کال د خپلو ملگرو په مرسته له دې مهلکې څخه وژغورل سو، او تر اوو کالو پاچهي وروسته د ۴۵۱هـ کال د صفر په میاشت کي مړ سو او ورور ئې ابراهیم د مسعود زوی پاچهي ته ورسېد. ده د سلجوقي داود او الپ ارسلان سره روغه وکړه او د افغانستان لمرختیځي برخي تر لاهور پوري د ده په پلاس کي پاته سوې او څو واره ئې هند ته لښکر ویوست، او د خیرآباد او ایمنآباد کلاوي او ډېر مسجدونه او مدرسې او ماڼۍ ئې ودانې کړې او ۴۲ کاله ئې په آرامي او هوسایي سره حکومت وکي او په ۴۹۲هـ = ۱۰۹۸م کال په شپېته کلنۍ مړ سو او زوی ئې علاءالدین دریم مسعود د ده پر ځای کښېنوست او امیر عضدالدوله ته ئې د هند امارت ورکي او څنگه چي د سلطان سنجر خور مهد عراق ئې ماندینه وه نو ځکه ئې د سلجوقیانو سره روغه او دوستي درلوده او په همدې سبب ئې د هند فتوحاتو ته توجه وکړه، څو چي د ده سپه سالار طغتاگین په هندوستان کي د گنگ تراو بو پوریووت.

سلطان ابراهیم د (۵۰۹هـ = ۱۱۱۵م) کال په شاوخوا کي وفات سو، او زوی ئې ارسلان شاه په غزنه کي پر تخت کښېنوست، او خپل ورور شیرزاد ئې وواژه او خپله میره ئې چي د لوی سلطان سنجر خوره توهین کړه، ځکه نو د ده بل ورور بهرامشاه له ده څخه د سنجر دربار ته ورتښتېد، سنجر د بهرامشاه سره مرسته وکړه څو چي په غزني کي ئې ارسلان شاه مات کي او هندوستان ته ئې په تېښته مجبور کي او همهلته په ۵۱۱هـ = ۱۱۱۷م کال مړ سو او د ده پر ځای بهرامشاه د سلجوقي سنجر په ملاتړ پر تخت کښېنوست

او خپله سکه ئې د سلطان سنجر په نامه ووهله، ده هندوستان ته لښکر وويوست او په (۵۱۲هـ = ۱۱۱۸م) کال ئې په ملتان کي محمد باهيلم د لسو زامنو سره له منځه يووی او په سوالک ئې د ناگور کلا جوړه کړه.

هغه وخت چي غزني ته راغی د سلطان علاء الدين جهانسوز غوري سره په جگړه اخته سو او په هغه جگړه کي د ده زوی دولت شاه ووژل سو او پخپله بهرام شاه هندوستان ته پر شا سو او غزنه د غوريانو لاس ته ورغی. خو چي غوريان بيرته وگرزېده دی غزنه ته راغی او په (۵۵۲هـ = ۱۱۵۷م) کال مړ سو او ترده وروسته خسرو شاه د بهرام شاه زوی (۵۵۲-۵۵۷هـ) او خسرو ملک د خسرو شاه زوی (۵۵۷-۵۸۳هـ) په غزنه او لاهور کي پر تخت کښناستل، خو خسرو له غزانو څخه ماته وکړه او غزانو غزنه ونيو او دی لاهور ته ولاړ او بيا په ۵۸۳هـ کال سلطان معزالدین محمد سام غوري په لاهور کي خسرو ونيو او د غرجستان د بلوران په کلا کي ئې بندي کی او په ۵۸۷هـ کال ئې وواژه او دده د مړيني سره د غزنويانو د آل سبکتگين د کهول کمبله ټوله سوه.

د غزنويان دولت په افغانستان او ايران او هندوستان او ماوراءالنهر کي د دجلې له کڅو (سواحلو) څخه تر گنگ پوري دوې پېړۍ دوام وکی او غزنه او بلخ او لاهور او بست ئې پایتختونه ول. په دې عصر کي اسلامي مدنيت او دري ژبي ډېره ترقي وکړه، په هيواد کي د اسلام دين بشپړ خپور سو او هند هم د هغه په تورو روښانه سو او د هيواد له لمرخاته څخه د کابل شاهۍ د حکومت او ديانت نخبني ورکي سوې او د غزنويانو نامتو وزيران ابوالعباس اسفرايني، احمد بن حسن ميمندي، حسن بن محمد ميکالي، خواجه عبدالصمد خواجه طاهر مستوفي او نور ول او د افغانستان او هندوستان او ماوراءالنهر او ايران ښارونه ودان ول او تجارت ئې ښه روتق درلود. نامتو پوهان او ليکونکي ئې البيروني، ابن سينا، ابو الفتح بستي، ثعالي، عبد الجبار العتيبي، بونصر مشکان، ابو الفضل بيهقي، د کليه او دمنه خاوند نصرالله، ابو منصور موفق هروي (د کتاب الابنيه عن حقايق الادويه ليکونکی)، عبدالحی گريزي، د آداب الحرب والشجاعه ليکونکی فخر مدبر مبارکشاه، د کشف المحجوب ليکونکی او نامتو صوفي ابوالحسن هجويري غزنوي دي.

له شاعرانو څخه: فردوسي، فرخي، عنصری، عسجدي، منوچهري، سنایي، مسعود سعد سلمان، ناصر خسرو بلخي، اسد طوسي، سيد حسن غزنوي، ابوالفرج

روني، مختاري غزنوي د دې عصر نوميالي تېر سوي دي.

په آسيا کي د غزنويانو دربار د شاعرانو او عالمانو او د فن د خاوندانو د پالنې خای وو، او پخپله سلطان محمود عالم او اديب پالونکی پاچا وو، ځيني پوهان په فقه کي يو کتاب ده ته نسبتوي او د ده ځيني اشعار او قطعات رانقلوي د غزنويانو په عصر کي نفيسه صنايع او د عمران فن هم د ستايلو وړ ترقي کړې وه، که څه هم د تاتار يرغل د افغانستان په لويو ښارو کي د صنعت ټول پايڅوړ (بقايا) له منځه وړي دي خو د عمرانې او د ډبرو توپلو او خطاطۍ له صنعت څخه د سبکتگين او سلطان محمود قبرونه او د غزني دوه څلي او د دريم مسعود د ماڼۍ کنډوالې په غزني کي د زمانې له لاس وهلو څخه خوندي پاته دي، او د بست د ښار د لښکرگاه د آثارو له بقاياوو څخه چي په ۱۹۵۰م کال په افغانستان کي د فرانسوي لرغون پېژندونکو له خوا کيندلي سوي د هغه ځای پر دېوالو ئې د رنگينه نقاشيو هنري نڅبنې موندلي دي چي د غزنوي دورې د هنر او صنايعو طراوت ځني ښکارېږي.

په غزنوي دوره کي د هيواد اداره په ولاياتو کي د حکمرانانو په واسطه کېدله چي د غزني د پاچهانو د دربار له خوا د ملکي او لښکري چارو له پاره له سپه سالارانو او د دربار له لويو حاجبانو او يا شهزادگانو او د پاچا له خپلوانو څخه گومارل کېده او د غزني د پاچهۍ په مرکز کي به د بيهقي په قول يو د دېوان وزير او لوی خواجه (د ماليې د وزير او صدراعظم په حيث) او يو دېوان عرض (د سپه سالار تر امرلاندي د حرب د وزارت د چارو له پاره) او يو د رسالت ديوان (د لوی دبیر تر امرلاندي د پاچهۍ د ليکنو دفتر د چارو له پاره) او يو د وکالت دېوان (د لوی حاجب تر امرلاندي د دربار د وزارت د چارو له پاره) وو او هم د پاچهۍ په دربار کي ځيني مشران د (نديم، وزير، خازن او کوټوال) په نامه ول او څنگه چي هيواد په خپل مرکز پوري نښتی او امنيت هم ټينگ وو، نو ځکه د دولتي ماليو زياتوالی هم يقيني دئ او څنگه چي مو د عباسي دورې د اوایلو د مؤرخانو په قول د خراسان ماليات په متوسط ډول د (۴۵) مليونو په شاوخوا کي واټکلول او س هم کولای سو په همدې مېچ (مقياس) د ټول خراسان او د غزنه او زابل او تخارستان او پېښور او لاهور او ملتان او سند او ماوراءالنهر او خوارزم د ولاياتو عايدات د غزني دولت په خزانه کي تر سل مليونو درهمو زيات واټکلوو، البته هغه زياتي ولجې او ډېر جواهر او سره زر چي د هندوستان په جگړو کي لاس ته راتله له دې

حسابه مستثنی دي.

صاحب برید (د ډاگ چلوونکی) او د جاسوسی دپوان، او سالار (د لښکر مشر) او کوټوال (د پولیسو مشر او د ښار د کلا ساتندوی) په زیاتو لویو ښارو کې د حکومت چاري اجراء کولې او عدلي چاري قاضي ته سپارلي سوي وې، لکه چې د محمود په عصر کې قاضي ابوالحسن د قاضي ابو محمد الفزاري له پارس څخه د رسول په ډول غزنه ته راغی او سلطان چې د ده علمي مقام او د ده پرهېزگاري او ورع ولیده د غزنه قضاې ته ورکړه او د هغه اولاده تر ډېرو وختو پوري په هغه پایتخت کې قاضیان ول. خو د غزنویانو سیاسي روابط د بغداد د خلافت د دربار او د ماوراء النهر د خانانو سره تل دوستانه ول او تل د خلافت رسل (سفیران) او د ماوراء النهر امیران د غزنه د پاچهانو دربار ته راتله، او د رسولدار (د تشریفاتو د رئیس) له خوا په ډېر احترام ورته هرکلی وایه کېده. د غزنوي دولت په مامورینو کې د غزنوي تر پاچهۍ لاندې ټول خلک شامل ول، او حتی د غزنه د دربار په لویو لښکري خلکو او نظامي منصبدارانو کې هندوان هم ول او هم د غزنه په لښکر کې ډېر زیات پښتانه ول چې د هند په فتوحاتو کې لویه برخه درلوده.

د غزنه پاچهان:

۱. *امیر الپتگین (۳۵۱-۳۵۲هـ)
۲. امیر اسحاق د الپتگین زوی (۳۵۲-۳۵۵هـ)
۳. امیر بلکاتگین (۳۵۵-۳۶۵هـ)
۴. امیر پیري تگین (۳۶۵-۳۶۶هـ)
۵. *امیر سبکتگین (۳۶۶-۳۸۷هـ)
۶. *امیر اسماعیل د سبکتگین زوی (۳۸۷هـ)
۷. *سلطان محمود د سبکتگین زوی (۳۸۷-۴۲۱هـ)
۸. *امیر محمد د محمود زوی (۴۲۱هـ)
۹. *سلطان مسعود د محمود زوی (۴۲۱-۴۳۲هـ)
۱۰. محمد - دوهم وار (۴۳۲هـ)
۱۱. *سلطان مودود د مسعود زوی (۴۳۲-۴۴۱هـ)
۱۲. *دوهم مسعود د مودود زوی (۴۴۱هـ)

۲۴۵

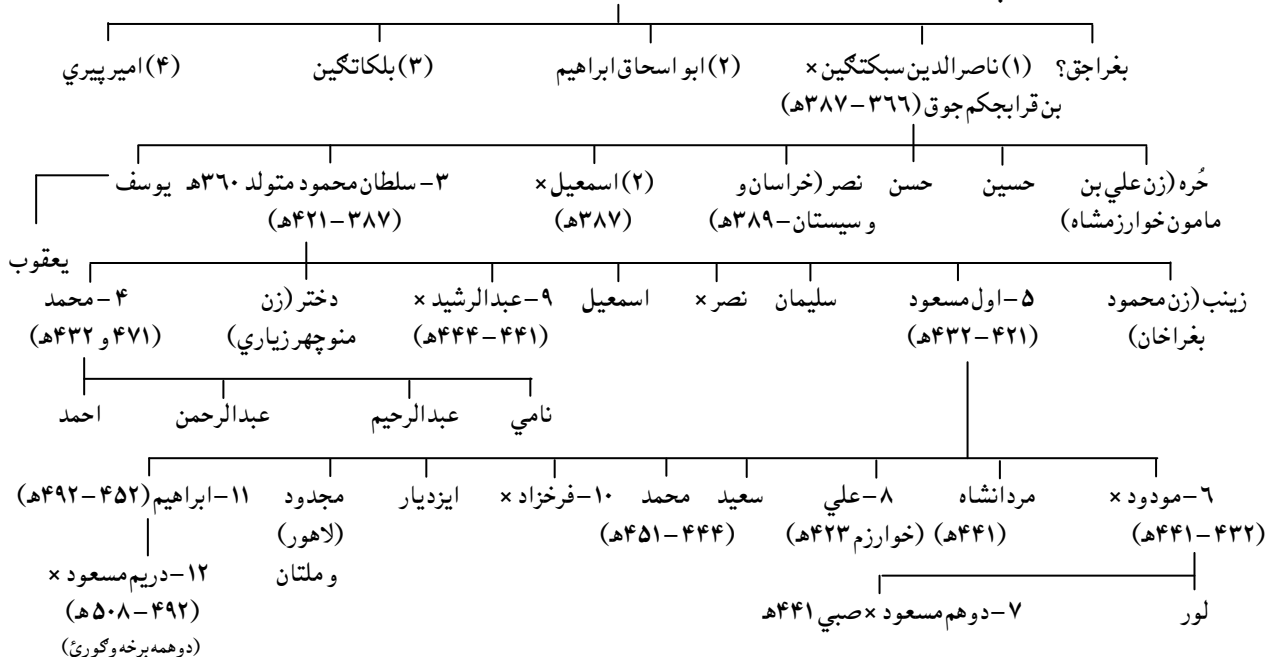
۱۳. علي د لومړي مسعود زوی (۴۴۱هـ)
۱۴. * عبدالرشید د محمود زوی (۴۴۱-۴۴۴هـ)
۱۵. طغرل (د محمود مریې) (۴۴۴هـ)
۱۶. * فرخزاد د لومړي مسعود زوی (۴۴۴-۴۵۱هـ)
۱۷. * سلطان ابراهیم د لومړي مسعود زوی (۴۵۱-۴۹۲هـ)
۱۸. * علاءالدین دریم مسعود (۴۹۲-۵۰۹هـ)
۱۹. شیرزاد د دریم مسعود زوی (۵۰۹هـ)
۲۰. * ارسلان شاه د دریم مسعود زوی (۵۰۹-۵۱۱هـ)
۲۱. * بهرامشاه د دریم مسعود زوی (۵۱۱-۵۵۲هـ)
۲۲. * خسرو شاه د بهرامشاه زوی (۵۵۲-۵۵۷هـ)
۲۳. * خسرو ملک د خسرو شاه زوی (۵۵۷-۵۸۳هـ)، (۵۱ لمبر شجري او ۵۸ نقشي ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

تاريخ سيستان، بيهقي، طبقات ناصري، ابن اثير، طبقات سلاطين اسلام، گرديزي، العتبي، پاول هورن مختصر تاريخ ايران، آداب الحرب، دائرة المعارف اسلامي، تاريخ ايران رازي، راهنمای افغانستان، سياست نامه، ابن خلکان، ابن خلدون، تجارب الامم، فرشته، روضة الصفا، حبيب السير، تاريخ گزيده، مجمل التواريخ والقصص، تاريخ الاسلام السياسي، تاريخ الاسلام ذهبي، مجلة آريانا، لباب الالباب، معجم الانساب، زمباور، د سراولف كيرو پتاز، اخبارالدولة السلجوقيه، راحة الصدور، افغانستان بعد از اسلام - لومړی ټوک، مادر زبان دري، فتوح السلاطين، غزنويان بوسورت.

لومړۍ برخه **غزنویان (۳۵۱-۵۸۲هـ)** ۵۱- لمبر

(۱) الپ تگین × (۳۵۱هـ) امیر حاجب (د سامانیانو له خواد تخارستان، خراسان او زاولستان حکمران)

غزنویان (۳۵۱ - ۵۸۲ هـ)

۵۱ - لمبر

دریم مسعود (د ۳۹ ورونپو لرونکی)

ماخذونه: معجم زامباور ۲/۴۱۷، دول اسلامیه: ۴۵۴، طبقات ناصري

د سلجوقيانو او خوارزم شاهيانو نفوذ

او د سيستان د ملکانو لنډه يادونه

(۴۲۹-۶۳۲هـ)

سلجوقيان د سيحون او د ارال د رود د شمال د ترکمنانو يو ټبر وو، چي د سامانيانو په وختو کي د بخارا شمالي نور (اوسني نوراتا) او ماوراءالنهر ته راغلي او اسلام ئې منلی وو، د دوی شغل د گلو روزنه وه ځکه نو د څړي د ځايو د موندلو له پاره گرزانده ول. په جند کي د دې ټبر مشر سلجوق د توقات باديقان ټمور زوی څلور زامن درلوده: يبيغور ارسلان مشهور په اسرائيل، او ميکائيل او يونس او موسی.

سلطان محمود سهوگ د سلجوق د ټبر څلور زره کورنۍ له جيحون څخه راپوري يستل او په خراسان کي ئې تر نيشاپوره د څړي ځايونه ورکړه او د سلجوق زوی اسرائيل ئې چي د منهاج سراج په قول (برق جهند او شيردمنده) ته ورته وو کالنجري کي بندي کی (د ۴۱۶هـ = ۱۰۲۵م شاوخوا) خو د ميکائيل زامنو طغرل بېگ او داود او چغري بېگ ډېر ژر خپل ټبر راغونډ کي او خراسان ئې تر غزني او سيستان او بلخ او نساپور او کرمان پوري ونيو، طغرل (۴۲۹-۴۵۵هـ) لکه چي د مسعود غزنوي په حالاتو کي ټبر سوه د دندانتان په جگړه کي ئې سلطان محمود مات کي او په (۴۲۹هـ = ۱۰۳۷م) کال ئې په نيشاپور کي د پاچهي خول پر سر کښېښود او خپل ورور يبيغور ئې د غربي افغانستان او پوښنج او هرات او سيستان په حکمداري وگوماره او په ۴۳۲ کال تر بسته پر مخ ولاړ او وروڼو ئې داود او چغري بېگ د افغانستان په شمالي سيمو کي له مرو او سرخس څخه نيولې تر بلخ او شبورقان پوري ونيول او د بلخ په علياباد کي ئې د سلطان مسعود له لښکر څخه ماته وکړه، مگر تر هغه وروسته د دندانتان په جگړه کي ۴۳۱هـ د سلجوقيانو ټولو قواوو مسعود ته وروستۍ ماته ورکړه او داود خپل نفوذ تر سيستانه او شمالاً تر بلخ او تخارستانه و غور او ه. که څه هم سلطان مودود له غزنه څخه

خپل وزير عبدالرزاق د احمد ميمندي زوی په سيستان کي د سلجوقيانو جگړې ته واستاوه (د ۱۰۴۸ هـ = ۱۰۴۸ ش او خوا). خوڅه کار ئې پر مخ نه بوت او تخارستان او بلخ او ترمذ او قباديان او وخت او ولوالج د چغري بيگ زوی اپ ارسلان (۴۵۵ - ۴۶۵ هـ = ۱۰۶۳ - ۱۰۷۲ م) په لاس کي وو او پخپله ده او د ده زوی ملکشا (۴۶۵ - ۴۸۵ هـ = ۱۰۷۲ - ۱۰۹۲ م) د سلطان ابراهيم غزنوي سره دوستانه روابط و ساتل او زابلستان او کابل ئې تر لاهوره پوري غزنوي دولت ته پرېښوو، په دې وخت کي د ملکشا ورور تکش په بلخ کي ياغي سو او ملکشا په ۴۷۷ هـ کال هغه په ترمذ کي ونيو او وړوند ئې کي، د ملکشا زوی سلطان سنجر (۵۱۱ هـ - ۵۵۲ هـ = ۱۱۱۷ - ۱۱۵۷ م) چي د سلجوقيانو د کهول له نامتو پاچهانو څخه وو، لکه چي د غزنويانو په احوال کي تېرسو، د بهرامشا غزنوي سره ئې د ارسلان شاه په مقابل کي مرسته وکړه او هغه ئې تر خپل سيوري لاندي تر لاهوره د غزني پاچا کي (۵۱۱ هـ) او گواکي د سنجري هيواد وېش بالواسطه تر لاهوره ورسېد. همدا رنگه سلطان سنجر (لکه چي د غوريانو په احوال کي به ئې راوړو) د هرات د غرو د ناب نومي ځای په درې کنجې کي د علاء الدين حسين جهانسوز غوري سره جگړه وکړه او علاء الدين ئې ونيو او بيرته ئې غور ته واستاوه (د ۵۵۰ هـ = ۱۱۵۵ م ش او خوا) تر هغه وروسته د قراخطايانو او غزانو نيمي وحشي قبيلې د ايشيا د منځ له غرو څخه راووتلې او سنجري دولت ئې له منځه يووې (۵۵۲ هـ = ۱۱۵۸ م ش او خوا) او د افغانستان پر سيمو ئې له غزني څخه تر زابل او سيستان پوري يرغل وکي او خسرو شاه غزنوي ئې د لاهور خوا ته پر شا وشاره، خو د غزفساد ډېر ژر د غوريانو او خوارزم شاهيانو له خوا له منځه يووړه سو او د سلجوقيانو په وخت کي د خوارزم شاهيانو د کورنۍ لاس هم پر خراسان او د افغانستان په شمالي او غربي سيمو بر سو ه چي شرح به ئې وروسته راسي.

د خوارزميانو په وخت کي چي يوه لويه پېښه پېښه سو هغه د خوارزمشاهيانو او د غوري کهول چي له ډېرو وختو ئې په غور او باميان کي په خپلواکي حکم کاوه سره نښتل وه، او څنگه چي به د غوريانو او خوارزميانو په احوال کي راسي علاء الدين محمد (د ۶۱۱ هـ = ۱۲۱۴ م) په شاوخوا کي غور او فيروزکوه او هرات تر غزني پوري ونيول، او غوري کهول ئې په غور کي له پښو واچاوه او تر هغه وروسته سلطان جلال الدين د خوارزميانو وروستني پاچا په افغانستان کي د چنگېز د لښکر سره جگړې

وکړې چې په وروستی برخه کې به ئې تفصیل راسي.

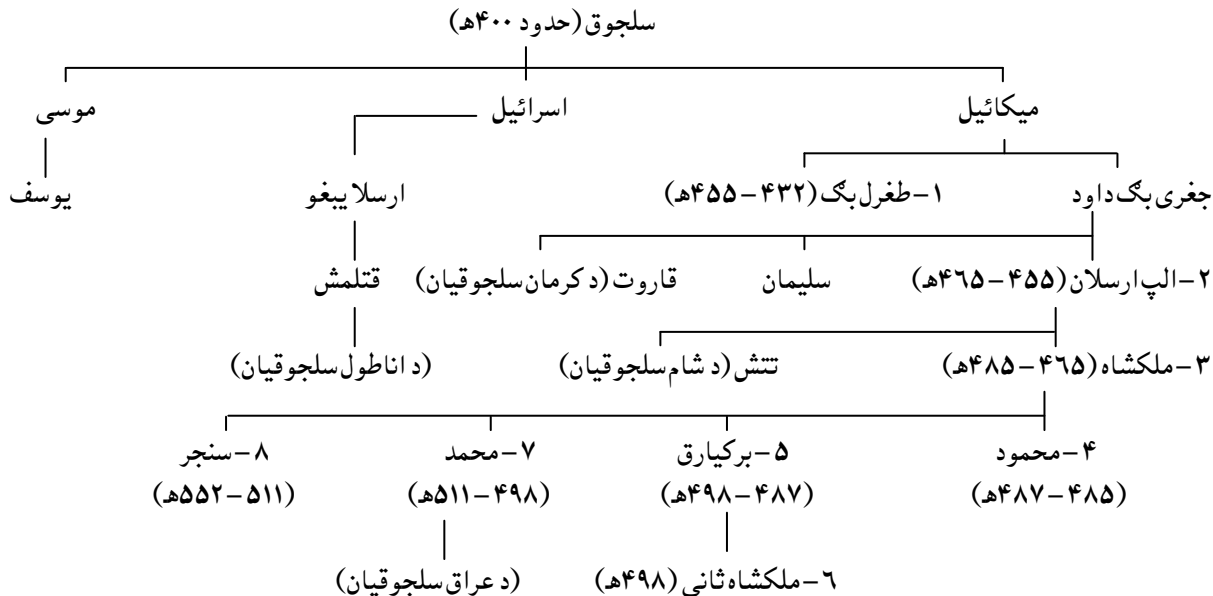
په دې وخت کې د افغانستان هیواد پر څلورو برخو وېشل سوی وو، شمالي ولایتونه د تخارستان تر مرو پورې مستقیماً په سنجری او سلجوقی دربار اړه درلوده، د غور او بامیان او گوزگانان سیمې د هرات تر شاوخوا پورې د غوریانو د کهول تر لاس لاندې وې، د زابل ولایت له هلمنده تر غزنه او کابل او ننگرهار او پېښور او لاهور پورې د غزني د آل محمود په واکمني کې ول او د سیستان ولایت له بست او زمیند او ره تر زرنج او فراه او نیه پورې د سیستان په ملکونو اړه درلوده چې دې ملکونو د سلجوقیانو، غوریانو او غزنویانو او حتی د چنگیزیانو سره هم ښه روابط ساتل او د صفاریانو او د نیمروز د وطني امیرانو له پایڅور (بقایا) څخه ول چې د دوی د نومو تفصیل د صفاریانو په مبحث کې تېر سو او هم د آل کرت ملکونو چې شرح به ئې وروسته راسي د تاتاری یرغلگرانو سره لاس یو کړی او هرات او سیستان ئې تر لاس لاندې کړي ول. د سیستان د ملکونو او صفاریانو له پایڅور څخه لکه چې د صفاریانو په برخه کې چې مو وویل یو هم ملک تاج الدین وو (د ۴۸۲ هـ شاوخوا)، د دې سړي له نسله په سیستان کې تر زرو کالو پورې امیران پاته ول، چې د ریو په قول په (۱۰۲۸ هـ) کال ملک جلال الدین محمود خان د سیستان امیر په (۱۶) پښته عمرو لیث صفاری ته رسېږي او هم شاه حسین د ملک غیاث الدین محمد زوی چې د صفاریانو تاریخ ئې له پخوانۍ زمانې څخه تر خپل عصره پورې د کتاب احیاء الملوک په نامه لیکلی دی صفاریانو ته منسوب دی.

مأخذونه:

طبقات ناصري، اخبار الدوله السلجوقیه، لب التواریخ، تاریخ سیستان، ابن اثیر، د پاول هورن تاریخ مختصر ایران، د خلیل ادهم دول اسلامیه، د زمباور معجم الانساب، راحة الصدور (۵۲ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

سلجوقیان خراسان

۵۲- لمبر

مأخذونه: راحة الصدور، دول اسلامیه: ۲۱۸

غوريان

(۴۰-۶۱۲هـ)

سوريان د خراسان او غور د افغانانو يو ټبر وو چي تر اوسه هم د هرات د لمر لوېديځ شمال د بادغيس د زورآباد (زورابد - ياقوت) په شاوخوا کي د (زوري) په نامه سته. تر اسلام دمخه هم دې کهول د تخارستان او غور او هرات او خراسان په غرو کي حکمراني کوله او د (غرشاه) په لقب يادېدل (په دې لقب کي د [غر] کلمه پښتو ده) او دا کهول لرغوني افسانوي شخصيت ضحاک ته منسوب دئ (دا نوم فردوسي [ضحاک] بللی او په پښتو منابعو کي د تاريخ سوري په حواله [سهاک] دئ او طبري او البيروني او ابن بلخي ئې [بيوراسپ ازدهاق] يادوي او په مسعودي کي [ده اک] راغلی چي د طبري په قول معرب شکل ئې [ازدهاق] دئ، په اوستا کي [دهاک = اژي ده] ياد سوی چي په دري کي [اژدها] او په پښتو کي [اژدهار] دئ او همدارنگه په خراساني نومو کي دا نوم ډېر مستعمل دئ لکه د زين الاخبار د ليکونکي عبدالحی گرديزي د پلار نوم ضحاک [د ۴۰۰هـ په شاوخوا کي] او ضحاک شيباني [د ۲۸۷هـ شاوخوا] ظاهري فقيه او باميان ته نژدې [ضحاک] نومې ښار او د [سهاکا] مشهوره پخوانۍ آريايي قبيله چي سکستان د دوی په نامه دئ او مفعن صورت ئې [سهاک] او [سهاکزي] د افغاني قبيلو نومونه دي). دا ټوله دا نښي چي دا نوم د لرغوني افغانستان په نومو کي پخوانۍ ريښه لري.

د دې کهول په نورو نومو کي يو نوم هم [بسظام] دئ (چي د گستهتم = وستهم د پهلوان په معنا معرب صورت دئ) او فردوسي هم هغه يادوي، دې سړي په شغنان او باميان او تخارستان او غور کي حکمراني کړې ده او تر هغه وروسته په غور کي د دې ټبر څخه دوو وروڼو لاس درلود چي يو امير سوراو بل سپه سالار سام وو او د سوري ټبر اميران دې نامه ته منسوب دي چي فردوسي او نورو مؤرخينو د (ماهوۍ سوري نژاد) په نامه ياد کړي او بلاذري د (جبل زور) او د هغه ځای د مشهور بت چي هيون تسنگ په

(۶۰۳ع) کال د (شونا) په نامه لیدلی یادونه کوي او ابن فندق هم په تاریخ بیهق کي د سلطان مسعود د وختو د خراسان عمید سوري یادوي او په را وروسته وختو کي نامتو شېر شاه سوري هم په هند کي له دې افغاني ټبر څخه راوتلی او پاڅېدلی دی.

د سوري کهول له نومیالیو څخه یو هم شنسب د خرنک زوی دی چې د فخرالدین مبارکشا د نسب نامې څخه د منهاج سراج په روایت د حضرت علي عليه السلام معاصر او د هغه په حضور ئې ایمان راوړی وو او عهد او لوا ئې ځني اخیستې وه او له هغه کهول څخه چې به هر څوک پر تخت کښنوست د حضرت علي عليه السلام هغه عهد او لوا به هغه ته ورکول کېدله او دا چې په اسلامي دوره کي د غور لومړی حکمران دی چې مور په خبر یو او امیر پولاد غوري د ده له زامنو څخه وو چې د غور د غرو شاوخوا ئې تر تصرف لاندې وه او د خپلو پلرو نوم ئې ژوندی کی او چې صاحب الدعوت العباسیه ابو مسلم مروزي منځ ته راووت نو امیر پولاد د غور لښکر د ابو مسلم ملاتړ ته ورووست او د آل عباس د تقویې له پاره ئې ډېر کارونه وکړه او د امیر پولاد د حکمرانۍ مرکز د غور مندپش وو او د غور پر ټولو غرو او پر شاوخوا ئې حکمراني کوله (د ۱۳۰ه = ۷۴۷م شاوخوا). د امیر پولاد یو زوی چې امیر کروړ نومېد د کندهار د خلکو د عنعنې او د احمد بن علي بستي د کتاب تاریخ سوري په حواله ئې د پټې خزاني د کتاب د متن له مخي پېژنو چې په (۱۳۹ه = ۸۵۶م) کال د غور په مندپش کي امیر وو او د (جهان پهلوان) په نامه ئې چې د فردوسي د پهلوانانو له القابو څخه دی شهرت درلود.

بالشتان (د کندهار د شمال والشتان) او خيسار او تمران او برکوشک (د غور مشهورې کلاوي) د ده په لاس کي وې او دی داسي غښتلی پهلوان وو چې یوازي د لسو تنو سره جنگېده او په همدې سبب ئې کروړ باله (چې په پښتو کي د کلک او سخت په معنا دی)، د دې کهول واکمني تر زمينداور او بست او والشتان پوري رسېدله، له اموي کهول څخه عباسي کهول ته د خلافت د انقلاب په جگړو کي دی هم د ابو مسلم ملگری وو او پټه خزانه د تاریخ سوري په حواله د ده یوه پښتو حماسه رانقلوي او دی د ښې وينا خاوند بولي، په خپلي دې پخوانۍ حماسه کي امیر کروړ جهان پهلوان د خپل حکومت سیمه له مرو او هرات څخه تر جروم (گرمسیر) او غرج او تخار پوري گڼي او وایي چې زرنج (سیستان) مي په تېره توره ونيو.

د ده دا حماسي شعر د خراسان او پښتو له لرغونيو حماسي آثارو څخه دی او د ده

د غښتلي روح او ملي غرور او جهانگيري او جهانکشايي څخه حکايع کوي او د پښتو هغه زاړه لغات او کلمات پکښې دي چي اوس په پښتو ژبه کي مستعمل او ژوندي نه دي.

امير کروړ په (۱۵۴هـ = ۷۷۰م) کال (د هرات لمر لوېدو خوا ته) د پوښنگ په جگړو کي ووژل سو او تر ده وروسته ئې زوی امير ناصر پر غور او بست او زمينداور حکومت کاوه (د ۱۶۰هـ = ۷۷۶م شاوخوا).

(د دې تاريخي، لساني او ادبي په زړه پوري موضوع د تفصيل له پاره دي د پتي خزاني کتاب د کابل چاپ او د پښتو د ادبياتو د تاريخ دوهم ټوک وکتل سي).

منهاج سراج تر امير پولاد وروسته د هارون الرشيد تر وختو (د ۱۷۰هـ = ۷۸۶م) تر شاوخوا پوري د دې کهول د حکمرانانو څخه يادونه نه کوي او له ښه مرغه دا خلا پتي خزاني د محمد بستي د تاريخ سوري په حواله ډکه کړې ده او په لږ تفصيل سره د امير کروړ او امير ناصر يادونه کوي او بيا منهاج سراج د دې کهول يو بل امير بنجي د نهاران شنسبي زوی د غور له لويو اميرانو څخه گڼي او ليکي چي د خپل يوه معاصر غوري امير سره چي شيش د بهرام زوی نومېده د هارون الرشيد دربار ته ورغلل او امير بنجي د (قسيم امير المؤمنين) د لقب سره د غور امير او امير شيش د غور د لښکر پهلوان وټاکل سو (د ۱۷۰هـ = ۷۸۶م شاوخوا).

د غور اميران د همدې بنجي له نسله او د غور سپه سالار د شيش له تکم څخه دي، چي د صفاريانو په وختو کي له آل شنسب څخه د غور امارت په منډپش کي امير سوري ته رسېدلی وو، لکه د صفاريانو په احوال کي چي مو ولوستل، د (۲۵۳هـ = ۹۶۷م) په شاوخوا کي يعقوب صفاري د نيمروز او بست او داور ښارونه تر تگين آباد او رنج پوري ونيول، د هغه ځای امير ئې له پښو واچاوه، په دې وخت کي امير سوري د غور د غرو امير وو او تر هغه وخته لا د غور نيمي خلک مسلمانان نه ول او تر دې وروسته امير سبکتگين هم پر غور حملې وکړې، چي د سوري کهول خپلواکي ته ئې څه صدمه و نه رسولای سوه او لکه چي د غزنويانو په احوال کي چي مو ولوستل سلطان محمود هم پر غور يرغل وکی خو د غور امير چي په دې وخت کي محمد سوري وو کله به ئې اطاعت کاوه او کله به ئې د تمر د لاره اخیسته څو چي سلطان محمود د بيهقي په قول (په ۴۰۵هـ = ۱۰۱۴م) کال او د ابن اثير په قول په (۴۰۱هـ) کال د غور د جنوب له خوا د بست او

خوایین له لاري د لوی لښکر سره غور ته ورغی چي د لښکر په مخ کي د هرات حکمران التوتتاش او د طوس حکمران ارسلان جاذب وو او امیر محمد ئې په یوه جگړه کي د لسو زرو تنو لښکر په مرسته د آهنگران په کلا کي کلاندي کي، محمد تر ډېري مودې وروسته له کلا راووت او سلطان ته تسلیم سو، سلطان دی، د ده د کشر زوی شیش سره غزني ته بوت، خو (غزني ته نژدې) د گیلان په شاوخوا کي پر لاره هغه زهر و خوړل چي په خپله گوتمی کي ئې تعبیبه کړي وه، ځان ئې وواژه مگر د اسارت ذلت ئې و نه مانه.

د پښتو ژبي وطني روایاتو چي د لرغوني پښتانه او تاریخ سوري د کتابو په حواله په پټه خزانه کي راغلی پورتنی تاریخي اجمال تائیدوي او د محمد د مرثیې د پښتو قصیده هم راوړي چي شیخ اسعد د محمد سوري زوی (چي په ۴۲۵هـ د زمینداور په بغني کي مړ دئ) ویلې ده، او همدا شاعر په آهنگران کي د ده په دربار کي وو. دا قصیده چي د ژبي د بلاغت او فصاحت له مخي ډېره پخه ده د محمد د مقام لوړوالی او زړورتوب ښيي او د آهنگرانو د جگړي او د محمود له خولې د محمد د بندیکرت شرح بیانوي او دی د سورد کھول ویاړ او افتخار بولي، چي د خپل کھول د پت ساتلو په لاره کي ئې ځان قربان کي او د شیخ اسعد دا قصیده د پښتو د لرغوني ادب له خورا مهمو آثارو څخه ده.

د محمد تر مړیني وروسته د سلطان محمود له خوا امیر بوعلی د محمد سوري زوی د غور د مندپش په غرو کي د پلار پر ځای کښېنوست او د سلطان تابع وو او په غور کي ئې په مدرسو او مسجدو او مانیو جوړولو لاس پوري کي او علم دوسته سړی وو، ده د محمودي عهد تر پایه حکمراني وکړه، خو د مسعود په وختو کي د (۴۲۵هـ = ۱۰۳۳م) په شاوخوا کي (د بوعلی وراره) عباس د شیش زوی پورته سو، او خپل اکا ئې بندي کي او د غور پاچهی پر تخت کښېنوست. عباس ظالم او بېباکه سړی وو او د نجوم د علم سره ئې ذوق درلود، د مندپش د ولایت په سنگه کلا کي ئې یوه رصدخانه ودانه کړه، خو خلکو د ده له جوړه د سلطان ابراهیم غزنوي دربار ته شکایت وکي، ابراهیم هم غور ته لښکر ویوست او امیر عباس ئې غزني ته بندي بوت او د غور امارت ئې د ده زوی امیر محمد ته چي د غزنه دربار ته مطیع او عالم پالونکی، عادل او د ښو اخلاقو خاوند سړی وو وسپاره (د ۴۵۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او تر محمد وروسته ئې زوی قطب الدین حسن د محمد زوی او د عباس نمسی چي ستر پاچا او د غور د پاچهانو

نيکه وو پر تخت کښېنوست (د ۴۶۰هـ = ۱۰۵۸م شاوخوا) او ده د غور ياغيان په جگړه کي د ځان تابع کړه او په هغه جگړه کي چي (د غزنه لمر لوېديځ جنوب ته) د وچيرستان او کوشک په پای کي ئې د ياغيانو سره وکړه ووژل سو (د ۴۹۳هـ شاوخوا) او د ده زوی ملک عزالدین حسين د غور پر تخت کښېنوست، ده د سنجري دولت سره دوستانه روابط درلوده او د بنو اخلاقو څښتن پر عهد ولاړ او عالم پالونکی ښه پاچا وو، چي اوو زامنو ئې خراسان او غور او زابل او غزنه او باميان او تخارستان پخپلي پاچهۍ کي شامل کړه او هريوه پريوې برخي حکومت کاوه په دې تفصيل:

۱/ قطب الدين محمد چي خپل لرغونی وطني لقب (غرشاه) ئې رسماً په عربي (ملک الجبال) واپاوه او ځان ته ئې غوره کی او فيروزکوه د ښار کلا ئې ودانه کړه او د ورشاد (ورساد) په ولايت کي ئې چي د ده سيمه وه د خپلو وروڼو سره شخړي جوړي کړې او غزني ته ولاړ، او هلته د بهرامشاه غزنوي له خوا ووژل سو (۵۴۱هـ = ۱۱۴۶م) او همدا وژل د غوري او غزنوي د کهولو ترمنځ د اختلاف سبب سو.

۲/ بهاء الدين سام د غور د مندېش په سڼگه کي وو، څنگه چي سلطان سوري غزني ته ولاړ فيروزکوه ئې هم ده ته پرېښوو او په (۵۲۴هـ = ۱۱۴۹م) کال په فيروزکوه کي پر تخت کښېنوست او د غرجستان د ښارانو سره ئې دوستي وکړه او په گرمسير کي ئې د کجوران کلا (د کندهار او غور ترمنځ اوسنی کجران) او د هرات په غرو کي ئې د شيرسنگ کلا او په غرجستان کي ئې د بندراو کلا او د غرجستان او مادين ترمنځ ئې د فيوار کلا جوړه کړه او د گيلان د ملک بدرالدين لور (د گيلان ملکه) ئې چي د شسبانيانو له نسيبه وه په نکاح کړه، چي د دوو نامتو زامنو سلطان معزالدين محمد سام او سلطان غياث الدين محمد سام مور ده. سلطان بهاء الدين د خپل ورور سلطان سوري د خون اخیستلو په غرض په جروم او غرجستان کي لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې يرغل وکی، خو (د غزني) په گيلان کي مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کي لښکري راغونډي کړې او پر غزني ئې يرغل وکی، خو (د غزني) په گيلان کي مړ سو، ده د غزني د سفر په وخت کي د غور او جبال تخت سلطان علاء الدين حسين خپل ورور ته پرېښی وو.

۳/ ملک شهاب الدين محمد خرنک د حسين زوی چي د مادين سيمي په ده اړه درلوده او دا سيمه د غوريو ولايت وو او د ده زوی ملک ناصرالدين ابوبکر د (۶۱۸هـ =

۱۲۲۱م) په شاوخوا کي د گزيو او تمران د ولايت (د کندهار شمالي خوا ته) حکمران وو او د چنگيز تر يرغل وروسته ډهلي ته په هند کي د التمش دربار ته ولاړ او هلته د ۶۲۰هـ په شاوخوا کي مړ سو.

۴/ ملک شجاع الدين علي د حسين زوی چي د غور د جرماس د ولايت حکمران وو او تر هغه وروسته ئې زوی علاء الدين ابو علي په غور کي د ده پر ځای کښېنوست او د سلطان غياث الدين په وختو کي د غور او بست او وجير او گرمسير او درمشان او روزگان او غزني سيمي ته ده ته وسپارلي سوې او د خراسان تر نيولو وروسته په نيشاپور کي حکمران وو او سلطان معزالدين دی بوت او د غرجستان او زمينداور حکمران ئې وټاکه او په ۶۰۱هـ کال ئې د قهستان د ملاحده و، د جناياد ماڼۍ ونيوله، خود سلطان معزالدين تر شهادت وروسته د غرجستان د اشيار په کلا کي بندي سو.

۵/ علاء الدين حسين د حسين زوی د غور په وجيرستان کي حکمران وو او د خپل ورور سلطان بهاء الدين تر مړيني وروسته په فيروزکوه کي د غور پر تخت کښېنوست او د غور او غرجستان لښکري ئې راغونډي کړې او غزنه ته ئې مخه کړه، سلطان بهرام شاه له غزنه څخه د غزنه او هندوستان د لښکر سره راووت او د گرمسير او تگين آباد له لاري زمينداور ته ولاړ. علاء الدين چي دا جگړه د خپلو دوو وروڼو د خون اخیستلو له پاره کوله تگين آباد ته نژدې ئې د بهرامشاه د لښکر سره لاس واچاوه، او تر هغه وروسته ئې د غزني په شاوخوا کي دوه واره د غزنويانو مقاومت مات کي او د غزني دولت پایتخت ئې ونيو (۵۴۵هـ - ۵۴۶هـ). ده هغه لوی ښار د خاورو سره برابر کي او اوسېدونکي ئې اته ورځي قتل عام کړه او له هغه ځايه ئې بست او زمينداور ته مخه وکړه او د بست ښار ئې د محمودي ماڼيو او ښکلو ودانيو سره چي په خپل وخت کي ئې ساری نه وو هم وران کي نو ځکه په جهانسوز مشهور سو.

ده تر دې فتحي وروسته تخارستان د غور په مرکزي دولت پوري وتاړه او خپل ورور فخرالدين ته ئې وسپاره، علاء الدين تر دې وروسته د سلجوقي سنجري دولت سره ونښت، سلطان سنجر د هريالود د ناب په سيمه کي د ده سره جگړه وکړه او څنگه چي خلک له علاء الدين څخه خواشيني ول د ده شپږ زره خلجي او ترکي سپاره لښکريان سنجر ته تسليم سوه او په خپله علاء الدين د سنجر لاس ته ورغی بندي سو. خو څنگه چي سنجر د غزانو له لاسه د پښو لوېدلی وو، علاء الدين ئې ونازاوه، مرسته ئې ورسره

وکړه او بیرته ئې غور ته واستاوه او څنگه چي خلکو د ده په غیاب کي ملک ناصرالدین حسین د محمد زوی له مادین څخه راوستلی او د فیروزکوه پر تخت ئې کښېنولی وو هغه وخت چي ئې د علاء الدین د راگرزېدو خبر وروېد ناصرالدین ئې وواژه او علاء الدین ته تسلیم سول.

ده بامیان او تخارستان او د جروم (گرمسیر) او داوړ او بست او د هرات د جبال د تولک او غرجستان او مرغاب ښارونه هم د غور د پاچهۍ تر اطاعت لاندې راوستل او د ملاحده الموت رسل ته ئې هم د غور په غرو کي لار ورکړه او د (۵۵۱هـ = ۱۱۵۶م) په شاوخوا کي د غور په سنگه کي مړ سو.

څنگه چي تر ده وروسته ئې زوی سیف الدین محمد د فیروزکوه پر تخت کښېنوست او د ملاحده و رسل ئې وواژه او د غزانو د فتني د مخنیوي له پاره ئې ملا وتړله چي د هرات او قادس شاخوا ته رسېدلې وه خو تر یو کال زیات ژوندی پاته نه سو او د غزانو په جگړه کي د غوري سپه سالار شیش په لاس ووژل سو (د ۵۵۸هـ = ۱۱۶۳م شاوخوا).

علاء الدین جهانسوز د غور لومړی ستر سلطان دی چي د افغانستان هیواد ئې تر یوې ادارې لاندې راووست او د فیروزکوه په مرکز پور ئې وتاړه.

۶/ سلطان سیف الدین سوري (۵۴۳ - ۵۵۴هـ = ۱۱۴۸ - ۱۱۴۹م) د غوريانو لومړی پاچا دی چي د سلطان لقب ئې واخیست. د ده د پاچهۍ مرکز د غور د استیه حصار وو. هغه وخت چي ئې ورور قطب الدین ملک الجبال په غزني کي ووژل سو نو سلطان سوري د بهرامشاه غزنوي سره جگړه وکړه او هغه ئې د کورم ناوې ته وځغلاوه او پخپله دی پر تخت کښېنوست او غور ئې خپل ورور سلطان بهاء الدین ته پرېښوو، خو د ژمي په وخت کي چي ئې ورور علاء الدین حسین له غزني څخه غور ته ولاړ بهرامشاه د خلجي (غلجي) پښتنو د لښکرو سره د لمر ختو له خوا پر غزني یرغل وکی او سلطان سوري ئې د هغه د وزیر سید مجد الدین موسوي سره ونيو او د غزني د طاق د پله پر سر ئې غرغړه کی، خو چي ورور ئې جهانسوز د هغه په کسات کي غزني وران کی.

۷/ ملک فخرالدین مسعود تر ټولو وروڼو مشر وو او د غور په کاسي کي امیر سو. څنگه چي سلطان علاء الدین جهانسوز د غزنه تر فتح وروسته تخارستان هم د ځان تابع کی، نو خپل مشر ورور ملک فخرالدین مسعود ئې د بامیان حکمران وټاکه، ده د

شغنان او تخارستان غرو ته تر دروازو او بلور او وخش او بدخشان پوري ونيول او لکه چي د غياث الدين محمد په احوال کي ئې لولی د راغ زړه جگره کي د خپلو ورېونو په لاس کي بندي سو او بيرته باميان ته واستول سو او هلته مې سو (د ۵۵۵هـ = ۱۱۵۵م شاوخوا). تر ده وروسته ئې مشر زوی شمس الدين محمد په باميان کي امير او د فيروزکوه له دربار او سلطان غياث الدين له حضوره هم په رسميت وپېژانده سو. ده بلخ او چغانيان او وخش او جروم (گرمسير) او بدخشان او د شغنان غرونه لاس ته راوستل او د سلطان شاه خوارزمشاهي د مخنيوي له پاره ئې د غور د لښکر سره يو ځای د مرو رود بار په جگره کي گډون کړی وو او د سلطان لقب ئې وموند او د ده تر مړيني وروسته ئې زوی بهاء الدين سام چي لوی او علمدوسته پاچا وو د باميان پر تخت کښېنوست (۵۸۷هـ = ۱۱۸۹م). د ده دربار د پوهانو د غونډي ځای وو، امام فخرالدين رازي او شيخ الاسلام جلال الدين او رساد او افصح العجم مولانا سراج الدين د ده په دربار کي ول. د ده پاچهي له کشميره تر کاشغره او ترمذه او بلخه پوري او جنوباً د غور او غرستان تر پايه پوري رسېدله او غور او غزنه او باميان د ده تر فرمان لاندې ول. هغه وخت چي سلطان معز الدين شهيد سو (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) نو د هيواد اميرانو دی غزنه ته وروغوښت خو تر ۱۴ کالو پاچهي وروسته مې سو او زوی ئې جلال الدين علي پر ځای کښېنوست (۶۰۲هـ = ۱۲۰۵م) او خپل ورور علاء الدين ئې د غزنه پر تخت کښېناوه، څنگه چي د غور او غز او تاج الدين يلدوز لښکرو د کرمان د درې د کورم د شاوخوا څخه پر علاء الدين يرغل وکی نو دی له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره راغی او د ده په غياب کي ئې اکا علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی د باميان تخت ونيو او وزارت ئې صاحب وزير ته ورکی. خو جلال الدين د غزنه تر تصفيې وروسته ژر باميان ته ورغی او خپل اکا ئې د هغه د وزير سره وواژه. بيا چي تاج الدين يلدوز دوهم وار پر غزني يرغل وکی او د علاء الدين لښکر ئې د سنقران (شغران) په رباط کي مات کی او دی ئې په غزني کي کلابند کی نو جلال الدين له باميانه د خپل ورور د ملاتړ له پاره ورغی خو دواړه وروڼه د يلدوز لاس ته ورغله او بيرته باميان ته واستول سوه او هلته مړه سوه (د ۶۱۲هـ = ۱۲۱۵م). دا وو د هغو غوري وروڼو لڼه يادونه چي د غور شهنشاهي ئې جوړه کړه او تر هغو وروسته سلطان غياث الدين بن محمد سام بهاء الدين قسيم امير المؤمنین چي د غور له لويو پاچهانو څخه دی پاچا سو، دی د خپل

ورور معزالدين سره د خپل اكا علاء الدين په امر د وجيرستان په كلا كي بندي وو ، خو سلطان سيف الدين د علاء الدين زوی دوی ايله كړه او غياث الدين د غزان په جگړه كي ورسره وو . بيا چي سيف الدين د خپل سپه سالار له لاسه ووژل سو ، همدې شيش سپه سالار د غور او غرجستان لښكر راوستل او د غياث الدين سره ئې بيعت وكی او دی ئې د فيروزكوه پر تخت كښناوه (۵۵۸هـ = ۱۱۶۲م). ده خپل ورور معزالدين د سرجاندار په رتبه د استيه او كجوران حكمران وټاكه او ابوالعباس شيش ئې چي د سلطان سيف الدين تر وژلو وروسته ئې ښه قوت موندلی وو وواژه . په دې وخت كي د غياث الدين اكا يعني ملك فخرالدين مسعود د باميان حكمران له ملك علاء الدين قماچ سنجري د بلخ له حكمران او له تاج الدين يلدوز د هرات له حكمران څخه مرسته وغوښتله او د باميان او بلخ او د هرات د لښكرو سره ئې پر فيروزكوه يرغل وكی او په راغ زر نومي ځای كي يو د بل سره جگړې ته چمتو سول ، خو په لومړي سر كي د غور پهلوانان ملك يلدوز د هرات حكمران د هغه د لښكر په منځ كي وواژه او هراتيان ئې سره تيت كړه . بيا ئې د بلخ لښكر هم مات او د قماچ سر ئې پرې كی او د باميان ملك فخرالدين ته ئې ورواستاوه او په خپله ئې هغه كلابند كی ، او خپل اكا معزالدين او غياث الدين ئې محترمانه ونيول او بېرته ئې باميان ته واستول . سلطان غياث الدين تر هغه وروسته گرمسير او زمينداور ونيو او قادس او كاليون او قيوار او سيفرود او غرجستان او تالقان او گرزوان ئې هم د غور په سلطنت پوري وتړل او خپل ورور معزالدين ئې له جروم (گرمسير) او تگين آباد او سيستان څخه د غزنه او زاول او كابل خوا ته واستاوه ، دی د غزانو لښكر چي په دغه وخت كي ئې غزنه نيولی وو په (۵۶۹هـ = ۱۱۷۳م) كال له غزنه څخه بېرته وشړل او د غزنويانو پايتخت ئې هم په غور پوري وتاړه او هم ئې د هرات نيولو ته ملا وتړله او بهاء الدين طغرل د سنجيو مړیې چي پر هرات ئې لاس برسوی وو د سلطان تر لښكر دمخه خوارزم ته ولاړ او په ۵۷۱هـ كال كي هرات او تر هغه وروسته په (۵۷۳هـ = ۱۱۷۷م) كال كي فوشنج هم د غور د مركز ضميمه سول .

په دې وخت كي د سيستان ملكانو (چي شرح ئې تېره سوه) هم د اطاعت غاړه كښېښووه او شمالي ښارونه لكه تالقان ، اندخود ، ميمنه ، فارياب ، پنجنده ، مرو ، ذرق او خلم هم فتح سول . څنگه چي جلال الدين محمود د ايل ارسلان خوارزمشاه زوی د خطائيانو په مرسته د هيواد شمالي شاوخوا ته ئې زحمت پېښاوه ، ځكه نو غياث الدين

په ۵۸۸ھ = ۱۱۹۲م کال د غزنه لښکر د معزالدین په مشرۍ او د بامیان لښکر د ملک شمس الدین په مشرۍ او د سیستان لښکر د تاج الدین حرب په لارښوونه د مرو په رود بارکي راغونډ کړه او د مرغاب په کڅو (سواحلو) کې یې خوارزمشاهیان مات کړه او په (۵۹۶ هـ = ۱۱۹۹م) کال یې خراسان صفا کړی او تر نساپوره پر مخ ولاړ او هغه یې ملک ضیاء الدین ابو علي شنسباني ته وسپاره او مرو شاه جهان یې هم ونيوه او ملک نصرالدین محمد خرنک یې د هغه ځای په حکمراني وگوماره، او د سرخس ایالت یې تاج الدین زنگي د فخرالدین مسعود بامیاني زوی ته وسپاره. څنگه چې غیاث الدین بیا هیواد ته مرکزیت ورکړی او د منځنۍ آسیا ټولې سیمې یې له هندوستانه تر عراقه او له چینه او جیحونه د هرمز تر سینده پورې د غور د فیروزکوه تر بیرغ لاندې راوستلې او د خراسان ستر او یوازینی شهنشاه گنل کېده نو د بغداد خلیفه الناصر الدین الله هم خپل سفیران ابن ربیع او قاضي مجدالدین قدوه او ابن الخطیب د فیروزکوه دربار ته واستول او غوري سلطنت یې په رسمیت وپېژاند او د غور له درباره هم سراج الدین محمد جوزجاني د سفیر په توگه بغداد ته ولاړ او په دې ډول د فیروزکوه او بغداد د دوو شهنشاهيو تر منځ سیاسي نېک روابط ټینګه سوه.

سلطان غیاث الدین غوري د شرق او غور له خورا سترو پاچهانو څخه دئ چې هم علمدوست او مهربان او هم عادل وو. دده په دربار کې پوهان او عالمان راغونډ ول. دی په ۶۳ کلنۍ د (۵۹۹ هـ = ۱۲۰۲م) کال د دریمې خور (جمادی الاولی) په ۲۷ ورځ د هرات په ښار کې وفات سو او په هغه لوی مسجد جامع کې چې ده پخپله جوړه کړې وه ښخ دئ او دا مسجد جامع تر اوسه په هرات کې ودان دئ. دی په لومړي سر کې د خپلو اسلافو په شان د محمد کرام سیستاني په مذهب وو، خو وروسته یې شافعي مذهب ومانه. دده د دربار له نومیالیو پوهانو څخه قاضي وحیدالدین شافعي مرورودي او صدرالدین کرامی نیشاپوري او دده د هیواد قاضیان قاضي القضاة معزالدین هروي او قاضي شهاب الدین هرمابادي او وزیران یې شمس الملک او عبدالجبار گیلاني او فخرالملک شرف الدین قزداري او مجدالملک ریوشاري او عین الملک سوریاني او ظهیرالملک سجزي او جلال الدین ریوشاري ول. په دوبي کې یې دارالملک فیروزکوه او په ژمي کې یې زمیندارو وو، د خپل لاس لیک سره یې (حسبی الله و حده) لیکل (۵۳ لمبر تصویر دي وکتل سي).

د سلطان غياث الدين محمد سام تر مړيني وروسته ئې زوی غياث الدين محمود چي يو عياش سړی وو د معزالدين اکا له خوا ئې د بست او فراه او اسفزار په حکمرانی وگومارل سو، ده لښکر راټول کړ او تر مرو شاهجان پوري پر مخ ولاړ او د معزالدين تر شهادت وروسته په ۶۰۲هـ کال ئې له بست څخه د زمينداور له لاري پر غور يرغل وکی او فيروزکوه ئې له ملک علاء الدين ابو علي څخه واخيست او غور ئې د غرستان او تالقان او گرزوان او قادس او گرمسير سره لاس ته راوستل او د خپل پلار او اکا د ملک وارث سو.

ده تاج الدين يلدوز ته چي د معزالدين محمد له خادمانو څخه وو د غزني د حکمرانی چتر او مثال د سند تر سينده پوري ور واستاوه او په (۶۰۵هـ = ۱۲۰۸م) کال ئې د هندوستان د هيوادو مثال سلطان قطب الدين ايبک ته ورکی او په دې توگه ئې د غور پاچهي د هند تر پايه بالواسطه ټينگه کړه.

په (۶۰۷هـ = ۱۲۱۰ع) کال ملک رکن الدين ايران شاه محمود د ملک علاء الدين ابو علي زوی د پنځوسو زرو غزنوي او کاسي لښکر سره پر غور او فيروزکوه يرغل وکی، خو غياث الدين محمود د ده سر پرې کی او د ميمني او فارياب تر منځ په سالوره کي ئې د علاء الدين اتسز حسين شنسبي سره چي د سلطان محمود خوارزم شاه په مرسته د بلخ او مرو او سرخس او رودبار د لښکرو سره ئې د تالقان له لاري پر غور يرغل کړی وو جگړه وکړه او د خوارزم شاه او اتسز لښکر ئې مات کی، او تر هغه وروسته څنگه چي علي شاه د تکش خوارزم شاه زوی د خپل ورور له درباره غور ته وتښتېد او غياث الدين محمود دی د برکوشک په ماڼۍ کي بندي کی، د علي شاه نوکرانو دی په (۶۰۷هـ = ۱۲۱۰م) کال وواژه، دی سخي، بڅبونکی، عادل او حليم پاچا وو چي د پلار (۸۰۰) زرعين سندو څه خزاني چي د څلورو سوو او ښانو بار کېده خلکو ته وبڅښلې.

د غياث الدين محمود تر مړيني وروسته د ده څورلس کلن زوی بهاء الدين سام د غور د اميرانو له خوا د فيروزکوه پر تخت کېښول سو، درې مياشتي وروسته سلطان علاء الدين اتسز شنسبي د سلطان محمود خوارزم شاه او د هرات امين حاجب ملک خان په مرسته پر فيروزکوه يرغل وکی او د ۶۰۷هـ کال په دريمه خور (جمادی الاولی) هغه ښار ونيو او بهاء الدين ئې د شاهي کورنۍ د ښځمنو سره خوارزم ته فرار کړ او تر هغه وروسته علاء الدين اتسز د علاء الدين حسين جهانسوز زوی د فيروزکوه پر تخت

کښېنوست او تر څلورو کالو پوري ئې حکومت وکړ او په گیلان کې د ملک تاج الدین یلدوز او موید الملک محمد د عبدالله سیستانی زوی د غزنه د وزیر سره په جگړه کې مات سو او تر هغه وروسته ملک نصیرالدین حسین امیر شکار له غزني څخه پر غور یرغل وکړ او په جرماص کې ئې علاء الدین اتسز وواژه او غور ئې د غزني د پاچهي تر اثر لاندې راووست او د (۶۱۱ = ۱۲۱۴ع) په شاوخوا کې تاج الدین یلدوز له غزني څخه علاء الدین درغور بیرته د فیروز کوه تخت ته واستاوه، خو علاء الدین په ۶۱۲ هـ کال د سلطان محمود خوارزمشاه لاس ته ورغی او په خوارزم کې مړ سو، او ټول غور د خوارزمشاهي تر لاس لاندې سو.

خو د سلطان غیاث الدین محمد بل ورور ابوالمظفر معزالدین محمد بن سام قسیم امیر المؤمنین هم د شرق او آل شنسب له سترو پاچهانو څخه وو چي د خپل ورور سره سرچاندار (د شاهي گارډ قوماندان) وو او تر هغه وروسته د غور د کجوران او استیه د ولایت حکمران سو (۸۵۵ هـ = ۱۱۶۲م) او د گرمسیر ښارونه ئې تر تگین آباد پوري لاس ته وروستل او ده په غزني کې د غزانو دوولس کلنۍ واکمني او سلطه ختمه کړه او د سلطان غیاث الدین محمد په امر د غزني پر تخت کښېنوست (۵۶۹ هـ = ۱۱۷۷م). په ۵۷۰ هـ کال ئې گردیز فتح کړ او ملتان ئې له قرامطه څخه ونيو او په (۵۷۳ هـ - ۱۱۷۷ع) کال ئې د سنقران د یاغیانو غوړونه تاو کړل. په ۵۷۴ کال د بهیم دیو نهر واله له جگړې څخه ناکامه راوگرزېد او په ۵۷۵ هـ کال ئې فرشور (پېښور) او په (۵۷۷ هـ = ۱۱۸۱) کال ئې لاهور ونيو او تر هغه وروسته د خپل ژوند تر پایه ئې ټول هندوستان ونيو او د اسلام په نور ئې روښانه کړ.

په افغانستان کې د ده د وختو له مهمو پېښو څخه په اند خود کې د خطا د کفارو او ترکستان د ملوکو سره سلطان معزالدین محمد جگړه وکړه، چي سالار حسین خرملیل د گزویان ملک د ده د لښکر په مخ کې وو، خو څنگه چي د غوریانو لښکر څه کار پر مخه بوتلای نه سو، نو ملک عثمان سمرقندي چي د ترکستان د آل افراسیاب له ملکانو څخه وو منځگړی سو او روغه ئې وکړه او سلطان غزنین ته وگرزېد او څنگه چي په پنجاب کې د کوکهران ډله او د جود د غره قبایل یاغیان سو، ځکه نو سلطان محمد هغو غزاته وووت او د هغو تر سر کوټلو وروسته د غزنه په لار د ملاحده د یوه فدايي له لاسه په دمیګ نومي ځای کې (چي د اوسني پنجاب د جهلم په سیمه کې دئ) د (۶۰۲ هـ =

۱۲۰۵م) کال د برات پر ۳ شهید سو .

سلطان محمد معزالدين غوري هم د خپل ورور په شان د آسيا په زړه کي يو لوی هیواد وساته او د غور د شهنشاهی حدود ئې په هندوستان کي د گنگا تر سواحلو ورسول او هم ئې هند د اسلام په نور روښانه کی . د ده هیواد لمړخاته خواته د گنگا تر کڅو (سواحلو) پوري او لمړ لوېدو پلو ته د خراسان او خوارزم او نسا او باورد تر پایه پوري غځېدلی وو او جنوب ته د بحیره عرب سره نښت، د ده حکمداران په لاندي ځایو کي دا کسان ول: په غور کي ملک ضیاء الدین او په بامیان کي ملک تاج الدین زنگي او په ملتان کي ملک حسام الدین علي کرماج او په لاهور کي ملک قطب الدین ایبک او په غزنه او کرمان کي ملک تاج الدین یلدوز او په سند هواچه کي ملک ناصرالدین قباچه، او په بامیان کي سلطان بهاء الدین سام، او په فیروز کوه کي سلطان غیاث الدین محمود او په سیستان کي ملک تاج الدین حرب او په مکران کي ملک تاج الدین او په وخت کي ملک شاه .

د ده نومیالي وزیران ضیاء الملک درمشی او مؤید الملک محمد عبدالله سجزی او شمس الملک عبدالجبار گیلاني دي . د ده قاضیان صدر شهید نظام الدین ابوبکر او سید شرف الدین ابوبکر او د صدر شهید زوی او د لښکر قاضي ئې شمس الدین بلخي وو . د پاچهي بیرغونه ئې پر راسته لاس سور او پر چپه لاس تور وو . منهاج سراج د سلطان په شاهي خزانه کي د ډېر ثروت یادونه کوي چي د خواجه اسماعیل خزانه دار په قول د غزني په خزانه کي یوازي د الماس له جنسه یو زر او پنځه سوه منه موجود ول .

د پټي خزاني په کتاب کي د پښتو ژبي محلي روایتونه د پخوانیو کتابو په حواله دا څرگندوي چي د محمد غوري په دربار کي د پښتو ژبي شاعران ول، چي یو له هغو څخه ښکارندوی د فیروزکوه د کوټوال احمد زوی دی چي په هند کي د محمد د فتوحاتو په ستاینه کي ئې یوه ډېره ښه او خوندوره قصیده ویلې او په پټه خزانه کي رانقل سوې ده او د پښتو ژبي له خورا مهمو ادبي، تاریخي آثارو څخه گڼل کېږي (۵۴) لمبر تصویر دي وکتل سي).

د معزالدين محمد غوري تر شهادت وروسته هغه لوی هیواد ټوټې ټوټې سو، د افغانستان شرقي برخه له غزني څخه تر سنده پوري د تاج الدین یلدوز لاس ته ورغله چي د غور د دربار له خدمتگارانو څخه وو او د محمد خدمت ئې کاوه .

افغان شهنشاہ سلطان غیاث الدین غوری (۵۵۸ھق)
۵۳- لمبر عکس

سلطان معزالدین محمد غوري
۵۴- لمبر عکس

دې تاج الدين خپله يوه لور ملک قطب الدين ايبيک (د هند حکمران) ته او بله لور ئې هم ناصر الدين قباچه (د سند حکمران) ته ورکړې وه او غزنه ئې د سند تر سينده ونيوه، خو هغه وخت چې قطب الدين ايبيک له لاهور څخه پر غزني يرغل وکړي يلدوز د سند په پنج آب کي ورسره جگړه وکړه او مات سو او د کرمان د (کورم) ناوې ته ولاړ او له هغه ځايه ئې په غزني کي پر قطب الدين حمله وکړه، او قطب الدين په غزني کي تر څلوېښتو ورځو پاچهي وروسته بيرته هند ته ولاړ او غزني د يلدوز په لاس کي پاته سو او لکه چې وويل سوه د سلطان غياث الدين محمود په ملاتړ د هرات په جگړه کي د سلطان محمد خوارزمشاه په مقابل کي ودرېد او پر سيستان ئې هم لښکر ويوست او د تاج الدين حرب سره چې د سيستان ملک وروغه وکړه (۶۰۲هـ). ده نه کاله د معز الدين محمد په نامه سکه ووهله او پر هغې باندي ئې (عبد) وليکل. څنگه چې د سلطان محمد خوارزمشاه لښکريان له تخارستانه پر غزني راغلل او ترگرډزه ئې ونيول نو تاج الدين يلدوز هندوستان او لاهور ته ولاړ او په هغه جگړه کي چې په ترين کي ئې د سلطان التتمش سره وکړه ونيول سو او په بدوان کي ووژل سو (د ۶۱۱هـ = ۱۲۱۴م شاوخوا). د غوريانو د سلسلې د شلېدلو په وخت کي (۶۱۲هـ شاوخوا) خوارزمشاهيانو شمالي ولايت او غور او هرات ونيول او سيستان تر بست او تگين آباد او زابلستان پوري د سيستان د محلي ملکانو لاس ته ورغی او د غزني ولايت او کابل او شرقي سيمي تر سنډه پوري په تاج الدين يلدوز پوري اړه وموندله او ترده وروسته د خوارزمشاهي له درباره ملک کربر په غزنه کي او امين ملک په هرات کي او اختيار الدين محمد خرپوست په پېښور کي حکم کاوه (د آل شنسب وروستنی پېښي د چنگيز د راوتلو په شرح کي راوړه کېږي).

د غوريانو په وخت کي د غزنويانو د دورې مدنيت د کمال درجې ته ورسېد، د دري ژبي ادبيات د غوري فاتحينو په واسطه تر ډهلي پوري خپاره سوه او پښتو ژبه هم د سوريانو په کهاله کي پاللې سوې او د شعر او ادب ژبه سوه. د اسلام دين ئې په ټول افغانستان او د هند په زياته برخه کي خپور کي او صنعت او عمران چې نمونې ئې د هرات جامع مسجد او د غور د جام څلی (منار) (۵۵ - ۵۶ لمبر عکسونه دي وکتل سي) او د ډهلي قطب منار دي ډېره ترقي وکړه او علوم او فنون د غوريانو په لوی هيواد کي د نامتو پوهانو او شاعرانو سره وپالل سوه او د (افغان او هند) اسلامي مدنيت چې لوديانو او غزنويانو ئې بنسټ ايښی وو د پخواني مرتبو ته ورسېد.

د هرات تاريخي مسجد جامع، ۵۵- لمبر عكس

په غورکي د جام منار
د سلطان غياث الدين غوري يادگار
۵۶- لمبر عکس

د غوريانو د دورې نوميالي پوهان او شاعران دا ول: امام فخرالدين رازي، نظامي سمرقندي، احمد ميداني نيشاپوري (د مجمع الامثال خاوند)، علي باخرزي (د دميه القصر خاوند)، قاضي منهاج سراج جوزجاني (د طبقات ناصري خاوند)، قاضي وحيدالدين شافعي مرورودي، صدرالدين کرامي نيشاپوري، معزالدين هروي، شيخ الاسلام جلال الدين ورساد، مولانا سراج الدين جوزجاني، ابو نصر فراهي، محمد عوفي (د لباب الالباب خاوند)، اسعد سعوري، شيخ تيمن، تايمني، ملکيار غرشين، قطب الدين بختيار، بنکارندوی (پښتو شاعران) ملک الکلام فخرالدين مبارکشاه (د غوريانو د منظومي نسب نامې خاوند) او نور.

د غوريانو درباري ژبه پښتو او دري وه، څنگه چي غوريان د پښتنو له سوري ټبر څخه ول نو ځکه د دوی په وختو کي پښتانه د غور او سليمان له غرو څخه د ترنگ او ارغنداو او هلمند او کابل او هريرود ناوو ته راشوه سول او د هند په فتوحاتو کي ئي د پاچهانو په لښکرو کي هم گډون وکی او د پښتنو د قبيلو زيات خلک او مشران په هند کي د شهنشاهانو او د هغو پر ځای ناستو کسانو سره پاته سول، چي د هغو پايڅوږ تر اوسه هم په ټول هند کي ډېر سته، لکه: لوديان، سوريان، نيازبان، مومندان، شيرانيان، بهريچان (پرېخان) چي زياتره ئي په هند کي د روهيله يا پټان په نومو يادېږي او دا خلک حتی تر اوسه هم د هند په مختلفو سيمو کي خاص حکومتونه او د رياست او نفوذ سيمي لري.

د غور د شاهي کهول نوميالي:

۱. شنسب د خرنک زوی (د ۴۰-۸۰ هـ ش او خوا)
۲. امير پولاد د شنسب زوی (د ۱۳۰ هـ ش او خوا)
۳. امير کروړ د پولاد زوی (۱۳۹-۱۵۴ هـ)
۴. امير ناصر د کروړ زوی (د ۱۶۰ هـ ش او خوا)
۵. امير بنجي د نهاران زوی (د ۱۷۰ هـ ش او خوا)
۶. امير سوري د؟ زوی (د ۲۵۳ هـ ش او خوا)
۷. امير محمد سوري (د ۴۰۵ هـ ش او خوا)
۸. امير بو علي د محمد سوري زوی (د ۴۲۵ هـ ش او خوا)
۹. عباس د شيش زوی او د بو علي وراره (د ۴۵۰ هـ ش او خوا)

۱۰. امير محمد د عباس زوی (د ۴۰۵ هـ شاوخوا)
۱۱. قطب الدين حسن د محمد زوی (د ۴۶۰ هـ شاوخوا)
۱۲. ملك الجبال عزالدين حسين د قطب الدين حسن زوی (د ۵۱۰ هـ شاوخوا)
۱۳. قطب الدين محمد د عزالدين زوی (په ۵۴۱ هـ کي وژل سوی)
۱۴. بهاء الدين سام د عزالدين زوی (۵۴۴ - ۵۵۴ هـ)
۱۵. ملك شهاب الدين خرنک د عزالدين زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۶. ملك شجاع الدين د عزالدين زوی (د ۵۵۰ هـ شاوخوا)
۱۷. سلطان علاء الدين حسين جهانسوز د عزالدين زوی (۵۵۴ - ۵۵۱ هـ)
۱۸. سلطان سيف الدين د عزالدين زوی (۵۴۳ - ۵۴۴ هـ)
۱۹. ملك فخرالدين مسعود د عزالدين زوی (د ۵۴۰ هـ شاوخوا)
۲۰. سيف الدين محمد د جهانسوز زوی (۵۵۱ هـ)
۲۱. سلطان غياث الدين محمد سام (۵۵۸ - ۵۹۹ هـ)
۲۲. سلطان معزالدين محمد سام (۵۶۹ - ۶۰۲ هـ)
۲۳. سلطان غياث الدين محمود د غياث الدين محمد زوی (۵۹۹ - ۶۰۷ هـ)
۲۴. سلطان بهاء الدين سام د محمود زوی (۶۰۷ هـ)
۲۵. علاء الدين اتسز د جهانسوز زوی (۶۰۷ - ۶۱۱ هـ)
۲۶. علاء الدين درغور (۵۹۹ - ۶۱۲ هـ)
۲۷. ملك ناصرالدين گزيو د شهاب الدين خرنک زوی (د ۶۱۸ هـ شاوخوا)
۲۸. سلطان شمس الدين محمد د فخرالدين مسعود زوی (د ۶۵۰ هـ شاوخوا)
۲۹. سلطان بهاء الدين سام د شمس الدين محمد زوی (۵۸۷ - ۶۰۲ هـ)
۳۰. جلال الدين ابو علي د بهاء الدين سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
۳۱. علاء الدين مسعود د بهاء الدين سام زوی (۶۰۲ - ۶۱۲ هـ)
۳۲. علاء الدين مسعود د شمس الدين محمد زوی (د ۶۱۰ هـ حدود)

مأخذونه:

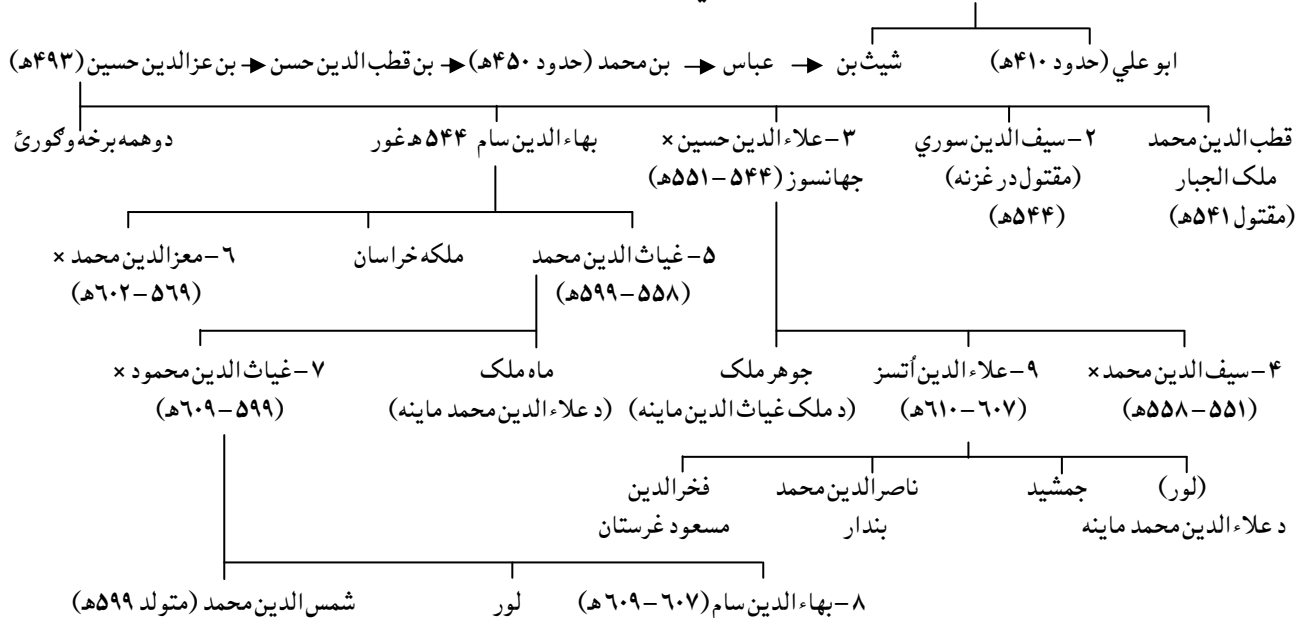
طبقات ناصري، ابن اثير، دول اسلاميه، پته خزانه، آداب الحرب، دايرة المعارف اسلامي، فرشته، شوکت افغاني، معجم الانساب، گزيده، لب التواريخ، فتوح السلاطين عصامي (۵۷ - ۵۸ لمبر شجري دي وکتله سي).

لومړۍ برخه

غوريان (۴۹۳-۶۱۲هـ)

۵۷- لمبر

امير محمد (حدود ۴۰۰هـ) ... امير سوري (حدود ۲۶۰هـ) ... بنجي نهاران (حدود ۱۷۰هـ)

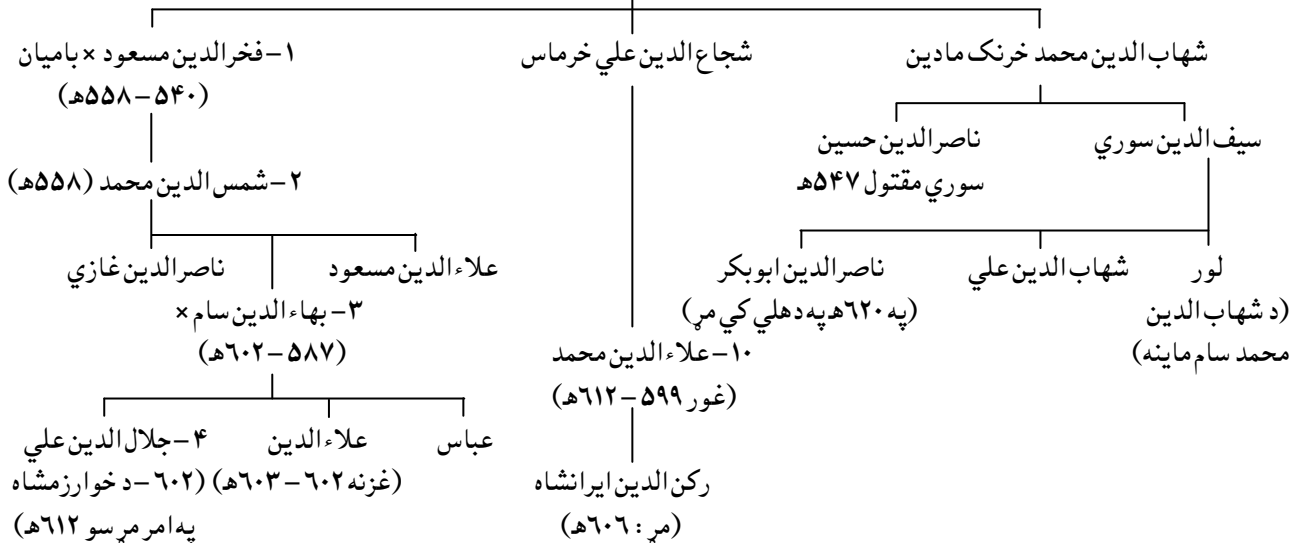

غوريان (۴۹۳ - ۶۱۲ هـ)

دوهمه برخه

۵۸ - لمبر

عزالدين حسين

ماخذونه: د دهلي افغان شاهان، د توماس تاليف: لندن ۱۸۷۱م، طبقات نصري، دائرة المعارف اسلام، ابراني نومونه: ۱۵۵، دول اسلاميه: ۴۵۸. معجم زمباور: ۲/۴۶۰.

خوارزمشاهیان

خوارزم یو سرسبز او ودان مشهور ولایت وو چي د امو له سینده او بیده او د اتیا فرسخو په شاوخوا کي ئې اوږدوالی درلود، بناوړنه ئې له بازارو ډک او کلي ئې یو بل ته سره نژدې ول، هم ئې ماڼۍ درلودلې او هم د کرهڼي مخکي، پایتخت ئې گرگانج (جرجانیه) نومېده او له ډېرو پخوانیو زمانو څخه ئې د افغانستان د شمالي او مادون النهر د بناوړو سره اقتصادي او سیاسي او فرهنگي روابط درلوده او د مارکوارت په قول ایریانم ویجو (باختر ته تر هجرت دمخه د آریائیانو اصلي ټاټوبی) همدا ځای وو او دا نوم په اوستا کي XVARIZEM او په پخواني فرس کي (خوارزمیش) وو او خوارزمي ژبه نورو آریایي ژبو ته نژدې یوه ژبه وه چي په وروستیو کیندنو کي ئې آثار راوتلي دي او البیروني هم دا ژبه په آثار الباقیه کي یوه مستقلة ژبه گڼلې ده او د هغې د میاشتنو نومونه ئې لیکلي دي او وایي چي د خوارزم ملکانو ته (خوارزم شاه) وایي. د ۳۲۲ په شاوخوا کي احنف د قیس زوی عربي فاتح مادون النهر سیمي له تخارستانه تر تالقان او فاریاب او جوزجان پوري ونيولې او د امو له غاړو خوارزم ته پرېووت خو هغه ئې و نه نیولای سو او د معاویه د زوی یزید په وختو کي هم سلم د زیاد زوی د خوارزم د خلکو سره په څلور سوه زره درهمه روغه وکړه او څنگه چي یزید د مهلب زوی د حجاج له خوا خراسان ته راغی دی هم د خوارزمیانو سره وجنگېد (د ۸۲ هـ په شاوخوا کي) او د (۸۶ هـ په شاوخوا کي) قتیبه د مسلم باهلي زوی هغه فتح کي .

د البیروني په قول د خوارزمشاهیانو د کهول لومړی مؤسس کیخسرو وو او د اسلام له اوایلو څخه خوارزم د حکومت له حیثه پر دوو برخو ووېشل سو :

شمالي برخه ئې چي پایتخت ئې (گرگانج) وو معمولا د عربي امیرانو له خوا اداره کېده او جنوبي برخه چي مرکز ئې (کات) وو د خوارزمشاهیانو سیمه وه او د خوارزمشاهانو مشهوره کورنۍ تر اسلام دمخه او وروسته مامونیان ول چي په اسلامي دوره کي ئې مؤسس ابو سعید احمد د محمد زوی وو چي د (۳۴۰ هـ په شاوخوا کي) ئې

ژوند کاوه او دده د ۳۶۶هـ کال سکې سته او له دې کورنۍ څخه ارثموخ خوارزمشاه وو چې د هجري سنې د سر په شاوخوا کي اوسېد او نسب ئې د البيروني په قول افریغ ته رسېده او چې قتيبه دوهم وار پر خوارزم بری وموند، خوارزمشاه اسکجموک د ازکاجوار زوی د سبري نمسی د سخر کړوسی او د نوموړي ارثموخ کوسی ئې په خوارزمشاهي وپېژند د (۸۶هـ شاوخوا) چې د احمد د نسب سلسله ده ته په دې ترتیب رسېدله: احمد د محمد زوی د عراق نمسی د منصور کړوسی د عبدالله کوسی چې هغه بیا د ترکسباڅه زوی او د شاوشفر نمسی او د اسکجموک کړوسی وو.

دوهم: ابو عبدالله محمد د احمد زوی چې د ابن اثیر په قول په ۳۸۵هـ کال مړ دئ. دریم: مامون د محمد زوی چې کورنۍ ئې د ده په نامه (ماموني) یادېږي د سامانیانو له خوا د خوارزم والي وو په گرگانج کي او د ابو عبدالله خوارزمشاه سره وجنگېد او بريالی سو او د خوارزمشاهي لقب ئې په ۳۸۵هـ کي خپلي کورنۍ ته واړاوه، په ۳۸۷هـ وفات سوی او یوه لور ئې د سلطان محمود ماندینه وه.

څلرم: ابوالحسن علي د مامون زوی په ۳۸۷هـ کي پر تخت کبېنوست او د سبکتگین لور حره ئې وکړه او په خوارزم کي ئې ابن سینا ته ښه راغلی وویل او سکه ئې سته.

پنځم: ابوالعباس مامون د مامون زوی په ۳۹۰هـ کي.

شپږم: ابوالحارث محمد د علي زوی او د مامون نمسی چې په ۴۰۷هـ کال ئې سکه ووهله او په ۴۰۸هـ کال سلطان محمود له منځه یووی او د غزنه له درباره ئې لوی حاجب لتوتتاش د خوارزم په حکومت وگوماره او د خوارزمشاه لقب ئې ورکي او د مامونیانو د کورنۍ کمبله ټوله سوه او تر التوتتاش وروسته ئې زوی هارون ۴۲۳هـ او اسماعیل خندان د التوتتاش زوی (۴۲۵هـ) او شاه ملک (۴۲۹هـ) په خوارزم کي حکومت کاوه چې په (۴۳۴هـ) کال طغرل بېگ سلجوقي له منځه یووړل.

د خوارزمشاهیانو د دوهمي کورنۍ بنسټ د انوشنگین په لاس کبېنېښود سو چې د بلگاتگین له مریانو څخه وو او د ۴۷۰هـ په شاوخوا کي ئې د سلجوقي دولت په وختو کي شهرت وموند او د (غرشاه) لقب ئې واخیست، څنگه چې په ۴۹۰هـ کي اکنجي قجقار د بریکاروق گومارل سوی حکمران ووژل سو، نو د خراسان والي امیر داد حبشي د بریکاروق په تصویب قطب الدین محمد د انوشگین زوی په خوارزمشاهي وټاکه او تر

هغه وروسته دا لقب د چنگېز تر راتلو پوري په دې کورنۍ کې پاته سو، چې يو وخت ئې د واکمنۍ سيمه تر زمينداوره هم رسېدله او په ۶۱۷هـ کې وروستنی خوارزمشاه جلال الدين منکېرني د افغانستان په خاوره کې د چنگېز د لښکرپانانو سره زيات مقاومتونه وکړه.

د دې کهول نور کسان چې خوارزمشاهۍ ته رسېدلي دي:

۳/ اتسز د محمد زوی چې په ۵۲۱هـ کال پاچا سو او سکه ئې ووهله، په ۵۳۳هـ کې ئې له سلطان سنجره ماته وکړه خو په ۵۳۵هـ کې ئې بيا د خوارزم تخت ده ته ورکې. د ده په وختو کې علي چتري په هرات کې پورته سو، خو اتسز د سنجر ټول ملکونه ونيول، او دربار ئې د فاضلانو د راغونډېدو ځای سو او رشيدالدين وطواط خپل کتاب حدايق السحر ئې د ده په نامه وليکه، د ۵۵۱هـ کال په دريمه خور (جمادى الاخر) کې مړ دى.

۴/ ايل ارسلان د اتسز زوی: د پلار تر مړينې وروسته پر خوارزمشاهي تخت کېښووست او د قراخا او قفچاق د قبيلو سره ئې روغه وکړه او د سنجرې ملکانو پاىخوړ ئې له خراسانه وشاره او يائې روغه ورسره وکړه او په ۶۵۸هـ مړ سو.

۵/ سلطان شاه ابوالقاسم محمود د ايل ارسلان زوی (۵۶۸ - ۵۸۹هـ) چې د ورور سره د دښمنۍ په سبب ئې د غور د سلطان غياث الدين دربار ته پناه يووړه، خو څنگه چې د غور دربار د سلطان تکش سره تړون درلود څه مرسته ئې ورسره و نه کړه او محمود ماوراءالنهر ته ولاړ او د خطا له خانه ئې کومک واخيست او خراسان ئې د غز د اميرانو له جوړه او لاسه وژغوره او په مرو کې ئې دارالملک جوړ کى او د هرات ملک بهاءالدين طغرل هم ورسره يو ځای سو او د غور سرحدو ته ئې زحمت پېښاوه، خو سلطان غياث الدين غوري په مرو رود کې د غور او باميان او سيستان لښکري راغونډي کړې او تر شپږو مياشتو ئې جگړه وکړه، څو په پای کې د غور د سلطان لښکري له مرغابه پورېوتلې او بهاءالدين ئې وواژه او محمود د ماتې په حال کې په ۵۸۸هـ کال مړو ته وگرزېد او زهر ئې وخوړل او مړ سو (۵۸۹هـ).

۶/ ابوالمظفر سلطان تکش د ايل ارسلان زوی: د ۵۸۹هـ کال د لومړۍ خور (ربيع الاول) پر ۱۲مه پر تخت کېښووست. دى لوى عالم او هنرور پاچا وو، چې نيم خراسان ئې په خپل قوت تر لاس لاندي کى او د ده د هيواد وېش د هلمند تر غاړو

رسېده. لکه چي د ده زیاتي سکې په داور (زمینداور) کي وهلي سوي او له هغه ځايه لاس ته راځي. تکش د قفچاق او خطا د قبیلو سره روغه کړې وه او مازندران او د عراق يوه برخه ئې ونيوله او د سنجر وراره سلطان طغرل ئې بندي کی او د بغداد د خلافت دربار ئې تهديد او وه او د بغداد وزير ابن القصاب ئې مات کی، د خلافت دربار خپل دوه تنه سفيران ابن الربيع او ابن الخطيب د غور د فيروز کوه دربار ته واستول چي د سلطان غياث الدين غوري حضور ته د تکش له تېري استغاثه وکي، خو سلطان تکش د ۵۹۶هـ کال د روژي پر نهمه مې سو.

۷/ علاء الدين محمد د تکش زوی د پلار تر مړيني وروسته خوارزمشاهي ته ورسېد او نشاپور ئې خپل ورور عليشاه ته (چي په ۶۰۹هـ وژل سوی) ورکی او د غور او غزنه دربارو ته ئې سفيران واستول او روغه ئې وغوښته او د غور تر پاچهانو وروسته ئې خراسان ونيو او ملک عزالدين خرمل غوري د ده سره يو ځای سو او تر ييولسو مياشتو کلابندی. وروسته ئې هرات ونيو او بلخ ئې هم فتح کی او د ده د هيواد سرحدونه تر بلاساغون او کاشغر او خطا پوري ورسېدل او تاینکو طراز او گورخان خانان په ترکستان کي د ده اطاعت ته غاړه کښېښوده او تاج الدين يلدوز ئې د هند خوا ته وشاړه او د ده د هيواد وېش د سند تر سينده ورسېد او خپل زوی جلال الدين بن منکبرني ئې د افغانستان په حکمرانی. وگوماره، خو په ۶۱۷هـ کال د چنگيز لښکر د لمړخاته له خوا د ده پر هيواد يرغل وکی او دی د مغلوبی. په حال کي د آبسکون جزيرې ته فراري سو، او په هممهغه کال مې سو.

د علاء الدين له وروڼو څخه يو يونس خان د تکش زوی د عراق حکمران او بل ملک خان د نشاپور او خراسان حکمدار او دريم علي شاه د عراق او اصفهان حکمران وو او څه موده هم د علاء الدين محمد له زامنو څخه ارزلوشاه په ۶۱۷هـ کال د پلار تر فرار وروسته پر تخت کښېښوست، خو د چنگيز لښکريانو خوارزم ونيو.

همدارنگه رکن الدين غوريشانستي د علاء الدين محمد زوی څه موده د عراق حکمراني وکړه، خو چي په ۶۱۷هـ کال د چنگيز لښکر دی همهلته وواژه او آق سلطان د علاء الدين محمد بل زوی هم څه موده په کرمان کي پاچا وو خو چي د خطايي براق حاجب په لاس ووژل سو.

۸/ د سلطان محمد خوارزمشاه مشر زوی او وروستنی زېور پاچا جلال الدين

منکبرني دئ چي په ۶۱۷هـ کال د خپل فراري پلار پر ځای کښېنوست او د چنگېز د لښکريانو سره ئې په مړانه مقاومتونه وکړه.

دی د پلار په ژوند د خراسان او غور او غزنه نایب السلطنه او وزیر ئې شهاب الدین الپ سرخسي وو، چي له خپلي خوا ئې غزنه ملک کربر او فیروزکوه ئې مبارزالدین سبزواري ته او کرمان ئې ملک الامراء او برشور (پېښور) او بوبکر پور ئې ملک اختیارالدین محمد علي خړپوست ته وسپارل.

هغه وخت چي ئې پلار په ۶۱۷هـ کال د چنگیز له حملې و تښتېد، په نشاپور او د خراسان او کرمان په بیابانو او د نیمروز او بست او داور په ښارو کې مقاومتونه وکړه څو چي په غزني کي ملک خان امین حاجب د هرات مات سوی حکمران هم د ده سره یو ځای سو، چنگیز خپل زوم قوتو قونوین ئې په دوی پسي وگوماره او د کابل د پروان په شاوخوا کي ئې درې واره جگړه وکړه او قوتو قو ئې مات کي، څو چي چنگیز د خراسان له تالقانه د ده جگړې ته راغی او جلال الدین د برشور (پېښور) خوا ته پر شا سو او چنگېز د سند د سیند تر غاړو پسي ولاړ او په هغه جگړه کي چي د سند د اوبو پر غاړه ئې وکړه مات سو او ځان ئې اوبو ته واچاوه او د اوچه او ملتان او کرمان له لاري پارس ته ولاړ (۶۲۱هـ)، څو چي د ۶۲۸هـ کال د شوال پر ۱۵مه د کردانو د لاسه ووژل سو او د ده د مړیني سره د دې کهول کمبله هم ټوله سوه او د دې پېښو تفصیل به د چنگېز خان د حالاتو په شرح کي راسي (د دې مخ مخامخ ۵۹ لمبر شجرې ته دي رجوع وسي).

مأخذونه:

طبقات ناصري، ابن اثیر، معجم الانساب، د پاول هورن د ایران مختصر تاریخ، تاریخ گزیده، جهان کشای جوینی، سیره جلال الدین منکبرني، نشئه المصدر، د بارتولد ترکستان، د عباس اقبال تاریخ مغول.

۵۹- لمبر

خوارزمشاهیان (۳۰۰-۶۲۸ هـ)

لومری برخه

دوهمه کورنی

لومری کورنی

۱- التوتاش د سلطان محمود لوی حاجب- ۴۰۸ هـ

محمد (۳۰۰ هـ حدود)

۲- هارون ۴۲۳ هـ (د ده استقلال ۴۲۵ هـ)

۳- اسمعیل خندان (۴۲۵ هـ)

۱- ابو سعید احمد × (۳۴۰ هـ حدود)

(سکه لری- ۳۶۶ هـ)

۴- شاه ملک (د سلطان مسعود له خواد

جند والی ۴۲۹ هـ د سلجوقیانو په جنگ

کی ومړ- ۴۳۴ هـ)

۲- ابو عبدالله محمد (مړ ۳۸۵ هـ)

۳- مامون ۳۸۵ هـ (پنخواد سامانیانو عامل وو)

ماخذ: د ابن اثیر په حواله د زمباور معجم ۳۱۶/۲،

طبقات ناصری، جستی، سخاو.

لور

۵- ابو العباس

۴- ابو الحسن علی × (۳۸۷ هـ)

(د سلطان محمود ماینه)

مامون (۳۹۰ هـ)

(خره د سبکتگین لورنې ماینه وه)

۶- ابو الحارث محمد (سلطان محمود دی عزل کی او په ۴۰۸ هـ ئې التوتاش وگوماره) → (معجم الانساب زامباور: ۳۱۶/۲)

دوهمه برخه **دریمه خوارزمشاهی کورنی (۴۷۰-۶۲۸هـ)** ۵۹- لمبر

۱- انوشترکین غرچه یا غرشاه (۴۷۰-۴۹۱هـ) په خپوه کې د ملکشاه سلجوقی والی وو

۲- قطب الدین محمد (۴۹۱-۵۲۲هـ)

فلان؟ ۳- آتسز (۵۲۲-۵۵۱هـ)

لور (د سلیمان بن محمد سلجوقی ۵۴۹هـ ماینه) سلیمان ۴- ایل ارسلان (۵۵۱-۵۶۸هـ)

۵- سلطان شاه محمود (۵۶۸هـ- مړ ۵۸۹هـ) ۶- علاء الدین تکش (۵۶۸-۵۹۶هـ) ×

علي شیر (په اوزگند کې سکه ووهله- ۶۱۰هـ) یونس خان (ری) ۷- علاء الدین محمد (۵۹۶-۶۱۷هـ) تاج الدین علیشاه (کردستان) ناصر الدین ملکشاه (خراسان) (مړ- ۵۹۳هـ) ارسلا نشاه هندو خان

دریمه خوارزمشاهي کورنۍ (۴۷۰-۶۲۸هـ)

علاء الدین محمد (۵۹۶-۶۱۷هـ)

خان ملک (د عثمان ایلک ماینه)

اغول ملک (لور)

۸- جلال الدین منکبرنی (۶۱۷-۶۲۸هـ)

آق سلطان

غیاث الدین (شېرشاه) مقتول: ۶۲۷هـ په کرمان کي

کوجاتگین

یحیی خورشاه

رکن الدین (غورشانستی) غورسانجی (مړ: ۶۱۹هـ)

قطب الدین (ازلغ-ارزلو؟)

ماخذونه: ابن اثیر، طبقات ناصري، دول اسلامیه: ۲۵۹، زمباور: ۳۱۸/۲

**Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library**